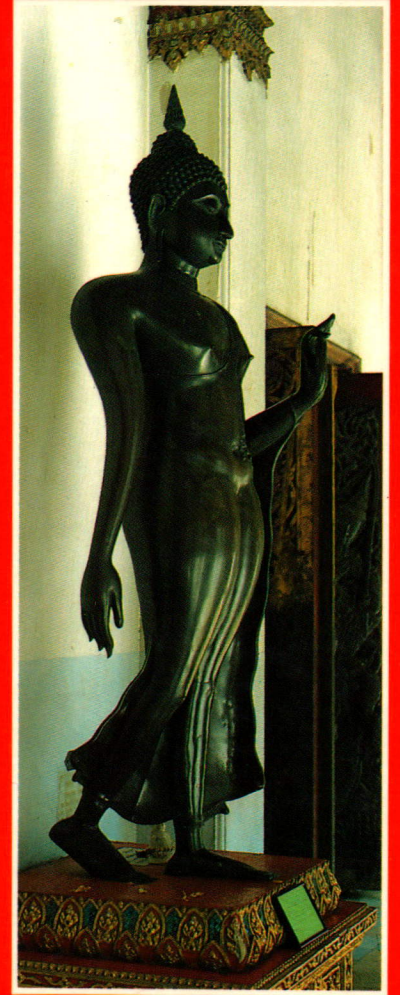

มรดกวัฒนธรรม

มรดกของชาติ

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๓๓

มรดกของชาติ ISBN 974-7770-71-7

พิมพ์จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

กันยายน ๒๕๓๓

โดย คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ

ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

ประพัฒน์ ตรีณรงค์ บรรณาธิการ

ปัทมา ปานประชา ออกแบบปก

พิมพ์ที่ บริษัท วิกตอรี เพาเวอร์พอยท์ จำกัด โทร. ๒๕๕๖๗๖๒-๗

คำนำ

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน บรรพบุรุษของชาติ ได้สร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมทุกสาขาเป็นมรดกตกทอดมาถึงอนุชนเป็นจำนวนมาก มรดกศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าเหล่านั้นได้อำนวยประโยชน์แสดงให้เห็นอารยธรรม ความเจริญของชนในชาติ เป็นเครื่องหมายแสดงเอกลักษณ์ของชาติ และเป็นสมบัติ ของปวงชนชาวไทย

คณะกรรมการมรดกของชาติ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรีซึ่งมีหน้าที่ในการเผยแพร่มรดกของชาติ ได้จัดทำ หนังสือ “มรดกของชาติ” เล่มนี้ ซึ่งเป็นเล่มที่สองที่จัดทำขึ้น โดยรวบรวมบทความ ที่ออกอากาศทางสถานีวิทยุกระจายเสียง ๙๑๙ กรป.กลาง ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๓๑-๒๕๓๓ เพื่อเผยแพร่เรื่องราวความรู้หรือสิ่งที่เป็นมรดกของชาติแก่ประชาชน นักศึกษา และนักเรียนโดยทั่วไป เพื่อนำให้เกิดความภาคภูมิใจ จะได้ช่วยกันสวดส่อง ทะนุบำรุง สงวนรักษาตลอดจนสืบทอดมรดกของชาติ

คณะกรรมการมรดกของชาติ หวังว่าผลงานที่ได้จัดทำขึ้นนี้ คงจะเป็นที่ สนใจแก่ท่านทั้งหลายที่มีความประสงค์จะรักษามรดกของชาติไทยให้ยั่งยืนสืบไปชั่วกาลนาน

คณะกรรมการมรดกของชาติ
ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ

สารบัญ

ปราสาทเมืองสิงห์.....	๑
ตุ้ลายทอง.....	๗
ปราสาทหินพิมาย.....	๑๗
ภูเขาทอง.....	๒๔
ตำราเรียนภาษาไทย.....	๒๗
พระบรมรูปทรงม้า.....	๓๓
เครื่องจักรสานพื้นบ้านของไทย.....	๓๘
วัดอรุณราชวราราม.....	๔๑
วัดราชบพิธสถิตยัมหาสิมาราม.....	๔๖
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	๕๔
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม.....	๖๐
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม.....	๖๗
อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย.....	๗๕
อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา.....	๗๙
ศิลปกรรมชิ้นเอกยอดเยี่ยมของไทย.....	๘๓
ศิลปะจารึกหลักที่ ๑.....	๘๙
ประติมากรรมภาพพระฤๅษีดัดตน.....	๙๕
ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม.....	
เทวรูปพระหลักเมือง กรุงเทพมหานคร.....	๑๐๓
จากหลักฐานที่พบในเอกสารจดหมายเหตุ.....	
วัดราชประดิษฐสถิตยัมหาสิมาราม.....	๑๐๘
มรดกทางเทคโนโลยีของไทย.....	๑๑๔
พระบรมมหาราชวัง.....	๑๑๘
จารึกมรดกทางภูมิปัญญาของชาติ.....	๑๒๔
กฎหมายไทย.....	๑๒๙
ถ้าใครใจบุญสร้างวัดวาอารามก็เป็นคนโปรด.....	๑๓๓
มรดกไทย อุทยานประวัติศาสตร์.....	๑๓๘
วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์.....	๑๔๒
เรือนไทย.....	๑๔๖
เครื่องจักรสานของไทย.....	๑๕๒

รายนามคณะอนุกรรมการมรดกของชาติ

๑.	หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล	ประธานอนุกรรมการ
๒.	นายประเสริฐ ณ นคร	รองประธานอนุกรรมการ
๓.	พลโทดำเนียร เลชะกุล	อนุกรรมการ
๔.	นายตรี อมาตยกุล	อนุกรรมการ
๕.	คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ	อนุกรรมการ
๖.	นายจุลทัศน์ พยาฆรานนท์	อนุกรรมการ
๗.	นายประพัฒน์ ตรีณรงค์	อนุกรรมการ
๘.	นายพิสิฐ เจริญวงศ์	อนุกรรมการ
๙.	นายเย็นใจ เลาหวณิช	อนุกรรมการ
๑๐.	ผู้อำนวยการหอสมุดแห่งชาติ	อนุกรรมการ
๑๑.	ผู้อำนวยการกองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ	อนุกรรมการ
๑๒.	นายวิบูลย์ ลี้สุวรรณ	อนุกรรมการ
๑๓.	นางธัชกร เหมะจันทร์	อนุกรรมการ
๑๔.	นางปัทมา ปานประชา	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๕.	นางสิริกาญจน์ คหวัฐรา	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๖.	นางสาวสุธรรมา แสงมั่ง	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ปราสาทเมืองสิงห์

อุทยานประวัติศาสตร์แห่งใหม่ในจังหวัดกาญจนบุรี

เรียบเรียงโดย นายพิสิฐ เจริญวงศ์

เมื่อวันที่ ๓ เดือนเมษายนที่ผ่านมา ท่านผู้ฟังเป็นจำนวนไม่น้อยคงจะได้ฟังวิทยุกระจายเสียง และชมภาพจากโทรทัศน์ของพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี ที่คณะกรรมการอนุรักษ์มรดกของชาติ กราบทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดมาแล้ว และก็ยังมีท่านผู้ฟังอีกเป็นจำนวนมาก ที่ยังไม่ทราบเรื่องของอุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทเมืองสิงห์ อันเป็นที่ตั้งของโบราณสถานที่ทรงคุณค่าล้ำน้ำนม และเป็นศาสนสถานที่เป็นสถาปัตยกรรมฝีมือช่างแบบเขมรที่ค่อนข้างสมบูรณ์แห่งเดียวในภาคตะวันตกของประเทศไทย และเป็นแห่งเดียวในประเทศไทย ที่ปรากฏเป็นหลักฐานว่าสร้างอุทิศถวายพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

ท่านผู้ฟังที่เคารพ จังหวัดกาญจนบุรีของเราเนี่ย ไม่เพียงแต่มีแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ ประเภทน้ำตกแก่ง และถ้ำสวยงามเท่านั้น แต่ยังมีหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เรียงสมัยต่อกันมา ตั้งแต่สมัยหินจนถึงอยุธยาและรัตนโกสินทร์อีกด้วย เพลงเขมรไทรโยค ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรม

ทางเข้าปราสาทอยู่ทางทิศตะวันออก นั่งรถผ่านไร่สองข้างทางเข้ามาจนถึงประตูและที่เก็บบัตรเข้าชม จะเห็นคันดินยาวขนานกำแพงศิลาแลงอยู่ ๓-๔ ชั้น ในจำนวน ๗ ชั้น ได้รับการขุดตัดคันดินตรวจดูชั้นดินจนเห็นหินโผล่ รูปลักษณะประหลาด ๆ น่าทึ่งมหัศจรรย์จริง ๆ ต้องไปชมกันเองถึงจะเห็นความมหัศจรรย์ของธรรมชาติในเรื่องสิ่งละอันพันละน้อยอย่างนี้

ผ่านประตูเข้ามาท่านก็จะอยู่ในกำแพงศาสนสถานแล้ว เนื้อที่ทั้งหมดก็เกือบ ๖๕๐ ไร่ จะเดินชมจนหมดไม่ได้แล้วไปหยุดชมส่วนสำคัญ ๆ คือ ตัวอาคารประธาน และอาคารรองซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน

อาคารแรกตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางบริเวณ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก สร้างด้วยศิลาแลงและไม่มีปราสาทอยู่ตรงกลาง ล้อมรอบด้วยระเบียงทุกด้าน ยกเว้นทางทิศใต้ซึ่งคงสร้างไม่เสร็จ และข้อมูประตูดูตามทิศทั้ง ๔ ผนังภายในระเบียงด้านทิศเหนือมีภาพสลักหายบ ๆ บนแผ่นแลงซึ่งเป็นผนังระเบียง เป็นรูปบุคคลสี่กรซึ่งเข้าใจกันว่า คือรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรนั่นเอง ส่วนด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทด้านในระเบียงมีอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็ก ๆ เรียกว่า วิหาร หรือบรรณาลัย บนพื้นที่เป็นขานหรือขาลาข้างในวางเรียงด้วยแลง ใต้พื้นนั้นลงไปเป็นดินลูกรังอัดแน่น เพื่อให้หุ่นขี้ผึ้งก่อสร้างซึ่งจะต้องเป็นแลงแล้วมีกำแพงแก้วล้อมรอบอาคารประธานนี้ซึ่งยังมีขานเป็นรูปกากบาทนำเข้าสู่ประตูทางเข้าทางด้านตะวันออก

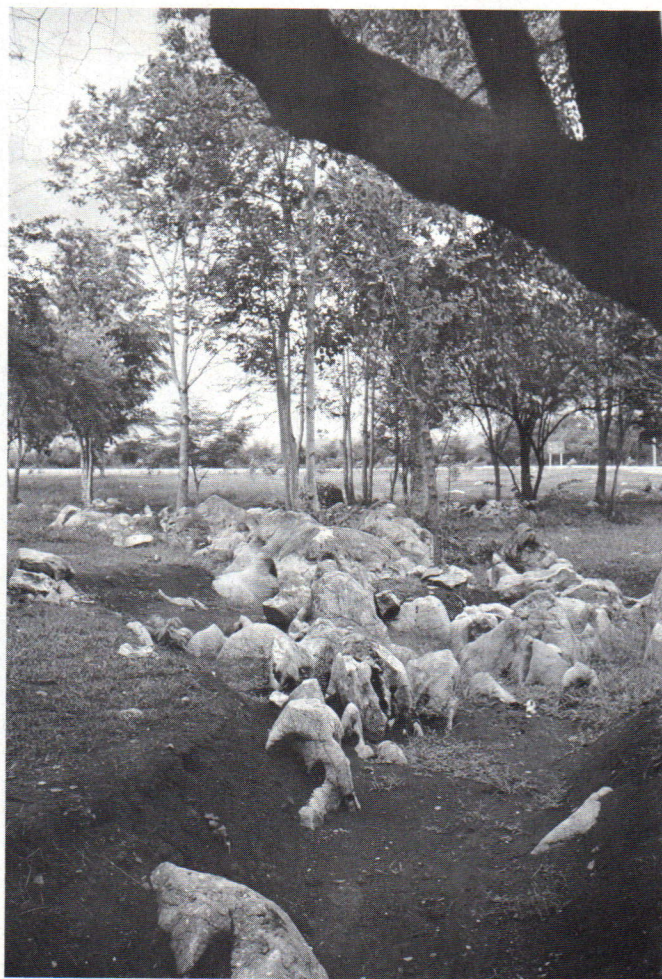

แล้วก็มาดูอาคารที่ ๒ ใกล้เคียง กันนั่นเอง อาคารหลังนี้ก็หันหน้าไปทางทิศตะวันออกเช่นกัน วัสดุ ก่อสร้างก็เป็นแลงและไม้ฉาบผิวแลงด้วยปูนเหมือนกับหลังแรก หลังนี้ก็มีปรางค์ ชุ่มประตูดุทิศและระเบียงเหมือน กันภายในยังเหลือร่องรอยของแท่นฐานประติมากรรมเป็นระยะ

อาคารทั้งสองเรียกกันทั่วไปว่า “ปราสาท” เป็นที่ประทับของเทพ ไม่ใช่พระราชวังของพระมหากษัตริย์ แม้จะอลังการ คุ้มกันแข็งแรง แต่คนจริง ๆ อยู่ไม่ได้ มีผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าตามคตินิยมของฮินดูและพุทธ ซึ่งเขมรรับเอามาสร้างเป็นปราสาทให้เป็นที่ประทับของพระผู้เป็นใหญ่ในจักรวาล

ท่านผู้ฟังคงจะเคยสังเกตดูบ้างแล้วว่าศาสนสถานส่วนใหญ่ในคติของพุทธพราหมณ์หรือฮินดู ถือทิศตะวันออกสำคัญที่สุด (เว้นบางแห่ง เช่น นครวัด และอื่น ๆ ซึ่งถูกจำกัดโดยสภาพภูมิประเทศหรือเหตุผลอื่น ๆ) พระพุทธรูป หรือเทวรูปองค์ประธานจะหันพระพักตร์ไปทิศนี้ เป็นมงคลทิศ ด้วยเป็นทิศที่พระอาทิตย์โคจรขึ้นจากขอบฟ้า ถือว่าเริ่มต้นดี ชีวิตจะรุ่งเรือง ฉะนั้นเมื่อเข้าทางชุ่มประตูตะวันออกแล้ว ผู้เข้ามาบูชาก็จะเดินประทักษิณตามเส้นทางโคจรของดวงอาทิตย์ จากตะวันออกไปทิศใต้ ตะวันตก และเหนือ แล้วอ้อมมาสู่ตะวันออกใหม่ แล้วจึงเข้าไปสู่ปรางค์ประธานเพื่อบูชาเทพประธาน

ทั้งแบบสถาปัตยกรรมและประติมากรรมที่พบในบริเวณปราสาท ๒ องค์นี้เป็นศิลปะแบบ “บาเยน” สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ระหว่าง พ.ศ. ๑๗๒๐-๑๗๔๐

บ้านเมืองสมัยก่อนเป็นเช่นนั้นเอง เพราะพื้นที่ที่เป็นประเทศไทยของเราทุกวันนี้ เป็นชุมทางทางวัฒนธรรมมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว เราจึงผสมวัฒนธรรมของคนต่างเผ่าพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นมอญ เขมร ลาว จีน และชนกลุ่มน้อยอีกมากมายเข้าด้วยกันเป็นวัฒนธรรมเดียว คือ ไทย ได้อย่างสนิทจนไม่มีปัญหาขัดแย้งทางด้านสังคม การเมือง และศาสนาในหมู่ประชากรดังเช่นประเทศเพื่อนบ้านหลายประเทศของเรา

พูดถึงคตินิยมทางศาสนา เราพบว่าปราสาทเมืองสิงห์ เป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธฝ่ายมหายาน เราขุดได้พระพุทธรูปนาคปรก พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปารมิตารวมเป็นชุด “ตรีกาย” คือกายทั้งสามของพระอาทิตย์พุทธในฝ่ายมหายานมี “นิรมลกาย” ทำเป็นรูปพระมนุษย์พุทธที่กำเนิดในโลกจริง และเป็นผู้นำลัทธิธรรมแสดงแก่มวลมนุษย์ในโลก แต่เสด็จปรินิพพานแล้ว “สัมโภคกาย” ในรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ผู้คุ้มครองโลก และ “ธรรมกาย” เป็นรูปนางปรัชญา ปารมิตา คือ ลัทธิธรรม ซึ่งยังคงอยู่ในปัจจุบัน

ในส่วนที่เป็นรูปธรรมนอกไปจากตัวปราสาท กำแพง คูน้ำ และคันดินแล้ว ยังพบชิ้นส่วน และโบราณวัตถุประเภทต่าง ๆ อีกพอสมควร เป็นต้นว่า พระพุทธรูป เทวรูป ยอดปรางค์ กลีบขนุน บราลี และหินบด ซึ่งทำจากหินทราย แล้วยังมีลวดลายปูนปั้นงาม ๆ อีกหลายชิ้น บางชิ้นรูปลักษณะเหมือนแบบทวารวดี มีเครื่องถ้วยชามเคลือบและไม่เคลือบ ตะคันดินเผา (เผาเครื่องหอม/กำยาน) เครื่องมือโลหะที่ใช้ในการก่อสร้าง ลูกปัด

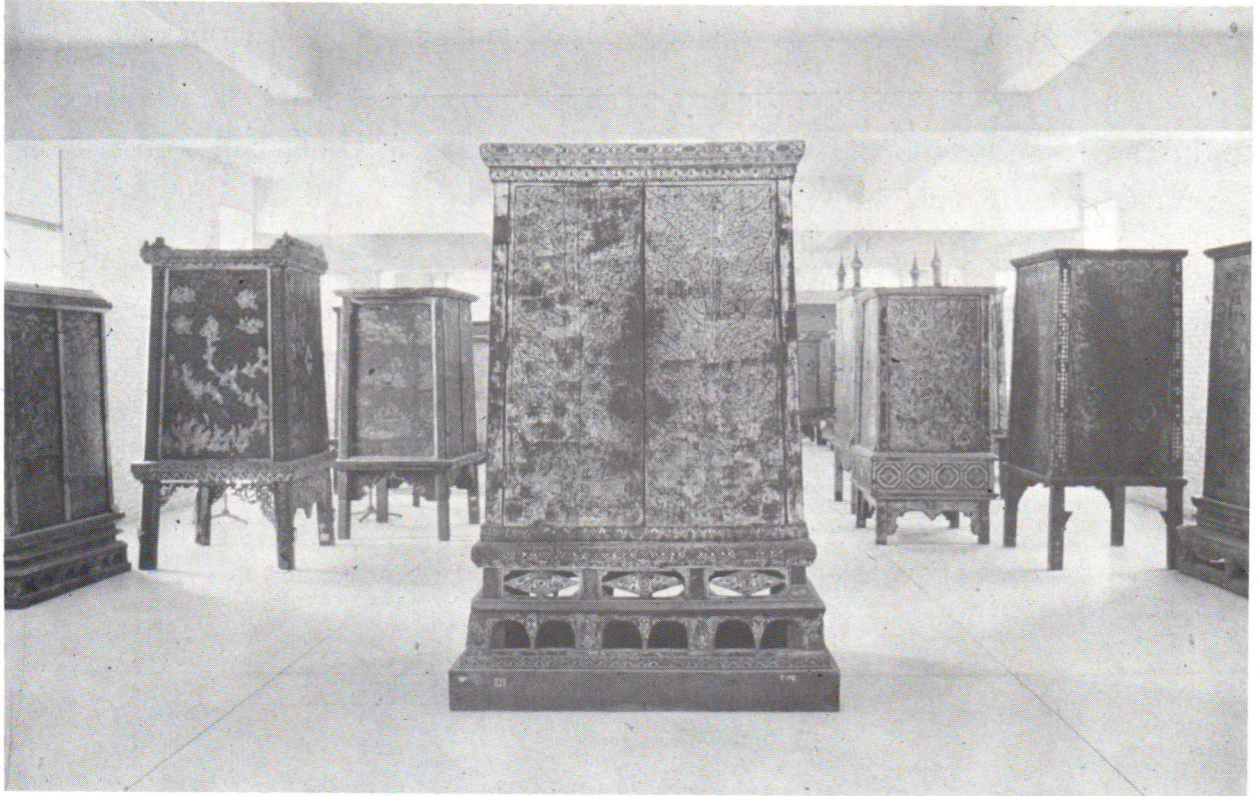
และขวานหินขัด นอกจากนั้นยังมีถ้วยชามเคลือบอีก ที่เป็นแบบเขมรและของจีน ๆ เป็นเคลือบเขียวเซลาดอน และเคลือบสีขาวที่เรียก “ชิงไป” ของราชวงศ์ซ่งหรือซ้อง (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗) จนถึงเครื่องเคลือบสมัยราชวงศ์หมิงหรือเหมิง (พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๒) เป็นหลักฐานที่พอแสดงได้ว่าบริเวณนี้เป็นแหล่งชุมชนต่อเนื่องกันมาหลายสมัยจนปัจจุบัน

ท่านผู้ฟัง คงจะเห็นแล้วว่าบริเวณที่เป็นปราสาทเมืองสิงห์และโดยรอบนั้นมีความเป็นมาหลายยุคหลายสมัย นักวิชาการเองก็ยังหาข้อมูลหลายอย่างยังไม่พบ เช่น ที่มาของ “เมืองสิงห์” ว่าเมืองสิงห์ในจารึกปราสาทพระขรรค์ในกัมพูชานั้นอยู่ที่ไหน และหาข้อนี้ไม่พบในทำเนียบศักดินาสมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์แล้วจึงปรากฏข้อนี้ว่า เป็นเมืองด่านเล็ก ๆ ขึ้นอยู่กับเมืองกาญจนบุรี แต่ถูกยุบเป็นตำบลในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา

ท่านผู้ฟังที่เคารพ สุดท้ายนี้คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ในคณะกรรมการเอกลักษณ์แห่งชาติใคร่ขอเชิญชวนท่านไปชมความงามของอุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทเมืองสิงห์ ด้วยสายตาของท่านเอง ผลที่ได้รับคงคุ้มค่ากับเวลาที่ท่านต้องเสียไปอย่างแน่นอน

ตู้ลายทอง

เรียบเรียงโดย นางสาวนิยะดา ทาสุคนธ์

ตู้ลายทอง เป็นตู้ไทยโบราณที่มีลักษณะเป็นแบบฉบับของไทย ซึ่งคนไทยใช้มาแต่โบราณกาล ตู้ดังกล่าวนี้ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้จัดแสดงไว้ ณ อาคารหอพระสมุดวชิรญาณ ในบริเวณหอสมุดแห่งชาติท่าवासกรี ตู้ลายทองเหล่านี้ เป็นอุปกรณ์ที่จะช่วยส่งเสริมให้การศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับอารยธรรม และความเจริญของไทยในด้านหนังสือ อักษรศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรม ให้เป็นไปโดยสมบูรณ์

ประวัติความเป็นมาของตู้ลายทองดังกล่าว เริ่มมีตั้งครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชโองการประกาศจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณเป็นหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร โดยมีกระแสพระราชดำริว่า ควรใช้ตู้ลายทองรดน้ำของเก่าเป็นตู้สำหรับใส่หนังสือในหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการหอพระสมุดได้ทราบว่ามีอยู่ตามวัดโดยมาก จึงให้ราชบัณฑิตไปขอต่อพระสงฆ์ผู้เป็นเจ้าของ พระสงฆ์ส่วนมากยินดีถวายให้แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร เพื่อสนองพระราชประสงค์ จึงได้ตู้และหีบลายทองรดน้ำ รวมทั้งตู้ลายจีน ตู้ประดับกระจก และอื่น ๆ มาเป็นสมบัติของหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนครจำนวนมาก เป็นการเริ่มประวัติการเก็บสงวนรักษาหนังสือ และได้ศิลปวัตถุของชาติไปพร้อม ๆ กัน แสดงให้เห็นความร่วมมือร่วมใจในแผ่นดิน ในอันที่จะให้กิจการหอพระสมุดสำหรับพระนครเป็นปึกแผ่น เป็นเครื่องแสดงอารยธรรม แก่มหาชนทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ครั้นถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสาะหาตู้ลายทองรดน้ำ มาเป็นตู้ใส่หนังสือ กับรวบรวมศิลาจารึกต่าง ๆ ซึ่งเป็นหนังสือตัวเขียนประเภทหนึ่งมาไว้ ณ หอพระสมุดวชิรญาณ นับว่าเป็นการรวบรวมกิจการหนังสือสำหรับห้องสมุดไว้ค่อนข้างสมบูรณ์ ตู้ลายทองจึงมีบทบาทในการแสดง วัฒนาการของกิจการหนังสือห้องสมุด และวัฒนาการของศิลปะลายไทย ซึ่งเป็นหลักฐานแห่งอารยธรรม ทางด้านอักษรศาสตร์ ศิลปะ และวัฒนธรรมของชาติไทยให้เห็นชัดเจน ไม่เพียงแต่เท่านั้น ยังเป็นการอนุรักษ์ งานศิลปกรรมของไทย ซึ่งเป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติไว้ให้อนุชนในชาติได้ศึกษาหาความรู้กันสืบไปอีกด้วย

ลักษณะของตู้ลายทองอยู่ในทรงสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ ด้านบนสอบและแคบกว่าด้านล่าง ความสูงของตู้ อยู่ในระหว่าง ๑๐๐ เซนติเมตร ถึง ๒๔๘ เซนติเมตร กว้างระหว่าง ๘๐ เซนติเมตร ถึง ๒๐๐ เซนติเมตร และหนาระหว่าง ๕๗ เซนติเมตร ถึง ๑๘๐ เซนติเมตร

ด้านที่ใช้เปิดและปิดประตูคือด้านหน้า ซึ่งมีบานประตูตู้ติดบานพับจำนวน ๒ บาน แต่ต่อมาในสมัย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระดำริให้ช่างทำประตูตู้ติดกระจกทางด้านหลัง ของตู้ไทยโบราณบางตู้ เฉพาะตู้ที่ด้านหลังมิได้ตกแต่งด้วยลายทอง เพื่อใช้เปิด-ปิดแทนด้านหน้า เป็นการป้องกัน มิให้ภาพลายทองตรงบริเวณที่ใช้เปิด-ปิดตู้หมอง ภายในตู้มีชั้นไม้ซึ่งเดิมใช้สำหรับวางคัมภีร์ไบเบิล โดยเฉลี่ย ประมาณ ๓ ชั้น และไม่ตกแต่งลวดลาย ส่วนใหญ่มักจะลงรักแดงทึบ

ตู้ชาห์มู สมัยรัตนโกสินทร์

ขอบุ้มนั้นประกอบด้วยขอบซึ่งตกแต่งด้วยลายหรือจำหลักลายรูปบัวหงาย เหนือขอบบู้นั้นไป บาง
ตู้มีเสาหัวเม็ดทรงมนท้อยู่ทั้ง ๔ มุม

ขอบบู้นล่าง อยู่เหนือส่วนที่นิยมตกแต่งเป็นรูปบัวหงาย แต่บางตู้ตกแต่งด้วยลายบัวคว่ำก็มี ได้ขอบ
ล่างของตู้ลงมามีขาตู้ ซึ่งเป็นส่วนที่ใช้เรียกชื่อตู้ไทยโบราณประเภทต่าง ๆ อาจแบ่งออกได้เป็น ๗ ประเภท
ดังนี้

ประเภทที่ ๑ ตู้ขาหมู ขาของตู้เป็นขาสี่เหลี่ยม ข้างมักตกแต่งเชิงตู้เป็นรูปปากสิงห์ หรือหูช้าง ตกแต่ง
ลวดลายตามที่เห็นงาม หรือไม่ตกแต่งเลยก็มี

ประเภทที่ ๒ ตู้ขาหมูมีลิ้นชัก เพิ่มส่วนที่เป็นลิ้นชักเข้าไปในประเภทแรก โดยทำเป็นกรอบลิ้นชักอยู่
ใต้ขอบล่างของตู้ เชิงตู้ของบางตู้ตกแต่งเป็นรูปหูช้าง หรือปากสิงห์ และบางตู้ไม่ตกแต่งเชิงตู้เลยก็มี

ประเภทที่ ๓ ตู้ขาหมูแฝด แบ่งออกเป็น ๒ แบบ คือ

แบบที่ ๑ สร้างเป็นตู้ขาหมูแฝดติดกัน ๒ ตู้ มีบานประตูด้านหน้า ๔ บาน และมีอยู่
๔ ตู้เท่านั้น แต่ละตู้สูง ๒๑๖ เซนติเมตร

แบบที่ ๒ ตู้ขาหมูแฝดสี่ตู้ โดยแต่ละตู้ไม่ได้สร้างติดกัน แต่เขียนภาพเล่าเรื่องสืบเนื่อง
กัน คือ ตู้ที่ ๑ เป็นภาพเมืองอนุราชและเมืองปาดลบุตร ตู้ที่ ๒ เป็นภาพ
พระอรหันต์ ๑,๐๐๐ องค์ ทำตติยสังคายนาที่โอศุการามวิหาร และภาพเมือง
ราชคฤห์ ตู้ที่ ๓ ภาพเรื่องปฐมสังคายนา และพระอรหันต์ ๗๐๐ องค์ ทำ
ตติยสังคายนาที่วาลุการามวิหาร ตู้ที่ ๔ เป็นภาพเมืองปาดลบุตร และภาพ
พระพุทธโฆษาจารย์ไปแปลพระไตรปิฎกในลังกาทวีป และภาพพระพุทธเจ้า
เสด็จลงจากดาวดึงส์ ตู้แฝดแต่ละตู้มีความสูงตู้ละ ๒๔๕ เซนติเมตร เป็นตู้
ไทยโบราณที่สูงที่สุดเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน

ประเภทที่ ๔ ตู้เท้าสิงห์ ขาตู้ทั้ง ๔ ขา จำหลักเป็นรูปเท้าสิงห์ และบางตู้ข้างใต้ประดิษฐ์พิเศษขึ้นไป
อีก โดยจำหลักเป็นรูปเท้าสิงห์เหยียบบนลูกแก้ว

ประเภทที่ ๕ ตู้เท้าสิงห์มีลิ้นชัก เพิ่มส่วนที่เป็นลิ้นชัก โดยเจาะกรอบลิ้นชักด้านหน้าเพื่อใส่ตัวลิ้นชัก

ประเภทที่ ๖ ตู้ฐานสิงห์ ทำฐานตู้เป็นรูปฐานสิงห์ จำหลักลายและประดับตกแต่งด้วยลวดลายทั้งงดงาม
ยิ่ง

ประเภทที่ ๗ ตู้เท้าคู่ ขาของตู้ตอนบนส่วนที่ต่อจากตอนล่างของตู้ จะทำเป็นรูปสี่เหลี่ยม และลบเหลี่ยม
นอกตรงมุมตู้ โดยบากขาตู้ตอนล่างโค้งคู้เข้าหาพื้นตู้ ขาตู้ประเภทนี้นิยมทำมากในสมัยรัตนโกสินทร์

การกำหนดอายุสมัยของตู้ไทยโบราณ

นักปราชญ์ราชบัณฑิต ได้กำหนดอายุสมัยของตู้ไทยโบราณออกเป็น ๓ สมัย คือ

๑. สมัยอยุธยา

๒. สมัยธนบุรี

๓. สมัยรัตนโกสินทร์

ส่วนสำคัญในการพิจารณาแบ่งแยกสมัยของศิลปของไทยที่ใช้ตกแต่งตู้ก็คือ ความอ่อนช้อยของเส้น
กระหนก

ในสมัยอยุธยา ทำตัวกระหนกใหญ่ ถึงแม้ว่าจะนิยมทำช่อโต แต่เส้นกระหนกมีความคมดูอ่อนช้อยและเคลื่อนไหวมาก เถากระหนกจะเริ่มจากส่วนใดของตุ๊กก็ได้ ตัวกระหนกแตกเถากระยิบกระยับ และศิลปินมีอิสระในการออกลายไม่มีกฎเกณฑ์เป็นเครื่องบังคับการวางลาย การเขียนภาพเคล้าลาย และการออกเถากระหนก ลักษณะของกระหนกจึงเป็นไปตามจินตนาการของช่าง จังหวะของกระหนกจึงไม่ซ้ำแบบกัน แม้ว่าช่อของกระหนกจะโตแต่มีความละเอียดอ่อนช้อยงดงามมาก เส้นกระหนกอ่อนไหวและพลิ้วสะบัดปลายเหมือนต้องกระแสดลม การที่ศิลปินในสมัยอยุธยามีอิสระในการเขียนลายและจังหวะของช่อกระหนก ไม่อยู่ในกฎเกณฑ์ใด ๆ นั้น ไม่มีส่วนทำให้องค์ประกอบของภาพลดความงามลงได้เลย ในทางตรงกันข้าม กลับทำให้บรมครูศิลปินสามารถแสดงอัจฉริยะของศิลปะไทยได้สูงยิ่ง ซึ่งการเขียนลายรดน้ำ หรือภาพลายทองนี้ ได้เจริญสูงสุดในสมัยอยุธยา ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓

ในสมัยธนบุรี เป็นระยะที่คาบเกี่ยวสืบเนื่องของอิทธิพลช่างฝีมือสมัยอยุธยา ซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่าบางทีช่างฝีมือที่เขียนลายรดน้ำในสมัยธนบุรี อาจจะเป็นช่างฝีมือในสมัยอยุธยาที่มีอายุสืบต่อมา และเป็นผู้ตกแต่งตู้ไทยโบราณที่สร้างขึ้นในสมัยธนบุรีก็ได้ อย่างไรก็ตาม นี่คือข้อสมมติฐานเท่านั้น มิได้เป็นการยืนยันอย่างจริงจัง เพราะฝีมือการเขียนลายไทยในสมัยกรุงธนบุรี ละม้ายคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยามาก เปลวกระหนกถึงแม้จะแตกเถาอ่อนกว่าสมัยอยุธยา แต่ก็มีความอ่อนไหวมากกว่าเปลวกระหนกในสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ นิยมทำเถาของกระหนกยาวจากขอบล่างของตู้ฟุ้งเถากระหนกขึ้นไปจรดหรือเกือบจรดขอบบนของตู้ ตัวกระหนกอ้วนสั้น หรือป้อม มีความอ่อนไหวน้อยลง ช่องว่างระหว่างตัวกระหนกมีความถี่มาก ทำให้ดูราวกับว่าเส้นกระหนกอยู่ในกรอบ หรือเป็นแผงกระหนก ซึ่งถูกบังคับให้อยู่ในกรอบ จึงทำให้ดูค่อนข้างจะแข็งขังและกระด้าง แต่ก็เพื่อความงามที่เป็นลักษณะเฉพาะของลายกระหนกในสมัยรัตนโกสินทร์

ลักษณะการตกแต่งตู้ไทยโบราณ

บรมครูศิลปทางศิลปไทย มีวิธีการตกแต่งตู้ไทยโบราณหลายรูปแบบ ทำให้เกิดการเรียกประเภทของตู้ตามลักษณะของการตกแต่งเกิดขึ้นดังนี้

๑. ตู้ลายรดน้ำ หรือตู้ลายทอง

เนื่องจากศิลปินนิยมตกแต่งตู้ด้วยลวดลายที่เกิดจากการเขียนน้ำยาและปิดทอง รดน้ำ ลวดลายหรือรูปภาพที่ได้จะมีเพียงสีทอง ซึ่งดูเหลืองอร่ามบนพื้นรักสีดำทึบ จึงมีผู้นำกรรมวิธีในการตกแต่งที่เรียกว่าเขียนน้ำยาปิดทองรดน้ำ มาเรียกชื่อนั้น ๆ ว่า ตู้ลายรดน้ำ หรือ ตู้ลายทอง และเนื่องจากคนไทยโบราณนิยมใช้ตู้ลายรดน้ำเป็นที่เก็บคัมภีร์พระไตรปิฎก จึงนิยมเรียกชื่อตู้อีกอย่างหนึ่งว่า ตู้พระธรรม

ลวดลายที่นิยมตกแต่งตู้ได้แก่ ลายกระหนก มีลายกระหนกที่สืบเนื่องมาจากใบเทศ เรียกว่า กระหนกใบเทศ ลายกระหนกที่ได้รับความนิยมมาจากรูปแบบลายกระหนกของชาวจีน เรียกว่า กระหนกเปเลว หรือลายกระหนกที่สืบเนื่องจากต้นข้าว ใบ และรวงข้าว เรียกว่า กระหนกรวงข้าว เป็นต้น ลายก้านแย่งพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายก้านขด เป็นต้น

พื้นหลังของตู้ลายรดน้ำหรือตู้ลายทองนี้ นิยมเขียนลายกระหนกเถาเคล้าภาพ กล่าวคือ เขียนเถากระหนกเป็นพื้นหลังเติมเนื้อที่ของตู้ ภาพที่เขียนเคล้ากระหนก มีภาพจับของบุคคลตามท้องเรื่องรามเกียรติ์ เช่น พระรามรบกับทศกัณฐ์ หนุมานรบกับยักษ์ เป็นต้น ภาพบุคคลหรือเทวดา นางฟ้า เช่น รามสูรหะไล่ตามนางเมขลา เป็นต้น ภาพเล่าเรื่องรามเกียรติ์ เช่น กองทัพฝ่ายพลับพลา เขียนภาพพระรามทรงรถเทียมม้า ยกทัพแวดล้อมด้วยเหล่าพลลิง เป็นต้น

ภาพบุคคลยืนโดดเดี่ยวเกือบเต็มพื้นที่ เช่น ภาพเสียวาง ภาพเทวดาประทับยืนบนฐานสิงห์ เป็นต้น

บรมครูศิลปของไทย มีความสามารถในการเขียนภาพเล่าเรื่องด้วยวิธีการอันชาญฉลาด ในการเขียนภาพบุคคลจำนวนมากมานับเป็นร้อยขึ้นไป บรรจุอยู่ในบริเวณเฉพาะกรอบของตู้ เป็นการเล่าเรื่องด้วยภาพ เช่น ภาพเล่าเรื่องพระเจ้าอุเทน กษัตริย์อุษเชนีแห่งแคว้นอวันตี เป็นต้น ภาพพุทธประวัติ ภาพชาดก และภาพอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ ช่างยังนิยมเขียนลายพันธุ์พฤกษา ลายดอกพุดตานเถา ลายดอกเบญจมาศ (เป็นแบบประดิษฐ์) เขียนเป็นพื้นหลังแทนลายกระหนกเถา

๒. ตู้ไม้จำหลัก

จำหลักไม้เป็นลายต่าง ๆ เช่น ลายก้านแย่งพุ่มข้าวบิณฑ์ดอกลอย ลายดอกพุดตาน ลายประแจจีน ดอกไม้ร่วง ลายประแจจีนผีเสื้อ เป็นต้น มีการประดับกระจกสีตกแต่งลายที่ลงทองทึบ กระจกสีที่ใช้มีหลายสี เช่น ขาว แดง น้ำเงิน เขียว เหลือง การประดับกระจกสีนั้น ช่างจะจำหลักให้เป็นรอยลึกลงไปเนื้อไม้ เพื่อฝังกระจกลงไป สีของทองคำเปลวและสีของกระจกที่ประดับนั้นสีของกันและกัน ทำให้ดูระยิบระยับงดงามยิ่ง นอกจากนี้ยังมีตู้ไทยโบราณบางตู้ จำหลักลายนูนสูงเลียนแบบลายของจีน

๓. **ตู้ลายก้ามมะลอ** เป็นตู้ที่ตกแต่งด้วยภาพเขียนลายก้ามมะลอคือ ภาพที่ระบายด้วยสีหม่น ๆ เพียงไม่กี่สี เช่น สีแดง สีขาว สีเทา สีเหลือง สีเขียว ซึ่งพื้นหลังลงรักดำทึบเป็นส่วนใหญ่ สีของภาพเขียนลายก้ามมะลอดูหม่นกลมกลืนกัน และนิยมปิดทองบนลายก้ามมะลอ ทำให้สีทองขับพื้นดำดูลอยตายิ่งขึ้น

ตู้ลายก้ามมะลอเหล่านี้ ช่างนิยมเขียนเป็นภาพทิวทัศน์ ภาพที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น ภาพปลงอัฐภรณ์มรณ เป็นต้น บางตู้เขียนภาพจากวรรณคดีและพงศาวดารจีน อย่างไรก็ตาม ความงามของภาพเขียนลายก้ามมะลอของช่างไทย ดูดีน้อยกว่าความงามของศิลปการเขียนลายรดน้ำมากมาย ทำให้คุณค่าของศิลปไทยเสื่อมลงไปบ้าง

๔. **ตู้ทองทึบ** คือตู้ที่ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทองทึบ ให้ดูเหลืองอร่ามหมดทั้งตู้โดยไม่ได้เขียนลวดลายตกแต่งใด ๆ ทั้งสิ้น

๕. **ตู้กระแหชนะรัก** คือตู้ที่ตกแต่งด้วยการจำหลักลายบนพื้นรัก คำว่า กระแหชนะ เป็นศัพท์เฉพาะของช่างที่เรียกการจำหลักลายต่าง ๆ ลงบนพื้นรักนั่นเอง

๖. **ตู้ประดับมุก**

เทคนิคการตกแต่งตู้ไทยโบราณอีกแบบหนึ่งก็คือ การประดับมุก ซึ่งมีทั้งการตกแต่งด้วยมุกล้วน ๆ

เป็นภาพศิลปะลายไทยและภาพเล่าเรื่อง และการประดับลายด้วยมุกแก้วมรกต หรือที่เรียกว่ามุกแก้วเบืออีกด้วย
ตู้ประดับมุกมีเก็บรักษาไว้ในหอพระมณเฑียรธรรม

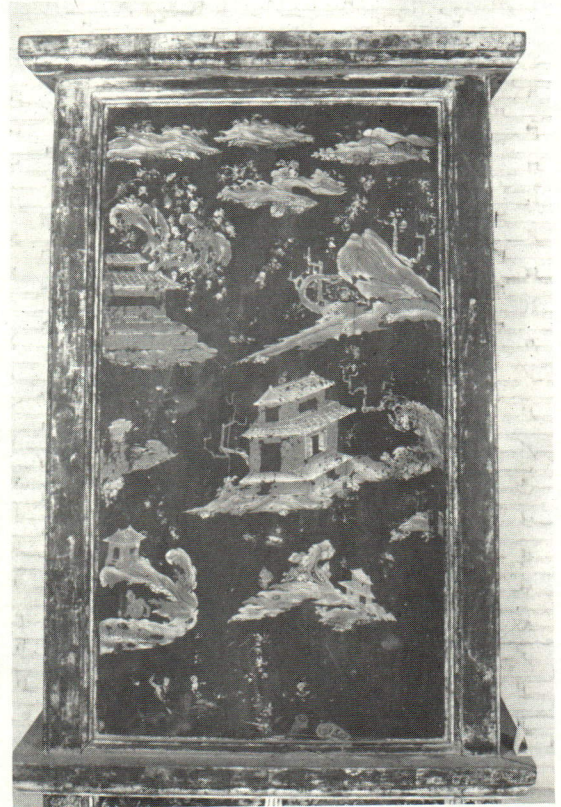
เนื่องจากงานศิลปการประดับมุก เป็นงานที่ช่างต้องมีความชำนาญ มีฝีมือประณีตละเอียดละไม
จึงส่งผลให้งานประเภทเครื่องมุก มีความวิจิตรงดงามยิ่ง

ตำแหน่งและลวดลายที่ตกแต่งตู้ไทยโบราณ

ด้านหน้าและด้านข้างขวา - ข้าย นิยมตกแต่งด้วยลายกระหนกเถา นาคคาบ นกคาบ เค้าภาพ นก
ลิง กระรอก ลายกระหนกเถาเค้าภาพ และภาพเล่าเรื่องจากวรรณคดีและภาพพุทธประวัติ ชาติก เช่น ภาพ
พระพุทธเจ้าเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณี ปางตรัสรู้ ทศชาติ และภาพเล่าเรื่องรามเกียรติ์ เป็นต้น ภาพ
เทพทวารบาลมีลายกระหนกเป็นพื้นหลัง ลายก้านแย่งพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายพุดตานเครือเถา ลายกระหนกเถาเลื้อย
ลายก้านชดออกเถารูปต่าง ๆ ลายกระหนกเปลวเครือเถาไขว้ ครุฑคาบ นาคคาบ ออกเถาหัวครุฑ หัวนาค
หัวคชสีห์ เค้าภาพ นก ลิง กระรอก บางตู้ลงรักปิดทองทึบมีกรอบเขียนลายกรวยเชิงชั้นเดียว แม้ลายตกแต่ง
เป็นลายก้านแย่งใบเทศ

ลายดอกและใบเทศเถาเค้าภาพนก ภาพลิง และภาพบุคคล จำหลักลายประแจจีน เขียนลายกำมะลอ
บางตู้ตกแต่งด้วยภาพเขียนสีวิจิตรลายจีน จำหลักลายนูนสูง นูนต่ำ บางตู้ลงรักแดงทึบ เขียนภาพเทพชุมนุม
เฉพาะตอนล่างของตู้ เหล่านี้เป็นต้น และตรงกึ่งกลางของบานประตูที่ประจบกันของด้านหน้า มักจะตกแต่ง
ด้วยลายประจำยามรัดอก

ด้านหลัง ของตู้ นิยมตกแต่งด้วยภาพเล่าเรื่องรามเกียรติ์ ภาพสัตว์ และพันธุ์ไม้ในป่าหิมพานต์ เช่น ต้นนาริผล คนธรรพ์ ฤๅษี นักสิทธิ์ วิทยาธร และภาพที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เช่น ภาพพุทธประวัติ ตอน เสด็จลงจากดาวดึงส์ ภาพปลงอัฐภรณ์มรณ และภาพอื่น ๆ ทำนองเดียวกับด้านหน้า ภาพเล่าเรื่องเหล่านี้ มี พื้นหลังลงรักดำทึบ ไม่นิยมตกแต่งกระหนกเสริมส่วนที่ว่าง เหมือนด้านหน้าและด้านข้างขวา-ซ้าย และส่วน ใหญ่นิยมลงรักดำทึบ และไม่ตกแต่งลวดลายหรือภาพใด ๆ เลย

ขอบบนและขอบล่างของตู้ ข้างมักตกแต่งด้วยลายประจำยามลูกฟักกำมปู หรือลายประจำยามกำมปู แต่เพียงอย่างเดียว ลายหมอนทอง ลายดอกซีกดอกซ้อน ลายเกลียวใบเทศ ลายก้านต่อดอกเครือเถา ลายสังวาล- เพชรพวง ลายก้านขด และลายประจำยามลูกโซ่ เป็นต้น

เสาขอบตู้ นิยมเขียนลายรักร้อยบัวร้อย ลายรักร้อยหน้าสิงห์ ลายก้านต่อดอก ลายรักร้อยใบเทศพุ่ม- ข้าวบิณฑ์ ลายรักร้อยดอกและใบเทศ ลายก้านแบ่งดอกและใบเทศ ลายรักร้อยใบเทศเคล้ากระหนกเปลว บาง ตู้เขียนลายรักร้อยที่เสาขอบตู้ด้านบน ส่วนด้านล่างเขียนลายกรวยเชิง บางตู้ตรงกึ่งกลางของเสาขอบตู้จะตกแต่ง ด้วยประจำยามรัดดอก เป็นต้น

เชิงตู้ เชิงตู้ของตู้ไทยโบราณส่วนมากจะทำเป็นรูปปากสิงห์ หรือหูช้าง ตกแต่งด้วยลายก้านขดกระหนก เปลวครุฑคาบ นาคคาบ ออกเถาครุฑและนาค บางตู้เคล้าภาพสัตว์มี นก กระรอก เป็นต้น ลายก้านขดใบเทศ ลายดอกพุดตาน ลายเครือเถาดอกลำดวนและใบเทศลายเครือเถาดอกและใบเทศ ลายก้านขดฝักกุศดอกเถาอมมนุษย์ เป็นต้น

บาตู่

ตู้ชาหามู นิยมตกแต่งด้วยลายกรวยเชิง ลายกาบพรหมสิงห์ ลายครุฑจับนาค บางตู้เขียนลายยักษ์ และลิงแบกลายกรวยเชิง ลายเกล็ดนาค ภาพท้าวเวสวัณ (ท้าวเวร) เป็นต้น

ตู้เท้าสิงห์ นอกจากข้างจะจำหลักขาตู้เป็นรูปเท้าสิงห์แล้ว ยังตกแต่งเขียนลายเพิ่มที่เท้าสิงห์ เป็นภาพพระนารายณ์ทรงครุฑยุคนาค ลายก้านขดผักกูด ลายหน้าสิงห์แบบจีน บางตู้เขียนเล็บสิงห์ไว้ก็มี

ตู้ฐานสิงห์ ศิลปินนิยมจำหลักลายบนแท่นไม้สลักเสลา หรือจำหลักลายหน้ากระดาน ลายประจำยาม ลายบัวหลังสิงห์ ปากสิงห์ และเท้าสิงห์ ประดับกระจกสี ส่วนใดที่ไม่มีกระจกสีประดับก็ลงรักปิดทอง ดังนั้นเป็นตู้

ตู้เท้าคู่ ส่วนใหญ่ลงรักดำทึบไม่ตกแต่งลวดลายเลย บางตู้ที่มุมของขาตู้ด้านบนจะเขียนเป็นรูปหน้าสิงห์ และตกแต่งลายดอกและเครือเถาอยู่เต็มพื้นที่ว่าง

จะเห็นได้ว่า การตกแต่งตู้ไทยโบราณนั้น ศิลปินได้พยายามคิดค้นลวดลาย และวิธีการต่าง ๆ ให้ดูแปลกและแตกต่างกันไป พยายามอย่างยิ่งที่จะทำให้ภาพจิตรในความฝัน หรือในโลกแห่งจินตนาการ เป็นความจริงขึ้นมาและปรากฏให้เห็นเป็นสุนทรียภาพทั้งดงาม ซึ่งเป็นคุณประโยชน์อย่างมหาศาลแก่ศิลปะไทย

นอกจากตู้ไทยโบราณแล้ว ยังมีหีบไทยโบราณซึ่งมีลักษณะและการตกแต่งลวดลาย ดังนี้

หีบพระธรรม

หีบพระธรรมมีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ ด้านล่างทำฐานรอบ มีหูทำด้วยโลหะสำหรับยกอยู่ที่ด้านข้างทั้ง ๒ ด้าน มีขนาดยาวประมาณ ๗๖ เซนติเมตร กว้าง ๕๑ เซนติเมตร แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน คือ

๑. หีบพระธรรมฝาตัด ฝาของหีบพระธรรมแบบนี้ตัดเรียบแบนราบ

๒. หีบพระธรรมฝาคู่ ฝาของหีบประเภทนี้ไม่ตัดเรียบแบนราบเหมือนประเภทแรก และทำฝาให้นูนคุ่มขึ้นมา

๓. หีบไม้จำหลัก เป็นหีบลายจำหลักไม้ ซึ่งทำกันในสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น

ในสมัยอยุธยา นิยมทำหีบพระธรรมฝาตัดและฝาคู่ ในสมัยธนบุรี อาจจะมีการสร้างหีบพระธรรมขึ้น แต่ยังไม่ปรากฏให้เราได้ศึกษากันเลย ส่วนในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นนิยมสร้างตู้ไทยโบราณมากกว่าหีบพระธรรม

หีบหนังสือสวด หรือหีบพระมาลัย

มีลักษณะเป็นหีบสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาวประมาณ ๘๑ เซนติเมตร กว้าง ๒๘ เซนติเมตร และสูงประมาณ ๓๖ เซนติเมตร ด้านข้างของหีบหนังสือสวด แบ่งออกเป็นช่องเล็ก ๓ ช่อง พระคัมภีร์ที่เก็บไว้ในหีบประเภทนี้ เป็นหนังสือสมุดไทย มักจะเป็นเรื่องพระมาลัย ซึ่งใช้สวดในงานศพ หีบหนังสือสวดมีปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น

หีบหนังสือเทศน์

หีบหนังสือเทศน์มีลักษณะเป็นกล่องสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ สะดวกในการเคลื่อนย้าย มีขนาดยาวประมาณ ๖๖ เซนติเมตร กว้างและสูงประมาณ ๑๐ เซนติเมตร จุดมุ่งหมายในการสร้างหีบชนิดนี้ขึ้นมา เพื่อใส่พระคัมภีร์ที่พระภิกษุจะนำติดตัวไปแสดงพระธรรมเทศนานอกวัด โดยลูกศิษย์จะเป็นผู้แบกหีบหนังสือเทศน์เดินนำหน้าท่านไป และหีบหนังสือเทศน์สร้างขึ้นสมัยรัตนโกสินทร์เท่านั้น

บนลานชั้นในมีปราสาทอีก ๒ องค์ องค์ข้างซ้ายก่อด้วยศิลาแลง เรียกโดยทั่วไปว่า ปราสาทพรหมทัต องค์ข้างขวาก่อด้วยศิลาทรายสีแดง จึงเรียกกันง่าย ๆ ว่า ปราสาทหินแดง

ปราสาทพรหมทัตมีฐานทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมกว้าง ๑๔.๕๐ เมตร ปราสาทองค์นี้สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ระหว่างปี พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๖๒ ภายในพบประติมากรรมหินทรายจำหลักเป็นรูปประติมากรรมฉลองพระองค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่เรียกกันว่า ปราสาทพรหมทัต ก็เพื่อให้เข้ากับตำนานพื้นเมืองเรื่องท้าวพรหมทัต พระเจ้าแผ่นดินในตำนานของเมืองพินายันเอง ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ปราสาทหินแดงมีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุมขนาดกว้าง ๑๑.๔๐ เมตร ปราสาทองค์นี้คงจะสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ เช่นเดียวกับปราสาทพรหมทัต

ลานชั้นในซึ่งเป็นที่ตั้งปราสาททั้ง ๓ องค์นี้ โดยล้อมด้วยระเบียงซึ่งทำเป็นห้องยาวต่อกันตลอดทั้ง ๔ ด้าน หลังคามุงด้วยแผ่นศิลาลักษณะคล้ายกับหลังคาเรือประทุน ก่อยกฐานสูงจากพื้นดิน ๘๗ เซนติเมตร มีประตูซุ้มทั้งสี่ทิศ ทางทิศใต้มีขนาดใหญ่กว่าประตูทางทิศอื่น ตามประตูซุ้มแต่ละทิศเดิมมีทับหลังประดับอยู่ แต่ปัจจุบันหลุดลงมาเกือบหมด กรมศิลปากรได้เก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพินายันแต่ไม่สามารถบอกได้ว่าทับหลังชิ้นไหนเคยตั้งอยู่ที่ใด ส่วนใหญ่เป็นภาพสลักเล่าเรื่อง

เมื่อท่านเดินผ่านระเบียงออกมาท่านจะเห็นลานขนาดใหญ่ คือลานชั้นนอกที่ลานนี้มีสระน้ำอยู่ ๔ มุม มุมละสระ บนลานชั้นนอกใกล้ประตูชุมกำแพงทิศตะวันตกมีซากอาคารก่อด้วยศิลาหลังหนึ่ง สันนิษฐานกันว่า อาจจะเป็นพระตำหนักสำหรับพระมหากษัตริย์ในเวลาเสด็จมาประกอบพิธีหรืออาจจะเป็นหอไตรหรือบรรณาลัย ที่เก็บรักษาตำราทางศาสนาได้

ลานชั้นนอกนี้ล้อมรอบด้วยกำแพงสี่เหลี่ยมอีกชั้นหนึ่งก่อด้วยหินทรายสีแดงทางด้านเหนือและด้านใต้ ยาว ๒๒๐ เมตร ทางด้านตะวันออกและตะวันตกยาว ๒๗๗.๕๐ เมตร มีประตูชุมทั้งสี่ทิศของประตูชุมอยู่ตรงกับประตูชุมและประตูเมืองด้วย หน้าประตูชุมทางทิศใต้ ซึ่งเป็นประตูที่ใหญ่ที่สุดมีสะพานนาคร กว้างประมาณ ๔ เมตร ยาว ๓๑.๗๐ เมตร สูงจากพื้นดินประมาณ ๒.๕๐ เมตร

ท่านผู้ฟังที่เคารพได้พาท่านชมความงามของปราสาทหินพิมาย ด้วยมโนภาพไปแล้ว คณะอนุกรรมการมรดกของชาติในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ ใครขอเชิญชวนท่านไปชมความงามของปราสาทหินพิมายด้วยสายตาของท่านเอง นอกจากท่านจะได้รับความรู้ ความเพลิดเพลินจากการชมโบราณสถานแล้ว เราขอเชิญชวนท่านรองลิ้มรสบะหมี่พิมาย อาหารที่ขึ้นชื่อของเมืองพิมาย และท่านสามารถที่จะซื้อติดมือมาเป็นของฝากได้อีกด้วย

ภูเขาทอง

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

ขอนำเรื่องมรดกของชาติที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งมาเสนอท่าน คือ **ภูเขาทอง** ปูชนียสถานที่มีความใหญ่โตมหึมาตั้งภูเขาที่ตั้งตระหง่านอยู่ในกรุงเทพมหานคร ซึ่งพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์สามพระองค์ทรงพระราชศรัทธาและทรงพระราชอุตสาหะอย่างแรงกล้าสถาปนาสืบต่อกันมาจนกระทั่งสำเร็จบริบูรณ์ แม้รัชกาลต่อ ๆ มาก็ยังคงดำรงมั่นในพระราชศรัทธาหนุนบำรุงรักษาพระมหาเจดีย์สถานสำคัญแห่งนี้ด้วยการบูรณะปฏิสังขรณ์ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ และส่วนของพสกนิกรที่ร่วมกันบริจาคถวายโดยเสด็จพระราชกุศลมาโดยตลอด เพื่อให้มรดกของชาติอันสำคัญแห่งนี้ได้ดำรงคงอยู่ต่อไป

ภูเขาทอง ตั้งอยู่ริมคลองมหานาคในเขตพุทธาวาสของวัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร ด้านเหนือ ตำบลบ้านบาตร เขตบ่อนมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร สูง ๑ เส้น ๑๙ วา ๒ คอก ฐานล่างวัดโดยรอบกว้าง ๘ เส้น ๕ วา มีพระเจดีย์บุด้วยโมเสกสีทองเหลืองอร่ามทั้งองค์ประดิษฐานอยู่บนยอด ยามที่ต้องแสงแดดส่องจะเปล่งประกายงามระยับดังกับทำด้วยทองคำ สมดังนามที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า ภูเขาทอง โดยเฉพาะลูกแก้วเหนือยอดสูงสุดของพระเจดีย์องค์นี้นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยชักสายสูตรขึ้นไปบรรจุไว้เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๙

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ต่อจากนี้ ขอนำประวัติการสถาปนาภูเขาทองอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระราชศรัทธา และพระราชอุตสาหะของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐมาเสนอท่านโดยลำดับดังนี้

ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชศรัทธาจะสร้างพระมหาเจดีย์ในพระนครเหมือนพระมหาเจดีย์ที่วัดภูเขาทองในกรุงศรีอยุธยา แต่ให้มีขนาดใหญ่โตกว่า และทรงเห็นว่าควรสร้างที่วัดสระเกศ เพราะมีภูมิสถานละม้ายคล้ายกันกับวัดภูเขาทองในกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือเป็นวัดที่มีลำคลองล้อมรอบ โดยเฉพาะคลองมหานาคที่อยู่ทางด้านเหนือของวัดสระเกศนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบรมอัยกาธิราชโปรดให้ขุดขึ้นและพระราชทานนามเหมือนกันกับคลองมหานาคใกล้วัดภูเขาทองในพระนครศรีอยุธยา เพื่อให้ชาวพระนครไปประชุมเล่นเพลงและสัการะในเทศกาลฤดูน้ำ เช่นเดียวกับชาวพระนครศรีอยุธยาไปประชุมรื่นเริงกันในเทศกาลฤดูน้ำ ยิ่งกว่านั้น หลักฐานบางแห่งยังกล่าวว่า ตรงที่สร้างภูเขาทองนั้นเดิมทีเป็นสระน้ำที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขณะทรงดำรงอิสริยยศเป็นสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ทรงนำทัพกลับจากกรุงกัมพูชามาพักอยู่ ณ วัดสระเกศ ซึ่งในเวลานั้น มีชื่อว่า **วัดสะแก** ได้ทรงตักน้ำจากสระน้ำแห่งนี้มาสรพระเกศาเมื่อเสด็จปราบดาภิเษกขึ้นครองราชประดิษฐานพระราชวงศ์แล้วได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดสะแกใหม่หมดพร้อมพระราชทานนามให้ว่า **วัดสระเกศ** พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงถือเอาสระแห่งนี้เป็นนิมิตมงคลประกอบเหตุผลดังกล่าวนั้นด้วย เพราะการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงนำน้ำในสระมาสรพระเกศานั้น เป็นเบื้องต้นของการเสด็จพระราชดำเนินไปลงเรือพระที่นั่งที่ท่าวัดโพธารามหรือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามไปทรงรับอัญเชิญขึ้นครองราชย์ ณ พระราชวังฝั่งธนบุรี นับแต่นั้นมาบ้านเมืองก็สงบราบคาบลงโดยลำดับ แม้จะมีอริราชศัตรูก็ทรงปราบลงได้ด้วยพระบารมี

การสร้างภูเขาทองในรัชกาลที่ ๓ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๓ ว่าโปรดให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) เมื่อครั้งยังเป็นพระยาพิพัฒน์รัตนราชโกษา เป็นแม่กองสร้าง โดยทรงกำหนดรูปแบบเป็นพระปรางค์ใหญ่ ฐานไม้สิบสอง ด้านหนึ่งยาว ๕๐ วา พร้อมกับพระราชทานนามในครั้งแรกว่า พระเจดีย์ภูเขาทอง การก่อสร้างเริ่มด้วยการขุดรากกลีกลงไปจนถึงที่เป็นโคลน แล้วเอาหลักแพตั้งต้นเป็นเสาเข็มหมักให้จมลงไปที่ที่จะจมลงไปได้ แล้วเอาไม้ซุงมานำเข็มต่อขึ้นมาพร้อมกับทำเป็นตาราง ก่อศิลาแลงทับสูงขึ้นมากือบเสมอดิน แล้วก่ออิฐระหว่างองค์พระปรางค์ เอาหินที่ราษฎรนำมาขายใส่ลงไปจนเต็ม แต่พอต่อขึ้นไปถึงฐานทักษิณชั้นที่สองหินที่ถมลงไปก็หมดหนักมากขึ้น ๆ จึงทรุดลงมา ๙ วา อิฐที่ก่อแตกราวไปทั้งองค์พระปรางค์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้ขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชทานกุศลช่วยกันฝังเสาหลักแพเป็นหลักมั่นคงกันข้างนอกไว้ให้แน่นเป็นหลายชั้นกันฐานพระปรางค์มิให้ดินถึบออกไป ลั่นหลักแพอีกหลายพันต้น แต่ก็ทานไม่ไหว ทรุดลงไปอีก ๓ วา จำเป็นต้องยุติการแก้ไข การก่อสร้างพระปรางค์ใหญ่จึงค้างมาจนสิ้นรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส สร้างภูเขาใหญ่ชื่อบรมบรรพตขึ้นที่ท้องสนามหลวงใน พ.ศ. ๒๔๐๗ บรมบรรพตที่สร้างขึ้นนี้ สูง ๑๓ วา มณฑปสูง ๗ วา มีมณฑปน้อยอีก ๔ ทิศ มีความวิจิตรงดงามเป็นอย่างยิ่ง เป็นที่ไว้พระบรมอัฐิ พระอัฐิกรมพระราชวังบวรสถานมงคลบ้าง พระอัฐิพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่บ้าง เพื่อบำเพ็ญพระราชกุศล และเมื่อโปรดให้สร้างบรมบรรพตแล้ว ก็ทรงพระราชปรารภถึงพระปรางค์ใหญ่วัดสระเกศว่า เป็นของใหญ่ควรสร้างให้สำเร็จ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตนโกษา (แพ บุนนาค) บุตรสมเด็จเจ้าพระยาบรม-

มหาพิชัยญาติ เป็นแม่กองสร้าง พระยาราชสงครามเป็นนายช่าง เริ่มซ่อมแปลงเป็นรูปภูเขาใน พ.ศ. ๒๔๐๘ แล้วให้ก่อพระเจดีย์ขึ้นไว้บนยอด มีบันไดเวียนสองสายขึ้นไป ด้านเหนือเป็นทางขึ้น ด้านใต้เป็นทางลง เพื่อความสะดวกในเทศกาลหรือมีงานนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ บรมบรรพต และมีบันไดตรงด้านได้อีก ๑ บันได เพื่อใช้ในเวลาคึกเงิ่น การก่อสร้างในรัชกาลนี้ได้ทรงกระทำตลอดรัชกาล แต่งงานยังคงค้างอยู่ ก็สิ้นรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้สร้างสิ่งที่ยังค้างอยู่ คือ การตัดถนนสระประทุมต่อจากถนนบำรุงเมือง ให้ทำสะพานและถนนต่อจากถนนสระประทุมเข้าไปถึงลานบรมบรรพต และเมื่อตัดถนนจักรพรรดิต่อถนนวรจักร ให้ถมคลองหน้าวัดท่าถนนและกำแพงวัดด้านหน้าวัดออกถนนใหญ่ และให้ทำสะพานข้ามคลองหลังวัดต่อถนนสระประทุมเข้าลานพระบรมบรรพตอีกสายหนึ่ง

ภูเขาทองหรือบรมบรรพตสำเร็จบริบูรณ์ได้ก็ด้วยพระราชศรัทธาและพระราชอุตสาหะของพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์สามพระองค์ดังกล่าวมาแล้ว

อนึ่งในรัชกาลที่ ๕ นี้ มีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒ คราว คือ เมื่อเดือนยี่ ขึ้น ๑ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๒๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่รักษาอยู่ในพระบรมมหาราชวังแล้วจัดกระบวนแห่ออกมาบรรจุที่พระเจดีย์บนยอดบรมบรรพต ครึ่ง ๑ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๔๑ ได้โปรดให้เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) แต่ครั้งยังเป็นพระยาสุขุมนัยวินิต เป็นผู้แทนไทยออกไปอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุที่ มาควิส เคอร์สัน อุปราชอินเดียนุดพบที่ปลายแดนของประเทศเนปาล ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเมืองกบิลพัสดุ์ กราบบังคมทูลถวายเข้ามา ครั้นนั้น ญี่ปุ่น พม่า ลังกา และไซบีเรีย ต่างก็ได้ส่งทูตเข้ามาขอพระบรมสารีริกธาตุดังกล่าวแล้วด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปตามประสงค์ ส่วนที่เหลือโปรดให้สร้างพระเจดีย์ทองสัมฤทธิ์เป็นที่บรรจุและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมขุนนครราชสีมา เสด็จแทนพระองค์มาประกอบพระราชพิธีประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์ เมื่อวันที่ ๒๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๔๒

ต่อมาภูเขาทองเกิดทรุดเอียงจึงต้องมีการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่เริ่มในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ อันเป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลปัจจุบัน โดยมอบให้กรมชลประทานเป็นผู้ดำเนินการ งานบูรณะปฏิสังขรณ์สำเร็จลงใน พ.ศ. ๒๔๙๗ มีลักษณะเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นบันไดเวียนขึ้นไปจนถึงลานพระเจดีย์เบื้องบนดังเช่นที่เห็นอยู่ขณะนี้ ในพ.ศ. ๒๕๐๙ อันเป็นปีที่ ๒๑ ในรัชกาลปัจจุบันทางราชการโดยกระทรวงมหาดไทย ได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งเรียกว่า คณะกรรมการอำนวยการบูรณะพระบรมบรรพต วัดสระเกศ ราชวรมหาวิหาร เพื่อปรับปรุงสร้างเสริมเพิ่มเติมให้ภูเขาทองมีความสง่างามยิ่งขึ้น เพราะภูเขาทองนอกจากจะเป็นปูชนียสถานสำคัญในทางพระพุทธศาสนาแล้ว ยังเป็นศรีสง่าของบ้านเมืองตั้งอยู่ในที่ที่จะเห็นได้เด่นชัดจากถนนราชดำเนินกลางและเชิงสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ผู้มีเกียรติจากต่างประเทศและนักทัศนจากประเทศต่าง ๆ ผ่านมาพบเห็นเสมอ การบูรณะตกแต่งครั้งนี้นั้น บุพระเจดีย์ด้วยกระเบื้องโมเสคสีทองจากประเทศอิตาลี และสร้างพระเจดีย์รายและซุ้มเจดีย์ทั้ง ๔ ทิศ บุด้วยกระเบื้องโมเสคสีทองเช่นเดียวกัน ตลอดจนปรับปรุงบริเวณภายในองค์พระเจดีย์ที่ประชาชนเข้าไปสักการะพระบรมสารีริกธาตุให้มีความกว้างขวางมั่นคงยิ่งขึ้น ความสง่างามของภูเขาทอง โดยเฉพาะพระเจดีย์สีทองบนยอดนั้น เป็นเสมือนจะเตือนให้ระลึกได้ในทันทีแก่ผู้ประสบพบเห็นว่า นั่นคือภูเขาทองมรดกสำคัญของชาติอันเกี่ยวด้วยพระบวรพุทธศาสนา ซึ่งเกิดจากพระราชศรัทธาและพระราชอุตสาหะของพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐเป็นเบื้องต้น

ตำราเรียนภาษาไทย

เรียบเรียงโดย นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์

ในโอกาสนี้จะขอกล่าวถึง ตำราเรียนภาษาไทย ซึ่งเป็นเอกสารวิชาการศึกษาเบื้องต้นของอนุชนคนไทย เป็นผลงานการสร้างสรรคภูมิปัญญาให้แก่คนไทยในชาติ อันต่อเนื่องนับจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้ท่านผู้ฟังได้ทราบเท่าที่เวลาจะอำนวยให้

ท่านผู้ฟังคงจะยังจำได้ว่าในปีพุทธศักราช ๒๔๒๖ ทางราชการได้จัดให้มิ่งงานเฉลิมฉลอง ๗๐๐ ปี ปลายสือไทยขึ้น ลึงนั้นแสดงให้เห็นว่าชาติไทย เป็นชาติที่มีอารยธรรมอันเก่าแก่ มีความเจริญรุ่งเรืองต่อเนื่องมานานกว่า ๗๐๐ ปีมาแล้ว ตั้งแต่สมัยที่อาณาจักรสุโขทัย ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นในบริเวณลุ่มแม่น้ำยม และนับแต่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช กษัตริย์แห่งอาณาจักรสุโขทัย ได้คิดประดิษฐ์ลายสือไทยขึ้นในปีพุทธศักราช ๑๘๒๖ เป็นต้นมา คนไทย ก็น่าจะได้มีการศึกษาเล่าเรียนภาษาไทยกันสืบมาแล้ว ถึงแม้ว่าตำราเรียนภาษาไทยในสมัยนั้น จะไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีรูปลักษณะและเนื้อหาของเรื่องเป็นเช่นไรก็ตาม

อย่างไรก็ดีนับว่าเป็นโชคดีย่างยิ่งที่ได้พบตำราเรียนภาษาไทย อันเป็นมรดกของชาติสร้างขึ้นในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ตำราเรียนภาษาไทยที่กล่าวถึงนี้ปรากฏอยู่ในศิลาจารึก วัดตระพังนาค จารึกหลักนี้พบที่วัดตระพังนาค บริเวณเมืองเก่า อำเภอเมือง จังหวัดสุโขทัย เป็นจารึกที่บันทึกตำราเรียนภาษาไทยขึ้นต้น ลักษณะเป็นจารึกแผ่นศิลา รูปสี่เหลี่ยม กว้างยาวด้านละ ๖๖ เซนติเมตร หนาประมาณ ๕ เซนติเมตร จารึกลายลักษณะอักษรอยู่ภายในและภายนอก เส้นที่ขีดเป็นกรอบรูปสี่เหลี่ยม ข้อความที่จารึกนั้นใช้อักษรขอม ภาษาไทย และภาษาบาลี ภายในกรอบสี่เหลี่ยมมีอักษร ๑๔ บรรทัด เริ่มต้นกล่าว คำบูชาพระรัตนตรัย

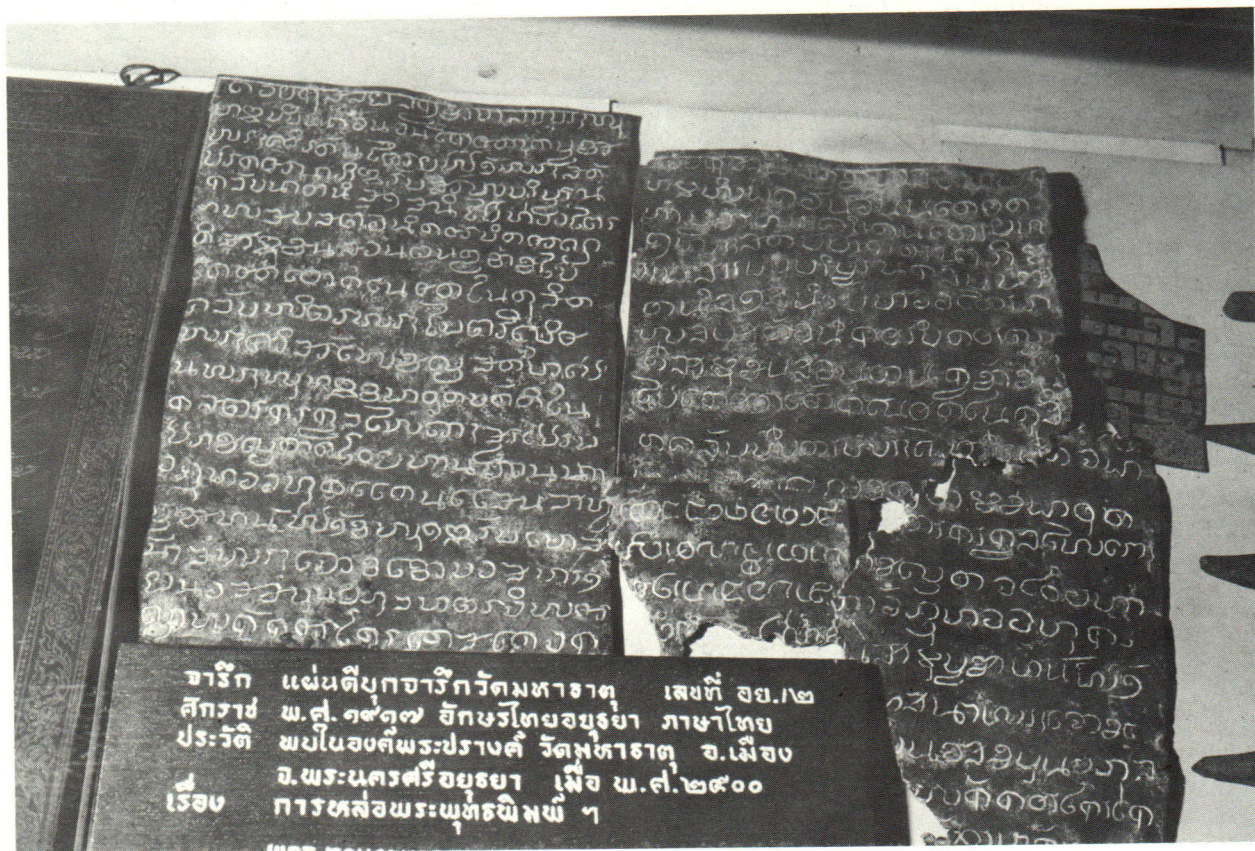
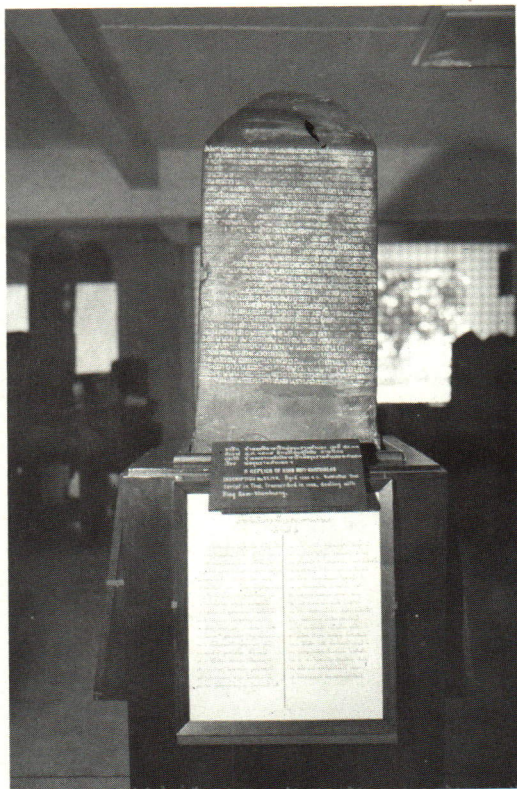
เป็นภาษาบาลีว่า นโม พุทธาย สิทธิ (นะโม พุทธายะ สิทธิ) เป็นบทนมัสการพระพุทธเจ้า เพื่อแสดงความเคารพ และขอพรให้เรียนวิชาความรู้สำเร็จตามความปรารถนา แล้วจึงเริ่มเรียน สระ ซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๑๒ ตัว คือ อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ ไอ เอา อัม อะ และพยัญชนะมี ๓๒ ตัว คือพยัญชนะในวรรค ก วรรค จ วรรค ฎ วรรค ต วรรค ป และเศษวรรค ถึง พ เป็นที่สุด เมื่อจบพยัญชนะแล้ว ก็กล่าวบทสรรเสริญ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณเป็นภาษาบาลี ส่วนภายนอกกรอบสี่เหลี่ยมมีนามเทพเจ้าประจำทิศทั้ง ๔ อยู่ ๔ ด้าน เป็นภาษาบาลีเช่นเดียวกัน ทั้งนี้คงมีความหมายขอให้โลกบาลซึ่งมีหน้าที่รักษาทิศทั้ง ๔ จงเป็นผู้รักษาคุ้มครองนักเรียนให้ปลอดภัยและเกิดสิริมงคลในทิศทั้ง ๔ ด้วย

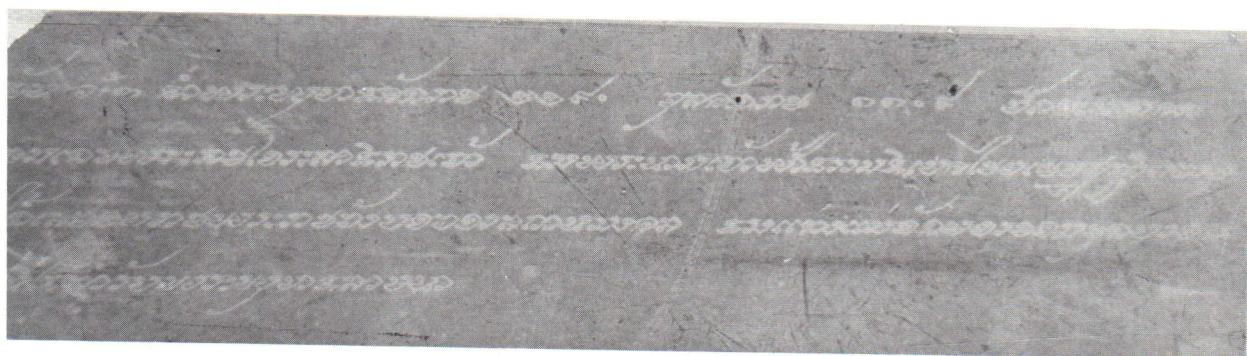
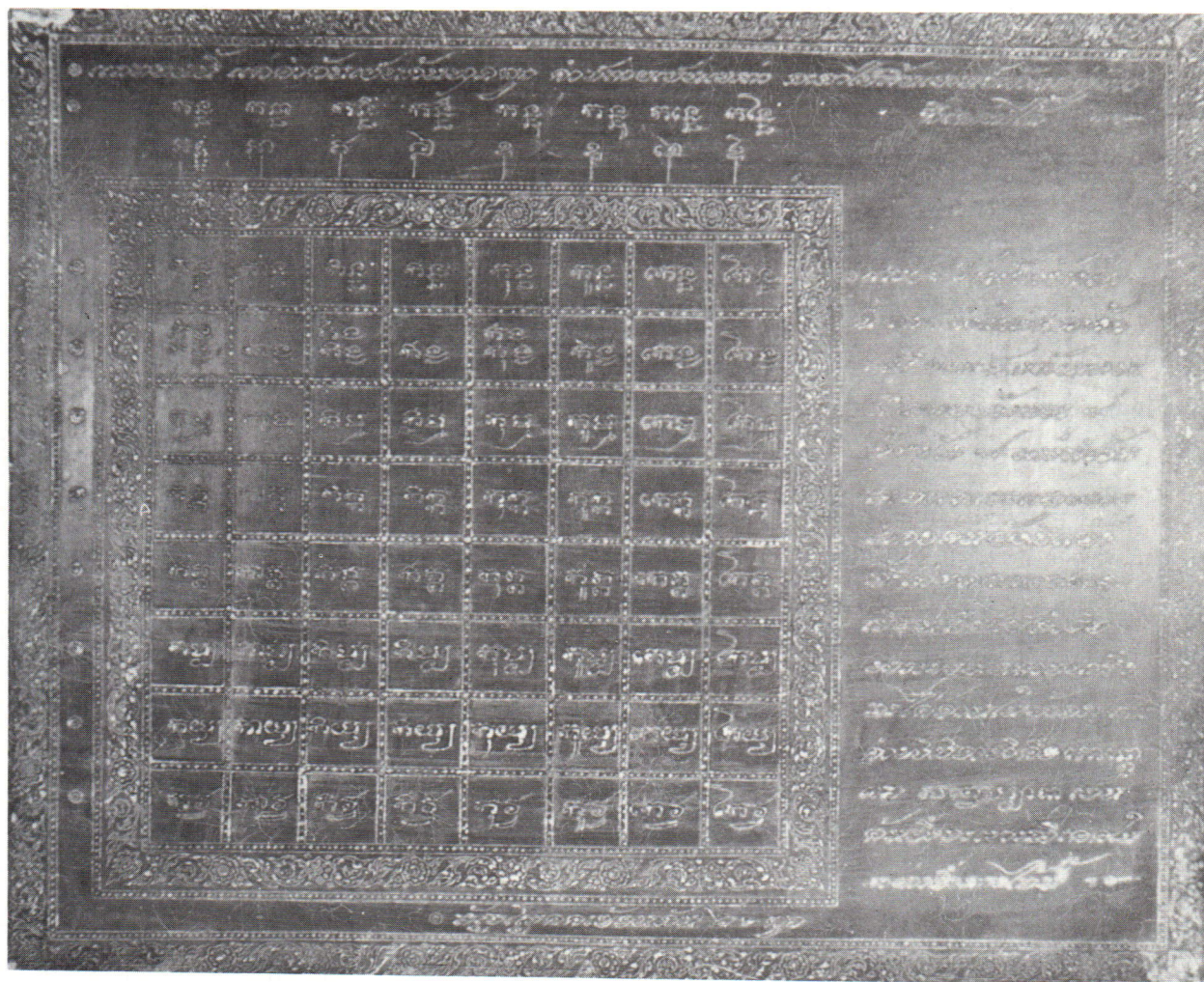

เมื่อกล่าวมาถึงตรงนี้ท่านผู้ฟังคงจะสงสัยว่าเหตุใดตำราเรียนภาษาไทย จึงจารึกไว้ด้วยอักษรขอม ความจริงนั้นนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ความนิยมในการใช้อักษรขอมของคนไทยมีอยู่ทั่วไป แต่แยกแนวทางการใช้ตามประโยชน์และเนื้อหาของเรื่อง คือ ถ้าเป็นเรื่องทางโลก จะนิยมบันทึกหรือจารึกไว้ด้วยอักษรไทย ถ้าเป็นเรื่องทางธรรม หรือทางพระพุทธศาสนา นิยมใช้อักษรขอม ซึ่งมีรูปแบบเป็นอักษรขอมของไทยโดยเฉพาะ เนื่องจากการใช้อักษรขอมในประเทศไทยนับเป็นวัฒนธรรมอันเก่าแก่อย่างหนึ่งของคนไทย ถึงแม้ว่า จะมีรูปอักษรไทยของตนเองเข้ามาแล้ว ตั้งแต่พุทธศักราช ๑๘๒๖ ก็ตาม ความนิยมในการใช้อักษรขอมก็ยังคงมีอยู่สืบมาจนถึงปัจจุบัน

อีกประการหนึ่ง เนื่องจากระบบการศึกษาของคนไทยในสมัยโบราณ ต้องอาศัยวัดเป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียน ครู อาจารย์ผู้สอนคือพระภิกษุ สงฆ์ ในอารามเหล่านั้น ดังนั้น ตำราเรียนภาษาไทย ของคนไทยในสมัยก่อน ๆ คือสมัยสุโขทัยและอยุธยา จึงนิยมบันทึกไว้ด้วยอักษรขอม

รูปแบบของตำราเรียนภาษาไทยในยุคหลังต่อมาคือสมัยอยุธยา ปรากฏหลักฐานในหนังสือจินตามณี เล่ม ๑ ซึ่งพระโหราธิบดี แต่งขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีลักษณะการขึ้นต้น บทเรียนแบบเดียวกันคือ เริ่มต้นบูชาพระรัตนตรัย เป็นภาษาบาลีว่า นโม พุทธาย สิทธิ (นะโม พุทธายะ สิทธิ) เป็นบทนมัสการพระพุทธเจ้า เพื่อแสดงความเคารพและขอพร เพื่อให้เรียนวิชาความรู้สำเร็จตามความปรารถนา แล้วจึงเริ่มต้นรูปสระ ซึ่งมีเพิ่มขึ้นจากตำราเรียนในจารึกวัดตระพังนาอีก ๖ ตัว คือ ฤ ฦ ฤ ฤ ฤ สระแอ และสระโ (ไ้ม้วน) จากนั้นจึงเป็นรูปพยัญชนะ ซึ่งมีอยู่ ๔๔ ตัว ตามที่ปรากฏใช้ในปัจจุบัน

ในปลายสมัยอยุธยา มีตำราเรียนภาษาไทยลักษณะคล้ายจารึกวัดตระพังนาอีกชิ้นหนึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศไชยเชษฐสุริยวงศ์ หรือเจ้าฟ้ากุ้งสร้างขึ้นเพื่อพุทธศักราช ๒๒๙๐ ได้แก่งตำราเรียนภาษาไทยที่ปรากฏในจารึก แม่อักษรขอมชุดปรอทลักษณะเป็นจารึกแผ่นสีเหลือง ทำด้วยทองแดง ขนาดกว้าง ๕๓ เซนติเมตร ยาว ๔๕ เซนติเมตร หนา $\frac{3}{4}$ เซนติเมตร จารึกอักษรขอม และอักษรไทยอยู่ภายในกรอบสีเหลือง แสดงการสะกดคำในแม่ ก กา เรียงลำดับอยู่ตามช่องตาราง มีอักษรไทยอธิบายไว้ตอนบนและด้านข้างตารางนั้น รวมทั้งด้านหลังด้วย จารึกแบบแจกแม่อักษรนี้คือ ตำราเรียนภาษาไทยขึ้นต้นของคนไทย ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๓

จะเห็นได้ว่าพัฒนาการทางการศึกษาของชาติไทย มีหลักฐานทางเอกสารที่เป็นมรดกของชาติสืบทอดต่อมาโดยลำดับ และสังเกตได้ว่า ระบบการศึกษาของไทยในอดีต แม้จะฝากไว้กับพระภิกษุตามอารามต่าง ๆ แต่ก็อยู่ในพระเนตรพระกรรณของพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ตลอดเวลา จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงระบบการศึกษาของชาติครั้งใหญ่ ในระหว่างพุทธศักราช ๒๔๑๔ ได้โปรด ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) สร้างตำราเรียนภาษาไทยขึ้น เพื่อใช้เป็นแบบเรียนในโรงเรียนหลวงซึ่งโปรดให้จัดตั้งขึ้นเป็นการเริ่มต้นให้รัฐบาลหน้าที่จัดการศึกษาแก่เยาวชนคนไทย ตำราเรียนภาษาไทย ชุดนั้นมี ๕ เรื่อง คือ มูลบทบรรพกิจ วาหนิตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณ์ และพิศาลการันต์ หนังสือชุดนี้ จึงเป็นหนังสือตำราเรียนภาษาไทยชุดแรกที่จัดว่าเป็นตำราเรียนที่ได้มาตรฐาน และนำไปใช้สอนในโรงเรียนหลวง

ต่อมาแม้จะได้มีการปรับปรุงและแต่งตำราเรียนภาษาไทยไปอย่างกว้างขวาง แต่ก็ยังถือว่าหนังสือ ๕ เรื่องนี้เป็นรากฐานของตำราเรียนภาษาไทยอยู่จนกระทั่งถึงสมัยปัจจุบัน

พระบรมรูปทรงม้า

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตริณรงค์

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ขอนำเรื่องพระบรมราชานุสาวรีย์สำคัญอันเป็นมรดกของชาติ ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ พระลานบริเวณหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต กรุงเทพมหานคร มาเสนอท่าน คือ พระบรมรูปทรงม้า พระบรมราชานุสาวรีย์ อันเป็นเครื่องเตือนใจปวงชนชาวไทยให้ระลึกถึงพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชเจ้าพระมหากษัตริราชแห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ผู้ทรงเป็นที่รักของคนไทยทั้งชาติ โดยเฉพาะวันที่ ๒๓ ตุลาคม ของทุกปี อันเป็นวันคล้ายวันเสด็จสวรรคตเวียนมาบรรจบครบรอบปี อาณาประชาราษฎร์ก็จะพากันมาถวายสักการะพระบรมรูปทรงม้า มิได้ขาดแม้ในปัจจุบัน

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพตรัสเล่าถึงเรื่องการสร้างพระบรมรูปทรงม้านั้นเกิดแก่กรณี ๒ เรื่องประกอบกัน คือ กรณีที่ ๑ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จประพาสยุโรปครั้งหลังใน พ.ศ. ๒๔๕๐ เวลานั้นทรงสร้างถนนราชดำเนินเสร็จแล้วและได้ลงมือสร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม ทั้งปิดแผนผังสนามใหญ่เชื่อมถนนราชดำเนินกับบริเวณพระที่นั่งอนันตสมาคมแล้ว กรณีที่ ๒ เวลานั้นยังอีกปีเศษจะถึงอภิเษกขัตติยมงคล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินนับได้ ๔๒ ปี รัชกาลยืนยาวยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นบรรดาได้ปกครองประเทศไทยแต่ปางก่อนทั้งสิ้น กำหนดว่าจะมีการสมโภชเป็นงานใหญ่ ดำรัสสั่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖) ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครขณะนั้น ให้ทรงปรึกษากับเสนาบดีคึกกะโครงการพิธีรัชชมงคลว่าจะทำอย่างไรเสียแต่ในเวลาเสด็จไม่อยู่ แล้วกราบทูลไปยารอไว้ให้เสียเวลา สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช จึงตรัสให้ปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดีมีความเห็นพร้อมกันว่า การสมโภชเช่นเมื่อเสด็จกลับจากยุโรปคราวแรกเป็นต้นกิติและการฉลองเช่นเมื่อกรุงรัตนโกสินทร์อายุครบ ๑๐๐ ปี เป็นต้นกิติ ได้ทำมาในรัชกาลที่ ๕ แล้วหลายอย่าง แต่ล้วนเป็นการที่รัฐบาลหรือบุคคลต่างจำพวกช่วยกันทำแทบทั้งนั้น งานฉลองราชสมบัติรัชชมงคลครั้งนี้ผิดกับงานอื่นที่ได้เคยทำมาแต่ก่อน ด้วยเป็นมงคลอันพึงประสบได้ด้วยยากยิ่งนัก ควรให้ผิดกับงานแต่ก่อน ๆ เห็นว่าควรถือเหตุที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงปกครองทำนุบำรุงประเทศและประชาชนชาวไทยให้เจริญรุ่งเรืองและไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นสุขสำราญมาช้านานกว่าพระมหากษัตริย์แต่ปางก่อน ข้อนี้นี้เป็นหลักชักชวนชาวไทยทั่วพระราชอาณาเขต ให้บริจาคทรัพย์ตามกำลัง รวมเงิน

นั้นทูลเกล้าฯ ถวายเป็นของชาวไทยรายตัวทั่วหน้าพร้อมใจกันสนองพระเดชพระคุณอย่างที่เรียกกันเป็นสามัญว่า ทำขวัญ แล้วแต่จะทรงใช้สอยเงินนั้นตามพระราชหฤทัย ให้กระทรวงนครบาลเป็นเจ้าหน้าที่บอกบุญในกรุงเทพฯ และกระทรวงมหาดไทยบอกบุญตามหัวเมือง กำหนดเป็นข้อสำคัญในการบอกบุญนั้นคือ ๑. อย่าให้เป็นการเกณท์อย่างไร แล้วแต่ใจใครสมัคให้เท่าใด แม้เพียงเป็นจำนวนสลึงก็ได้ และ ๒. ให้พยายามบอกทั้งเหตุและการที่ทำบุญนั้นให้รู้ทั่วทุกตัวคนบรรดาอยู่ในพระราชอาณาเขต เวลาเมื่อปรึกษากันนั้น มีเสนาบดีบางคนเห็นว่าควรสร้างสิ่งอันใดไว้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติด้วยสลึง ๑ แต่ข้อนี้ตกลงกันว่าควรขอไว้ลงมติต่อเมื่อรู้เค้าว่าจะได้เงินเฉลิมพระขวัญสักเท่าใดก่อน

ในเวลาเมื่อบอกบุญอยู่นั้น ได้ทราบข่าวมาแต่ยุโรปว่าเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทอดพระเนตรวังแวร์ซายในประเทศฝรั่งเศส โปรดรูปพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงม้า หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ อันตั้งไว้ในลานข้างหน้าพระราชวัง ทรงปรารภว่า ถ้ามีพระบรมรูปของพระองค์ทรงม้านั่งไว้ในสนามที่ถนนราชดำเนินติดกับบริเวณพระที่นั่งอนันตสมาคมจะสง่างามดี เหมือนเช่นเขามักมีกันตามประเทศต่าง ๆ ในยุโรป สิบราคาสร้างพระบรมรูปเช่นนั้นว่าราว ๒๐๐,๐๐๐ บาท (สองแสนบาท) ได้ข่าวที่กล่าวมาประจวบเวลาก็ได้เค้าวามีคนยินดีถวายเงินเฉลิมพระขวัญแพร่หลายจะได้เงินมาก ที่ประชุมเสนาบดี จึงลงมติแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กราบทูลขอถวายพระบรมรูปทรงม้านั้นเป็นของประชาชนชาวไทยสนองพระเดชพระคุณในงานรัชมงคล ก็โปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาต จึงเกิดมีการสร้างพระบรมรูปทรงม้าขึ้นด้วยประการฉะนี้

เรื่องที่กล่าวมานั้นคือมูลเหตุของการสร้างพระบรมรูปทรงม้า ต่อจากนี้ขอกล่าวถึงเรื่องการสร้างการปั้นหล่อและการอัญเชิญมาประดิษฐาน ณ พระลานบริเวณหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม พระราชวังดุสิต หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่าลานพระบรมรูปทรงม้า ต่อไป

ในพระราชนิพนธ์เรื่องไถลบ้าน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเล่าถึงเรื่องการปั้นพระบรมรูปนี้ไว้ในตอนเสด็จกรุงปารีสประเทศฝรั่งเศส โดยครั้งแรกเสด็จไปทอดพระเนตรร้านช่างหล่อเมื่อวันที่ ๑๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงไว้ว่า “ได้ไปที่ช่างหล่อในเรื่องจะหล่อรูปซึ่งตกลงกันให้ทำสำหรับจะไปตั้งที่บางกอก เขาได้ปั้นเป็นตัวอย่างลองขึ้นไว้และเลือกรูปม้าตัวอย่างที่ปั้นไว้นั้นสองอย่างคือรูปขี่ม้าอย่างหนึ่ง รูปที่จะทำเล็ก ๆ อย่างหนึ่ง สิ่งให้เขาเลือกเนื้อทองไว้ให้ดูด้วย แบ่งเป็น ๔ ชั้น ชั้นที่ ๑ และชั้นที่ ๓ แปรต่างกันแต่แต่งตัวเรียบขึ้นแลแต่งไม่เรียบ ราคาผิดกันถึง ๒ ปอนด์ ชั้นที่ ๒ เป็นสีดำ ไทยคงไม่ชอบ ชั้นที่ ๔ ผิวทองหยาบเกินไปคงไม่ชอบ ตัวที่ ๑ กับที่ ๓ ทำไปทั้งสองอย่างคนคงหันลงซื้อข้างถูก ที่ ๑ เห็นจะไม่ออก จึงได้ทำแต่ที่ ๓ เขาขอให้ถ่ายรูปไว้ให้ทั้ง ๔ ด้าน พรุ่งนี้จะได้ไปถ่าย” และได้เสด็จครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงไว้ว่า “...ต้องมานั่งให้ช่างปั้นรูป จนกระทั่งเวลาบ่าย ๕ โมง จึงออกจากเรือนไปดูรูปม้าที่ช่างปั้นจะทำรูปทางอยู่ข้างจะลำบากลำบนไปด้วยรถโมเตอร์คาร์ ทางแขวง มองต์ปาร์นิสส์ ซึ่งเป็นตอนที่คนจนอยู่ ที่ซึ่งช่างปั้นอยู่นั้นเขาเรียกว่าถนนช่าง มีช่างเขียนช่างปั้นอยู่แถบนั้นโดยมาก เป็นที่เงียบ โรงที่ปั้นลึกเข้าไปจากถนนใหญ่อีกชั้นหนึ่ง เขาปั้นม้างาม แต่รูปข้างบนนั้นใช้ไม่ได้ ผอมด้วยเอารูปกิน ออฟ สเปน มาเป็นตัวอย่าง ในเรื่องปั้นรูปยังไม่เป็นการเลย ทั้งรูปสำหรับจะขี่ม้าและรูปที่สำหรับจะหล่อเล็ก ๆ เรื่องปั้นรูปนี้จะทำตามรูปถ่ายไม่ได้เป็นอันขาด เพราะรูปมันหนุนขึ้นมาไม่พอ รูปเล็กที่ทำไว้แบนไปหมด รูปใหญ่แก้มตอบและเหี่ยวเป็นกลีบ ๆ ปากตู่ ๆ แต่ช่างปั้นมันดีเสียจริง ๆ พอพอลงไปนั่ง ฉวยดินบักก็เตะหัวก่อนแก้หัวเสร็จแล้วจึงมาแก้หน้าแก้คิ้ว ที่ประดักประเดิดมากอยู่ที่ปาก เมื่อแรกพ้อออกจะฉุน ๆ ว่าต้องไปนั่ง แต่พ้อเห็นมันเตะเข้าสองสามเตะ

รู้ที่เดียวว่ามันดีเลยหายจนนั่งดูเสียเพลิน เขาขอชั่วโมงเดียว พอหนึ่งให้กว่า ๒ ชั่วโมง แต่ถึงกระนั้นก็ยังเอาติไม่ได้เวลาไม่พอต้องมาทำที่ฮ่อมเบ็คต่อไปอีก แต่รูปม้านั้นที่เดียวได้เพราะมีตัวอย่าง”

นี่คือเบื้องหลังของการสร้างการปั้นหล่อพระบรมรูปทรงม้า ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชอุทิศลาหะเสด็จไปประทับได้เป็นแบบให้ช่างฝรั่งเศสปั้นถวาย บริษัทที่หล่อคือบริษัท ชูช เซอร์เพรส ฟองเดอร์ หล่อเสร็จแล้วจัดส่งมายังกรุงเทพฯ โดยทางเรือ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

พระบรมรูปทรงม้า มีขนาดสองเท่าของพระองค์จริง ประดิษฐานบนพระแท่น มีคำจารึกประกาศพระราชกรณียกิจอันไพเราะอยู่ด้านหน้า ขออัญเชิญมาดังนี้

“พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์...พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จดำรงสิริราชสมบัติมาถ้วนถึง ๔๐ ปีเต็มบริบูรณ์ เป็นรัชสมัยที่ยืดยาวนานยิ่งกว่าสมเด็จพระมหาราชธิราชแห่งสยามประเทศ ในอดีตกาล พระองค์ทรงโปรดด้วยพระราชกฤษฎีกาเป็นอันมาก เป็นอันจรรยบาลบรมบพิตรเสด็จสถิตในสังฆมณฑลอันมั่นคงมิได้หวั่นไหว ทรงอธิษฐานพระราชหฤทัยในทางที่จะทะนุบำรุงพระราชอาณาจักรให้สถิตสถาพรแลให้เกิดความสามัคคีสโมสร เจริญสุขสำราญทั่วไปในเอกราชประชาชาติเป็นเบื้องหน้าแห่งพระราชจริยาทรงสุขุมปรีชาสามารถสอดส่อง วินิจฉัยในคุณโทษแห่งประเพณีเมือง ทรงปลดเปลื้องโทษ นำประโยชน์มาบัญญัติโดยปฏิบัติพระองค์ทรงนำหน้า ชักจูงประชาชนให้ดำเนินตาม ในทางที่ถึงจะมีประโยชน์เป็นแก่นสาร พระองค์ทรงนำความสุขสำราญให้ประชาราษฎร์สำเร็จได้ ด้วยอาศัยดำเนินอยู่เนื่องในพระวิริยะและขันติคุณอันแรงกล้า ทรงอาหาญในพระราชจริยามิได้ย่อท้อถอยต่อความลำบากยากเข็ญ มิได้เห็นที่ขัดขัดอันใดอันควรขยาด แม้ประโยชน์และความสุขในส่วนพระองค์ ก็อาจทรงสละแลกความสุขสำราญ พระราชทานไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้โดยทรงพระกรุณาปรานี พระองค์คือบูรพการีของราษฎรเพราะเหตุเหล่านี้ แผ่นดินของพระองค์ จึงยังงดด้วยความสถาพรรุ่งเรืองงาม มหาชนชาวสยามถึงความสุขเกษมล่วงล้ำอดีตสมัยที่ได้ปรากฏมา พระองค์จึงเป็นปิยมหาราชที่รักของมหาชนทั่วไป

ครั้นบรรลุลูกโลกิตสมัยรัชสมงคลกษัตริย์สมุทราธิบดีเสนาบดีราชบริพาร พร้อมด้วยสมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎรชาวสยามประเทศ ทุกชาติชั้นบรรดาศักดิ์ทั่วรัฐสีมาอาณาจักร มาคำนึงถึงพระเดชพระคุณอันได้พรรณามาแล้วนั้น จึงพร้อมกันสร้างพระบรมรูปนี้ประดิษฐานไว้สนองพระเดชพระคุณ เพื่อประกาศพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปิยมหาราช ให้ปรากฏสืบชั่วกาลปาวสาน...ทิมาโยโก โหตุ มหาราชฯ”

พระบรมรูปทรงม้า พระบรมราชานุสาวรีย์สำคัญนี้ ได้มีสร้างสำเร็จบริบูรณ์แล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเป็นประธานกราบบังคมทูลถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๑ พระองค์ท่านได้มีพระราชดำรัสตอบ มีข้อความสำคัญเกี่ยวกับพระบรมรูปทรงม้าที่ควรจะจดจำกันไว้อย่าได้ลืมเลือน คือพระราชดำรัสที่ว่า

“การซึ่งท่านทั้งหลายได้พร้อมใจกันสร้างรูปเราขึ้นไว้ในครั้งนี้ ก็นับว่าเป็นถาวรนิมิตอันดีในความพร้อมเพรียงของชาติ อันเกิดขึ้นในใจท่านทั้งหลายและแสดงเป็นพยานความเชื่อถือไว้วางใจในเจ้าแผ่นดินแลรัฐบาลของตน อันเป็นเหตุที่จะให้เกิดมรรคผลเพื่อความผาสุกสำเร็จแก่ชาติของเราในภายหน้า อนึ่งท่านที่เป็นชาวนานานาประเทศ ได้มีน้ำใจอารีแสดงความปรารถนาอันดี มีส่วนร่วมในการสร้างรูปอันงามนี้ เราขอแสดงความขอบใจท่านทั้งหลายแท้จริง พร้อมกันกับด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ ท่านผู้มีบรรดาศักดิ์

ทั้งอาณาจักรของเรา ในการที่ได้ยกย่องให้เกียรติยศอันยิ่งใหญ่แก่ตัวเราแต่เวลาที่ยังมีชีวิตจะเป็นที่ตั้งแห่งความพอใจของเราอยู่เป็นนิรันดร์ และข้อสมมติอย่างหนึ่งซึ่งจะยกขึ้นกล่าวได้ว่าเสมอกัน ก็คือที่ได้เห็นท่านทั้งหลายสมัครสมุสแสดงความรื่นเริงพอใจภักดีต่อตัวเราในมงคลสมัย การซึ่งเป็นไปในครั้งนี้ ปรากฏแก่เราว่าจะเป็นที่ตั้งของความสนิทติดพันกันระหว่างชาติเราและจะเป็นเครื่องเตือนใจให้ประชากรของเราทวีความพยายามยิ่งขึ้นที่จะยกเกียรติยศแห่งชาติอันเป็นที่รักของเราให้ดำเนินไปถึงที่ตั้งมั่นสูงสุด ซึ่งจะพึงพร้อมด้วยดีทุกประการ”

บัดนี้เรามีความยินดีรับคำเชื้อเชิญของท่านทั้งหลายแล้ว และจะได้เปิดถาวรอนุสาวรีย์ อันเป็นเครื่องหมายแห่งความสมัครสมุสของชาติชาวสยาม ขอให้ตั้งอยู่เป็นเครื่องหมายน้ำใจของชาติอันใหญ่ อันจะสืบไปทุกชั่วทุกชั้นในกาลภายหน้า”

พระบรมรูปทรงม้า พระบรมราชานุสาวรีย์สำคัญอันเป็นมรดกของชาติเป็นเครื่องหมายของความสมัครสมุสของชาติ เป็นเครื่องหมายของน้ำใจอันยิ่งใหญ่ของชาติ ขอท่านทั้งหลายพึงรำลึกพระราชดำรัสของพระปิตุมาหาราชของเราที่พระราชทานในพิธีรับพระบรมราชานุสาวรีย์นี้ไว้ให้จงดี และช่วยกันรักษามรดกของชาติสำคัญแห่งนี้ไว้เตือนใจของเราชาวไทยให้มีความสมัครสมุสกันสืบไป

เครื่องจักรสานพื้นบ้านของไทย

เรียบเรียงโดย นายวิบูลย์ ลีสุวรรณ

ในปัจจุบันนี้เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่ทันสมัยได้เข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันมากขึ้น ทำให้เรามีเครื่องมือเครื่องใช้นานาชนิดที่ผลิตขึ้นด้วยวัสดุและกรรมวิธีที่ทันสมัยมากมายหลายสิ่งหลายอย่าง โดยเฉพาะสิ่งของเครื่องใช้ใกล้ ๆ ตัวเรา ซึ่งส่วนใหญ่จะผลิตด้วยวัสดุสังเคราะห์เป็นส่วนมาก ไม่ว่าจะเป็นภาชนะ ถ้วยโถโอชาม ตะกร้า ซึ่งล้วนแต่ผลิตด้วยวัสดุสังเคราะห์ เช่น ไฟเบอร์พลาสติก แทบทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้ถือเป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ในขณะเดียวกันถ้าเรามองกลับไปสู่อุตสาหกรรมในบ้านเมืองเรา จะเห็นว่าแต่เดิมสังคมของเราเป็นสังคมเกษตรกรรม การพัฒนาด้านต่าง ๆ มักเป็นไปอย่างช้า ๆ ดังนั้น สิ่งอำนวยความสะดวก เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ มักสร้างขึ้นจากวัสดุพื้นบ้านเท่าที่หาได้ในแต่ละท้องถิ่นเป็นหลัก ลักษณะเช่นนี้เป็นเสมือนบ้ำที่หล่อหลอมให้เครื่องมือเครื่องใช้ของเราหลายสิ่งหลายอย่างมีลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของไทย

เครื่องจักสานพื้นบ้านของไทยเรา ที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ในบ้านเราเป็นภาชนะเครื่องมือเครื่องใช้อย่างหนึ่งที่น่าสนใจและมีลักษณะพิเศษที่สอดคล้องกับชีวิตและสังคมไทย แม้ว่าในสายตาของคนทั่วไปมักจะมองเครื่องจักสานว่าเป็นเพียงของเครื่องใช้พื้น ๆ ที่มีราคาถูกและสามารถซื้อหาได้ไม่ยาก แต่ถ้าเรามองให้ลึก พิจารณาให้ถี่ถ้วนแล้วจะเห็นว่าเครื่องจักสานนั้นมีได้มีแต่ประโยชน์ใช้สอยเพียงอย่างเดียว หากแต่ยังมีคุณค่าด้านอื่น ๆ ด้วย เป็นต้นว่า คุณค่าด้านการศึกษา คุณค่าด้านความงาม คุณค่าด้านศิลปะ

ถ้ามอยย้อนดูความเป็นมาของเครื่องจักสานจะเห็นว่า เครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมเก่าแก่ที่สุดชนิดหนึ่งของมนุษย์ เชื่อว่ามีมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เพราะเราได้พบหลักฐานหลายอย่างในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งแสดงว่ามนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์พยายามที่จะทำเครื่องจักสานเป็นภาชนะเครื่องมือเครื่องใช้อาจจะเป็นโดยการนำเอาใบหรือเปลือกของพืชมาสอดสานขัดกันเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ ถึงแม้ว่าเราจะไม่พบเครื่องจักสานสมัยก่อนประวัติศาสตร์โดยตรง แต่ได้พบหลักฐานข้างเคียงซึ่งเชื่อว่าเป็นหลักฐานสำคัญคือ **เครื่องปั้นดินเผา** เฉพาะเครื่องปั้นดินเผาก่อนประวัติศาสตร์ที่พบที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี เราได้พบภาชนะดินเผาจำนวนหนึ่งมีลักษณะเป็นภาชนะคล้ายอ่าง ผิวด้านนอกมีรอยของเครื่องจักสานปรากฏอยู่ แสดงว่าภาชนะดินเผานั้นทำขึ้นโดยการใช้ดินเหนียวไล้ภายในภาชนะจักสานให้เป็นรูปภาชนะตามรูปทรงของภาชนะจักสานก่อน ปล่อยให้แห้งแล้วนำไปเผาไฟ ไฟจะไหม้ภาชนะจักสานหมด เหลือแต่ภาชนะดินซึ่งถูกไฟเผาจนแข็งตัวกลายเป็นภาชนะดินเผาที่ปรากฏลวดลายของเครื่องจักสานอยู่บนผิวด้านนอก แสดงว่าในขณะที่มนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่บริเวณบ้านเชียงรู้จักทำภาชนะดินเผาขึ้นใช้นั้นได้มีการใช้เครื่องจักสานเป็นภาชนะต่าง ๆ ขึ้นใช้ก่อนแล้ว

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่ามนุษย์จะรู้วิธีการทำเครื่องจักสานมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้วพัฒนามาเป็นลำดับจนถึงปัจจุบันก็ตาม แต่เราไม่พบหลักฐานที่เป็นเครื่องจักสานที่มีอายุหลายร้อยปี เพราะเครื่องจักสานทำด้วยวัสดุที่ไม่คงทน มักจะผุและเสื่อมสลายไปในเวลาไม่นานนัก ทำให้เราพบเพียงเรื่องราวในตำนาน

พงศาวดารและบันทึกจดหมายเหตุบางส่วนที่ได้กล่าวถึงเครื่องจักสานไว้เท่านั้น เช่น เรื่องการทำคุหรือคุสำหรับบรรจุน้ำในสมัยสุโขทัย เป็นต้น

หลักฐานอื่นที่แสดงให้เห็นรูปแบบของเครื่องจักสานที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ ภาพจิตรกรรม หรือ จิตรกรรมฝาผนัง ซึ่งมีภาพภาชนะเครื่องจักสานปรากฏอยู่ เช่น จิตรกรรมฝาผนังวิหารลายคำวัดพระสิงห์ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเขียนขึ้นราวรัชกาลที่ ๒ บางส่วนของภาพมีรูปเปียด หรือกระบุง ซึ่งสานด้วยดอกไม้ไผ่ปรากฏอยู่ แสดงว่าชาวบ้านในสมัยนั้นรู้จักทำเครื่องจักสานขึ้นใช้ทั่วไป ช่างเขียนหรือจิตรกรผู้เขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังจึงได้เขียนภาพเครื่องจักสานซึ่งชาวบ้านในสมัยนั้นใช้ทั่วไปมาเขียนไว้ด้วยตามสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในสมัยนั้น

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงว่าเครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่คนไทยทำขึ้นใช้ทั่วไปมาแต่อดีต แม้ในปัจจุบันเครื่องจักสานหลายชนิดของไทยก็ยังนิยมใช้กันอยู่ ทั้งนี้เพราะเครื่องจักสานมีลักษณะพิเศษที่มีประโยชน์ในการใช้สอยและสอดคล้องกับสภาพการดำรงชีวิตของชาวชนบทและสามารถทำขึ้นใช้เองได้โดยไม่ยากนัก เพราะโดยทั่วไปเครื่องจักสานจะทำขึ้นโดยการนำวัสดุที่เป็นเส้นมาสอด สาน ขัดกัน ให้เกิดเป็นรูปทรงตามความต้องการ ซึ่งขั้นตอนในการสานมักจะเริ่มด้วยการ จัก คือ การนำวัสดุ เช่น ไม้ไผ่ หวาย มาจักให้เป็นเส้นเป็นริ้ว เป็นป็น ซึ่งเรียกว่าตอก เสียก่อน แล้วจึงนำไปสาน ส่วนวิธีการสานและการสร้างรูปทรงนั้นจะขึ้นอยู่กับความต้องการในการใช้สอย และความนิยมของแต่ละท้องถิ่นเป็นสำคัญ เฉพาะการสานนั้นมีการมวิธีและการสร้างลวดลายแตกต่างกันไป เช่น ลายขัด ลายสอง ลายสาม ลายประสู ลายดี ลายเฉลว ลายหัวส้ม และลายอื่น ๆ อีกมา แต่เมื่อลักษณะการสานลวดลายต่าง ๆ เหล่านั้นมาแบ่งออกเป็นลักษณะใหญ่ ๆ แล้วจะแบ่งได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑. การสานด้วยวิธีการสอดขัดกันตามแนวตั้งและนอน
๒. การสานด้วยวิธีการสอดขัดกันแบบทะแยง
๓. การสานด้วยวิธีการสอดขัดกันเป็นวง

ลักษณะของการสานทั้งสามวิธีนี้มิได้ใช้จำกัดเฉพาะวิธีการหนึ่งวิธีการใดโดยเฉพาะในเครื่องจักสานชนิดหนึ่ง อาจใช้ผสมกันหรือสลับสับเปลี่ยนกันไปตามความเหมาะสมและความนิยมในการสานเครื่องจักสานแต่ละประเภทก็ได้ เช่น ภาชนะจักสานประเภทหนึ่งอาจเริ่มต้นด้วยลายขัดธรรมดา แล้วเปลี่ยนเป็นลายขัดทะแยงสอดสลับเข้าไปเพื่อให้เกิดผิวทึบ หรืออาจสานสอดสลับเป็นคอกเล็ก ๆ เพื่อความสวยงาม เช่น การสานลายดอกพิกุล เป็นต้น

ดังกล่าวแล้วจะเห็นว่าเครื่องจักสานเป็นหัตถกรรมที่พัฒนามาเป็นเวลานานนับพัน ๆ ปี ถึงกระนั้นก็ตาม กรรมวิธีในการสานก็มิได้สลับซับซ้อนมากจนเกินความสามารถของชาวบ้านทั่วไป แต่ในปัจจุบันเป็นที่น่าเป็นห่วงว่าเครื่องจักสานหลายชนิดของไทยได้เปลี่ยนแปลงรูปทรงและการใช้วัสดุไปมาก ลักษณะเช่นนี้มีทั้งผลดีและผลเสียต่อสภาพการทำเครื่องจักสานพื้นบ้านของไทยหลายประการ เช่น การพัฒนาเปลี่ยนแปลงรูปทรงและวัสดุอาจเป็นผลดีในบางส่วน เช่น การนำพลาสติกมาสานและผูกเครื่องจักสานแทนดอกไม้ไผ่และหวาย อาจทำให้เกิดความสะดวกในการหาวัสดุ เพราะสามารถซื้อเป็นวัสดุสำเร็จรูปได้ไม่ต้องเสียเวลาจัก เหล่า ทำให้ผลิตได้รวดเร็วมีจำนวนมาก และสีลื่นที่ฉูดฉาดของพลาสติก ยังสวยงามสะดุดตาตามความรู้สึกของชาวบ้านด้วย แต่ในขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดผลเสียตามมาคือ เครื่องจักสานที่สานด้วยพลาสติกสีฉูดฉาด เช่น กล่องข้าว

ตะกร้า เหล่านั้น ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านรูปทรง สีล้น ตลอดจนลวดลายในการสาน ซึ่งเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของเครื่องจักสานไป ลักษณะเช่นนี้กำลังปรากฏอยู่ทั่วไป ถึงแม้บางท้องถิ่นจะยังคงใช้วัสดุพื้นบ้าน เช่น หวาย ไม้ไผ่ อยู่ก็ตาม แต่มักเปลี่ยนรูปทรงเลียนแบบเครื่องจักสานต่างถิ่นบ้าง ต่างประเทศบ้าง ทำให้สูญเสียเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นไป ซึ่งลักษณะเช่นนี้จะทำให้เครื่องจักสานพื้นบ้านของไทยเราขาดลักษณะเฉพาะที่เคยแสดงถึงลักษณะของท้องถิ่น สภาพชีวิตของท้องถิ่น ตลอดจนคตินิยมในการทำเครื่องจักสานของแต่ละท้องถิ่นไปอย่างน่าเสียดาย สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องที่ควรจะได้มีการศึกษา พิจารณาถึงแนวทางวิธีการที่ถูกต้อง เพื่ออนุรักษ์และพัฒนาเครื่องจักสานพื้นบ้านของเราให้ดำรงเอกลักษณ์ของความเป็นไทยไว้ ถึงแม้ว่าเครื่องจักสานจะเป็นมรดกของชาติที่มีได้ยิ่งใหญ่ก็ตาม แต่ก็เป็นมรดกที่บรรพบุรุษส่วนใหญ่ของชาติได้สร้างสรรค์ไว้ช้านาน

วัดอรุณราชวราราม

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

วัดอรุณราชวราราม มีมรดกของชาติที่เป็นปูชนียสถานอยู่ในบริเวณวัดหลายแห่ง ซึ่งปูชนียสถานอยู่ในบริเวณวัดหลายแห่ง ซึ่งปูชนียสถานอันมีอยู่ในวัดเหล่านั้นนั้น สร้างขึ้นด้วยสถาปัตยกรรมอันประณีตงดงามน่าศึกษาน่าชม ไม่เพียงแต่พระปรางค์องค์ใหญ่ที่ชาวไทยและชาวต่างประเทศพากันหลั่งไหลมาชมอย่างมากมายในปัจจุบันเท่านั้น ฐานะของวัดและประวัติความเป็นมาของวัด ก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจไม่น้อย เพราะเป็นเรื่องเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไทย ทั้งในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ได้มีพระราชศรัทธาปฏิสังขรณ์เสริมสร้างสถาปนาวัดในอยู่ในฐานะอันสูงส่ง และยังทรงพระราชูปถัมภ์อำนวยการความสำคัญของวัดให้เป็นศรีสง่าสำหรับพระนครอย่างต่อเนื่อง

แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงความงดงามด้านสถาปัตยกรรม ขอนำเรื่องฐานะของวัดและประวัติความเป็นมา มาเล่าก่อน เพื่อเป็นพื้นฐานเรื่องการเกิดขึ้นของมรดกของชาติภายในวัดต่อไป

วัดอรุณราชวราราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร เป็นวัดหลวงชั้นหนึ่งของประเทศไทยซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดระเบียบพระอารามหลวงในกรุงเทพฯ และหัวเมืองไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ มีอยู่ด้วยกัน ๖ วัด คือ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี และวัดอรุณราชวราราม วัดทั้ง ๖ นี้ ตามทำเนียบพระอารามหลวงจัดเป็นวัดที่มีศักดิ์สูงเยี่ยม

ส่วนประวัติความเป็นมาของวัด มีดังนี้

วัดอรุณราชวราราม ตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยา เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร ฝั่งธนบุรี ตรี ข้ามกับพระบรมมหาราชวัง ฝั่งพระนคร แต่เยื้องลงไปทางใต้เล็กน้อย วัดนี้มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมเรียก วัดบางมะกอก ตามชื่อดาบพลที่ตั้งวัดสมัยนั้น คือ ดาบพลบางมะกอก ต่อมาเรียก วัดมะกอก คำว่า บาง เลือนหายไป และเมื่อมีการสร้างวัดใหม่ขึ้นอีกวัดหนึ่งในตำบลเดียวกันนี้ แต่อยู่ลึกเข้าไปในคลองบางกอกใหญ่ จึงเรียกชื่อวัดที่สร้างใหม่ว่า วัดบางกอกใน และเรียกวัดเดิมว่า วัดมะกอกนอก เพื่อให้รู้ว่าเป็นคนละวัด ส่วนการเปลี่ยนชื่อเป็นวัดแจ้งนั้น ตามตำนานเล่าว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกู้กรุงศรีอยุธยาที่เสียแก่ข้าศึกได้แล้ว ทรงตัดสินพระทัยย้ายเมืองหลวงลงมายังกรุงธนบุรี ด้วยทรงเห็นว่าเป็นชัยภูมิดีกว่ากรุงศรีอยุธยาในขณะนั้น ครั้นเสด็จกรีธาพลทางชลมารคลงมาถึงหน้าวัดมะกอกนอก เป็นเวลาได้อรุณหรือรุ่งแจ้งพอดี ได้โปรดให้เรือพระที่นั่งเข้าเทียบทำน่าน้ำหน้าวัด แล้วเสด็จขึ้นไปทรงสักการะพระปรางค์ซึ่งอยู่หลังโบสถ์และวิหารหน้าวัด ครั้นทรงกำหนดเขตตั้งพระราชวังขึ้นใหม่ ณ กรุงธนบุรี วัดนี้ก็เข้าอยู่ในเขตพระราชฐาน จึงทรงจัดให้เป็นวัดที่ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาและได้รับการปฏิสังขรณ์ให้บริบูรณ์ขึ้นตามกำลังพระราชศรัทธา สมฐานะของวัดในเขตพระราชฐานตามโบราณราชประเพณี แล้วทรงเปลี่ยนชื่อวัดให้ต้องตามเวลาที่เสด็จกรีธาพลมาถึง คือ วัดแจ้ง

สมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเสด็จดำรงสิริราชสมบัติเป็นเวลา ๑๕ ปี ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจสำคัญ คือ รวบรวมไทยให้เป็นเอกภาพ ปราบปรามอริราชศัตรูเกือบตลอดรัชสมัย วัดแจ้งคงได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ด้วยดีมาโดยลำดับเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ขณะทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ได้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาจากเวียงจันทน์ ก็โปรดให้มีมหกรรมฉลองแล้วอัญเชิญขึ้นประดิษฐาน ณ มณฑปที่โปรดให้สร้างระหว่างโบสถ์และวิหารวัดแจ้งด้านหลัง หน้าพระปรางค์องค์เดิม พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ณมณฑปแห่งนี้จนสิ้นสมัยกรุงธนบุรี

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จเกลี้ยกล่อมราชสมบัติประดิษฐานพระบรมราชวงศ์จักรี ทรงย้ายพระราชวังมายังฝั่งพระนคร เมื่อทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาแล้ว ก็โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระแก้วมรกตจากวัดแจ้งมาประดิษฐาน ณ วัดพระศรีศาสดารามใน พ.ศ. ๒๓๒๘ ส่วนพระราชวังเดิมนั้นโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประทับ พร้อมกับทรงมอบพระราชภาระให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดแจ้งซึ่งพินาศจากสภาพจากการเป็นวัดในเขตพระราชฐานให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป และให้อารธนาพระสงฆ์เข้าจำพรรษาดังเดิม สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรทรงรับพระราชภาระสนองพระบรมราชโบายทันที แต่การก่อสร้างสำเร็จลงเพียงกุฏิสำหรับพระสงฆ์จำพรรษาเท่านั้น พระอุโบสถ และพระวิหารที่ทรงสร้างขึ้นใหม่ทางด้านเหนือของวัด ยังหาได้สำเร็จลงไม่ ก็พอดีสิ้นรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเสด็จขึ้นครองราชย์

ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มิได้ทรงทอดทิ้งพระราชภาระการปฏิสังขรณ์วัดแจ้ง ทรงสร้างพระอุโบสถและพระวิหารที่ค้างจนกระทั่งสำเร็จอย่างบริบูรณ์แล้วทรงพระราชอุตสาหะปั้นหุ่นพระพุทธรูปด้วยฝีพระหัตถ์ แล้วประดิษฐานไว้เป็นพระประธานในพระอุโบสถมีพระนามว่า พระพุทธธรรมมิตราธิราชโลกนาถติลก จากนั้นโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รับพระราชภาระปฏิสังขรณ์วัดให้บริบูรณ์มั่นคงต่อไป พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ทรงเป็นแม่กองปฏิสังขรณ์กุฏิสงฆ์ที่ทรุดโทรมให้มั่นคงและสร้างเพิ่มขึ้นจนเพียงพอแก่พระสงฆ์ที่เข้ามาอยู่จำพรรษามากขึ้น จากนั้นสร้างเมรุปูนขนาดใหญ่ขึ้นที่หลังวัดกับจัดสถานที่อีกส่วนหนึ่งซึ่งอยู่หลังปรกอันเป็นซุ้มเล็ก ๆ ที่พระสงฆ์อาศัยในเวลาอยู่ปริวาสเป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จพระราชดำเนินมาในการพระราชพิธีครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓ การปฏิสังขรณ์วัดแจ้งลุล่วงไปด้วยดี จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีมหกรรมฉลองพร้อมกับพระราชทานนามวัดใหม่ว่า วัดอรุณราชอาราม การฉลองวัดครั้งนี้ใหญ่โตมาก มีมหกรรมทั้งน้ำทั้งบก มีละครหลวงพระราชนิพนธ์ตอนบุตรลบซึ่งทรงพระราชนิพนธ์และทรงฝึกหัดขึ้นเฉพาะการฉลองวัดในครั้งนี้ แล้วมีพระราชดำริว่า พระปรางค์องค์เดิมน้อยเกินไป กรุงรัตนโกสินทร์ตั้งขึ้นมายังหาพระมหาธาตุเป็นหลักพระนครตามจารีตโบราณกษัตริย์ที่ทรงเป็นพุทธมามกะไม่ ดังนั้น จึงควรสร้างเสริมพระปรางค์วัดอรุณราชอารามให้ใหญ่ขึ้นเป็นพระมหาธาตุสำหรับพระนคร แต่การยังไม่ทันสำเร็จตามพระราชประสงค์เพียงชุลรึกเพื่อเริ่มการก่อสร้างเท่านั้น ก็บังเอิญสิ้นรัชกาลพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เสด็จขึ้นครองราชย์

ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงทรงพระราชศรัทธาปฏิสังขรณ์วัดนี้ให้มั่นคงงามยิ่งขึ้น จึงโปรดให้รื้อกุฏิฝาขัดแตะถ่อปูนลงแล้วสร้างเป็นกุฏิตึกทั้งหมด สำเร็จแล้วโปรดเกล้าฯ ให้มีมหกรรมฉลองพร้อมกับวัดราชโอรสารามที่ทรงสร้างสำเร็จเช่นเดียวกัน จากนั้นทรงพระราชดำริว่า พระกระแสด

เดิมในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระบรมชนกนาถ เรื่องการสร้างพระปรางค์ใหญ่เป็นพระมหาธาตุสำหรับพระนครยังไม่สำเร็จ จึงทรงเริ่มการสร้างจากการที่ได้ขุดรากไว้แต่รัชกาลก่อน โดยเสด็จพระราชดำเนินมาทรงวางอิฐก่อพระฤกษ์เมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๕ แล้วโปรดให้ช่างลงมือก่อสร้างจนพระปรางค์ใหญ่สำเร็จถึงยกมณฑกยุดล่ำๆ ยังไม่ทันได้ฉลอง ก็สิ้นรัชกาล การก่อสร้างพระปรางค์ใหญ่ในรัชกาลนี้เป็นอย่างไร ขอนำไปกล่าวในตอนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสถาปัตยกรรม

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้มีการฉลองวัดโดยสังเขป แล้วอัญเชิญพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาบรรจุที่พุทธบัลลังก์ของพระประธานในพระอุโบสถ ทรงแก้ไขนามวัดเป็นวัดอรุณราชวราราม จากนั้นทรงเสริมสร้างพระอุโบสถให้งดงามยิ่งขึ้น เช่น ทรงสังกระเบียงเคลือบลายดอกไม้ร่วงมาประดับผนังและเสาศิลาฐานให้งดงามเพิ่มขึ้น สร้างมุขปากยอดปรางค์ขึ้นที่มุขหน้าและมุขหลังพระอุโบสถ กับให้ช่างหล่อพระพุทธรูปถ่ายอย่างพระพุทธรูปมิตรอันเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมาประดิษฐานในบุษบกมุขหน้า การยังไม่ทันสำเร็จ ก็สิ้นรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชโปรดให้ดำเนินการสร้างบุษบกและพระพุทธรูปฉลองพระองค์ที่ยังสร้างค้างอยู่จนสำเร็จบริบูรณ์แล้วอัญเชิญพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐาน ถึง พ.ศ. ๒๔๓๘ เกิดอัคคีภัยเพลิงไหม้พระอุโบสถ ได้เสด็จพระราชดำเนินข้ามฟากมาทรงอำนวยการดับเพลิงด้วยพระองค์เอง อัญเชิญพระบรมอัฐิสมเด็จพระอัยกาธิราชออกไปได้ เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นปราบปรปักษ์เป็นแม่กองซ่อมพระอุโบสถที่เสียหายสำเร็จแล้ว ก็เชิญพระบรมอัฐิกลับมาบรรจุดังเดิมแล้วมีมหกรรมฉลอง ประจบเวลานั้นเป็นมหามงคลสมัยที่พระองค์เสด็จดำรงสิริราชสมบัติเป็นเวลาทวีคูณ คือ ๒ เท่าการครองราชย์ของสมเด็จพระอัยกาธิราช จึงทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทวิธาภิเศกขึ้นพร้อมกัน และโปรดให้สร้างโรงเรียนทวีธาภิเศกขึ้นเป็นสถานศึกษาสืบต่อมา ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ ทรงพระราชดำริว่า พระปรางค์ใหญ่ ควรได้รับการปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่เพราะเวลาล่วงเลยมานานพอควรแล้ว จึงโปรดให้พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล) เป็นแม่กองอำนวยการปฏิสังขรณ์องค์พระปรางค์และบริเวณรอบ ๆ ให้งดงามยิ่งขึ้น เพราะทรงถือว่า “พระปรางค์องค์นี้เป็นที่ระลึกสำหรับชาติ” การปฏิสังขรณ์ครั้งนี้เป็นอย่างไร ขอนำไปกล่าวไว้ในเรื่องสถาปัตยกรรม แต่ก็กล่าวได้ว่า การปฏิสังขรณ์ครั้งนี้เป็นการปฏิสังขรณ์ใหญ่เป็นครั้งแรก

เวลาล่วงมาประมาณ ๕๘ ปี กล่าวคือ ถึงวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๐ รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน พิจารณาเห็นว่า พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม ชำรุดทรุดโทรมมาก แม้ทางวัดจะพยายามปฏิสังขรณ์เป็นครั้งคราวตามกำลังศรัทธาของประชาชน จะให้บริบูรณ์ได้เป็นการเกินกำลัง จึงอนุมัติให้ตั้งคณะกรรมการดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นคณะหนึ่งเป็นการใหญ่อีกครั้งหนึ่ง โดยจัดสรรงบประมาณของรัฐบาลมาบูรณะปฏิสังขรณ์โดยตลอด

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ท่านได้ฟังเรื่องฐานะของวัด และประวัติความเป็นมาของวัดโดยลำดับ และก็คงจะทราบแล้วว่า วัดอรุณราชวรารามเป็นวัดสำคัญตลอดจนพระมหากษัตริย์ไทยมีพระบรมราชูปถัมภ์แก่วัดเพียงใดแล้ว จากนั้นกล่าวถึงสถาปัตยกรรมของปูชนียสถานสำคัญ ๆ ในวัดนี้โดยเฉพาะต่อไป

พระปรางค์ พระปรางค์องค์นี้เป็นพระปรางค์ที่สร้างขึ้นใหม่ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวมาแล้ว เป็นพระปรางค์ที่สูงใหญ่กว่าเดิมมาก กล่าวคือพระปรางค์องค์เดิมนั้นสูงเพียง ๑๖ เมตร หามีปรางค์ทิศและมณฑปทิศเป็นบริวารไม่ การก่อสร้างที่

สำเร็จลงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น วัดฐานโดยรอบแล้วกว้าง ๒๓๔ เมตร สูง ๘๑ เมตร ๘๕ เซนติเมตร แล้วยังมีปราสาททิศ ๔ ทิศ มณฑปทิศ ๔ ทิศ รายรอบเป็นบริวาร ยอดพระปราสาทองค์ใหญ่มีมณฑปและยอดลัญช์ขึ้นปิดทองเชิงบาตร ชั้นบนมีรูปนารายณ์ทรงครุฑ ชุ่มคูหายอดพระปราสาทมีรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณทั้ง ๔ ด้าน มีกำแพงแก้วรอบทักษิณ ๓ ชั้น มีซุ้มรูปกนิษฐเชิงบาตร รูปพรหมแบกชั้นหนึ่ง รูปกระบี่แบกชั้นสองและรูปมารแบกชั้นสาม ส่วนพระปราสาททิศ มีรูปพระพายทรงม้ายอยู่ในซุ้มยอดปราสาท มีรูปกนิษฐเชิงบาตรและรูปมารแบกกับรูปกระบี่แบกสลับกัน ส่วนมณฑปทิศทั้ง ๔ ทิศนั้น ประดิษฐานพระพุทธรูปปางประสูติ ปางตรัสรู้ ปางเทศนาธรรมจักรกับปวัตตสูตร และปางนิพพาน มีรูปกนิษฐเชิงบาตรและรูปคนธรรพ์แบกสองทิศ มารแบกสองทิศ รอบบริเวณพระปราสาททั้งหมดมีวิหาร ๔ ทิศ ศาลา ๓ ด้าน สำหรับองค์พระปราสาทใหญ่ พระปราสาททิศ และมณฑปทิศ ล้วนประดับด้วยเครื่องถ้วยเคลือบสีหลากหลายเป็นลวดลายต่าง ๆ เช่น ดอกไม้ ใบไม้ เครือเถา และกระหนก เป็นต้น แม้รูปพระอินทร์ พระพรหม เทวดา กระบี่มาร คนธรรพ์ กนิษฐ และม้าทรง ก็ประดับด้วยเครื่องถ้วยเคลือบสีอย่างประณีตกลมกลืนงามอย่างพิสดาร การปฏิสังขรณ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช นั้น คงรักษาศิลปะความงดงามไว้ตามเดิม เป็นแต่กับบริเวณโดยรอบคือ รื้อศาลาและวิหารออก ลงเปลี่ยนเป็นกำแพง ด้านใต้และด้านตะวันตกเป็นกำแพงอิฐถือปูน ด้านเหนือและด้านตะวันออกเป็นรั้วเหล็กเสาก่อ รื้อประตูเดิมด้านเหนือด้านใต้ ๔ ประตู คงไว้ด้านตะวันตก ๒ ประตู ด้านตะวันออก ๓ ประตู และแก้ซุ้มคูหาเป็นลายพระราชลัญจกร ๕ รัชกาล ส่วนการบูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งหลังในรัชกาลปัจจุบันคงสภาพเดิมพระปราสาทไว้ดังเห็นอยู่ในขณะนี้

พระปราสาทวัดอรุณราชวรารามอันถือได้ว่าเป็นมรดกของชาติตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราชที่ว่า “พระปราสาทองค์นี้เป็นที่ระลึกสำหรับชาติ” นั้นวงการช่างกล่าวว่า เป็นผลงานของฝีมือช่างแม่งานในสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งสืบเชื้อสายมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา นครบถ้วนตามกระบวนช่างสิบหมู่ของไทย และสิ่งที่ประดับให้เกิดความสวยงามเป็นอย่างยิ่งนั้น เป็นเสมือนพิพิภรณ์ที่เครื่องถ้วยเคลือบสีอย่างยากที่จะหาที่ไหนเปรียบเทียบได้ แม้รูปทรงองค์พระปราสาทก็เป็นอีกแบบหนึ่ง ซึ่งแตกต่างจากพระปราสาทบรรดาที่เคยมีมาในประเทศไทย จัดเป็นรูปทรงแบบที่เรียกว่าทรงจอมแห หรือทรงมงกุฎที่สูงขลุ่โตดเด่นเป็นสง่าอย่างยิ่ง โดยมีพระปราสาทบริวารรูปทรงแบบเดียวกันช่วยเสริมให้เกิดการสง่างามยิ่งขึ้นเป็นแบบการสร้างพระปราสาทแบบสุดท้ายอันเกิดจากพระราชศรัทธาปราสาทพระบวรพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทยแห่งพระบรมราชวงศ์จักรีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

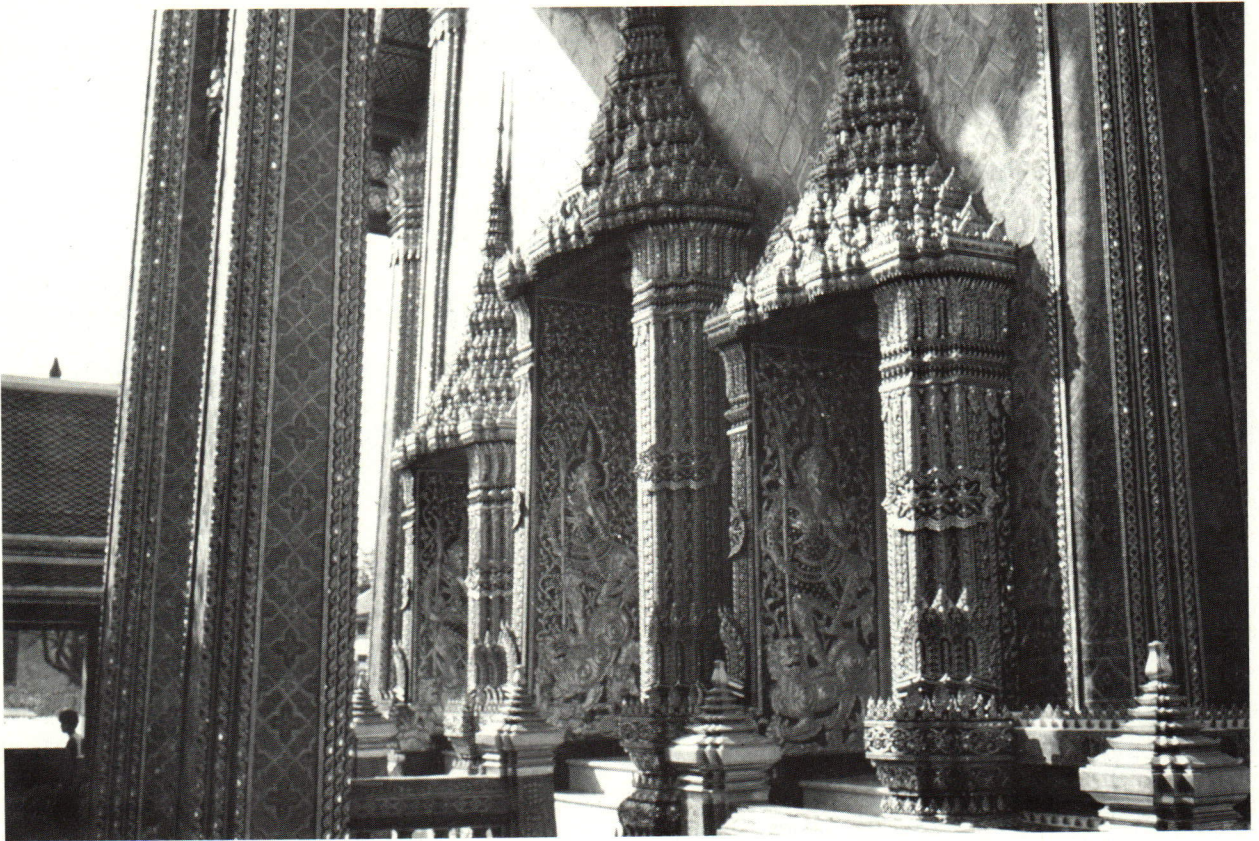
พระอุโบสถ ก็เป็นสถาปัตยกรรมอันงดงามอีกแห่งหนึ่งของวัดอรุณราชวราราม คือ พระอุโบสถหลังใหม่ที่สร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือของวัด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ นายช่างใหญ่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทรงสรรเสริญความงามไว้ว่า “วัดอรุณราชวรารามมีสิ่งที่พึงสังเกตและพึงชมคือ ก.พระอุโบสถ ทรงทำคล้ายรัชกาลที่ ๑ แต่แจ่มชัดขึ้นกว่าสักหน่อย ยังมีเหลืออยู่ได้แต่สิ่งที่ทำด้วยอิฐปูน เครื่องไม้ไม้เนื้อแข็งไหมเสียหมดแล้ว ข.พระประธานในพระอุโบสถ ลักษณะและทรวดทรงเป็นแบบอย่างใหม่ซึ่งพึงประติษฐานขึ้นในรัชกาลที่ ๒ นั้นเองเป็นต้นมา ค.พระระเบียงมีอยู่ให้ดูได้บริบูรณ์ทรวดทรงงามกว่าพระระเบียงที่ไหนหมด เป็นศรีแห่งฝีมือในรัชกาลที่ ๒ ควรชมอย่างยิ่ง” ส่วนรูปยักษ์สองตนหน้าประตูพระอุโบสถซุ้มมงกุฎนั้นเดิมเป็นช่างสมัยรัชกาลที่ ๓ นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่พึงชมในวัดอรุณอีกหลายอย่างแต่มิใช่สถาปัตยกรรม คือในพระวิหารใหญ่มีพระพุทธรูปประธานองค์ใหญ่ที่หล่อด้วยทองแดงทั้งองค์ฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๓ กับพระอรุณอันเป็นพระพุทธรูปบูชาเนื้อสำริด

คือ เงินทองนาครที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานมาประดิษฐานไว้เมื่อคราวปฏิสังขรณ์วัด นอกจากนี้ ยังมีพระแท่นบรรทมของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในโบสถ์น้อย และพระจุฬามณี พระเจดีย์ที่หล่อด้วยดีบุกทั้งองค์ประดิษฐานอยู่ในวิหารน้อยหน้าพระปรางค์ อนึ่ง พระราชพิธีสำคัญเช่นการเสด็จพระราชดำเนินทอดผ้าพระกฐินด้วยพยุหยาตราชลมารคอันสวยงามด้วยขบวนเรือ ก็มีเพียงที่วัดอรุณราชวรารามนี้ เท่านั้น

ความสำคัญของวัดอรุณราชวรารามซึ่งมีมรดกของชาติด้านสถาปัตยกรรมอันงดงามเป็นอย่างยิ่งดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ ย่อมเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าเราควรที่จะรักษามรดกสำคัญของชาติไว้เพื่อศึกษาและชื่นชมให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป

วัดราชบพิธสถิตยัมมหาสิมาราม

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

วัดราชบพิธสถิตยัมมหาสิมาราม เรียกกันอย่างย่อว่า วัดราชบพิธ มีความสำคัญทั้งด้านฐานะ ประวัติ และมีปูชนียวัตถุสถานอันทรงคุณค่า ซึ่งถือได้ว่าเป็นมรดกสำคัญของชาติที่ควรศึกษาและอนุรักษ์ไว้เป็นสมบัติของชาติ

ฐานะ ประวัติ และปูชนียวัตถุสถานของวัดราชบพิธมีความสำคัญอย่างไรนั้น จะขอนำมากล่าวถึงเป็นลำดับ ดังนี้

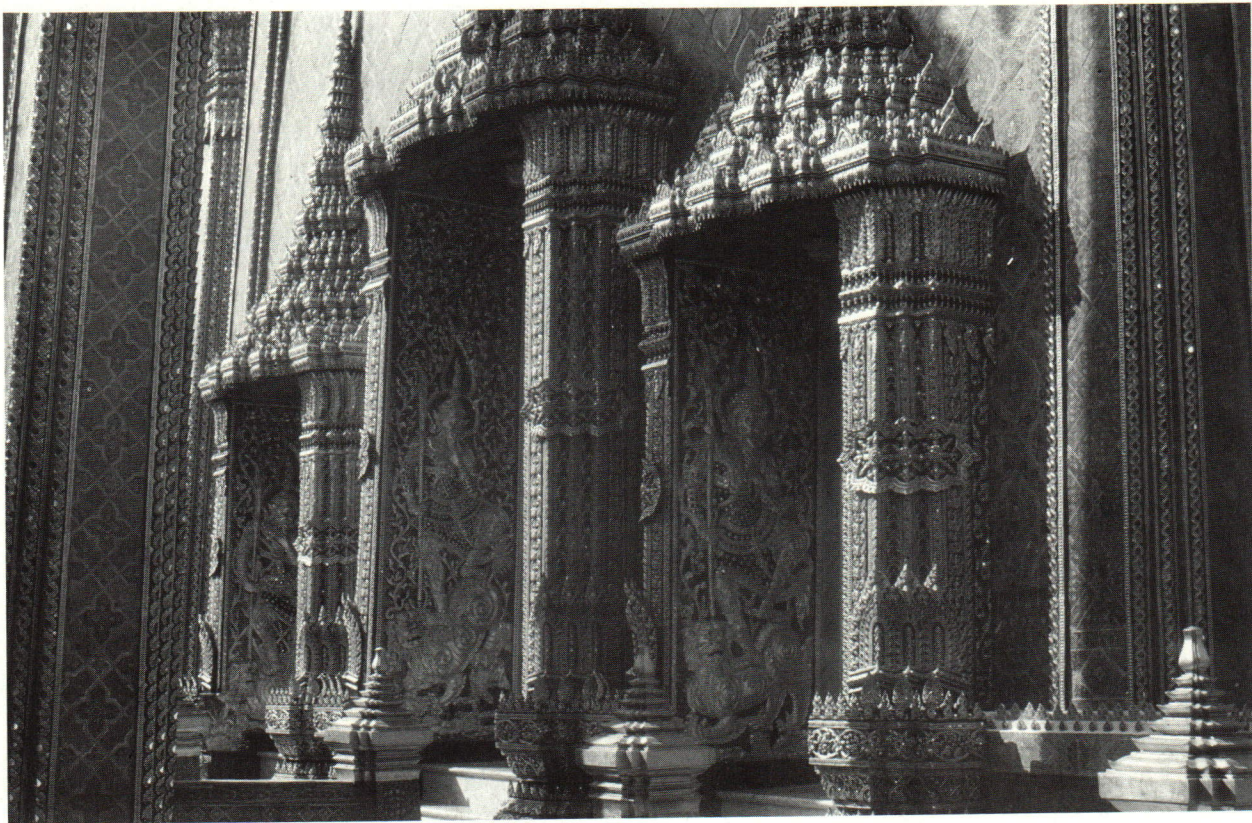
ฐานะของวัด วัดนี้ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ที่ ตำบลราชบพิธ เขต พระนคร กรุงเทพมหานคร ใกล้กับกระทรวงมหาดไทยทางด้านใต้ ไม่ไกลจากพระบรมมหาราชวังมากนัก เป็นวัดประจำรัชกาลพระมหากษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ถึง ๒ พระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้สร้างวัดนี้ และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ ในฐานะที่พระองค์ได้ทรงปฏิสังขรณ์วัดนี้ โดยมีได้ทรงสร้างวัดใดในรัชสมัยให้เป็นวัดประจำรัชกาล และฐานะอันสำคัญของวัดอีกประการหนึ่งก็คือ เป็นวัดที่มีมหาสิมารอบวัด กล่าวคือ เป็นวัดที่มีสิมาขนาดใหญ่เป็นเสาหินจำหลักใบสิมาเป็นรูปธรรมจักรอยู่บนยอดเสา ตั้งอยู่กับกำแพงวัด ๘ ทิศ วัดที่มีมหาสิมา

แบบนี้ในประเทศไทยมีอยู่เพียง ๓ วัดเท่านั้น คือ วัดราชบพิธ วัดราชประดิษฐ์ และวัดบรมนิวาส ซึ่งมีสิมา
 รอบวัดมิใช่มีสิมารอบพระอุโบสถหรือโบสถ์อย่างวัดอื่น ประโยชน์ของวัดแบบนี้ ก็คือ ลากผลอันเกิดขึ้นภายใน
 ในสิมาพระสงฆ์ที่จำพรรษาย่อมได้รับเฉลี่ยโดยทั่วถึงกันและทำการสังฆกรรมอันเป็นกิจที่พระสงฆ์ตั้งแต่ ๔ รูป
 ขึ้นไปทำร่วมกันภายในเขตสิมาอาจทำได้ เช่น การบวชพระ แม้จะไม่ทำในพระอุโบสถ ก็ถือว่าเป็นองค์พระ
 ใต้ตามพระธรรมวินัย ในเมื่อได้รับอนุมัติจากพระสงฆ์โดยพร้อมเพรียงกัน ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับวัดนี้
 ก็คือ ตั้งแต่สร้างวัดนี้ขึ้นมาแล้ว มีสมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกสถิตอยู่ถึง ๒ พระองค์แล้ว คือ
 พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณวิวัฒนา สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ
 (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราช

ส่วนประวัติความเป็นมาของวัด มีว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช เสด็จ
 ขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชนมายุ ๑๖ พรรษา ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๑๒ อันเป็นปีที่สองในรัชกาล พระองค์
 มีพระชนมายุเพียง ๑๘ พรรษา เท่านั้น ก็เริ่มสร้างวัดนี้ โดยพระราชทานทรัพย์ซื้อที่ดินอันเป็นด้าววังของพระเจ้า-
 บรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ และทรงรับบริจาคที่ดินบางส่วนจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น-
 เจริญผลพลสวัสดิ์ กับที่ดินบางส่วนจากบุตรหลานพระยาศรีสิงหเทพ (เพ็ง) รวมกันแล้วพระราชทานอุทิศเป็น
 วิสุงคามสีมาสร้างเป็นวัดราชบพิธสถิตยัมหาสิมาราม ถวายแด่พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย

คำว่า ราชบพิธ แปลว่า พระเจ้าแผ่นดินทรงสร้าง คำว่า สถิตยัมหาสิมาราม แปลว่า เป็นวัดที่มี
 มหาสีมาตั้งอยู่

มูลเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวัดราชบพิธ สันนิษฐานกันว่า ทรงเจริญรอยตามแบบพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถที่ทรงสร้างวัดราชประดิษฐ์สถิติมหาสาธาราม ซึ่งอยู่ริมคลองรอบกรุงหรือคลองหลอด ฟากตรงข้ามกับราชประดิษฐ์ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นนั้นเป็นวัดที่มีขนาดเดียวกัน และพระราชทานอุทิศถวายแด่พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายเหมือนกัน

การสร้างวัดราชบพิธ ใช้เวลาสร้างเป็นเวลาประมาณ ๒๐ ปีเศษ และสร้างอย่างวิจิตรประณีตมาก นายช่างเอกผู้อำนวยการสร้างเป็นพระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ถึง ๒ พระองค์ คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ทรงอำนวยการสร้างในระยะต้น แต่สิ้นพระชนม์เสียก่อนที่การก่อสร้างจะเสร็จ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจเป็นผู้อำนวยการสร้างต่อ แต่ก็ยังไม่ทันเสร็จบริบูรณ์ ทรงพินัยให้ เจ้าพระยาธรรมมาธิกรณาธิบดี (ม.ร.ว.ปุ้ม มาลากุล) รับหน้าที่เป็นแม่กองสร้างต่อ นอกจากนี้ยังมีนายช่างสำคัญด้านอื่นได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าร่วมงานด้านอื่น ๆ อีกหลายท่าน เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ และหม่อมเจ้าประวิษ ชุมสาย เป็นต้น นายช่างสำคัญ ๆ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีส่วนสำคัญในการสร้างจนมีค่าสรรเสริญต่างเป็นฉันทสาคติเป็นภาษาบาลี มีคำแปลตอนหนึ่งว่า “พระอารามอันมีนามว่าราชบพิธ ซึ่งมีจิตรกรรมอันงดงามเหมือนพระวิษณุกรรมเทพบุตรนฤมิต มีการจัดวางวิหารอันเป็นที่อยู่อาศัยทั้งสิ้นเรียบร้อยดี เป็นสถานที่ซึ่งชาวไทยในประเทศและชาวต่างประเทศพอใจ” มาดูรายละเอียดในเรื่องนี้ จะกล่าวถึงในตอนต่อไป

จากนี้ ขอกล่าวถึงปูชนียวัตถุสถานอันวิจิตรงดงามของวัดราชบพิธ โดยเฉพาะเขตพุทธาวาส ซึ่งมีสิ่งสำคัญอยู่มาก

เขตพุทธาวาส อยู่ทางด้านเหนือของวัด การเข้าสู่เขตพุทธาวาสมีประตูทั้งด้านเหนือและด้านตะวันออก แต่ก่อนที่เข้าประตูด้านตะวันออก จะเห็นเหมือนศาลาหลังเล็ก ๆ ติดกับกำแพงวัดด้านนอกใกล้มุมกำแพงทิศตะวันออกเฉียงเหนือ สถานที่แห่งนี้เรียกกันว่า **พลับพลาเปลื้องเครื่อง** บางท่านก็เรียกว่า **เกย** พลับพลาเปลื้องเครื่องหรือเกยนี้ มีรูปแบบเป็นศาลาหลังเล็ก ๆ หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี มีช่อฟ้าใบระกา และหน้าบันประดับกระจก ประตูและหน้าต่างก็ประดับด้วยกระจกสวยงามเช่นกัน ส่วนชั้นล่างก่ออิฐถือปูนมั่นคงแข็งแรง การสร้างพลับพลาหรือเกยหลังนี้ขึ้นก็เพื่อพระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานกฐินด้วยขบวนพยุหยาตราสถลมารคมายังวัดนี้ พระองค์ย่อมทรงฉลองพระองค์ด้วยชุดดิยราชภูษิตาภรณ์ และทรงสวมพระมงกุฎเรียกว่า พระขฎามหากฐิน ประทับพระราชยานมีพนักงานเจ้าหน้าที่หาม เมื่อจะเสด็จเข้าวัด พนักงานเจ้าหน้าที่จะเทียมนพระราชยานที่เกยหน้าพลับพลา แล้วเสด็จเข้าไปทรงเปลื้องเครื่องชุดดิยราชภูษิตาภรณ์ แต่งพระองค์ใหม่เสร็จแล้วเสด็จนำผ้าพระกฐินไปพระราชทานแก่พระสงฆ์ในพระอุโบสถ ด้วยเหตุนี้สถานที่แห่งนี้จึงเรียกกันว่า พลับพลาเปลื้องเครื่อง หรือ เกย ด้วยเหตุผลดังกล่าว ส่วนประตูที่จะผ่านเข้าไปนั้น บานประตูสลักเป็นรูปทหารยืนถือปืน บานละคน ส่วนบนของประตูเป็นซุ้มมีหน้าบันรูปตราราชวัลลภตรงกลาง ล้อมด้วยลายกระหนกปูนปั้น

เมื่อผ่านประตูเข้าไปแล้ว สิ่งที่ได้เห็น คือ สถานที่ที่ตั้ง พระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์องค์ใหญ่ วิหารทิศ พระระเบียงและศาลาราย ตลอดจนกำแพงแก้วรายรอบปูชนียสถานเหล่านั้น อยู่สูงกว่าพื้นธรรมดาของวัดประมาณ

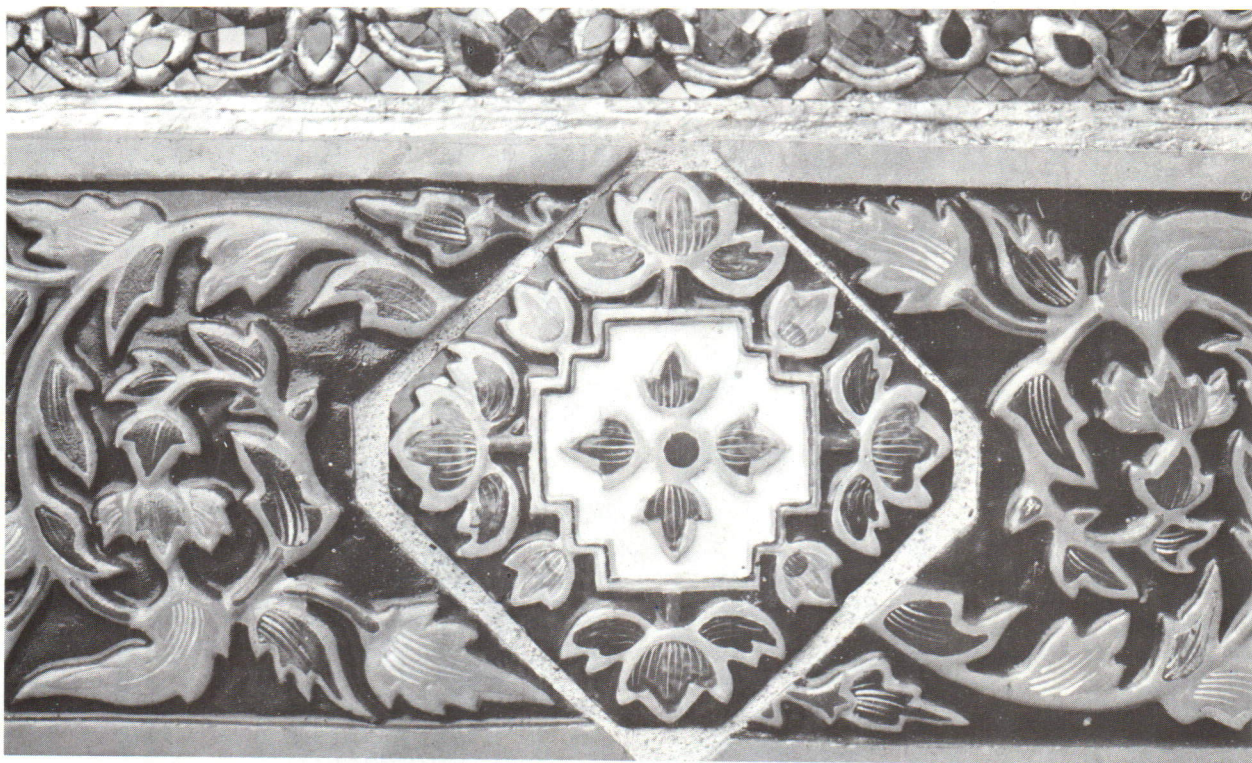
๑ เมตรเศษ เรียกกันว่า ไฟทิ ซึ่งบันไดขึ้นไปสู่พื้นไฟทิทุกคัน และพื้นไฟทินั้นปูด้วยหินอ่อนทั้งหมด และขนานนมสิ่งต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่บนไฟทิดังนี้

กำแพงกันเป็นขอบเขตของไฟทิสูงจากพื้นไฟทิประมาณ ๑ เมตร มีศาลารายสร้างเป็นคู่ ๆ อยู่ ๔ คู่ หรือ ๘ หลัง มีวิหารทิศตรงบันไดขึ้นลงด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ตรงกับพระเจดีย์องค์ใหญ่ซึ่งอยู่กลางระหว่างพระอุโบสถและพระวิหารกำแพงดังกล่าว และเสาศาลาลายประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีลายเบญจรงค์ ฝีมือพระอาจารย์แดง ช่างเขียนสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งมามีชื่อในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นผู้ออกแบบส่งไปทำเป็นกระเบื้องเคลือบที่ประเทศจีนแล้วนำเข้ามาประดับ

พระอุโบสถ ตั้งอยู่ทางด้านเหนือ มี ๗ ห้อง หันหน้าไปทางทิศเหนือ หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี ลดชั้น ๓ ชั้น มีมุขเด็จด้านหน้า ติดข้อฟ้าใบระกา หน้าบันมุขบนเป็นรูปช้าง ๗ เศียร เทิดพานทองรองรับมงกุฎ หน้าบันมุขเด็จเป็นรูปพระกนิษฐาภรณ์ลายกระหนก ประติมากรรมหน้าต่างมีซุ้มเป็นมณฑปติดลายปูนปิดทอง บานประตู ๑๐ บาน บานหน้าต่าง ๒๘ บาน ด้านในเป็นลายรดน้ำพุ่มข้าวบิณฑ์ ด้านนอกประดับมุกตลอดลายจำลองเครื่องราชอิสริยาภรณ์เฉพาะตราชั้นหนึ่ง ๕ ดวง ตั้งแต่ดวงบนลงไปตามลำดับ คือ นพรัตนราชวราภรณ์ มหาจักรีบรมราชวงศ์ปฐมจุลจอมเกล้า ประถมภรณ์ช้างเผือก และประถมภรณ์มงกุฎไทย โดยเฉพาะบานประตูที่ประดับมุกเป็นลวดลายจำลองเครื่องราชอิสริยาภรณ์ทั้ง ๕ นี้ มีสายสะพายล้อมเป็นวงกลม และสร้อยทับบนสายสะพายกับมีโบว์ห้อยดวงตราเล็กอีก ๑ ดวง เหนือดวงตราดวงที่ ๑ เป็นภาพพรหมจตุรพักตร และมีภาพเรียงลงมาเป็นคู่ ๆ ได้ดวงตราดังนี้ ได้ดวงที่ ๑ เป็นภาพเทพนม ได้ดวงที่ ๒ ภาพเทพธิดาพื่อน ได้ดวงที่ ๓ ภาพกนิษฐา ได้ดวงที่ ๔ ภาพพญานาค และได้ดวงที่ ๕ ภาพอินทรีชิตเหาะ ระหว่างภาพและตราเป็นลายกระหนกเปลว ขอบรอบนอกทั้ง ๔ ด้านเป็นลายกระหนกและประจำยามกำมปู และยังมีประดับมุกชั้นเล็ก ๆ ทำเป็นสร้อยทับลงบนแพรแถบอักษร จปร. ไขว้กับมีตราจักรีคั่นเป็นระยะ ๆ ลายประดับมุกที่บานประตูและหน้าต่างพระอุโบสถวัดราชบพิธ ยกย่องกันว่าเป็นศิลปะประดับมุกชั้นสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ และเป็นฝีมือพระหัตถ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นทิฆารวงศ์ประวดี ด้านข้างของประตูแต่ละด้านเป็นรูปเขี้ยวทางถึงอ่าวเย็นบนหลังสิงห์เป็นทวารบาล ส่วนด้านข้างของหน้าต่างเป็นรูปเทวดาถือพระขรรค์ยืนอยู่บนลายกระหนก

บานประตูและหน้าต่างประดับมุกดังที่กล่าวนั้น เดิมเป็นบานประตูและหน้าต่างของพระพุทธปราสาทปราสาทหรือปราสาทพระเทพบิดรในบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อเกิดเพลิงไหม้เมื่อวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๖ บานมุกถูกทอดหนีไฟ ออกมาได้มีส่วนเสียหายไม่มากนัก เมื่อมีการปฏิสังขรณ์ พระพุทธปราสาทขึ้นใหม่ ไม่ปรากฏว่าได้นำเอาบานมุกเหล่านี้เข้าประดับ ณ ที่เดิม แต่นำมาประดับพระอุโบสถวัดราชบพิธในสมัยรัชกาลที่ ๖ และถอดเอาบานประตูหน้าต่างพระอุโบสถวัดราชบพิธของเดิมเอาไปติดไว้ที่พระวิหาร

พระอุโบสถวัดราชบพิธนอกจากจะมีความงดงามด้วยศิลปะประดับภายนอกแล้ว ภายในยังสวยงามผิดแปลกจากภายนอกเป็นตรงข้ามทีเดียว เพราะภายในเป็นแบบไทย ส่วนภายในเป็นแบบฝรั่ง กล่าวกันว่า คล้ายพระที่นั่งองค์หนึ่งในพระราชวังแวร์ซายของฝรั่งเศส แต่ก็มีศิลปะแบบไทยปนอยู่ด้วย โดยที่ตรงผนังด้านที่อยู่ตรงหน้าพระปฏิมาประธานทำเป็นตราแผ่นดินหรือตราอาร์ม ซึ่งจำลองแบบตราประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาปั้นติดไว้ ตราดังกล่าวนี้อาจสำคัญรวมกัน คือ พระมหาพิชัยมงกุฎ จักร ตรี โล่ ข้างไอยราพต ข้างเผือก กฤษ พระมหาสังวาลย์นพรัตน์ สายสร้อยเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ฉัตรตั้งมีราชสีห์และคชสีห์ประคอง ฉลองพระองค์ครุฑและเครื่องหมายเบญจราชกกุธภัณฑ์ ก็มีลัญจกของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทวะ) เป็นภาษาบาลีว่า สพเพล สงฆภูตานัน สามคคี วุฑฒิสาธิกา ประกอบอยู่ด้วย ตามผนังด้านใน

ระหว่างช่องหน้าต่างเป็นรูปอุณาโลม มีอักษร จ. ระหว่างคูหาเป็นพื้นเป็นสีเทามีดอกไม้ร่วงเป็นสีทองประดับ ซึ่งเดิมเป็นภาพพุทธประวัติ แต่ได้รับการเปลี่ยนแปลงในการบูรณปฏิสังขรณ์ในรัชกาลที่ ๗ โดยเหตุผลที่ว่า การประดับตกแต่งภายในเป็นแบบฝรั่งเป็นส่วนใหญ่อยู่แล้ว ควรเปลี่ยนให้เป็นแบบเดียวกัน การตกแต่งภายใน พระอุโบสถดังกล่าวนี้ เป็นฝีมือพระหัตถ์ของหม่อมเจ้าประวิช ชุมสาย เว้นแต่ลวดลายที่เปลี่ยนแปลงไปในสมัย รัชกาลที่ ๗ นอกจากนี้ ภายในพระอุโบสถ ยังประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาประธานมีพระนามว่า พระพุทธ- อังคีรส ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหล่อปางสมาธิ ครองผ้ามีกลีบแบบพระสงฆ์ธรรมยุตครอง พระฉวีวรรณกาไหล่ ทองคำทั้งองค์ ซึ่งเป็นทองคำแต่งพระองค์เมื่อยังทรงพระเยาว์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฉัตรที่อยู่เหนือองค์พระเป็นเศวตฉัตรกั้นพระบรมโกศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าโปรดเกล้าฯ ให้นำมาประดิษฐานไว้ และที่ฐานพุทธบัลลังก์นั้นบรรจุพระบรม- ราชสรีรังคารของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ ยังมีพระพุทธรูปสำคัญอีกองค์หนึ่งคือ พระ- นิรันตรายซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางสมาธิเพชร หล่อด้วยทองคำสำริดกาไหล่ทอง มีเรือนแก้วเป็นพุ่มมหาโพธิ์ กำกันอิน แขวงเมืองปราจีนบุรี ชุดได้แล้วนำมาทูลเกล้าถวาย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๙ เหตุที่ทรงถวายพระนามว่า พระนิรันตราย ก็เพราะเมื่อกำกันอินพบมิได้ทำอันตรายกับนำมาถวาย เมื่ออัญเชิญเข้าไปไว้ในหอธรรมเสถียร มีผู้ร้ายเข้าไปขโมยของ ก็เอาไปแต่พระกริ่ง แต่พระพุทธรูปองค์นี้ได้เป็นอันตรายแล้วคลาดมาถึงสองครั้งแล้ว

พระเจดีย์ใหญ่ อยู่กลางระหว่างพระอุโบสถกับพระวิหาร เป็นพระเจดีย์ทรงไทย ประดับกระเบื้องเคลือบสีลายเบญจรงค์ทั้งองค์ สูง ๔๓ เมตร ฐานเจดีย์วัดไทยรอบ ๕๖.๒๐ เมตร เหนือฐานเจดีย์มีซุ้มอยู่ ๑๔ ซุ้ม ประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ รวมทั้งพระรูปหล่อของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณสมเด็จพะสังฆราชเจ้าด้วย ยอดพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และมีลูกแก้วอยู่ปลายยอดของพระเจดีย์

วัดราชบพิธ

พระวิหาร อยู่ทางด้านใต้ของไฟทิ รูปลักษณะและขนาดเป็นแบบเดียวกับพระอุโบสถ แต่หันหน้าไปทางทิศใต้ และนอกจากพระวิหารจะเป็นแบบพระวิหารโดยทั่วไปของวัดแล้ว ยังใช้เป็นหอพระไตรปิฎกหรือหอไตรด้วย เพราะวัดนี้ไม่มีหอพระไตรปิฎกอย่างวัดอื่น

วิหารทิศ เป็นทางเข้าสู่พระเจดีย์ดังกล่าวแล้ว หลังคาเป็นหลังคาลาด ๓ ชั้น หน้าบันมุขชั้นบนเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑ หน้าบันมุขชั้นล่างเป็นรูปช้างสามเศียรเทิดบุษบก ส่วนซุ้มประตูวิหารทิศเป็นทรงมณฑปบานประตูหลักเป็นรูปเศียรกวาง

ส่วนพระระเบียงอันเป็นทางเชื่อมระหว่างพระอุโบสถ วิหารทิศและพระวิหารนั้น มีผนังและหลังคาคลุมผนังประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีลายเบญจรงค์ ด้านนอกมีทางเดินปูด้วยหินอ่อน มีเสาค้ำรับเชิงชาย

ภายในเขตพุทธาวาส นอกจากจะได้ชมปูชนียวัตถุสถานดังกล่าว เมื่อลงจากไฟทิมายังพื้นที่เบื้องล่างก็ยังมีสิ่งที่น่าสนใจอีก คือ หอระฆังสองชั้น ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ชั้นบนทำเป็นซุ้มโปร่ง ย่อมุมไม้สิบสอง ยอดเป็นรูปพระเกี้ยว อยู่ใกล้ ๆ กับกำแพงที่กันเป็นเขตระหว่างพุทธาวาสและสังฆาวาสด้านตะวันออก ใกล้ ๆ หอระฆังมีอนุสาวรีย์หินอ่อนยอดปราสาทบรรจุพระสรีรังคารกับจารึกพระประวัติของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร เจ้าอาวาสของวัดนี้องค์แรก นอกจากนี้ ทางด้านทิศตะวันตก มีหอกลอง รูปลักษณะของหอก็คล้ายระฆัง และมีอนุสาวรีย์บรรจุพระสรีรังคารของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราวุธวัฒน สัมเด็จพระสังฆราชเจ้า เป็นอนุสาวรีย์หินอ่อนยอดปราสาทเช่นกัน มีจารึกทั้งประวัติและพระโอวาทสำคัญของพระองค์ท่าน

นอกจากที่กล่าวแล้ว วัดราชบพิธยังมีสถานที่ควรชมเป็นมรดกอันล้ำค่าอีกอย่างหนึ่งคือ สุสานหลวง ซึ่งทางด้านทิศตะวันตกของวัดขนานไปกับถนนอัษฎางค์ สุสานหลวงแห่งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างไว้เป็นส่วนพระบรมราชูปถัมภ์พระราชกุศลแก่พระบรมราชเทวี พระราชเทวี เจ้าจอมมารดา พระราชโอรส และพระราชธิดา ซึ่งมีอนุสาวรีย์บรรจุพระสรีรังคารของเจ้านายไว้เป็นรูปต่าง ๆ เช่น รูปปรางค์ รูปเจดีย์ รูปวิหาร แบบไทย แบบขอม แบบโคธิก เป็นต้น อยู่มากมาย นายช่างผู้อำนวยความสะดวกคือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น-ภูเรศธำรงศักดิ์ และพระองค์เจ้านิลวรรณ

ความสำคัญของวัดราชบพิธสถิตยัมพาสีรามดังกล่าวนี้น่าจะเป็นเครื่องเตือนใจให้ท่านช่วยรักษาความสำคัญของมรดกชาติในวัดนี้ โดยเฉพาะปูชนียวัตถุสถาน อันประดิษฐานอยู่บนไฟที่รวบรวมความเก่งกล้าสามารถของช่างไทยในสมัยที่อารยธรรมตะวันตก เช่น วิทยาการ และศิลปกรรม กำลังก้าวเข้ามาสู่ประเทศ ซึ่งสามารถปรับศิลปตะวันตกผสมผสานกับศิลปไทยได้อย่างวิเศษยิ่ง ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่อนุชนคนไทยจะได้ช่วยกันบำรุงรักษามรดกของชาติในวัดนี้ให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เรียบเรียงโดย พลโทคำเนียร เลชะกุล

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ขอนำเรื่องราวของมรดกอันล้ำค่าของชาติไทยมาเสนอแก่ท่านอีกแห่งหนึ่ง คือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร แต่นามนี้ยาวมาก ไม่สะดวกแก่การเรียก คนทั่วไปจึงเรียกกันสั้น ๆ ว่า “วัดพระเชตุพน” บ้างว่า “วัดโพธิ์” บ้าง ซึ่งตัดสั้นมาจากวัดโพธาราม นามดั้งเดิมของวัดนี้บ้าง

วัดพระเชตุพนตั้งอยู่ทางทิศใต้ของพระบรมมหาราชวัง ซึ่งห่างกันเพียงถนนท้ายวังคั่นอยู่เท่านั้น ทางทิศตะวันตกของวัดนี้เป็นที่ตั้งของตลาดท่าเตียน ซึ่งตั้งติดฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีถนนมหาราชคั่นอยู่ ในปัจจุบันวัดนี้มีฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกในระดับสูงสุดวัดหนึ่ง ซึ่งในประเทศไทยมีอยู่ด้วยกัน ๖ วัด คือ วัดพระเชตุพน วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดสุทัศนเทพวราราม วัดอรุณราชวราราม วัดพระพุทธบาท สระบุรี และวัดพระปฐมเจดีย์ นครปฐม ในบรรดาพระอารามหลวงทั้ง ๖ นี้ เป็นที่ยอมรับกันว่าวัดพระเชตุพนใหญ่ยิ่งและสำคัญที่สุด ดังจะได้เล่าเป็นลำดับไป

เนื่องจากเดิมที่วัดพระเชตุพนเป็นวัดเล็ก ๆ ที่ชาวบ้านช่วยกันสร้างขึ้น จึงไม่มีการจดบันทึกไว้ว่าผู้ใดเป็นหัวหน้าในการสร้างและสร้างตั้งแต่เมื่อใด สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ไว้ว่า “หม่อมฉันเคยเห็นแผนที่เมืองธนบุรีที่ฝรั่งเศสทำเนื่องรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ในแผนที่นั้นมีแต่วัดเลียบกับวัดแจ้ง และวัดโพธิ์หาไม่มี ตรงที่วัดพระเชตุพนเวลานั้นยังเป็นชานบ่อใหญ่ ซึ่งอยู่ราวโรงเรียนราชินี เพราะฉะนั้นวัดโพธิ์เป็นวัดสร้างเมื่อหลังสมัยรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มาแล้ว”

เรื่องราวของวัดโพธารามนี้เพิ่งมาปรากฏชัดในสมัยกรุงธนบุรี เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้อิสรภาพของกรุงศรีอยุธยาได้แล้ว จึงทรงสถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นราชธานีใน พ.ศ. ๒๓๑๑ ในการนี้ทรงกำหนดขอบเขตของพระมหานคร ให้คร่อมอยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา วัดโพธารามอยู่ในเขตพระมหานครด้วย และได้รับการบูรณะเล็ก ๆ น้อย ๆ แล้ว ได้ยกฐานะเป็นพระอารามหลวง มีพระราชอาคันตุกะครองแต่นั้นมา

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงปราบดาภิเษกเสด็จเสวยราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ แล้ว ได้ทรงย้ายพระมหานคร มาตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งเดียว พื้นที่ของพระมหานครซึ่งอยู่ระหว่างคลองคูเมืองขณะนี้เรียกว่า “คลองหลอด” กับฝั่งแม่น้ำ จึงคับแคบต้องรื้อกำแพงพระนครออก ขยายพื้นที่ด้านตะวันออกและด้านใต้ออกไป โดยขุดคลองบางลำภูวกโค้งมาออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปากคลองโอ่งอ่างใกล้วัดเลียบแทน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกับสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท (วังหน้า) ทรงแบ่งกันบูรณะวัดเก่าที่อยู่ใกล้ ๆ พระราชวังพระองค์ละวัด สมเด็จพระกรมพระราชวังบวรฯ ทรงรับเอาวัดสลัก (คือวัดมหาธาตุ) ไป ส่วนวัดโพธารามตกเป็นพระราชภาระของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งพระองค์ทรงตั้งพระทัยจะบูรณะให้เป็นวัดใหญ่โตสวยงามที่สุดเหมือนวัดพระศรีสรรเพชญ์ของพระนครศรีอยุธยา

ที่ทรงเคยเห็นมา เพราะตั้งอยู่ติดกับพระบรมมหาราชวังอย่างเดียวกัน งานบูรณะเริ่มด้วยการเกณฑ์คน ๒ หมื่น คน มาขนดินถมเกลี่ยพื้นที่ภายในวัด ซึ่งเป็นที่ลุ่ม บ่อ สระ ร่องคู ให้ราบเรียบใน พ.ศ. ๒๓๓๒ ทิ้งให้ดินยุบแน่น อยู่ ๒ ปี แล้วทรงซื้อดินมาถมเพิ่มเติม ใน พ.ศ. ๒๓๓๖ จึงลงมือก่อสร้างพระอุโบสถและสิ่งต่าง ๆ ทั้งในเขต พุทธาวาสและสังฆาวาส ใช้เวลาก่อสร้างอยู่ ๗ ปีครึ่ง สิ้นพระราชทรัพย์กว่า ๓ แสนบาท ซึ่งมากอยู่สำหรับสมัย นั้น เมื่อสำเร็จลงใน พ.ศ. ๒๓๔๔ แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภช มีการละเล่นต่าง ๆ ๓ วัน และพระราชทาน นามวัดว่า “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาวาส” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนสร้อยเป็น “วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” ในรัชกาลที่ ๔)

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ สิ่งต่าง ๆ ซึ่งสร้างมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ได้ปรักพังชำรุดลงเป็นจำนวนมาก เพราะมีอายุ ถึง ๓๑ ปีแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ แบ่งปันหน้าที่กันบูรณะและปฏิสังขรณ์ใน พ.ศ. ๒๓๗๕ นับเป็นการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ยิ่งที่สุดของวัดเชตุพน มีการรื้อ ขยายพื้นที่ แกะไขของเก่า และเพิ่มเติมขึ้นใหม่ให้ดีกว่าเก่า เช่น พระอุโบสถ พระวิหารทิศ พระมณฑป พระมหาเจดีย์ และศาลาการเปรียญ ส่วนที่ทรงสร้างใหม่ มีพระพุทธรูปไสยาสน์ พระเจดีย์ต่าง ๆ หลังจากรัชกาล ที่ ๓ แล้ว การบูรณะปฏิสังขรณ์มีเฉพาะสิ่งที่ชำรุดเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น โดยเหตุนี้ในปัจจุบัน สิ่งต่าง ๆ ในวัด พระเชตุพนจึงเป็นของที่สร้างในรัชกาลที่ ๑ และที่ ๓ แทบทั้งสิ้น

ต่อไปนี้จะนำเอาถาวรวัตถุชิ้นสำคัญ ๆ ในวัดพระเชตุพน มาเล่าเป็นลำดับ โดยเริ่มจากภายในเขต พุทธาวาสก่อน พระอุโบสถซึ่งปรากฏอยู่ในขณะนี้ แทบจะกล่าวได้ว่าเป็นของสร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๓ เพราะ ที่สร้างไว้ในรัชกาลที่ ๑ นั้น เล็กและไม่สง่างามพอ รัชกาลที่ ๓ จึงโปรดให้ขยายพื้นที่ลานพระอุโบสถและรื้อ ตัวพระอุโบสถเก่าลง สร้างใหม่ให้มีขนาดใหญ่และตกแต่งให้สวยงามยิ่งกว่าเก่ามาก ดังจะเห็นว่าบานประตูทั้ง ๘ บานประดับมุก เป็นลายในเรื่องรามเกียรติ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงกล่าวว่าเป็นฝีมือเขียนของพระพรหมปกาศิต (อ่อน) และว่าทำแปลกจากที่เคยทำมาก่อน “ดูแล้วรู้สึก เพลิดเพลินเต็มที” เพราะรายละเอียดเส้นเล็กเส้นน้อยอ่อนไหวชัดเจนเหมือนมีชีวิต ถือกันว่าเป็นเครื่องมุกชุด ใหญ่ที่สุดในรัชกาลที่ ๓ ฝาผนังเขียนจิตรกรรมเรื่องพระสวาท ซึ่งเป็นเอกทัศคะในด้านต่าง ๆ รวม ๔๑ เรื่อง พระประธานซึ่งประดิษฐานอยู่บนฐาน ๒ ชั้น มาแต่รัชกาลที่ ๑ นั้น ทรงเพิ่มเป็น ๓ ชั้น จึงสูงมาก มองไม่เห็น ความสวยขององค์พระ รัชกาลที่ ๑ ทรงถวายนามไว้ว่า “พระพุทธรูปปฏิมากร” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า- เจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมพระบรมอัฐิของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มาบรรจุ ไว้ในอาสน์ของพระประธานนี้ อนึ่งที่ผนังกระเบื้องเคลือบโดยรอบพระอุโบสถด้านนอกได้ประดับภาพจำหลักนูน เรื่องรามเกียรติ์รวม ๑๕๔ ภาพ เป็นศิลปะแบบไทยที่สวยงามมาก เคยมีฝรั่งเอาระดาศมาอัดพิมพ์ออกไปจำหน่าย ต่างประเทศ ที่มุขทั้ง ๔ ของลานพระอุโบสถมีพระปรางค์องค์ค้อม ๆ ตั้งอยู่มุมละองค์ เดิมทีสร้างในรัชกาลที่ ๑ เรียก ว่าพระมหาธาตุ เพราะภายในบรรจุพระบรมธาตุ เมื่อขยายลานพระอุโบสถในรัชกาลที่ ๓ ได้รื้อสร้างใหม่ ให้สูงกว่าเก่า ตัวปรางค์ประดับด้วยหินหลากสี ซึ่งนำมาจากจังหวัดต่าง ๆ ของไทย ตอนบนประกอบด้วยเทวรูป ถัดลงมาประดับด้วยรูปมารแบกซึ่งหล่อด้วยดีบุก

ในรัชกาลที่ ๑ โปรดให้เชิญพระพุทธรูปหล่อโลหะ มาจากหัวเมืองต่าง ๆ ในภาคเหนือ รวมทั้งจาก วัดศาลาสีหน้า (วัดคูหาสวรรค์) ธนบุรี และโปรดให้หล่อขึ้นใหม่บ้าง รวม ๑๒๔๘ องค์ องค์ใดชำรุดก็โปรด ให้ช่างซ่อมขึ้นใหม่แล้วทรงเลือกคัดเอาพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่สวยงามประดิษฐานไว้ในที่สำคัญ ๆ ของวัด เช่น เชิญพระพุทธรูปปฏิมากรขึ้นประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ และในพระวิหารทิศตะวันออก

ซึ่งทรงสร้างเป็นพิเศษให้มีมุขหน้าและมุขหลังแปลกกว่าพระวิหารทิศอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะทรงมีพระราชประสงค์จะประดิษฐานพระพุทธรูปที่สำคัญ ๒ องค์ คือในมุขหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปมารวิชัย หล่อด้วยนากขนาดหน้าตัก ๓ ศอกคืบ เชิญมาจากวัดเขานิน เมืองสวรรคโลก ส่วนในมุขหลังประดิษฐานพระพุทธรูปโลกนาถ ซึ่งเชิญมาจากวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่า เป็นพระพุทธรูปยืนสูง ๒๐ ศอก ในปัจจุบันไม่มีพระพุทธรูปยืนหล่อด้วยโลหะองค์ใดมีความสูงเท่า นับว่าพระพุทธรูป ๒ องค์นี้ มีความสำคัญมาก นอกจากนี้ใคร่ขอเรียนเป็นพิเศษด้วยว่า ที่ฝาผนังสองข้างของพระพุทธรูปโลกนาถนั้น มีรูปเด็กแต่งเครื่องอาภรณ์จำหลักด้วยหินอ่อนติดไว้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าว่ารูปเด็กทั้งสองนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้สร้างขึ้นพระราชทานตามคำอธิษฐานขอบุตรต่อพระพุทธรูปโลกนาถ ของเจ้าจอมแว่น พระสนมเอก ซึ่งเรียกกันในพระราชวังว่า “คุณเสื่อ”

ส่วนในพระวิหารทิศเหนือ นั้น ได้เชิญพระพุทธรูปปางเลไลยก์ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปทรงนั่งห้อยพระบาท สูง ๘ ศอก ๑ คืบกว่า ๆ มีข้างและลงอย่างละเอียดถ่วงการปรนนิบัติอยู่แทบพระบาท ในพระวิหารทิศตะวันตก ที่ถัดมาโปรดให้ประดิษฐานพระพุทธรูปชินสีห์ (คนละองค์กับที่อยู่ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศ) เป็นพระพุทธรูปนั่งหน้าตักห้าศอกคืบกับ ๑ นิ้ว เชิญมาจากเมืองสุโขทัย จะเห็นได้ว่าบรรดาพระพุทธรูปขนาดใหญ่ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระวิหารทิศทั้งสี่นั้น แต่ละองค์มีความสำคัญทั้งสิ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงกล่าวชมไว้ว่า “พระวิหารทิศทั้งสี่มีลายหน้าบันเป็นเอก ฐานพระพุทธรูปประจำพระวิหารแต่ละทิศ ก็คิดทำอย่างงามประหลาด ไม่มีเสมอสอง สมกับองค์พระพุทธรูปอันงามซึ่งเลือกคัดเชิญมาแต่หัวเมืองเหนือ”

ระหว่างพระวิหารทิศเหล่านี้ รัชกาลที่ ๑ โปรดให้สร้างพระระเบียงล้อมรอบพระอุโบสถไว้ ๒ ชั้น แล้วให้เชิญพระพุทธรูปขนาดย่อมที่เหลือ พอปูนแต่งพระพักตร์ให้เป็นแบบรัตนโกสินทร์เชิญประดิษฐานเรียงรายไว้บนพระระเบียงทั้งสองชั้นนั้นคือในพระระเบียงชั้นใน (ซึ่งอยู่ใกล้กับพระอุโบสถ) จำนวน ๑๕๐ องค์ ชั้นนอก ๒๔๔ องค์ รวมสองชั้น ๓๙๔ องค์ ในปัจจุบันทางวัดอนุญาตให้ผู้มีจิตศรัทธาจ้างช่างกระเทาะปูนที่พอกไว้แล้วลงรักปิดทองเสียใหม่ และยอมให้ผู้ศรัทธานำเอาอัฐิของบรรพบุรุษมาบรรจุในฐานของพระพุทธรูปองค์นั้นได้

ถัดจากพระระเบียงชั้นนอกออกมา ในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้างพระเจดีย์รายแบบย่อมุมไม้สิบสอง สูง ๓ วา ๒ ศอก ไว้โดยรอบโดยมีพระราชประสงค์จะให้บรรจุพระอัฐิพระราชวงศ์ แบบเดียวกับที่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่า ส่วนมุมหน้าพระวิหารคด รัชกาลที่ ๑ โปรดให้สร้างพระเจดีย์ย่อมุม ๕ องค์บนฐานเดียวกันเพื่อบรรจุพระบรมธาตุ ซึ่งทรงได้มาจากเมืองเหนือมากมาย เป็นพระเจดีย์แบบย่อมุมไม้สิบสองเช่นกัน มีขนาดใหญ่กว่าพระเจดีย์รายเล็กน้อย

ถัดแนวพระเจดีย์รายออกมา มีภูเขาจำลอง ๖ ลูก (เรียกว่า “เขามอ”) ก่อด้วยหินประดับด้วยพระสถูปโคมจีน รูปสัตว์และต้นไม้เล็ก ๆ ตั้งเรียงรายโดยรอบ เขามอเหล่านี้เดิมพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างไว้ในสวนขวาในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ชักลากออกมาประดับพระอุโบสถวัดพระเชตุพน เฉพาะเขามอหน้าพระวิหารทิศตะวันออกมีตึกตาขาวบังกะหล้านักเลงสุรา ๒ คน ส่วนอีกลูกหนึ่งซึ่งอยู่หน้าพระวิหารทิศตะวันตกมีรูปจำลองศึกจีนและควิลังค์

ถัดแนวเขามอออกมาเกือบชิดแนวกำแพงพระอุโบสถ แต่เดิมเคยมีศาลารายสร้างตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ รวม ๑๖ หลัง ศาลาเหล่านี้ ส่วนหนึ่งตั้งถ้ำขุดดินท่าต่าง ๆ ๘๒ รูปกับรูปคนชาติต่าง ๆ ๓๒ รูป ล้วนหล่อด้วยสังกะสี

ผลมติดูก ตามเสาศาลาได้ติดจารึกตำรายาไทย ตำราสมุฏฐานโรค ตำรายาเด็ก ตำราหมอนวด หน้าศาลาวาง
กระถางปลูกต้นสมุนไพรชนิดต่าง ๆ ที่หายากและไม่ค่อยรู้จักไว้ให้ดูเป็นตัวอย่าง แต่ถูกคนเห็นแก่ตัวทั้งถอน
เอาไปหมดแล้ว ปัจจุบันจึงนำไม้ประดับมาปลูกแทน ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ ได้โปรดให้รื้อถอนศาลาลง ๘ หลัง
จึงต้องนำฤๅษีตัดต้นซึ่งเหลืออยู่ประมาณ ๒๐ รูป มาตั้งไว้ที่ภูเขาตรงหน้าประตูพระอุโบสถด้านใต้ ส่วนรูปจำลอง
คนชาติต่าง ๆ สูญหายไปหมดแล้ว อย่างไรก็ตามยังมีศาลาอีก ๒ หลัง ตั้งอยู่ติดกับกำแพงแก้วหน้าหมู่พระมหาเจดีย์
ปัจจุบันหลังหนึ่งได้ใช้เป็นโรงเรียนสอนวิชาแพทย์แผนโบราณ

สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งซึ่งเริ่มต้นสร้างในรัชกาลที่ ๑ มาสิ้นสุดลงในรัชกาลที่ ๔ คือ พระมหาเจดีย์ ซึ่งมี
อยู่ด้วยกัน ๔ องค์ เป็นพระเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบ องค์กลางประดับกระเบื้องสีเขียว สร้างในรัชกาลที่ ๑
เพื่อบรรจุพระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์ ซึ่งทรุดมากและเชิญมาจากวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเก่า เดิมทรงตั้งพระทัย
จะซ่อมให้เหมือนเก่าดังที่เคยทอดพระเนตรเห็นมาก่อนเสียกรุง แต่พระพุทธรูปยืนสูง ๘ วา องค์นี้ได้ถูกทหาร
พม่าเผาไฟเพื่อสํารอกเอาทองคำที่หุ้มองค์พระ องค์พระจึงชำรุดมาก ทรงมีพระราชดำริจะหลอมสร้างองค์พระ
ใหม่ แต่พระราชอาคณธกษัตริย์พระพรว่าไม่สมควร จึงโปรดให้สร้างพระมหาเจดีย์ขึ้นบรรจุไว้ พระราชทานนาม
ว่า “พระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์ดาญาณ” พระพุทธรูปศรีสรรเพชญ์องค์นี้มีประวัติว่า สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒
โปรดให้หล่อขึ้นใช้เวลา ๓ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๔๓ ถึง ๒๐๔๖ เสร็จแล้วโปรดให้หุ้มด้วยทองคำหนัก ๒๗๖ ชั่ง

ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้รื้อพระระเบียงล้อมพระมหาเจดีย์องค์แรกออก แล้วโปรดให้ก่อสร้าง
พระมหาเจดีย์ขนาดเดียวกัน กระหนาบขึ้นอีกข้างละองค์ องค์ทางเหนือประดับกระเบื้องสีขาว ทรงอุทิศถวาย
แต่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถ คือรัชกาลที่ ๒ องค์ทางใต้ประดับกระเบื้องสีเหลือง สำหรับส่วนพระองค์
แล้วโปรดให้สร้างพระระเบียงล้อมพระมหาเจดีย์ทั้งสามองค์ ภายในระเบียงใหม่นี้โปรดให้ประดิษฐานพระพุทธรูป
ยืน ๑๓๕ องค์ และติดจารึกวรรณคดีประเภทภาษิตต่าง ๆ เช่น โคลงโลกนิติ ฉันทกฤษณาสอนน้อง เป็นต้น
ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้างพระมหาเจดีย์สำหรับพระองค์ขึ้นอีกองค์หนึ่งทางตะวันตกของพระมหาเจดีย์
ศรีสรรเพชญ์ โดยถ่ายแบบมาจากพระเจดีย์ศรีสุริโยทัยกรุงเก่า แต่ประดับกระเบื้องสีน้ำเงินแล้วโปรดให้ขยาย
ระเบียงที่ก่อล้อมพระมหาเจดีย์ทั้งสามองค์ ซึ่งสร้างมาครั้งรัชกาลที่ ๓ ออกไปโอบล้อมเข้าไว้ด้วย ทั้งโปรดให้
เชิญพระพุทธรูปยืนมาเพิ่มเติมให้เต็มอย่างเดียวกัน เสร็จแล้วมีพระราชดำรัสว่า ต่อไปอย่าได้สร้างพระเจดีย์ประจำ
รัชกาลในวัดพระเชตุพนอีก เพราะพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๔ พระองค์นี้เคยเห็นกัน

ถัดจากหมู่พระมหาเจดีย์ไปทางตะวันตก เป็นที่ตั้งของพระมณฑปซึ่งรัชกาลที่ ๑ โปรดให้สร้างขึ้นเป็น
หอพระธรรม สำหรับเก็บพระไตรปิฎก ได้รื้อลงสร้างใหม่ในรัชกาลที่ ๓ เป็นพระมณฑปยอดทรงมงกุฎ มีมุข
๔ มุข ประดับกระเบื้องและเครื่องถ้วยเคลือบสีสดงดงาม ถือได้ว่าเป็นสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมสวยงาม
แปลกตากว่าแห่งอื่น ๆ ภายในมีตู้พระไตรปิฎก ซึ่งจำหลักลายปิดทองอย่างงามวิจิตร

ด้านเหนือของระเบียงรอบพระมณฑป มีสวนมัสกวันหรือสวนไม้ต่อ และมีต้นโพธิ์ลังกา ๑ ต้น ที่ใกล้ ๆ
กันนั้นได้สร้างศาลาโรงธรรมชื่อ “ศาลาโพธิ์ลังกา” ทางด้านใต้มีสระน้ำเรียกว่า “สระจระเข้” ล้อมรอบด้วย
กำแพงและมีตึกทรงฝรั่งและก่อภูเขาไว้ในสระและขอบสระด้วย

ทางใต้ของสระจระเข้ เป็นที่ตั้งของศาลาการเปรียญ ซึ่งรัชกาลที่ ๑ ได้โปรดให้แปลงมาจากพระอุโบสถ
เก่า ได้ปฏิสังขรณ์ใหม่ในรัชกาลที่ ๓ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปศาสดา เป็นพระปางสมาธิ หน้าตัก ๔ ศอก
นอกจากนั้นใกล้ ๆ ศาลาการเปรียญนี้ มีวิหารน้อยและหอรบฆ้องอย่างละ ๑ หลัง เหมือนกันกับทางด้านเหนือ
ของพระมณฑปอีกด้วย

สิ่งก่อสร้างที่ใหญ่ยิ่งและสำคัญที่สุดในวัดพระเชตุพนที่สร้างในรัชกาลที่ ๓ ก็คือพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ อยู่ท่ามกลางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัด กล่าวกันว่าในรัชกาลที่ ๑ ที่ตรงนั้นเป็นที่ตั้งวังของพระเจ้าอนังนางเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี ซึ่งคนทั้งหลายเรียกกันว่า “เจ้าครอกวัดโพธิ์” หรือ “พระองค์เจ้ากุ” เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระโอรสของกรมหลวงนรินทรเทวีเสด็จไปประทับที่วังที่สร้างพระราชทานให้ใหม่ที่สะพานหัน แล้วทรงสร้างพระวิหารหลังใหญ่ขึ้น ณ ที่นั้น เป็นพระวิหารลดมุข ๓ ชั้น อย่างพระอุโบสถ ผนังเขียนเรื่องมหาวงศ์และพระสาวกเอกทศกะ แต่บัดนี้ลบเลือนไปหมดแล้ว ภายในพระวิหารประดิษฐานพระพุทธไสยาสน์ ก่ออิฐถือปูนยาว ๑ เส้น ๒ วา ๒ ศอก ยาวเป็นที่สองรองจากพระนอนจักรสีห์ เมืองสิงห์บุรี ซึ่งยาวกว่าเพียง ๑ ศอก ๑ คืบกับ ๗ นิ้ว ลักษณะของการไสยาสน์และส่วนลัดขององค์พระ จัดว่าปั้นได้ถูกต้องสวยงาม โดยเฉพาะลวดลายประดับมุขที่ฝาพระบาท ซึ่งยาวข้างละ ๕ เมตร กว้างข้างละ ๑ เมตรครึ่ง ประกอบขึ้นเป็นภาพมงคลต่าง ๆ ๑๐๘ ประการ ภายใน ๖๗ ช่อง ล้อมรอบจักรซึ่งอยู่ตรงกลางนั้น ทำให้ประณีตชัดเจนดูออกว่าเป็นภาพอะไร ไม่เคยพบที่ใดจะเทียมเท่า น่าสนใจศึกษามาก

สิ่งสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์อย่างแรงกล้าที่จะทรงให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ทุก ๆ ฐานะ ได้ศึกษาในวิชาต่าง ๆ อย่างอิสระ โดยโปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตและผู้รู้ต่าง ๆ รวบรวมคัดเลือกสรรพตำราที่เป็นประโยชน์ ซึ่งประชาชนควรจะได้เล่าเรียน มาตรวจสอบ แก้ไขของเดิมบ้าง แต่งขึ้นใหม่บ้าง จารึกลงในแผ่นศิลา ประดับไว้ในที่ต่าง ๆ ที่เห็นได้ง่ายทั่วบริเวณวัด ดังที่ทรงกระทำที่วัดราชโอรส ฝั่งธนบุรี วิชาต่าง ๆ ที่จารึกไว้ให้ประชาชนศึกษามีประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนา ตำรายา วรรณคดี-สุภาษิต ทำเนียบหัวเมืองที่ขึ้นกับกรุงสยาม พระราชประเพณีบางอย่าง การตรวจรักษาโรค และกายภาพบำบัด (ฤๅษีคัตตน) เป็นต้น แบบการให้การศึกษาโดยไม่ต้องเสียเงิน ซึ่งน่าจะเรียกได้ว่า “มหาวิทยาลัยเปิด”

ในเขตสังฆาวาสซึ่งอยู่ด้านใต้ของวัด ห่างกันเพียงมีถนนพระเชตุพนแคบ ๆ คั่นอยู่ เป็นส่วนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ พระราชทานให้ขยายออกไป แล้วโปรดให้สร้างตึกและกุฏิสงฆ์จำนวน ๑๒๙ หลัง สร้างหอฉัน หอสวดมนต์ ศาลาต้มกรัก สำหรับย้อมสบงจีวรพระ สระน้ำ แล้วก่อกำแพงล้อม ส่วนบนพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำนั้น สร้างศาลาแจกแกง ศาลาน้ำสามหน้า สำหรับพระสงฆ์ล้างสรองน้ำ พร้อมด้วยเว็จกุฏิ ๔ หลัง เสร็จแล้วพระราชทานครัวไพร่ไว้เป็นข้าพระ ๒๔๘ คน ให้หลวงพิทักษ์ชินสีห์เป็นเจ้ากรม ล้นพระราชทรัพย์ในการสร้างและช่วยคน ๓๗๘๕ ชั่งเศษ

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ โปรดให้ตั้งคณะสงฆ์คณะใหม่ต่อจากคณะเก่าออกไปทางใต้ ต้องสร้างกุฏิขึ้นใหม่อีกหมู่หนึ่ง มีศาลาและหอสวดมนต์พร้อม เสร็จแล้วโปรดให้รื้อกุฏิไม้ เปลี่ยนเป็นกุฏิตึกทั้งหมดพร้อมทั้งหอไตร หอสวดมนต์ ศาลาหอรขัง และตำหนักวาลุกรีสำหรับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส การสร้างครั้งนี้รวมเบ็ดเสร็จ ๒๓๗ หลัง เสร็จแล้วทรงกระทำพิธีถวายเสนาสนะและเครื่องบริขารแก่พระสงฆ์ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๙๙ ได้รื้อกุฏิเสียแถวหนึ่ง เพื่อสร้างโรงเรียนพลนิขการ “ตั้งตรงจิตร”

ท่านผู้ฟังที่เคารพ เท่าที่เล่ามาแล้วนี้ แม้จะเป็นเพียงส่วนน้อยของเรื่องราวของวัดพระเชตุพนเท่านั้น แต่ก็พอช่วยให้ท่านได้มองเห็นความสำคัญและความยิ่งใหญ่ของพระอารามหลวงชั้นเอก และเป็นมรดกอันสำคัญของชาติแห่งนี้ได้บ้างแล้ว เมื่อวัดพระเชตุพนมีความดีเด่น มีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลก็ย่อมมากเป็นเงาตามตัว ในรัชกาลที่ ๑ จึงได้พระราชทานเลกไว้ให้เป็นข้าพระจำนวนหนึ่ง เพื่อคอยปรนนิบัติพระสงฆ์และบำรุงรักษา มาโดยตลอด ข้าพระเหล่านี้อาศัยอยู่ที่เรือนไม้ริมวัดไม่ได้รับเบี้ยเลี้ยงเงินเดือนอะไร นอกจากอาศัยอาหารที่

พระราชทานออกมาแจกจ่ายที่ศาลาแจกแกงแล้ว ก็ได้รับเบี้ยเลี้ยงอัฐจากผู้มาทำบุญและฟังธรรมบริจาคนำมาเป็นรางวัลและปรับไหมจากผู้มั่งง่ายทำสกปรกลงในเขตวัด เช่น บ้วนน้ำหมาก ทิ้งก้นยาสูบ ลงในเขตวัดรายละ ๒ บาท ตามอัตราที่นครบาลตั้งไว้ นอกจากนี้ก็ไม่มีรายได้ใดๆอีก สภาพของวัดจึงเรียบร่อยมาได้ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ ดังนายมีศิษย์ของสุนทรภู่กล่าวไว้ใน “นิราศพระแท่นดงรัง” เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๕ ว่า “เห็นวัดโพธิ์โสภณสถาพร สง่างอนงามพรึงทุกสิ่งอัน โอ้วัดโพธิ์เป็นวัดกษัตริย์สร้าง ไม่โรยร้างรุ่งเรืองดังเมืองสวรรค์...”

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ ได้มีการเลิกทาส ข้าพระซึ่งเคยอาศัยเป็นแรงงานก็พลอยหมดไปด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงต้องพระราชทานเงินบำรุงไว้ถึงปีละ ๔๐,๒๐๐ บาท ซึ่งก็พอเพียงสำหรับสมัยนั้น แต่ต่อมาในรัชกาลที่ ๗ เศรษฐกิจตกต่ำมากที่สุด เงินงบประมาณจำนวนนี้ได้ถูกตัดไปทางวัดจึงต้องอาศัยหาเงินจากการจัดงานนักขัตฤกษ์ และจากที่มีผู้บริจาคถวายบำรุงวัดบ้างและทางรัฐบาลช่วยเหลือบ้าง รวมแล้วประมาณปีละ ๒-๓ แสนบาท แต่ก็หาเพียงพอสำหรับวัดขนาดใหญ่เช่นนี้ไม่ ดังสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงมีพระราชดำรัสเปรียบเปรยว่า ‘การซ่อมวัดโพธิ์เหมือนตบยุงให้พอม’ ไม่ผิดเลย อย่างไรก็ดี แม้ในปัจจุบันนี้ วัดพระเชตุพนจะมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ก็ยังหาเพียงพอไม่

ขณะนี้ทราบว่า กรมศิลปากรซ่อมใหญ่เนื่องในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ซึ่งจะมีในเวลาอีกไม่กี่เดือนข้างหน้า นอกจากนั้นใน พ.ศ. ๒๕๓๖ วัดพระเชตุพนฯ จะมีอายุครบ ๒๐๐ ปี นับจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงเริ่มการบูรณะ ท่านผู้ฟังที่รักมรดกของชาติ จะไม่ลองไปชมและบริจาคเงินร่วมในการบูรณะวัดนี้บ้างหรือ

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตรีนรงค์

มรดกของชาติที่สำคัญของไทยในพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรวิหารอีกแห่งหนึ่งคือ ใน **วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม** ริมถนนนครปฐมและคลองเปรมประชากรฝั่งตะวันตก ตำบลดุสิต เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร วัดนี้ คนไทยส่วนใหญ่เรียกกันสั้น ๆ ว่า วัดเบญจมบพิตร หรือวัดเบญจะ แต่ชาวต่างประเทศมักจะเรียกว่า วัดหินอ่อน เพราะเมื่อได้ชมปูชนียสถานสำคัญของวัด คือพระอุโบสถ อันเป็นมรดกของชาติแล้วเห็นว่า สร้างด้วยหินอ่อนเป็นส่วนใหญ่ จึงได้พากันเรียกอย่างนั้น

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม สมัยที่ยังมิได้รับการสถาปนาให้เป็นวัดที่มีความมั่งคั่งดังที่เห็นในปัจจุบันนั้น เป็นเพียงวัดเล็กๆ ของราษฎร ชาวบ้านเรียกชื่อกันเป็น ๒ อย่าง คือเรียกว่า วัดแหลม อย่างหนึ่ง เพราะอยู่ปลายแหลมของที่ดินที่ติดต่อกับทุ่งนา กับเรียกว่า วัดไทรทอง อีกอย่างหนึ่ง เพราะเห็นว่ามีต้นไทรทองอยู่ในวัดเป็นหลัก ต่อมาในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ คือเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ ยกกองทัพเข้ามายึดเมืองนครราชสีมาและประกาศว่าจะยกลงมายึดกรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ยกกองทัพไปตี

เวียงจันทน์ทัพหนึ่ง และให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา ขณะที่ยังเป็นพระยาราชสุภาวดี ยกกองทัพเข้าตีกองทัพเจ้าอนุวงศ์ โดยตรงอีกทัพหนึ่ง ซึ่งนอกจากได้ชัยชนะก็ให้ติดตามตีต่อไป ส่วนการป้องกันกรุงเทพมหานครนั้น โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๒ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ เป็นแม่ทัพจัดการรักษาพระนคร พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ ทรงจัดแนวป้องกันเป็นสองชั้น แนวแรกเริ่มต้นตั้งแต่ชายทุ่งสามเสน ไล่ไปจนถึงย่านหัวลำโพง แล้วอ้อมโค้งไปออกทุ่งบางกะปิ และต่อไปจนถึงริมแม่น้ำเจ้าพระยา แนวที่สอง ทรงจัดแนวป้องกันตามแนวกำแพงพระนคร คือ ตามแนวคลองบางลำพูต่อเนื่องกัน ไปจนถึงปากคลองโอ่งอ่าง แนวป้องกันพระนครแนวแรกนับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง จึงทรงตั้งกองบัญชาการทัพที่ วัดแหลม หรือวัดไทรทอง แต่กองทัพเจ้าอนุวงศ์ต้องพ่ายแพ้แก่กองทัพไทยที่ยกขึ้นไปปราบเสียก่อน มิได้ยกลงมา แนวการป้องกันพระนครจึงไม่มีการรบ

ภายหลังการปราบเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์สิ้นสุดลงแล้ว พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ ทรงพระศรัทธาปฏิสังขรณ์วัดแหลมหรือวัดไทรทองขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งการที่พระองค์ได้ทรงตั้งกองบัญชาการป้องกันพระนครขึ้นที่นี่ โดยมีพระเจ้าน้องที่ร่วมในเจ้าจอมพระมารดาเดียวกัน คือ เจ้าจอมมารดาศิลา อีก ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงภูวเนตรนรินทรฤทธิ์ พระองค์เจ้าหญิงวงศ์ และพระองค์เจ้าหญิงอินทนิล เมื่อปฏิสังขรณ์แล้ว ได้ทรงสร้างพระเจดีย์ขึ้นไว้หน้าวัดพระองค์ละองค์ รวมเป็นพระเจดีย์ ๕ องค์ ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามวัดใหม่ว่า วัดเบญจบพิตร ซึ่งหมายความว่า วัดของเจ้านาย ๕ พระองค์ แต่ก็ยังคงเป็นวัดเล็ก ๆ อยู่

ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า พระปิยมหาราช เริ่มทรงสร้างพระราชวังดุสิต ใน พ.ศ. ๒๔๔๒ มีพระราชประสงค์เอาพื้นที่ของวัดเก่าที่มีชื่อว่า วัดดุสิต สร้างเป็นราชวังวัดหนึ่ง กับวัดร้างอีกวัดหนึ่ง ซึ่งไม่ปรากฏว่าชื่ออะไรทำนองนั้น ดังนั้นในพระราชฐานที่ทรงเป็นพุทธมามกะและเอกอัครศาสนูปถัมภก จึงได้ทรงพระราชปรารภเพื่อจะสร้างวัดใหม่ขึ้นทดแทนเป็นการทำผาติกรรมตามพระวินัยนิยมแห่งพระพุทธศาสนา โดยสร้างขึ้นเพียงวัดเดียว ให้เป็นวัดใหญ่และทำโดยฝีมืออันประณีตมั่นคงถาวร ซึ่งดีกว่าสร้างขึ้นหลายวัด ทรงเลือกวัดเบญจบพิตร วัดของเจ้านาย ๕ พระองค์เป็นวัดที่ทรงสถาปนาตามพระราชดำรินั้น

อนึ่ง ในเวลาที่ทรงสถาปนาวัด มีเหตุการณ์หลายอย่างเกิดขึ้นเป็นต้นว่า เป็นเวลาที่กำลังเริ่มแก้ไขการศึกษาพระปริยัติธรรมอันเป็นการศึกษาฝ่ายพระพุทธศาสนา เป็นเวลาที่กำลังฟื้นฟูศิลปวิทยาการ เป็นเวลาที่ความนิยมในโบราณคดีกำลังเจริญขึ้น และในที่สุด เป็นเวลาที่นานาอารยประเทศประจักษ์แจ้งในพระบรมเชษานุภาพและพระเกียรติคุณในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่พระองค์ได้ทรงทูลบำรุงประเทศให้เจริญรุ่งเรืองด้วยพระปรีชาสามารถและพระอุตสาหะ ต่างมีใจใคร่จะช่วยการพระราชกุศลทั่วไปด้วยความจงรักภักดีอยู่แพร่หลาย ดังนั้น การทรงสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม จึงได้โปรดให้สร้างเป็นพิเศษผดกับวัดอื่น เช่น การวางแผนผังวัด ก็โปรดให้จัดอย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย พระอุโบสถ พระวิหาร เสนาสนะกุฏิที่อยู่ของพระภิกษุสามเณร ล้วนจัดอย่างเป็นระเบียบ ตลอดจนการจัดให้มีสนามหญ้า มีสระน้ำ ฝีมือการช่างและศิลปะ ก็โปรดให้ช่างฝีมือเอกและมีชื่อเสียงในสมัยนั้น เมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ให้ทรงเป็นต้นคิดออกแบบ โดยโปรดให้เลือกแบบอย่างช่างไทยโบราณมาใช้ ส่วนศิลปะนั้นให้จัดทำด้วยศิลปะอันประณีตวิจิตรงดงาม เครื่องตกแต่งประดับประดาสิ่งก่อสร้าง ก็ให้เสาะหาและสร้างขึ้นไว้ด้วยของดี ๆ ทั้งสิ้น

โดยเฉพาะที่โปรดให้เลือกแบบอย่างช่างไทยโบราณมาใช้นั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ มีพระราชดำริในการเปิดโรงเรียนเพาะช่าง เมื่อวันที่ ๗ มกราคม ๒๔๕๖ ตรัสถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมชนกนาถ โปรดให้สร้างวัดเบญจมบพิตรฯ ตอนหนึ่งว่า

“ชาติไทยเราเคยถึงซึ่งความเจริญมานานแล้ว ดังปรากฏด้วยระเบียบแบบแผนและตำนานของเรา แต่บางสมัยในพงศาวดารของเรามีข้าศึกศัตรูมาयी ทำลายถาวรวัตถุของเรา และทำความทรุดโทรมให้เป็นอันมาก ครั้นต่อมา เมื่อเราต้องดำเนินการตามสมัยใหม่ วิชาช่างของเรา ๆ ก็วันจะลืมนำไปเสียหมด ไปหลงเพลินไปแต่จะเอาอย่างของคนอื่นเขาถ่ายเดียว ในที่สุดก็คือกรุงเทพฯ เดียวนี้เต็มไปด้วยสถานที่อันเป็นเครื่องรำคาญตาต่าง ๆ แท้จริงเป็นวิชาพื้นเมืองจะเอาอย่างคนอื่นถ่ายเดียวไม่ได้ เพราะงานของเราไม่เหมาะแก่ตาเรา และฐานะของเขากับของเราต่างกัน ที่ถูกนั้นควรจะแก้ไขพื้นวิชาของเราให้ดีขึ้นตามความรู้ และวัตถุอันเกิดขึ้นใหม่ตามสมัย ในข้อนี้ สมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงพระปรารภอยู่มาก และเพื่อจะทรงบำรุงวิชาช่างของไทยเราที่มีมาแล้วแต่โบราณให้ถาวรสืบไป จึงได้ทรงสร้างวัดเบญจมบพิตรฯ ขึ้นให้เป็นแบบไว้”

เมื่อการก่อสร้างสถานที่ต่าง ๆ ในวัดสำเร็จลุล่วงไปได้เป็นส่วนมากแล้ว จึงได้พระราชทานชื่อวัดใหม่ ว่า วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม มีความหมายว่า วัดพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๕ ทรงสร้าง เป็นวัดซึ่งตั้งอยู่ใกล้สวนดุสิตอันเป็นพระราชฐาน และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานแห่งสมเด็จพระวันรัต (จำนงค์ ปุณฺณทตฺตมหาเถระ) ขณะมีสมณศักดิ์เป็นพระเทพมุนี พร้อมด้วยพระครูฐานานุกรม พระเปรียญ พระอันดับ และสามเณร รวม ๓๓ รูป จากวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ มาเป็นเจ้าอาวาสและอยู่จำพรรษา เมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

เมื่อได้เล่าประวัติความเป็นมาของวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ให้ท่านทราบพอสมควรแล้ว จากนั้นขอกล่าวถึงสิ่งสำคัญอันนับได้ว่าเป็นมรดกของชาติ ทางด้านสถาปัตยกรรม ด้านจิตรกรรม และด้านอื่น ๆ อันปรากฏอยู่ในบริเวณวัดต่อไป โดยขอเริ่มในเขตพุทธาวาสอันเป็นบริเวณด้านเหนือของวัดซึ่งมีคลองคันเป็นแนวแยกกับเขตสังฆาวาสที่อยู่ทาง บริเวณด้านใต้ของวัด ดังนี้

พระอุโบสถ มีจตุรมุข คือมุขเด็จด้านตะวันออกอันเป็นด้านหน้า และมุขเด็จด้านตะวันตกอันเป็นด้านหลัง ส่วนด้านเหนือและด้านใต้เป็นมุขกระสันยื่นไปติดกับพระเบียงทั้งสองด้าน บันไดและลานพระอุโบสถปูด้วยกระเบื้องหินอ่อนสีต่าง ๆ เสามุขหน้าและมุขหลังเป็นเสาหินอ่อนทั้งแท่งปลายเสาเป็นบัวปั้นปิดทองประดับกระจก ที่บันไดขึ้นทั้งด้านหน้าและด้านหลัง มีแท่นตั้งรูปสิงห์สลักหินอ่อนสีขาวอยู่ที่บันไดข้างละตัว รูปสิงห์ดังกล่าวนี้สร้างขึ้นตามคติที่ว่า สิงห์เป็นสัตว์ร้ายที่คอยเฝ้าสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ ผนังด้านนอกของพระอุโบสถประดับด้วยหินอ่อนสีขาวล้วน ชุ่มประตูป็นชุมเรือนแก้วปั้นลายปิดทองประดับกระจก บานประตูจำหลักเป็นโลหะภาพนูน ทั้ง ๓ ด้าน ส่วนชุมบานหน้าต่างเป็นเรือนแก้วฐานสิงห์ หลังคาเป็นหลังคาลาด หรือหลังคาซ้อน ๔ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลือง ชายคามีรูปเทพพนม ซ่อฟ้าใบระกาหางหงส์ลงรักปิดทองทึบ มีลักษณะอ่อนช้อยรับกันทุกชั้น หน้าบันด้านหน้าสลักลายเป็นรูปพระนารายณ์ทรงครุฑ ด้านหลังสลักลายเป็นรูปบุษบกมีมหาอุณาโลมอยู่กลาง ด้านเหนือปั้นลายปูนรูปช้างเอราวัณ ด้านใต้ปั้นลายปูนเป็นรูปเสมาธรรมจักร หน้าบันทั้ง ๔ ด้านนี้ ลงรักปิดทองประดับกระจกอย่างเดียวกัน ได้หน้าบันลงมาเป็นกระจังรวนอยู่บนและล่างของชุมเล็ก ๆ รับกับบัวหัวเสาอย่างงดงาม

ภายในพระอุโบสถ ส่วนบนซื่อทั้งหมดเขียนเป็นลายทองรดน้ำ เพดานล่องชาด ประดับด้วยดาวกระจาย ๓๓๒ ดวง ดาวใหญ่ระย้า ๑๑ ดวง มีโคมไฟระย้าอย่างติตราเลขห้า ๖ ดวง ลั้งทำจากเยอรมนี ผนังด้านใน

ประดับหินอ่อนต่างสีเสมอรอบของหน้าต่าง บานประตูด้านในเขียนเป็นลายทองรดน้ำและภาพต่าง ๆ ตรงผนังมุมหัก มุมทั้ง ๘ ด้าน เขียนภาพสลูปเจดีย์สำคัญในประเทศไทย ๘ แห่ง คือ พระปฐมเจดีย์ จ.นครปฐม พระศรีรัตนมหาธาตุ จ.ลพบุรี พระธาตุพนม จ.นครพนม พระธาตุหริภุญไชย จ.ลำพูน พระบรมธาตุ จ.นครศรีธรรมราช พระศรีมหาธาตุ วัดน้อยเมืองเซียง จ.สุโขทัย พระมหาธาตุ วัดช้างล้อม ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย และพระเจดีย์ชัยมงคล จ.พระนครศรีอยุธยา ภาพทั้งแปดภาพนี้ ช่างกรมศิลปากร เป็นผู้เขียน และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเป็นผู้กำหนดให้เขียน ทางมุขด้านตะวันตก ประดิษฐานพระประธาน คือ พระพุทธชินราชจำลอง คือพระพุทธรูปที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ช่างให้ขึ้นไปปั้นหล่อจำลองพระพุทธชินราชในพระวิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก แล้วอัญเชิญลงมาประดิษฐาน ณ พระอุโบสถนี้ เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔

พระระเบียง เป็น ระเบียงที่สร้างต่อมุขกระสันของพระอุโบสถด้านใต้โอบไปทางตะวันตกมาจดมุขกระสันด้านเหนือ มีลักษณะเป็นเส้นตรงสามด้าน มีลานอยู่ระหว่างพระอุโบสถกับพระระเบียงไปด้วยกระเบื้องหินอ่อน และตามพระเบียงสร้างวิหารทิศและวิหารคดอยู่ ๕ หลัง มีประตูเข้าสู่พระระเบียงในกรอบซุ้มเรือนแก้ว บานประตูหลักเป็นรูปทวารบาล พื้นพระระเบียงปูหินอ่อนตัดเป็นลายตลอด มีเสากลมเป็นหินอ่อนทั้งแท่งจำนวน ๖๔ ต้น เสาล้อมรอบประกบแผ่นหินอ่อน ๒๘ ต้น ปลายเสาลายบัวปูนปั้นปิดทองประดับกระจก ขื่อลงรักปิดทองลายรดน้ำ เพดานล่องชาด ประดับดาว ๖๑๐ ดวง มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเดียวกับพระอุโบสถ

หลังคาพระวิหารแต่ละหลังลด ๔ ชั้น เป็นจตุรมุขมีข้อฟ้าในระกาหางหงส์อย่างเดียวกับพระอุโบสถ แต่หน้าบันพระระเบียงทุกหน้าสลักเป็นลายรูปตราประจำกระทรวงต่างในสมัยรัชกาลที่ ๕ จำนวน ๑๐ กระทรวง คือ ตราราชสีห์ กระทรวงมหาดไทย ตราพระยมขี่สิงห์ กระทรวงนครบาล ตราสุริยมณฑล กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ตราพระเพลิงทรงระมาด กระทรวงธรรมการ ตราบัวแก้ว กระทรวงต่างประเทศ ตราพระพิรุณทรงนาค กระทรวงเกษตรธิการ ตราพระรามทรงราชรถ กระทรวงโยธาธิการ ตราจันทรมณฑล กระทรวงยุติธรรม ตราพระรามทรงยักษ์ กระทรวงวัง และตราคชสีห์ กระทรวงกลาโหม ผนังด้านในพระระเบียงถือปูน แต่ผนังด้านนอกประดับหินอ่อนสีขาว มีหน้าต่างหลอกแบบโบราณ ซึ่งเรียกกันว่า หน้าต่างลูกมะหวด เป็นหน้าต่างที่ปิดเปิดไม่ได้ทำไว้เป็นระยะ ๆ ภายในพระระเบียงประดิษฐานพระพุทธรูปปางและสมัยต่าง ๆ อยู่บนแท่นปั้นลายลงรักปิดทองโดยตลอด รวมทั้งสิ้น ๕๒ องค์ ซึ่งแต่ละองค์มีคำบรรยายอย่างย่อว่าเป็นพระปางอะไร สมัยใดและได้มาจากที่ใด จึงนับว่าพระระเบียงแห่งนี้เป็นพิพิธภัณฑ์พระพุทธรูปที่สำคัญแห่งหนึ่ง ที่ให้การศึกษามิทางโบราณคดีและพุทธศิลป์ เพราะเป็นที่รวมพระพุทธรูปหลายยุคหลายสมัย ที่สร้างขึ้นทั้งภายในและภายนอกประเทศที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ก็คือ การสร้างพระระเบียงต่อจากพระอุโบสถทั้งด้านเหนือและด้านใต้ แล้วโอนไปทางเบื้องหลัง ปลอมให้ด้านหน้าพระอุโบสถไว้ให้เห็นได้โดยตลอด ทำให้เห็นความงดงามดูเด่นเป็นสง่าอย่างยิ่ง โดยไม่มีสิ่งใดมาบัง

เรื่องของพระอุโบสถและพระระเบียงของวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ถือว่าเป็นมรดกของชาติสำคัญของไทยชิ้นหนึ่งดังได้กล่าวถึงมาโดยลำดับนั้น ยังมีเรื่องที่ควรจะต้องแจ้งแก่ท่านผู้ฟังเพิ่มเติมอีกบางประการ กล่าวคือ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงสถาปนาวัดนี้ เสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๕๓ นั้น การก่อสร้างพระอุโบสถยังไม่เสร็จเรียบร้อย ข้อฟ้าใบระกา และหางหงส์ ยังไม่ได้ยกขึ้นติดบนหลังคา หินอ่อนประดับพระแท่นรัตนบัลลังก์พระพุทธรูปชินราช พร้อมทั้งเครื่องประกอบอันวิจิตร และกระเบื้องหินอ่อนที่สั่งทำที่ประเทศอิตาลียังไม่ส่งเข้ามา ฝาผนังภายในพระอุโบสถยังไม่ได้เขียนลายเทพพนมทรงข้าวบิณฑ์ ส่วนที่ค้ำดังกล่าวนี้มาสำเร็จลงในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะงานที่เกี่ยวกับหินอ่อนนั้น มร.มุไซ นายช่างอิตาลีเดินทางร่วมกับช่างไทยควบคุมการประดับ อนึ่ง เรือนแก้วองค์พระพุทธรูปชินราช ที่ทำขึ้นติดในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้รื้อออก เพราะของเดิมช่างทำไม่เรียบร้อย วงใหญ่เรื่อร่า แล้วแก้ไขได้รูปกระต๊อตรงดงามดังเช่นที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ท่านชมพระอุโบสถที่สวยสดงดงามวิจิตรตระการตา เป็นที่เชิดชูเกียรติของชาติ และพระพุทธรูปอันนับได้ว่าเป็นมรดกของชาติที่สำคัญชิ้นหนึ่ง และใคร่จะศึกษาและชมสถานที่ที่ทรงคุณค่าเพิ่มเติมในเขตสังฆาวาส ก็ขอเชิญข้ามคลองที่กั้นเนินเขาทางด้านใต้ของพระอุโบสถ โดยข้ามไปตามสะพานที่สร้างขึ้นโดยผู้มีศรัทธาโดยเสด็จพระราชกุศล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ ซึ่งมีอยู่ ๓ สะพานคือ สะพานพระรูป อยู่ด้านตะวันออก พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ กรมหมื่นสรรพศาสตร์ศุภกิจสร้างโดยทุนทรัพย์ที่ได้มาจากการจำหน่ายพระบรมรูปจำลองในทองแดงหล่อทอง สะพานถั่ว อยู่กลางระหว่างสะพานพระรูปกับสะพานงา สร้างขึ้นจากทุนทรัพย์ที่จัดจำหน่ายด้วยชาพื้นสลายทอง งานพระเมรุในงานประจำปีของวัด และสะพานงา สร้างขึ้นจากทุนทรัพย์ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ กรมพระยาตำราจราชานุภาพ ทรงถวายงาช้างมาจำหน่ายในงานประจำปีของวัด

เมื่อท่านข้ามสะพานไปยังเขตสงฆาวาสแล้ว ก็ขอเชิญท่านชมอาคารสถานที่ที่ทรงคุณค่า ดังนี้

พระที่นั่งทรงผนวช เป็นพระที่นั่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับเมื่อทรงผนวชใน พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นเวลา ๑๕ วัน พระที่นั่งองค์นี้ เดิมอยู่ที่บริเวณพุทธรัตนสถานในพระบรมมหาราชวัง โปรดเกล้าฯ ให้รื้อมาสร้างเป็นกุฏิเจ้าอาวาสในวัดนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ พระที่นั่งองค์นี้ เป็นตึก ๒ ชั้น มีข้อฟ้า ใบระกา ลงรักปิดทองทึบ เพดานสองซาด ประตุน้ำต่างเขียนตราเครื่องราชอิสริยาภรณ์ มี ๕ ราย ๕ ชั้น ชุ่มประตุน้ำต่างปั้นปูน หน้าบันจำหลักลายมิตราพระเกี้ยวลงรักปิดทองประดับกระจก ภายในพระที่นั่ง มีพระบรมรูปที่ทรงฉายครั้งทรงผนวช มีเครื่องลายครามและพระแท่นที่บรรทม ที่สำคัญที่สุดคือ จิตรกรรมฝาผนัง เป็นภาพเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ พระราชประวัติ พระราชจริยาวัตร และขนบธรรมเนียมประเพณีในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีอยู่ทั้งหมด ๒๐ ภาพ ปัจจุบันกรมศิลปากรได้จัดเป็นส่วนหนึ่งของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ วัดเบญจมบพิตร

พระที่นั่งทรงธรรม เป็นตึกสองชั้น ผนังก่ออิฐ ด้านนอกถือปูนตลอด ด้านในชั้นล่างถือปูน ชั้นบนได้ กรอบหน้าต่างประกอบ ไม่มีระเบียบ กรอบหน้าต่างล่างขึ้นไปเสมอกับหน้าต่างข้างบน ประดับหินอ่อนแผ่นใหญ่พื้นชั้นล่างปูหินอ่อนได้บันปูกะดาน เสาชั้นบนลงรักเขียนลายเทพพนมปิดทองรดน้ำเพดานชั้นบนล่องซาด เขียนลายก้านขดปิดทองประดับดาวทอง เสาและเพดานชั้นล่างทาสี ประตุน้ำต่างทาสี หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสีเหลือง ข้อฟ้าใบระกาลงรักปิดทองทึบ หน้าบันด้านเหนือแกะเป็นรูปพระสิทธารถหนีออกบรรพชา หน้าบันด้านใต้แกะเป็นรูปพระสิทธารถตัดพระเมาลี ระหว่างเสามีภาพสหายร่วมผจญ หน้าบันด้านตะวันตกและ ตะวันออกแกะเป็นรูปพระราชลัญจกรสมเด็จพระยุพราชปิดทองประดับกระจก พระที่นั่งองค์นี้ สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ทรงสร้างอุทิศพระราชทานแด่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งเสด็จทิวงคต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ใช้เป็นที่พักประทับแรมในเวลาทรงรักษาอุบาสกศีลและทรงธรรม ปัจจุบันใช้เป็นท่าบำเพ็ญกุศลมีงานประจำปีเทศน์มหาชาติ เป็นต้น

พระวิหารสมเด็จ เป็นตึกสองชั้น จตุรมุข มุขด้านตะวันออกและตะวันตกเป็นชั้นเดียวพื้นและบันไดชั้นล่างปูหินอ่อน ประตูและหน้าต่างชั้นล่างและชั้นบน เขียนลายรดน้ำปิดทอง เพดานทั้งชั้นล่างและชั้นบน ล่องซาดเขียนลายก้านขดปิดทองประดับดาวทอง หน้าบันและชุมประตุน้ำต่างปั้นลายก้านขดมิตราพระนามาภิไธย ส.ม. (เสาวภาผ่องศรี) ปิดทองประดับกระจก หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี พระวิหารแห่งนี้ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงสร้างภายในทั้งชั้นบนและชั้นล่างประดิษฐาน พระพุทธรูปปางและสมัยต่าง ๆ ทั้งแบบสัมฤทธิ์ ศิลา หินอ่อน มีชั้นล่าง นอกจากจะมีพระพุทธรูปแล้วยังมีตู้พระธรรมลายรดน้ำ เป็นลายไทยประกอบภาพต่าง ๆ เช่น ลายรามเกียรติ์ ภาพพระมหาเวสสันดร เป็นต้น

พระวิหารแห่งนี้ เดิมสร้างขึ้นก็เพื่อประสงค์จะใช้เป็นหอพระธรรมประจำวัด เพื่อรวบรวมหนังสือพระพุทธรูปทุกภาษามาเก็บไว้ แต่ภายหลังเปลี่ยนเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปที่มีผู้ถวายและเชิญมาจากที่ต่าง ๆ จึงได้กลายเป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ แสดงพระพุทธรูปและในบรรดาพระพุทธรูปที่นี้ มีองค์ที่สำคัญอยู่ ๒ องค์ คือ พระฝาง ที่อัญเชิญมาจากเมืองฝาง จ.อุดรธานี เดิมเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องอย่างพระมหากษัตริย์ และอีกองค์หนึ่งคือ พระพุทธรูปหล่อ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้หลวงประสิทธิปฏิมาจำลองจากพระพุทธรูปหล่อทองคำจริง ที่ประดิษฐานอยู่ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต

พระราชประสงค์ที่จำลอง ก็เพราะต้องอัญเชิญองค์จริงที่นำมาเป็นพระประธานในพระอุโบสถ ก่อนหล่อพระพุทธรูปราชชั่วคราวกลับสถานที่เดิม

หอร่มมังฆรวรวงค์ หอร่มแห่งนี้ ตั้งอยู่กลางสนามระหว่างพระวิหารสมเด็จพระที่นั่งทรงผนวช เป็นหอร่มที่เจ้านายในพระราชวังบวรสถานมงคลออกทุนสร้าง เพื่อให้เป็นส่วนพระกุศลและเป็นเกียรติแก่ฝ่ายพระราชวังบวรสืบไป ตัวหอร่มทำก่ออิฐถือปูนประดับหินอ่อน ด้านเหนือพิมพ์คำจารึกและหล่อรูปพระเจดีย์จุฬามณี ติดเหนือคำจารึก หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี มีหน้าบัน ๒ ด้าน จำหลักพระราชลัญจกรในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปพระนารายณ์ทรงปืน และตรา พระราชลัญจกรสมเด็จพระมหาอุปราช รวมพระลักษมณ์ หรือพระอรชุนทรงหนุมาน ระฆังที่แขวนอยู่เดิมระฆังที่เอามาจากวัดบวรสถานสุทธาวาส ในพระราชวังบวรสถานมงคล กล่าวกันว่าเป็นระฆังที่มีเสียงไพเราะมาก

เรื่องของมรดกของชาติในวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ตามที่ได้นำมาโดยลำดับเท่าที่จะทำได้นั้นหวังเป็นอย่างยิ่งว่า คงจะช่วยให้ท่านได้สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้เกิดมรดกของชาติขึ้น สำคัญอันจะอวดชาวโลกได้ทั่วกาลนาน

วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ศาสตราจารย์ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล

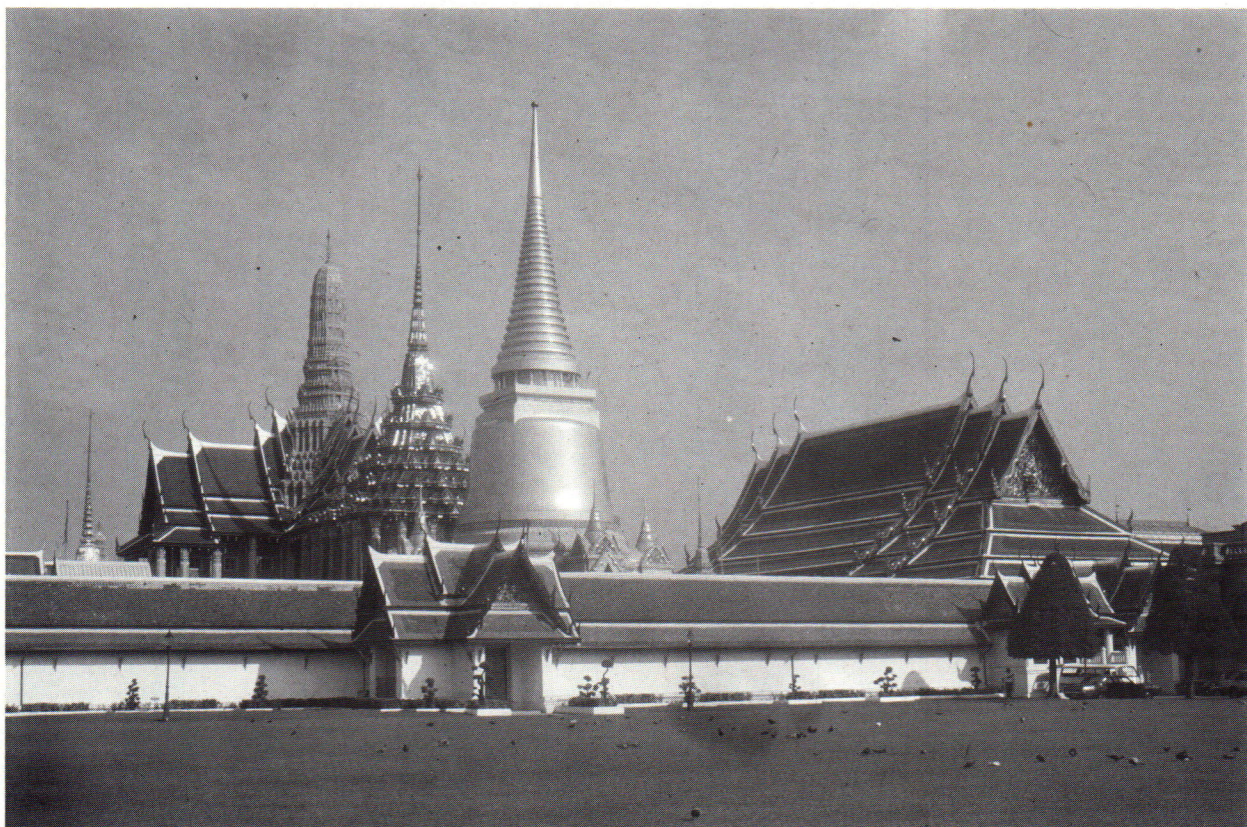
วัดพระศรีรัตนศาสดารามหรือวัดพระแก้ว เป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างกรุงเทพมหานครฯ ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ ตามแบบอย่าง การสร้างวัดในเขตพระบรมมหาราชวัง โดยที่ไม่มีสิ่งมาวาสสำหรับพระสงฆ์อยู่ เลียนแบบวัดมหาธาตุที่เมือง สุโขทัย และวัดพระศรีสรรเพชญ์ในเขตพระราชวัง ณ พระนครศรีอยุธยา

เนื่องจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต ด้วยเหตุนั้น จึงจะขอเล่าเรื่องประวัติพระแก้วมรกตบ้างเล็กน้อย ปรากฏจากตำนานที่ควรเชื่อถือได้ว่าเมื่อ พ.ศ. ๑๙๙๗ พ้าผ่าเจดีย์องค์หนึ่งที่เมืองเชียงรายได้ค้นพบพระพุทธรูปองค์หนึ่งมีปูนหุ้มอยู่ เจ้าอาวาสจึงนำไปเก็บรักษาไว้ในกุฏิของท่าน วันหนึ่งปูนบนพระนาสิกหลุดออกเห็นเป็นสีเขียว จึงแกะดูปรากฏว่าเป็นพระแก้วมรกต แต่ความจริงสลักด้วยหยกสีเขียว สูงทั้งสิ้น ๖๖ ซม. คำว่า “มรกต” ที่ใช้ในภาษาไทยหมายแต่เพียงว่า “สีเขียว” เท่านั้น เมื่อกิตติศัพท์แพร่หลายออกไป จึงมีพุทธศาสนิกชนมาบูชากันมาก ขณะนั้นเมืองเชียงรายได้อำนาจ เมืองเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่มีพระประสงค์จะเชิญพระแก้วมรกตไปไว้ที่เมืองเชียงใหม่ ส่งช้างมาบรรทุก ถึง ๓ ครั้ง แต่พอไปถึงทางแยกไปเมืองลำปางเมื่อใด ช้างทรงพระแก้วมรกตก็วิ่งไปทางเมืองลำปางทุกครั้ง

พระเจ้าเชียงใหม่ทรงพระดำริว่า ขรอยผีที่รักษาพระแก้วมรกตอยากจะไปอยู่เมืองลำปาง จึงโปรดให้พระแก้วมรกตไปสถิตอยู่ที่นี่ จนถึง พ.ศ. ๒๐๑๑ เมืองเชียงใหม่มีพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงอำนาจ คือพระเจ้าติโลกราช จึงโปรดให้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่เมืองเชียงใหม่ในซุ้มทางทิศตะวันออก ที่เจดีย์ใหญ่วัดเจดีย์หลวง ครั้นในสมัยต่อมา มีพระเจ้าเชียงใหม่องค์หนึ่ง มีแต่ราชธิดา ไม่มีราชโอรส ราชธิดาองค์หนึ่งไปเสกสมรสกับพระเจ้าแผ่นดินลาว มีโอรสองค์หนึ่งคือเจ้าไชยเชษฐา ครั้นพระเจ้าเชียงใหม่สวรรคต เสนาบดีเมืองเชียงใหม่จึงไปเชิญเจ้าไชยเชษฐามาเป็นเจ้าแผ่นดินเมืองเชียงใหม่ ต่อมาพระเจ้าแผ่นดินลาวสวรรคตลงอีก พระเจ้าไชยเชษฐาอยากจะกลับไปครองประเทศลาว จึงเพทุบายบอกกับเสนาบดีเมืองเชียงใหม่ว่า จะกลับไปประเทศลาวชั่วคราว และขออัญเชิญพระแก้วมรกตไปให้ญาติพี่น้องที่เมืองลาวได้ปฏิบัติบูชาด้วย แต่พระเจ้าไชยเชษฐาก็ไม่เสด็จกลับมาเมืองเชียงใหม่และไม่ส่งพระแก้วมรกตกลับคืนมา ต่อมาเสนาบดีเมืองเชียงใหม่จึงไปเชิญเจ้านายองค์อื่นมาเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ พระแก้วมรกตในชั้นเดิมไปสถิตอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง ซึ่งเป็นราชธานีของประเทศลาวในขณะนั้น แต่ต่อมาพระเจ้าไชยเชษฐาต้องต่อสู้กับพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ซึ่งยกทัพลงมาตีกรุงศรีอยุธยาได้เป็นครั้งที่ ๑ ไม่ได้ จึงอพยพลงไปยังราชธานีอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ พระแก้วมรกตจึงตกไปอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์อีกเป็นเวลาถึง ๒๔ ปี จนกระทั่งถึงสมัยกรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ได้เสด็จยกกองทัพไปตีกรุงเวียงจันทน์ได้ และอัญเชิญพระแก้วมรกตกลับเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยดังเดิม ในชั้นต้นได้สถิตอยู่ที่กรุงธนบุรีก่อน ครั้นต่อมาเมื่อทรงสร้างกรุงเทพมหานครฯ และวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว จึงโปรดให้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่กรุงเทพฯ เป็นศรีพระนครตั้งแต่นั้นมาจนกระทั่งบัดนี้

พระแก้วมรกตทรงมีเครื่องทรง ๓ ถาด คือ ถาดร่อน ถาดฝน และถาดหนาว รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างถวายเป็น ๒ ถาด คือถาดร่อนและถาดฝน รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างถวายเป็นอีก ๑ ถาด คือ ถาดหนาว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือผู้แทนพระองค์ ต้องเสด็จไปเปลี่ยนเครื่องทรงพระแก้วมรกต ณ วัดพระศรีรัตนศาสดารามทุกปี ๆ ๓ ครั้ง ในรัชกาลปัจจุบัน ได้โปรดให้ปรับปรุงพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระแก้วมรกตขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือแทนที่จะทรงประพรมน้ำพระพุทธมนต์ที่สร้างพระแก้วมรกต ในงานพระราชพิธีนี้แต่เฉพาะเจ้านาย และข้าราชการที่เข้าเฝ้าภายในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามดังแต่ก่อนเท่านั้น ยังทรงประพรมน้ำพระพุทธมนต์พระราชทานแก่ประชาชนที่มาคอยเฝ้าอยู่โดยรอบพระอุโบสถอีกด้วย เพื่อเป็นสวัสดิมงคล นับเป็นการเปลี่ยนแปลงในรัชกาลนี้ขึ้นอีกอย่างหนึ่ง

พระแก้วมรกต ทรงแสดงปางสมาธิและประทับนั่งขัดสมาธิราบ ถ้าจะถือว่าสลักขึ้นทางภาคเหนือของประเทศไทย ก็คงสลักขึ้นในสมัยเชียงแสนหรือล้านนาไทยรุ่นหลัง หรือเชียงใหม่ คือก่อนระยะเวลาที่ค้นพบในพระเจดีย์ไม่นานนัก อย่างไรก็ตาม ปางสมาธินี้ไม่เป็นที่ชื่นชอบของช่างและประชาชนชาวไทย ซึ่งนิยมปางมารวิชัยมากกว่า ถ้าดูทางด้านศิลปะ พระแก้วมรกตองค์นี้มีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปในเกาะลังกาหรือประเทศอินเดียภาคใต้มากพอใช้ ถ้าสลักขึ้นที่นั่น อายุก็คงจะเก่ากว่าพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ดังที่กล่าวมาแล้ว

ต่อไปนี้จะกล่าวถึงวัดถุสสถานในวัดพระศรีรัตนศาสดารามแต่โดยย่อ

สิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ พระอุโบสถ ประดิษฐานพระพุทธรูปนามนิรัตนปฏิมากรแก้วมรกต พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้าง แต่ที่เห็นอยู่ในปัจจุบันนี้ มาแก้ไขเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลงในสมัยพระ

บาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ รัชกาลที่ ๓ ภายในมีพระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่ในบุษบกไม้หุ้มทองคำ ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ ฐานชั้นล่างสุดที่รองรับบุษบกทองคำนั้น เพิ่มเติมขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ กล่าวกันว่าเป็นเบญจา ซึ่งเดิมรองรับพระโกศบรรจุพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย คือรัชกาลที่ ๒ เหนือฐานทั้งหมดมีพระพุทธรูปทรงเครื่องปางห้ามสมุทร ๑๐ องค์หล่อด้วยสัมฤทธิ์หุ้มทองคำ อุทิศถวายแด่พระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงในพระบรมราชจักรีวงศ์ ด้านหน้าของฐานยังเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญอีกองค์หนึ่ง คือพระสัมพุทธพรณี ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือรัชกาลที่ ๔ ทรงออกแบบใหม่ให้สร้าง คือไม่มีพระเกตุมาลาหรือเมาลิ เหนือพระเศียรก็มีพระรัศมีทีเดียว จีวรเป็นริ้วทรงแสดงปางสมาธิ และประทับนั่งขัดสมาธิราบ นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ทรงเครื่องปางห้ามสมุทร หล่อด้วยสัมฤทธิ์หุ้มทองคำ ตั้งอยู่หน้าพระเบญจารองรับบุษบกทรงพระแก้วมรกตอีก ๒ องค์ รัชกาลที่ ๓ โปรดให้หล่อขึ้น องค์ทางด้านเหนือ อุทิศถวายรัชกาลที่ ๑ ถวายพระนามว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก องค์ทางด้านใต้อุทิศถวายรัชกาลที่ ๒ ถวายพระนามว่าพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และโปรดให้ราษฎรชานพระนามรัชกาลตามนั้น แทนที่จะเรียกว่า แผ่นดินตัน และแผ่นดินกลางดังที่เคยเรียกกันมาแต่ก่อน หน้าเบญจายังมีสิ่งของต่าง ๆ อีกมากมาย เช่น ธรรมาสณี สลักด้วยหินอ่อน ตั้งอยู่ระหว่างเทวตารูปคิวนัด ๒ องค์ เข้าใจว่าเป็นของที่สั่งทำในทวีปยุโรป และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือรัชกาลที่ ๕ ถวายแด่พระแก้วมรกตหลังจากเสด็จกลับจากประพาสทวีปยุโรปแล้ว สำหรับจิตรกรรมฝาผนังนั้น ด้านหลัง คือทิศตะวันตก เขียนภาพไตรภูมิ คืออรุณภูมิ ภูมิ และกามภูมิ หรือจะอธิบายอย่างง่าย ๆ ก็คือ สวรรค์ โลกมนุษย์ และนรก

ส่วนด้านข้างทั้งสองด้านบนเขียนภาพพุทธประวัติ ตอนกลางแนวเดียวกับหน้าต่าง เขียนภาพชาดกต่าง ๆ แนวล่างทางด้านทิศเหนือ เขียนภาพกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค ด้านทิศใต้เขียนภาพกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค บนผนังตรงข้ามพระแก้วมรกตทางด้านทิศตะวันออก เขียนภาพปางมารวิชัย มีภาพพระพุทธรูปองค์ทรงแสดงปางสมาธิอยู่ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ แม้พระธรณีกำลังบีบมวยผมอยู่ทางด้านใต้ และแวดล้อมไปด้วยพลพระยามารของที่น่าชม ณ พระอุโบสถแห่งนี้อีกก็คือ บานประตูประดับมุกและสิงห์ทวารบาล ห่อด้วยลัทธิลิ้นแบบขอมอีก ๖ คู่ ทั้งสองอย่างนี้ สร้างและหล่อขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ นอกจากนี้พระอุโบสถยังมีศาลารายเล็ก ๆ ล้อมรอบอีก ๑๒ หลัง ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ เช่นเดียวกัน

ทางด้านทิศใต้ของพระอุโบสถมี**พระมัง**ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นตรงหอระมิงเดิมสมัยรัชกาลที่ ๑ ระมิงนั้นกล่าวกันว่า มีเสียงไพเราะมาก ย้ายมาจากวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร ตรงมุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพระอุโบสถ มี**วิหารพระคันธารราษฎร์**ประดิษฐานพระพุทธรูปคันธารราษฎร์ปางขอฝนหล่อขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ และอัญเชิญมาในงานพระราชพิธีพิชมงคล และพิธีพืชมงคลเป็นประจำ ด้านหลังเป็น**มณฑปยอดปราสาท**ประดิษฐานพระเจดีย์โบราณซึ่งเชิญลงมาแต่เมืองเหนือ รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างทั้งสองแห่งทางด้านทิศตะวันตกของพระอุโบสถ ยังมีสิ่งซึ่งรัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างอีก คือ **หอราชภักดี** ตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดเล็กห่อด้วยทองแดงกาไหล่ทอง แสดงปางต่าง ๆ ๓๔ องค์ อุทิศถวายแด่พระมหากษัตริย์ที่ครองพระนครศรีอยุธยา ๓๓ องค์ และพระเจ้ากรุงธนบุรีอีก ๑ องค์ ฝาผนังเขียนเรื่องพระราชพงศาวดารครั้งกรุงศรีอยุธยา ชั่วอินโข่ง พระอาจารย์วัดราชบูรณะ (*วัดเลียบ*) ซึ่งเป็นผู้เขียนภาพทัศนียภาพ (*perspective*) ตามแบบตะวันตกเป็นคนแรก เป็นผู้วาด ต่อมาทางทิศใต้เป็น**พระโพธิธาตุพิมาน** ประดิษฐานพระปรารค์ของโบราณ แล้วจึงถึงหอเล็กอีกหอหนึ่งชื่อ **หอราชพงศานุสรณ์** ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ แสดงปางต่าง ๆ อีก ๘ องค์ อุทิศถวายแด่พระมหากษัตริย์ที่ทรงล่วงลับไปแล้วในพระบรมราชจักรีวงศ์ ทางทิศใต้นอกกำแพงแก้วรอบพระอุโบสถมี**รูปฤษีสัมฤทธิ์** นั่งชันเข่า ถือกันว่าเป็นอาจารย์ของแพทย์ มีหินและแท่นบดยาตั้งอยู่ข้างหน้า ในสมัยก่อนมีประชาชนนำยามาบดเพื่อให้ยานั้นศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น รูปฤษีนี้ รัชกาลที่ ๓ โปรดให้ประดิษฐานขึ้น

ทางด้านทิศเหนือของพระอุโบสถมีเนินใหญ่ และเหนือเนินนี้มีอาคารดังต่อไปนี้คือ ตรงกลางมี**พระมณฑป**หรือ**หอไตร** (*หอพระไตรปิฎก*) ภายในมีตู้ประดับมุกอย่างงดงาม สมัยรัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยามหาเสนา (*ตันสกุล บุนนาค*) เป็นผู้ควบคุมการสร้าง เก็บรักษาพระไตรปิฎกซึ่งทำสังคายนาในสมัยรัชกาลที่ ๑ พันอาคารปูด้วยเสื่อเงิน มีเรื่องว่าแต่เดิมหอพระไตรปิฎกนี้สร้างอยู่กลางสระตามแบบสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อกันมิให้มดปลวกมากินคัมภีร์ใบลาน เมื่อรัชกาลที่ ๑ โปรดให้สังคายนาพระไตรปิฎกสำเร็จแล้วได้มีการกำหนดมาประดิษฐานในหอฯ นี้ มีการฉลองเป็นงานใหญ่ แต่เผอิญดอกไม้ไฟเกิดมาตกลงบนหลังคาหอฯ ทำให้ไฟไหม้ แต่ยังเชิญพระไตรปิฎกออกมาได้ทัน จึงโปรดให้ถมสระนั้นเสียกลายเป็นเนินดังที่เห็นในปัจจุบัน และโปรดให้สร้างพระมณฑปเป็นหอพระไตรปิฎกขึ้นใหม่ สิ่งที่น่าชม ณ พระมณฑปนี้ก็คือ ยักษ์ทวารบาลและนาคพลสิงห์ราวบันได ซึ่งมีหน้าเป็นเทวดาแทนที่จะเป็นงูทั้งสี่ด้าน นอกจากนี้ยังมีรูปจำลองพระพุทธรูปศิลาในพุทธศาสนาเถรวาทอีก ๔ องค์ ตั้งอยู่ที่ ๔ มุม ของเดิมนั้นรัชกาลที่ ๕ ทรงได้มาแต่เกาะชวา เมื่อเสด็จประพาสประเทศอินโดนีเซีย และปัจจุบันตั้งแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑวัตถุพระศรีรัตนศาสดารามหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง ทางด้านทิศตะวันออกของพระมณฑปเป็นที่ตั้งของ**ปราสาทพระเทพบิดร** ซึ่งประดิษฐานพระบรมรูป ๘ รัชกาลในพระบรมราชจักรีวงศ์ ปราสาทพระเทพบิดรนี้ เดิมเรียกพุทธปรารค์ปราสาท

รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างเพื่อประดิษฐานพระแก้วมรกต แต่เมื่อสร้างเสร็จแล้วปรากฏว่าเล็กเกินไป ไม่สามารถประกอบพิธีได้ จึงทิ้งวางไว้จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๖ จึงทรงเปลี่ยนเป็นปราสาทพระเทพบิดร ด้านหลังคือทิศตะวันตกของพระมณฑป มี**พระศรีรัตนเจดีย์** รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างเลียนแบบพระเจดีย์ใหญ่องค์หนึ่งใน ๓ องค์ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ประดิษฐานพระสรีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ด้านหน้าปราสาทพระเทพบิดร ยังมี**เจดีย์ทอง**อีก ๒ องค์ซึ่งรัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างอุทิศถวายแด่พระบิดา มารดา มีรูปยักษ์และลิงแบก ทางด้านหน้าคือทิศตะวันออกนี้ มีรูปกนิษฐ กนิรี และครึ่งมนุษย์หรือครึ่งยักษ์ครึ่งสัตว์หล่อด้วยสัมฤทธิ์ ปิดทองในสมัยรัชกาลที่ ๕ ตั้งอยู่ สมมติว่าอยู่รอบเชิงเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นที่สถิตของพระอินทร์

นอกจากนี้ บนเนินนี้ยังมีสิ่งอื่น ๆ อีกดังต่อไปนี้คือ ทางทิศเหนือ มี**รูปจำลองปราสาทนครวัด**ซึ่งเป็นปราสาทที่สำคัญที่สุดในประเทศกัมพูชา รัชกาลที่ ๔ โปรดให้จำลองมาสร้างขึ้น เพราะขณะนั้นประเทศกัมพูชายังเป็นประเทศราชของประเทศไทย แต่รูปจำลองนี้ มาแล้วสำเร็จในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี ทางทิศเหนือของพระศรีรัตนเจดีย์ มี**พระบรมราชานุสาวรีย์** เป็นรูปตราแผ่นดินของรัชกาลที่ ๑, ๒ และ ๓ ประดิษฐานอยู่ในบุษบก และมีรูปสัมฤทธิ์จำลองช้างสำคัญ ๆ ในรัชกาลนั้น ๆ ตั้งอยู่โดยรอบฐานสร้างเมื่อฉลองกรุงเทพมหานคร ครบ ๑๐๐ ปี ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ของรัชกาลที่ ๔ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ด้านตะวันตก และของรัชกาลที่ ๕ ตั้งอยู่ด้านเดียวกันทางทิศตะวันออกใกล้กับปราสาทพระเทพบิดร ตรงข้ามกันทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของปราสาทพระเทพบิดร มีตราแผ่นดินรัชกาลที่ ๖, ๗, ๘ และรัชกาลปัจจุบัน ประดิษฐานอยู่ภายในบุษบก และมีรูปช้างสำคัญจำลองด้วยสัมฤทธิ์ตั้งอยู่รอบฐานเช่นเดียวกัน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ประธานคณะกรรมการบูรณะวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เมื่อครั้งฉลอง

กรุงเทพพระมหานคร ครบ ๒๐๐ ปีใน พ.ศ. ๒๕๒๕ โปรดให้สร้างขึ้น สำหรับ**บรรไดใหญ่**หินอ่อน ขึ้นเนินทั้งทางด้านหน้า คือทิศตะวันออก และด้านข้าง คือทิศเหนือและทิศใต้ สร้างครั้งรัชกาลที่ ๖

บนพื้นดินทางทิศเหนือของเนินนี้ ยังมีอาคารอีก ๓ หลังคือ ทิศตะวันออก ได้แก่ **หอพระมณเฑียรธรรม** เก็บรักษาคัมภีร์ในพุทธศาสนา กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท วังหน้าในสมัยรัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างถวาย ถือกันว่าทรวดทรงดงามมากสำหรับสถาปัตยกรรมไทย ตรงกลางคือ**วิหารยอด**สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๓ เป็นอาคารสี่เหลี่ยมจัตุรัสยอดทรงมงกุฏ ประดับลวดลายด้วยดินเผาเคลือบสีต่างๆ ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ อาคารทั้งสองหลังนี้มีบันไดประดับมุขสมัยอยุธยาตอนปลาย ทางทิศตะวันตกสุดคือ**หอพระนาก** ประดิษฐานพระอัฐิของเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีตั้งแต่ชั้นพระองค์เจ้าขึ้นไป ที่เรียกเช่นนี้เพราะเคยประดิษฐานพระพุทธรูปยืนหล่อด้วยนากมาแต่ก่อน

ด้านหน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทางทิศตะวันออกมี**พระปรางค์**อีก ๘ องค์ อาจสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ หรือรัชกาลที่ ๓ มีจารึกอุทิศถวาย พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ภิกษุณี พระปัจเจกโพธิ์ (**พระพุทธเจ้า** ที่ตรัสรู้แล้วไม่สั่งสอนใคร) พระมหาจักรพรรดิ พระโพธิสัตว์ และพระศรีอารียเมตไตรย คือพระพุทธเจ้าในอนาคต ตั้งแต่ทิศเหนือลงไปได้ตามลำดับ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มี**ระเบียง**ล้อมอยู่โดยรอบ ฝาผนังระเบียงเขียนภาพเรื่องรามเกียรติ์ ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ คือตั้งแต่กำเนิดนางสีดาไปจนถึงตอนที่พระพรต พระสัตรุด พระมงกุฏ และพระลบ ตีเมืองไภยเกษคินได้ ตอนต้นนั้นเริ่มที่ประตูวัดฯ ทางด้านทิศเหนือหน้าวิหารยอด แล้วเวียนไปทางทิศตะวันออก ได้ และตะวันตก ตามลำดับ บนเสาระเบียงมีแผ่นหินอ่อนสลักโคลงเรื่องรามเกียรติ์ เฉพาะห้องนั้น ๆ อยู่โดยรอบ โคลงเหล่านี้แต่งขึ้นและสลักประดับเส้าในสมัยรัชกาลที่ ๕ เมื่อฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี หน้าประตูวัดด้านใน มียักษ์ในเรื่องรามเกียรติ์ยืนอยู่เป็นคู่ ๆ ๖ คู่ สันนิษฐานว่าสร้างในรัชกาลที่ ๓ สี่คู่ และมาเพิ่มเติมในรัชกาลที่ ๕ อีก ๒ คู่

หนังสืออ้างอิง ประวัติวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ของศาสตราจารย์ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล สำนักพระราชนิพนธ์
จัดพิมพ์ (พ.ศ. ๒๕๒๘)

๑. พระอุโบสถ
๒. ศาลาราย ๑๒ หลัง
๓. วิหารพระคันธารราฐ
๔. หอระฆัง
๕. หอราชพงศานุสรณ์
๖. พระโพธิธาตุพิมาน
๗. หอราชกรมานุสรณ์
๘. รูปฤษัณห์
๙. ปราสาทพระเทพบิดร
๑๐. เจดีย์ทอง ๒ องค์
๑๑. พระมณฑป
๑๒. พระศรีรัตนเจดีย์
๑๓. รูปจำลองปราสาทนครวัด
๑๔. พระราชนาถารัษฎรัชกาลที่ ๑ ๒ ๓
๑๕. พระราชนาถารัษฎรัชกาลที่ ๔
๑๖. พระราชนาถารัษฎรัชกาลที่ ๕
๑๗. พระราชนาถารัษฎรัชกาลที่ ๖ ๗ ๘ ๙
๑๘. หอพระมณฑปเศียรธรรม
๑๙. วิหารยอด
๒๐. หอพระนาค
๒๑. พระปรางค์ ๘ องค์
๒๒. พระระเบียง

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสขนาลัย

เรียบเรียงโดย นายธราพงศ์ ศรีสุชาติ

ท่านคงเคยได้ยินชื่อ ศรีสขนาลัยกันมาบ้าง และทราบว่าเป็นชื่อเมืองสำคัญเมืองหนึ่งในประวัติศาสตร์ชาติไทยของเรา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยสุโขทัย

ดังนั้นจะขอพาท่านไปทำความรู้จักกับเมืองประวัติศาสตร์เมืองนี้ ซึ่งมีโบราณสถานที่น่าเที่ยวชม น่าศึกษามากมาย และปัจจุบันกรมศิลปากรได้จัดให้เป็น อุทยานประวัติศาสตร์ อีกแห่งหนึ่งในบรรดาอุทยานประวัติศาสตร์ ๙ แห่งของประเทศ

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ก่อนที่จะนำท่านไปสู่อดีตอันรุ่งเรืองของเมืองศรีสขนาลัยใครขอเรียนให้ทราบว่า การพัฒนาเมืองเก่าศรีสขนาลัย ให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์นั้น กองโบราณคดี กรมศิลปากร ได้รับผิดชอบดำเนินงาน บูรณะโบราณสถานและปรับปรุงภูมิทัศน์ของเมืองศรีสขนาลัยมากกว่า 20 ปีแล้ว คือเริ่มมาตั้งแต่ปี พุทธศักราช 2519 แม้จนทุกวันนี้ก็ยังคงดำเนินการอยู่ เพื่อให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ที่สมบูรณ์ น่าศึกษาเยี่ยมชม และเป็นมรดกของอนุชนต่อไป เช่นเดียวกับอุทยานประวัติศาสตร์หรือโบราณสถาน อื่น ๆ ในประเทศ

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสขนาลัย นับว่าเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ที่มีพื้นที่กว้างขวาง คือมีอาณาบริเวณประมาณ ๒,๐๐๐ ไร่ ซึ่งครอบคลุมโบราณสถานน้อยใหญ่ ทั้งที่อยู่นอกและในเขตเมืองโบราณที่ล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลง และมีคูเมืองล้อมโอบเป็นชั้น ๆ อีกทีหนึ่ง โดยคูเมืองด้านตะวันออกมีแม่น้ำยมบริเวณที่เรียกว่าแก่งหลวงเป็นคูเมืองธรรมชาติ

ก่อนที่จะพาท่านไปเยี่ยมชมตามจุดสำคัญ ๆ ทั้งภายในและนอกเมืองศรีสขนาลัย จะขอกล่าวนำให้ทราบเรื่องราวโดยสังเขปถึงประวัติความเป็นมา หรือประวัติศาสตร์ของเมืองแห่งนี้สักเล็กน้อย ดังนี้

ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก่อนหน้าการสถาปนาเมืองศรีสขนาลัยในสมัยสุโขทัย เชื่อว่า มีชุมชนหลายแห่งบริเวณลุ่มแม่น้ำยม และชุมชนสำคัญชุมชนหนึ่งตั้งอยู่บริเวณคู้่งลำน้ำยม ทางใต้ของเมืองศรีสขนาลัยสันนิษฐานว่าอาจเป็นเมืองเซียง ตามชื่อที่ปรากฏในประวัติศาสตร์

หากท่านเดินทางมาเมืองศรีสขนาลัย ท่านจะมาถึงบริเวณที่มีโบราณสถานหลายแห่ง ณ เมืองเซียงนี้ ก่อน ได้แก่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเซียง หรือ วัดพระปรางค์ วัดขมขื่น วัดเจ้าจันทร์ และวัดน้อยจำปี ล้วนแล้วแต่ยังหลงเหลือลักษณะสถาปัตยกรรมแบบศิลปะเขมรให้เห็นเป็นประจักษ์พยาน

เมืองศรีสขนาลัยคงเติบโตขึ้นในศตวรรษต่อมา สันนิษฐานว่า อาจขยายเมืองจากเมืองเซียง เพื่อสร้างเป็นเมืองใหม่ขึ้น ณ บริเวณใกล้แก่งหลวงซึ่งมีภูมิที่ตั้งเหมาะสมกว่าแล้วขนานนามเมืองใหม่ว่า “ศรีสขนาลัย”

ชื่อศรีสขนาลัยนี้ ตามพงศาวดารเหนือกล่าวว่า มาจากชื่อ “ฤๅษีสขนาลัย” ผู้แนะนำให้ “บาธรรมราช” สร้างเมืองนี้ขึ้น โดยกำหนดให้ถือเอาเขาพนมเพลิงไว้กลางเมือง เพื่อเป็นสถานที่บูชาไฟ ตามความเชื่อดั้งเดิม

ศิลาจารึกสมัยสุโขทัย เอ่ยนามเมืองศรีสขนาลัยควบคู่ไปกับนามเมืองสุโขทัยเสมอ คือมักเรียกต่อกันไปว่า “ศรีสขนาลัยสุโขทัย” ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ศรีสขนาลัยคงเป็นเมืองสำคัญประหนึ่งเมืองหลวงคู่เคียงกัน

มากับสุโขทัยในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ แต่ต่อมาในปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ศรีสัชนาลัยถูกลดฐานะลงมาเป็นเพียงเมืองลูกหลวงมีโอรสกษัตริย์จากสุโขทัยไปปกครอง จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เมื่อสุโขทัยอ่อนแอลงและถูกผนวกอำนาจรัฐเข้ากับอาณาจักรอยุธยา ชื่อเมืองศรีสัชนาลัยอันรุ่งเรืองในอดีตก็ไม่ปรากฏในพงศาวดารแต่กลับเรียกว่า “เมืองเชลียง” แทนชื่อศรีสัชนาลัย มีฐานะเป็นเมืองพยุหามหานคร ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ เมืองศรีสัชนาลัยหรือเมืองเชลียง เป็นที่รู้จักกันในอีกชื่อหนึ่งว่า “เมืองสวรรค์โลก” และคงใช้นามนี้มาตลอดสมัยอยุธยา

จากทำเลที่ตั้งของเมืองศรีสัชนาลัยหรือเมืองสวรรค์โลกในสมัยนั้น เป็นเส้นทางเดินทัพและเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญระหว่างหัวเมืองเหนือกับเมืองใต้ ศรีสัชนาลัยจึงมีความผันผวนทางการเมืองตลอดมา บางครั้งผู้ครองเมืองก็เกิดกระด้างกระเดื่อง เช่น การกบฏในปี ๑๒๒๗ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชต้องเป็นจอมทัพตีหักเอาเมืองด้วยพระองค์เอง แล้วอพยพราษฎรไปไว้ที่พิษณุโลกปล่อยเมืองสวรรค์โลก (ศรีสัชนาลัย) ให้ร้าง จนต่อมาในสมัยพระเจ้าตากสินมหาราช พระองค์ปรับปรุงเรื่องจะไปเหนือ และเสด็จมาสมโภชน์พระปราสาทที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงปรารภว่า เมืองสวรรค์โลก ซึ่งตั้งอยู่ที่เมืองโบราณศรีสัชนาลัยในปัจจุบันนี้นั้นทรุดโทรม จึงโปรดให้ตั้งเมืองใหม่ที่ตำบลวังไม้ขอน ซึ่งปัจจุบันก็คือ อำเภอสวรรค์โลก จังหวัดสุโขทัยนั่นเอง ส่วนเมืองสวรรค์โลกเดิมหรือเมืองศรีสัชนาลัยก็รกร้างต่อมา และได้มีการตั้งเมืองใหม่ที่ตำบลหาดเลี้ยว โดยนำเอาชื่อศรีสัชนาลัยไปตั้งเป็นนายอำเภอ เรียกว่าอำเภอศรีสัชนาลัยจนทุกวันนี้

ในพื้นที่กว่า ๒,๐๐๐ ไร่ของอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย มีสถานที่ให้เลือกชมอยู่มากมาย และท่านอาจจินตนาการได้ถึงความยิ่งใหญ่อลังการณในอดีตเมื่อหลายร้อยปีมาแล้ว เมื่อมาถึง ณ ที่นี้ ท่านอาจเดินชมวัดวาอาราม ที่มีโบสถ์ วิหาร เจดีย์รูปทรงต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด หรือจะขึ้นไปบนภูเขากลางเมืองเพื่อชมภูมิทัศน์ในและนอกเมืองเบื้องล่าง หรือออกไปนอกกำแพงเมือง ซึ่งมีพื้นที่ป่าเขาอยู่มากไปตามเส้นทางของอรัญวาสี เพื่อค้นหาความวิเวกแห่งธุดงค์สถาน และแม้แต่แก่งหลวงที่มีน้ำเชี่ยวกรากบ้าง น้ำขึ้นและลงบ้างงดงามแตกต่างกันไปตามแต่ฤดูกาล เหล่านี้ ล้วนแต่มีลมหายใจแห่งประวัติศาสตร์อันยาวนานให้พึงรำลึกถึง

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ใครขอนำท่านชมเมืองประวัติศาสตร์แห่งนี้ โดยเริ่มจากการมองภาพรวมจากบนที่สูง ขอพาท่านขึ้นบันไดศิลาแลงมาบนยอดเขากลางเมืองที่ต่อกัน ๒ ลูก เรียกว่าเขาพนมเพลิงลูกหนึ่ง สุวรรณคีรีอีกลูกหนึ่ง จากเขาสุวรรณคีรีซึ่งเป็นยอดที่สูงกว่า ไม่ว่าจะมองเบื้องล่างลงไปในทิศทางใด ก็เห็นกำแพงก่อด้วยศิลาแลงสูงทะมึนอยู่รอบทิศทาง คู่น้ำนอกกำแพงเมืองแม้ว่าจะแห้งเหือด แต่ก็ยังมีร่องรอยว่าน้ำเคยเต็มเปี่ยมมาตลอดในอดีต เมื่อมองลอดซุ้มไม้ลงไปยังวัดแรกใกล้เชิงเขาที่เรียกกันว่าวัดช้างล้อม ก็เห็นมหาเจดีย์ทรงลังกาสูงสง่าเสียดฟ้า เมื่อมองถัดไปก็เห็นกลุ่มวัดเจดีย์เจ็ดแถว จากนั้นก็จะเป็นวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่และวัดนางพญา วัดทั้งสิ้นเรียงกันอยู่เป็นแถวเป็นแนวชวนพิศวง

บนยอดเขาสุวรรณคีรีนี้ มีมหาเจดีย์ทรงลังกาองค์ใหญ่ มองเห็นชัดแต่ระยะไกล และจากเจดีย์ทรงลังกาองค์ใหญ่เมื่อมองย้อนไปทางทิศตะวันตก จะมองเห็นแนวเจดีย์ที่ตั้งอยู่บนสันเขาเป็นระยะ ๆ ตลอดทั้งแนวเจดีย์เหล่านี้ อาทิเช่นเจดีย์เจ็ดยอด ล้วนเป็นเจดีย์ของวัดที่อยู่ในเขตอรัญญิกนอกเมือง หรือถ้ามองย้อนไปในทางทิศเหนือ ก็เห็นมณฑปวัดหัวโขนที่ตั้งเด่นตระหง่านกลางที่ราบทุ่งนาโดยมีภูเขาสี่ฟ้าเป็นฉากหลัง... ท่านผู้ฟังที่เคารพ การขึ้นไปชมภูมิทัศน์บนยอดเขาพนมเพลิงและยอดเขาสุวรรณคีรี ควรจะขึ้นไปในตอนเย็น

ก่อนพระอาทิตย์ตก เพราะทัศนียภาพที่เห็นจากยอดเขานั้นสวยงามยิ่งนัก และการเดินขึ้นภูเขาในตอนเย็นนั้น อากาศไม่ร้อนจัด ท่านจะได้ไม่เหนื่อยจนเกินไปด้วย

ตอนนี้ท่านก็สามารถกำหนดไว้ในใจได้ว่าเมื่อเดินลงมาเบื้องล่างจะเยี่ยมชมที่ใดอย่างใกล้ชิดเป็นพิเศษ

วัดช้างล้อม เป็นเป้าหมายแรก เพราะอยู่เบื้องหน้าเมื่อท่านลงมาถึง วัดนี้มีเจดีย์ วิหารและกำแพงแก้ว เจดีย์ประธานมีลักษณะพิเศษคือ บริเวณฐานจะมีช้างยืนกอดด้วยศิลาแลงจำนวน ๓๙ เชือกล้อมรอบฐาน ส่วนฐานชั้นบนประกอบด้วยซุ้มพระปางมารวิชัยจำนวน ๒๐ ซุ้ม จากวัดช้างล้อมท่านสามารถเดินมาถึงวัดเจดีย์เจ็ดแถว ลักษณะเด่นของวัดนี้คือเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ซึ่งเป็นลักษณะของเจดีย์สมัยสุโขทัยโดยเฉพาะ นอกจากนี้ยังมีโบสถ์ วิหารและกลุ่มเจดีย์จำนวนมากหลายรูปแบบจนบางท่านเรียกว่า พิพิธภัณฑ์เจดีย์ เพราะเป็นที่รวบรวมแห่งเจดีย์ที่มีรูปทรงตามอิทธิพลศิลปะจากที่ต่าง ๆ กัน ท่านจะได้เห็นเจดีย์แบบภาคใต้หรือแบบศรีวิชัย แบบล้านนา ตลอดจนแบบผสมผสานของท้องถิ่นรวม ๓๓ องค์ เรียงกันเป็นระเบียบเป็นแถวเป็นแนว

สิ่งสำคัญอีกอย่างหนึ่งของวัดเจดีย์เจ็ดแถว ก็คือพระพุทธรูปปูนปั้นปางนาคปรก ซึ่งเป็นพุทธศิลป์ที่งดงามและหาดูได้ยากอีกองค์หนึ่ง

ต่อจากวัดเจดีย์เจ็ดแถว ท่านก็จะมาถึงวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ มีเจดีย์ทรงลังกาที่มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบขอบเขตบริเวณวัดอย่างเห็นได้ชัดกว่าวัดอื่นใด

ถัดจากวัดนี้ไปในแนวเดียวกัน ก็จะเป็นวัดนางพญา มีเจดีย์ทรงลังกาทั้งดงามอีกองค์หนึ่ง และสิ่งที่ควรชมอย่างยิ่งคือลวดลายปูนปั้นบนผนังวิหารด้านทิศตะวันตก เป็นลวดลายเครือเถาทั้งดงาม ซึ่งเป็นลายต้นแบบให้กับลายเครือเถา ในงานศิลปะไทยที่สืบทอดลงมาจนถึงปัจจุบัน

ภายในเมืองยังมีโบราณสถานอีกหลายแห่งที่กรมศิลปากรได้ขุดแต่งและบูรณะไว้ เป็นวัดวาอารามขนาดใหญ่ไม่น้อยกว่า ๔๐ แห่ง เช่น วัดสวนแก้วอุทยานน้อย และหลักเมือง เป็นต้น

คราวนี้ขอพาท่านออกนอกเมืองบ้าง เพื่อเยี่ยมชมโบราณสถานอีกหลายแห่ง สำหรับโบราณสถานในเขตอรัญญิก ซึ่งอยู่นอกเมืองทางทิศใต้และทิศตะวันตก แม้จะมีมากมายแต่ก็ยังอยู่ในระหว่างการขุดแต่งบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์ จึงไม่สะดวกต่อการเยี่ยมชมในขณะนี้ จึงขอเว้นไว้ไม่กล่าวถึง และขอพาท่านย้อนกลับมาชมโบราณสถานกลุ่มใหญ่ ๆ ทางด้านทิศตะวันออกหรือกลุ่มในเขตเมืองเซียง ที่ได้กล่าวไว้ในตอนแรก

เริ่มจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเซียง ริมคู่งลำน้ำยม สิ่งที่น่าสนใจ คือ องค์ปราสาทประธานที่ได้รับการต่อเติมซ่อมแซมหลายครั้งในสมัยอยุธยา ส่วนในวิหารก็มีพระพุทธรูปปางลีลาที่สวยงามที่สุดของสุโขทัย และสิ่งที่ชมมองข้ามไปไม่ได้ก็คือ รูปปูนปั้นซึ่งข้างในเป็นศิลาแลงที่ยอดซุ้มประตูทางเข้า ทำเป็นรูปจตุรพักตร ซึ่งเป็นเค้าศิลปะบายันในเขมรในพุทธศตวรรษที่ ๑๘

วัดที่น่าสนใจอีกวัดหนึ่งในกลุ่มเมืองเซียงคือ วัดเจ้าจันทร์ ซึ่งมีปราสาทศิลาแลงเข้าใจว่าองค์เดิมเป็นปราสาทแบบเขมร อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เช่นกัน มีการดัดแปลงสภาพให้เป็นวัดในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทในสมัยสุโขทัยและอยุธยา โดยใช้เป็นพุทธสถาน เพราะมีร่องรอยวิหารอยู่ทางทิศตะวันออกและมณฑปซุ้มพระอยู่ทางทิศเหนือ

เมื่อท่านได้ชมสถาปัตยกรรมโบราณ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพุทธสถานทั้งในลัทธิเถรวาทและมหายานแล้ว ก็ขอพาท่านไปทางทิศเหนือของเมือง ถัดจากวิหารสวยงามเคียงคู่อหลัง ซึ่งเรียกกันว่า วัดกุฎีราย แล้ว ท่านก็จะ

มาถึงบริเวณที่เรียกกันว่านิคมอุตสาหกรรมเครื่องสังคโลกในอดีต ณ ที่นี้ เป็นแหล่งเตาเผาเครื่องปั้นดินเผาสมัยโบราณเรียกกันว่า เตาป่ายาง เป็นเตาผลิตเครื่องสังคโลกที่มีอายุประมาณ ๕๐๐ ปีมาแล้ว ผลผลิตจากเตานี้ส่วนใหญ่เป็นเครื่องประกอบสถาปัตยกรรม เช่น ช่อฟ้า บราลี หรือตัวตุ๊กตา ทวารบาล มกร บางท่านจึงเรียกเตานี้ว่า เตายักษ์ เตาตุ๊กตา

ยังมีแหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามที่อยู่ถัดออกไปทางทิศเหนืออีกแห่งหนึ่ง คือ เตาเกาะน้อย ณ ที่นี้ในปัจจุบัน มีเตาที่ขุดแต่งแล้ว อยู่บนเนินดินที่ท่านสามารถมองเห็นได้ตามเส้นทางเข้าหมู่บ้านเกาะน้อย และยังมีเตาใต้ดินที่ได้อนุรักษ์เอาไว้ภายในอาคารที่เรียกว่า “ศูนย์ศึกษาและอนุรักษ์เตาสังคโลกศรีสัชชาลัย” ภายในอาคารนี้มีห้องแสดงนิทรรศการเกี่ยวกับเตาเผาและเครื่องปั้นดินเผา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเครื่องสังคโลก ที่ผลิตจากเตาในบริเวณนี้และส่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญในตลาดโลกในสมัยโบราณ

จากการนำท่านเยี่ยมชมสถานที่น่าสนใจต่าง ๆ ในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชาลัยดังที่กล่าวมานี้ ท่านคงเกิดความรู้สึกที่อยากจะไปเยี่ยมชมด้วยตัวของท่านเอง ท่านอาจใช้เวลาว่างในวันหยุดสุดสัปดาห์ พร้อมด้วยเพื่อน ครอบครัว เดินทางไปโดยรถยนต์ในระยะทางจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๔๘๐ กิโลเมตร แม้จะดูไกลสักหน่อย แต่เมื่อท่านมาถึงและได้สัมผัสบรรยากาศแห่งอดีต ณ ที่นี้แล้ว ท่านจะรู้สึกคุ้มค่าในการใช้ช่วงเวลาของท่านเพื่อย้อนรำลึกถึงอดีตอันรุ่งเรืองที่บรรพชนไทยได้สร้างสรรค์ไว้ให้เป็นมรดกที่น่าภาคภูมิใจของชาวไทยรุ่นหลังตราบนานทุกวันนี้

อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา

เรียบเรียงโดย นายขจร มุกมีคำ

ท่านผู้ฟังหลายท่านคงจะเคยทราบประวัติความเป็นมา และเคยไปเที่ยวชมโบราณวัตถุสถานในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือ “กรุงเก่า” อดีตราชธานีของไทยอันรุ่งเรืองกันมาแล้ว แต่ก็คงจะมีอีกหลายท่านที่ยังไม่มีโอกาสได้ไปสัมผัสกับบรรยากาศเก่า ๆ ที่นั่น ดังนั้นจึงขอนำเรื่องราวและสิ่งที่น่าสนใจของกรุงศรีอยุธยามากเล่าอีกครั้งหนึ่ง

ถ้าเดินทางจากกรุงเทพมหานครไปทางเหนือตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑ หรือถนนพหลโยธิน ถึงหลักกิโลเมตรที่ ๕๒ แล้วเลี้ยวซ้ายไปตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๓๒ หรือถนนสายเอเชีย ในระยะทางประมาณ ๗๖ กิโลเมตร ก็จะถึงจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

บริเวณที่เป็นกรุงศรีอยุธยาเดิมนั้น เป็นบริเวณเดียวกับเมืองปัจจุบันที่สร้างซ้อนทับลงไป ตัวเมืองมีลักษณะเป็นเกาะมีแม่น้ำล้อมรอบถึง ๓ สาย ได้แก่ แม่น้ำลพบุรี แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำเจ้าพระยา จึงเรียกเกาะแห่งนี้ว่า “เกาะเมือง” ภายในตัวเมืองยังมีคลองอีกมากมายหลายคลองเชื่อมต่อกัน สามารถใช้เรือสัญจรไปมาได้ มีสะพานข้ามคลองและถนนเลียบคูขนานไปกับคลองตลอด

ประวัติการสร้างกรุงศรีอยุธยา มีปรากฏในพระราชพงศาวดารหลายฉบับ ซึ่งกล่าวตรงกันว่า พระเจ้าอู่ทองทรงสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๙๓ แต่ก่อนที่จะมีการสร้างและสถาปนากกรุงศรีอยุธยานั้น ได้มีหลักฐานชี้ให้เห็นว่าบริเวณนี้เดิมมีการตั้งชุมชนอยู่ก่อน เห็นได้จากการสร้างวัดและพระพุทธรูปขนาดใหญ่ เช่น วัดธรรมิกราช และพระพุทธรูปไตรรัตน์นายก ที่ในพงศาวดารเรียกว่า พระเจ้าพนงเชิง แห่งวัดพนัญเชิง

การเลือกตั้งเมืองในบริเวณที่เป็นเกาะนี้ นับว่าเป็นทำเลที่เหมาะสม ทั้งในด้านการทำมาหากิน คือเป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำกินน้ำใช้ในการเกษตรกรรมตลอดทั้งปี การคมนาคมสะดวก อีกทั้งยังเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่ดี คือสามารถใช้เป็นที่ตั้งรับข้าศึกศัตรูที่มารุกรานยากที่จะเข้าโจมตีได้ในระยะประชิดตัว

ลักษณะการตั้งเมืองเช่นนี้ ประกอบกับมีผู้นำที่มีความสามารถ จึงทำให้กรุงศรีอยุธยากลายเป็นอาณาจักรที่เป็นศูนย์กลางของความเจริญรุ่งเรือง สามารถขยายอาณาเขตได้กว้างขวางและมีอายุยืนยาวถึง ๔๑๗ ปี มีกษัตริย์ปกครองถึง ๓๓ พระองค์

ความเจริญรุ่งเรือง และความอุดมสมบูรณ์ของกรุงศรีอยุธยานั้น เป็นสิ่งหนึ่งที่นำไปสู่สงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน คือ พม่า ซึ่งได้ยกทัพมารบกับไทยถึง ๒๔ ครั้งในช่วง ๔๑๗ ปี ไทยเสียเอกราชแก่พม่าถึง ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรก พ.ศ. ๒๑๑๒ ครั้งที่ ๒ ในคราวเสียกรุง พ.ศ. ๒๓๑๐ พม่าได้เข้าปล้นและเผาทำลายเมือง ทำให้กรุงศรีอยุธยากลายเป็นเมืองร้าง เหลือทิ้งไว้เพียงภาพแห่งอดีต คือ ซากปรักหักพังของพระราชวัง วัดวาอาราม และบ้านเรือน ซึ่งไม่อาจใช้เป็นที่ตั้งของราชธานีได้อีกต่อไป ผู้คนพลเมืองหนีภัยสงครามกระจัดกระจายพลัดหลงกันไปคนละทิศละทาง จนกระทั่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้รวบรวมผู้คนกอบกู้เอกราชได้ในปีเดียวกันนั้น และได้ย้ายราชธานีมาสร้างใหม่ที่กรุงธนบุรี

ในสมัยที่กรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานีอยู่นั้น ได้มีชาวต่างชาติหลายชาติหลายภาษาเข้ามาติดต่อทั้งทางด้านการทูต การค้า เผยแพร่ศาสนา หรือแม้แต่รับราชการเป็นทหารอาสาอยู่ในกองทัพต่างชาติแรกที่เข้ามา และทำให้กรุงศรีอยุธยาเริ่มมีป็นไฟใช้ คือชาวโปรตุเกส ต่อมาจึงมีชาติอื่นเข้ามาติดต่อค้าขาย ได้แก่ สเปน ฮอลันดา อังกฤษ เดนมาร์ก และชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ส่วนชนชาวเอเชียที่เข้ามานั้นได้แก่ ชาวจีน ลาว มอญ พม่า มลายู อาหรับ อินเดีย และญี่ปุ่น ชาวต่างชาติเหล่านั้นนอกจากจะเข้ามาติดต่อและมีความสัมพันธ์ดังกล่าวแล้ว ยังได้นำเอาศิลปวิทยาการต่างๆ เข้ามาเผยแพร่มากมาย และเมื่อกลับไปแล้วก็ยังได้เขียนบันทึกเป็นหนังสือหรือจดหมายเหตุต่างๆ บรรยายถึงการเดินทางและสิ่งที่ได้ประสบพบเห็น ซึ่งนับว่าเป็นเอกสารสำคัญที่มีประโยชน์ต่อการศึกษาวัดประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยาอีกทางหนึ่งด้วย

ตามบันทึกของชาวต่างชาติหลายคนได้พรรณาสถาปัตยกรรมในกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะบริเวณพระราชวังหลวง ว่ามีความใหญ่โต งดงาม ประดับประดาด้วยทองและตกแต่งวิจิตรพิสดาร แต่สภาพที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน คือ ซากปรักหักพัง อันเป็นผลมาจากสงครามเสียกรุงแก่พม่าในปี ๒๓๑๐ และการขุดรื้อทำลายเพื่อหาของมีค่าในสมัยต่อมา

พระราชวังหลวงเดิมนั้น สร้างอยู่ตรงบริเวณที่เป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ แต่ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ยกที่บริเวณนี้ให้เป็นวัด แล้วย้ายมาสร้างทางด้านเหนือติดกับแม่น้ำลพบุรี คือ บริเวณพระราชวังโบราณในในปัจจุบัน ซึ่งยังคงเหลือซากฐานของพระที่นั่งอยู่หลายองค์ ที่สำคัญคือพระที่นั่งสุริยาสอมรินทร์ พระที่นั่งบรรยงศรีรัตนสนธิ ซึ่งเป็นที่ประทับส่วนพระองค์ พระที่นั่งวิหารสมเด็จเป็นที่ประทับทำพิธี

ต่าง ๆ พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ เป็นที่ประทับเวลาเสด็จออกทอดพระเนตรการแสดงผลและงานประเพณีต่าง ๆ พระที่นั่งสรรเพชญปราสาท ใช้ต้อนรับแขกเมือง พระที่นั่งที่สำคัญอีกองค์หนึ่งคือ พระที่นั่งตรีมุข ซึ่งเป็นที่ทำพิธีบวงสรวงสังเวยอดีตพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าแห่งกรุงศรีอยุธยา ในงานพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ซึ่งได้กระทำมาแล้ว ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ คือในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และครั้งที่สองพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช เสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพระราชพิธีเมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๑

นอกจากพระที่นั่งดังกล่าวแล้ว ก็ยังมีโรงช้างต้น โรงม้าต้น ตำหนัก อุทยาน สระน้ำ อ่างเก็บน้ำระบบประปา แนวท่อส่งน้ำ ระหัดวิดน้ำ ถนนทางเดิน บ่อม ประตุ กำแพง เป็นต้น

ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือของพระราชวังหลวง ภายในเกาะเมืองริมแม่น้ำป่าสักเป็นที่ตั้งของวังหน้า หรือวังจันทร์เกษม ซึ่งเป็นวังของสมเด็จพระยุพราช ปัจจุบันใช้เป็นทำการของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จันทรเกษม จัดแสดงโบราณวัตถุประเภทพระพุทธรูป และเครื่องราชูปโภคบางอย่างของรัชกาลที่ ๔ ส่วนวังหลังนั้นอยู่ทางด้านตะวันตกของพระราชวังหลวง ในบริเวณที่เดิมเป็นพระราชอุทยานเรียกว่า สวนหลวง แต่ในปัจจุบันไม่เหลือซากแล้ว

นอกจากพระราชวังต่าง ๆ แล้ว ยังมีศาสนสถานอยู่อีกมากมายนับร้อย ๆ แห่ง แต่เป็นที่น่าเสียดายที่ส่วนใหญ่มีสภาพชำรุดพังทลาย มีอยู่หลายแห่งที่แสดงถึงอิทธิพลของศิลปะต่างชาติ เช่น อิทธิพลศิลปะขอม ได้แก่ ปราสาทวัดพุทไธสวรรย์ ปราสาทวัดพระราม ปราสาทวัดไชยวัฒนาราม อิทธิพลศิลปะจีน ได้แก่ ภาพเขียนผนังกรุปราสาทราชบูรณะ อิทธิพลศิลปะตะวันตก ได้แก่ ตำหนักพระพุทโธศาจารย์ วัดพุทไธสวรรย์ และตำหนักข้างวัดกุฎีดาว ส่วนศาสนสถานที่สูงขึ้นโดยชาวต่างชาติ ได้แก่ โบสถ์ของชาวโปรตุเกส หรือโบสถ์ของคณะโดมินิกัน ต.สำเภาล่ม ซึ่งกรมศิลปากรได้ขุดค้นพบซากฐานโบสถ์, โครงกระดูกมนุษย์ ๒๐๐ กว่าโครง และโบราณวัตถุที่เป็นของต่างชาติอีกมากมาย ส่วนโบสถ์อีกแห่งหนึ่งคือ โบสถ์ของชาวฝรั่งเศส หรือโบสถ์เซนต์โยเซฟ ต.สำเภาล่ม ซึ่งได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ และยังใช้อยู่จนทุกวันนี้

วัดร้างหลายแห่งที่ยังคงปรากฏซากสิ่งก่อสร้างที่น่าสนใจ ส่วนใหญ่จะมีเจดีย์และโบสถ์วิหาร ซึ่งมีเอกลักษณ์หรือลักษณะเด่น ๆ เช่น เจดีย์ที่มีประติมากรรมรูปสัตว์ล้อมรอบฐาน ได้แก่ เจดีย์วัดธรรมิกราชและวัดแม่นางปลื้ม ฐานทำเป็นรูปสิงห์ล้อม เจดีย์วัดมเหยงคณ์ ฐานทำเป็นรูปช้างล้อม เจดีย์ที่มีลักษณะเฉพาะเป็นแบบอยุธยาคือเจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ได้แก่ เจดีย์วัดญาณเสน เจดีย์ศรีสุริโยทัย เป็นต้น ส่วนลักษณะของโบสถ์วิหารที่เป็นแบบนิยมในสมัยอยุธยา คือ การทำฐานในลักษณะโค้งแบบท้องเรือสำเภา เช่น ที่วัดสุวรรณดารารามและวัดพุทไธสวรรย์

ส่วนภาพจิตรกรรมฝาผนังที่มีความงดงามนั้น มีอยู่ที่วัดหลายแห่ง เช่น ภายในซุ้มปราสาทวัดพระราม ภายในกรุปราสาทราชบูรณะ ภายในโบสถ์วิหารวัดสุวรรณดาราราม วัดประตูทรงธรรม วัดเสนาสนาราม วัดท่าใหม่ และวัดพุทไธสวรรย์ เป็นต้น

บริเวณเกาะเมืองหรือเมืองโบราณแห่งนี้ นับจากถูกพม่าโจมตีและเผาทำลายเมื่อปี ๒๓๑๐ แล้ว ก็ถูกปล่อยให้เป็เมืองร้าง มีการรื้ออิฐจากซากสถาปัตยกรรมต่าง ๆ มาสร้างกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ บรรดาโบราณสถานหลายแห่งถูกขโมยขุด เจาะและรื้อทำลายเพื่อหาโบราณวัตถุและของมีค่าต่าง ๆ มาจน

กระทั่งรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า ดำเนินการขุดแต่งและปรับปรุงภายในพระราชวังโบราณ เพื่อประกอบพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๗๘ กรมศิลปากรก็ได้ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถานต่าง ๆ ในกรุงศรีอยุธยา ๖๙ แห่ง ในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็ได้ทำการบูรณะพระราชวังโบราณ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ และวัดพระศรีสรรเพชญ์ ปี พ.ศ. ๒๕๑๐ คณะรัฐมนตรีอนุมัติให้มีโครงการพัฒนาเกาะเมืองและบริเวณใกล้เคียง และเปลี่ยนเป็นโครงการอุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาในเวลาต่อมา โดยกำหนดขอบเขตในพื้นที่ ๑,๘๑๐ ไร่ ให้กรมศิลปากรดำเนินการพัฒนาแหล่งโบราณสถานต่าง ๆ มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๒ จนถึงปัจจุบัน

กรุงศรีอยุธยาในวันนี้ ยังมีสิ่งที่น่าสนใจอีกหลายอย่างที่เชื่อกันว่า คนอยุธยาได้ดำเนินวิถีชีวิตสืบทอดต่อมาจากบรรพบุรุษได้แก่ การทำมิดอรัญญิก ที่ อ.นครหลวง แหล่งทำอิฐ และปั้นหม้อที่ย่านคลองสระบัว งานศิลปหัตถกรรม เช่น การทำปลาตะเพียนสานด้วยใบลาน และการทำหัวโขนที่หัวแหลม ทำเครื่องดนตรีไทยที่หัวรอ การทำอบหมวกและภาชนะสานที่บางปะหัน ซึ่งหากท่านได้มีโอกาสไปเที่ยวชมสถานที่ต่าง ๆ ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ก็สามารถซื้อหาติดมือมาฝากญาติสนิทมิตรสหายได้ในราคาเป็นกันเอง และอีกแห่งหนึ่งที่น่าจะแวะชมคือ ศูนย์ศิลปาชีพพิเศษบางไทร อันเป็นโครงการในพระบรมราชินูปถัมภ์ของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ที่ผลิตสินค้าประเภทศิลปหัตถกรรมอีกแห่งหนึ่งด้วย

ศิลปกรรมชิ้นเอกยอดเยี่ยมของไทย

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตรีณรงค์

สิ่งสำคัญที่ถือกันว่าเป็นมรดกของชาติไทยนั้น มีอยู่มากมาย ดังเช่นที่คณะอนุกรรมการมรดกของชาติได้นำเสนอมาแล้วโดยลำดับ สำหรับในวันนี้จะขอนำเรื่องศิลปกรรมชิ้นเอกยอดเยี่ยมของไทยมาเสนอเท่าที่เวลาจะอำนวยให้

ศิลปกรรม เป็นคำที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช ๒๕๒๕ นิยามไว้ว่า “สิ่งที่เป็นศิลปะ, สิ่งที่เกิดสร้างขึ้นเป็นศิลปะ” ส่วนคำว่า ศิลปะ นั้น ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี อธิบายความหมายไว้อย่างกว้าง ๆ ซึ่งศาสตราจารย์ พระยาอนุนานราชชน แปลไว้ในหนังสือ “ศิลปสงเคราะห์” ว่า “ศิลปะ หมายความว่าถึงงานอันเป็นความพากเพียรของมนุษย์ ซึ่งต้องใช้ความพยายามด้วยมือและด้วยความคิด เช่น ตัดเสื้อ สร้างเครื่องเรือน ปลูกต้นไม้ เป็นต้น อย่างนี้เป็นศิลปมีความหมายอย่างกว้าง”

ท่านผู้ฟังที่เคารพ เมื่อได้นำความเข้าใจกับท่านผู้ฟังเกี่ยวกับเรื่องความหมายของคำว่าศิลปกรรมอย่างกว้างพอเป็นพื้นฐานเบื้องต้นแล้ว จากนั้น จะขอนำเรื่องที่เกี่ยวกับศิลปกรรมชิ้นเอกยอดเยี่ยมของไทย โดยอาศัยเหตุและผลของสถาปนิกลำคัญของไทยท่านหนึ่งเป็นหลัก คือ **พระสาโรชรัตนนิมมานก์** (สาโรช สุขยางค์) เป็นหลักมาเสนอท่านต่อไป

พระสาโรชรัตนนิมมานก์ เป็นสถาปนิกพิเศษของกรมศิลปากร แต่ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว ท่านผู้นี้สมัยเมื่อท่านยังมีชีวิตและดำรงตำแหน่งดังกล่าวอยู่ นอกจากจะได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกรรมการสอบความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับศิลปกรรมของไทย แก่ผู้สมัครสอบชิงทุนรัฐบาลเพื่อไปศึกษาเพิ่มเติม ณ ต่างประเทศแล้ว ท่านยังได้รับการยกย่องในวงการศิลปของไทยว่า เป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านศิลปที่หาตัวจับได้ยากคนหนึ่ง

ศิลปกรรมชิ้นเอกยอดเยี่ยมของไทยที่พระสาโรชรัตนนิมมานก์ ยกย่องนั้นมี ๗ สิ่ง ซึ่งเรียงลำดับไว้ดังนี้คือ

๑. พระปฐมเจดีย์
๒. พระพุทธชินราช
๓. พระปรางค์วัดอรุณราชวราราม
๔. พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์
๕. พระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม
๖. หอไตรวัดพระสิงห์หลวง
๗. พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

ศิลปกรรมอันเป็นมรดกลำคัญของชาติดังกล่าวนี้ ท่านผู้ฟังส่วนใหญ่คงจะได้มีโอกาสได้ชมด้วยสายตาของท่านเองมาแล้ว หรือไม่ก็คงได้ชมมาบ้างไม่น้อยกว่าสองสามแห่ง เพราะศิลปกรรมทั้งเจ็ดนี้เป็นปูชนียวัตถุที่มีความงามเป็นเลิศทั้งสิ้น แม้จะประดิษฐานอยู่ ณ สถานที่ต่างกันและห่างไกลกัน แต่การคมนาคมในปัจจุบันอำนวยความสะดวกสำหรับจะเดินทางไปเที่ยวชมโดยไม่ยากนัก

ท่านไปขมปณีสถานและปุษนียวัตถุทั้งเจ็ดมาแล้วท่านมีความคิดเห็นอย่างไรบ้างนั้น ก็ขอให้ลองนำมาเปรียบเทียบกับความเห็นของพระสาโรชรัตนนิมมานก์ ซึ่งท่านได้วิจารณ์ไว้เป็นแห่ง ๆ ดังนี้

พระปฐมเจดีย์ ประดิษฐานอยู่ ณ จังหวัดนครปฐม ซึ่งสมัยก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จะโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ขึ้นดังเช่นที่เห็นในปัจจุบัน เดิมมีชื่อว่า เมืองนครชัยศรี รูปทรงขององค์พระเจดีย์เป็นพระเจดีย์ยอดปราสาทตอนหนึ่งฐานล่างกลมเป็นรูปประฆังตอนหนึ่ง ขาวบ้านเรียกว่า พระปฐม เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเล็งถวัลยราชสมบัติแล้ว ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระเจดีย์ใหญ่ครอบพระเจดีย์องค์เดิม โดยโปรดเกล้าฯ ให้ช่างทหารใน ต่อตัวอย่างถวายเป็นรูปพระเจดีย์ทรงกลม ฐานทักษิณไม่มี ต่อเป็นหน้ากระดาน และช่องกระจกขึ้นไปจนถึงบัวกลม แล้วชักลูกแก้วเข้าไปทั้ง ๓ ชั้น จึงตั้งบัวกลมปากระฆังตัวอย่างพระเจดีย์ตามรูปเดิม เสร็จแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ เป็นแม่กองสร้าง ให้พระศิริสมบัติ หลวงพิทักษ์โยธา หลวงนราเรืองเดช เจ้ากรมไพร่หลวงอาสาใหม่ หลวงโยธาไพจิตร ช่างทหารในเป็นนายงาน ครั้นสมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ฯ ถึงแก่พิราลัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เป็นแม่กองทำต่อจนสูงได้ ๑๗ วา ๒ คอก พระเจดีย์ทรุด จนต้องรื้อทำใหม่ โดยโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะดำรงพระอิสริยยศ เป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นรังษีสุริยพันธุ์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนราชสีหวิกรม ทรงร่วมกันคิดแบบอย่างขึ้นใหม่ แล้วทรงแนะนำให้ทำ ครั้นนี้ฐานทักษิณโดยรอบเริ่มงานใหม่ก่อฤกษ์ในวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๐๓

พระปฐมเจดีย์ เมื่อสร้างเสร็จแล้วมีความสูง ๑๒๑ เมตร ต่อมาได้มีการปฏิสังขรณ์บ้างเป็นครั้งคราว แต่รูปทรงยังคงรักษาลักษณะเดิมไว้ พระสาโรชรัตนนิมมานก์ ได้วิเคราะห์ความเป็นศิลปกรรมชั้นเอกยอดเยี่ยมไว้ว่า

พระปฐมเจดีย์ของเรายังบริบูรณ์ดีอยู่ ทั้งเพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการของสถาปัตยกรรม คือ

๑. ใช้ประโยชน์เป็นปุษนียสถานได้สมเกียรติแห่งพระบวรพุทธศาสนา เป็นสถานที่เหมาะสมสำหรับทำสังฆกรรม ตลอดจนศาสนพิธีต่าง ๆ เป็นที่ชุมนุมของฝูงชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์

๒. เป็นอนุสรณ์มั่นคงถาวรเสมอด้วยศิลา ทั้งสี่ล้นวรรณแห่งกระเบื้องเคลือบเหลืองที่คลุมองค์ ดูลดขึ้นไม่รู้จักตกจักจางหรือเปราะเปื้อนได้

๓. เป็นสิ่งที่พึงพอตาพอใจสวยสง่างามยิ่งนัก สำหรับตาและใจของพุทธศาสนิกชน เมื่อได้เห็นองค์พระปฐมเจดีย์ครั้งใด ก็แว่นระลึกถึงพระพุทธรูปศาสนาไม่ได้ว่า ได้มาสถิตสถาพรอย่างมั่นคงแข็งแรงอยู่ในประเทศไทย จะเสื่อมสลายเคลื่อนไหวอย่างใดมิได้ ดุจดั่งพระเจดีย์อันเด่นตระหง่านอยู่นั้น สำหรับชาวไทยเราทุกคน เมื่อได้เห็นครั้งใด ก็จะได้ความภูมิใจไม่ได้ว่า นี่เป็นสมบัติของชาติของประเทศ นี่เป็นมรดกชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งที่เรารับได้จากบรรพบุรุษ และนี่เป็นของศักดิ์สิทธิ์สวยงามที่คนไทยทุกคนเป็นเจ้าของ

พระพุทธรูปนราข เป็นพระพุทธรูปหล่อปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๕ ศอกคืบ ๕ นิ้วเศษ ประดิษฐานเป็นพระประธานอยู่ ณ พระวิหารหลวง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก

พระสโรชรัตนนิมมานก์ ยกย่องพระพุทธรูปขององค์นี้ไว้ว่า

“นับว่าเป็นยอดแห่งพระพุทธรูปทั้งหลาย ประเทศไทยเป็นแหล่งของพระพุทธรูป ซึ่งมีอยู่มากมาย เป็นอเนกอนันต์มาแต่สมัยโบราณ แม้ในปัจจุบัน ก็ยังสร้างเพิ่มเติมอยู่อีกจนแทบจะนับไม่ถ้วน เพราะฉะนั้น การที่พระพุทธรูปขององค์นี้ได้รับการยกย่องให้เป็นยอดแห่งพระพุทธรูป จึงนับว่าเป็นเกียรติยศสูงยิ่งนัก พระพุทธรูปองค์นี้ นักปราชญ์ จินตกรและนักโบราณคดี ได้แซ่ซ้องสรรเสริญกันมามากต่อมาก แม้ทุกวันนี้จะได้มีการจำลอง และถ่ายแบบมาสร้างตั้งหลายครั้งหลายคราวก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถทำให้สวยงามทัดเทียมได้ เหตุผลที่สำคัญยิ่งก็คือ นอกจากเป็นศิลปวัตถุเป็นพระพุทธรูปแล้ว ยังเป็นสิ่งที่เคารพนับถือของประชาชนชาวไทยทั่วไปอย่างมากมายอีกด้วย”

พระสโรชรัตนนิมมานก์ ยังได้วิเคราะห์พระพุทธรูปขององค์นี้มีคุณภาพของศิลปวัตถุประหลาดอย่างสำคัญต่อไปอีกว่า

“พระพุทธรูปขององค์นี้ มีคุณภาพของศิลปวัตถุประหลาดอย่างสำคัญอยู่ประการหนึ่ง คือ สำหรับผู้ที่มิได้เรียนได้รู้จะมองเห็นความงามไม่ได้ นอกจากเขาวางามก็งามตามไปข้างเท่านั้น ทำให้จึงสยดสยองตามนัก แต่ถ้าหากเราได้เห็นมากครั้งเข้าก็สามารถจะหาเค้าเงื่อนได้ ความจริงนั้นในประเทศเรามีพระพุทธรูปที่สร้างได้งาม ๆ เสมอพระพุทธรูปขององค์นี้น่าเสียดายที่ไม่ได้สถานที่แวดล้อมช่วยเหลือ จึงทำให้ความงามลดน้อยไป สำหรับพระพุทธรูปขององค์นี้ จะเป็นช่างผู้หล่อกับช่างผู้สร้างวิหารเป็นคน ๆ เดียวกัน หรือจะเป็นด้วยช่างทั้งสองตกลงกันร่วมมือวางแผนผังกันจัดจนได้ผลอย่างดีเท่าที่สามารถประดิษฐานขึ้น เช่นที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ ก็ไม่อาจทราบได้ สิ่งแวดล้อมที่สำคัญที่ช่วยเหลือพระพุทธรูปองค์นี้ให้มีความงามเป็นเอกเด่นเหนือพระพุทธรูปใด ๆ ก็คือ ฐานชุกชีที่ตั้งซึ่งอยู่พอเหมาะอย่างหนึ่ง การจัดแสงสว่างอย่างหนึ่ง กับการบังคับขนาดของวิหารอีกอย่างหนึ่ง องค์ประกอบหรือวิธีการประดิษฐานพระพุทธรูปที่เป็นพระประธานตามพระอุโบสถ หรือวิหารต่าง ๆ เท่าที่ผ่านพบมา ยังไม่เห็นว่ามีส่วนใดที่ทำได้ใกล้เคียงวิหารพระพุทธรูปขององค์นี้ที่จังหวัดพิษณุโลกนี้เลย”

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ทรงพระราชนิพนธ์สรรเสริญพระพุทธรูปองค์นี้ไว้ในพระราชนิพนธ์ เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง ว่า

“ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธรูปมานักแล้ว ไม่ได้เคยรู้สึกว่าคุณสมบัติจำเริญตาเท่าพระพุทธรูปองค์นี้ ที่ตั้งอยู่นั้นก็เหมาะนักหนา วิหารพอเหมาะกับพระ มีที่ดูได้ถนัด และองค์พระก็ตั้งพอดูได้ตลอดองค์ ไม่ต้องเข้าไปดูจนจ่อเกินไป และไม่ต้องแหงนคอตั้งบ่า แลดูตั้งแต่พระนาสิกยิ่งพิศไปก็ยิ่งรู้สึกยินดีว่า ไม่เชียวลงมาเสียจากที่นั่น ถ้าพระพุทธรูปยังอยู่ที่พิษณุโลกทราบใด เมืองพิษณุโลกจะเป็นเมืองที่ควรไปเที่ยวอยู่ทราบนั้น ถึงเมืองพิษณุโลกจะไม่มีชิ้นอะไรเหลืออยู่อีกเลย ขอให้แม้แต่พระพุทธรูปองค์นี้เหลืออยู่ ยังคงจะอวดได้อยู่เสมอว่า มีของควรดูควรชมอย่างยิ่งอย่างหนึ่งในเมืองไทยทั้งหมดก็ได้”

พระปรารภคัณฑ์อัญเชิญพระพุทธรูป ศิลปกรรมที่ได้รับการยกย่องขึ้นนี้ คณะอนุกรรมการมรดกของชาติได้เคยทำรายละเอียดมาเผยแพร่ไว้ครั้งหนึ่งแล้ว สำหรับในครั้งนี้ จะขอนำข้อวิเคราะห์ของพระสโรชรัตนนิมมานก์ มาเสนอเท่านั้น

ท่านผู้ฟังคงจะทราบแล้วว่า พระปรารภองค์นี้ประดิษฐานอยู่ที่วัดอรุณราชวราราม เป็นศิลปกรรมที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้น และเป็นศิลปกรรมที่ประดับกระเบื้องถ้วยชาม

ทั้งที่ยังบริบูรณ์และที่แตก ๆ อย่างสวยงาม เป็นที่ชื่นชมทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ พระสาโรชรัตนนิมมานก์ ได้ยกย่องไว้ว่า

“พระปรางค์วัดอรุณฯ สร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ เหตุที่พระปรางค์องค์นี้ได้รับความชมเชยกันมาก ก็ในรูปทรงและส่วนลวดลายที่เหมาะสมงดงาม ปรางค์ซึ่งแต่เดิมเป็นแบบอย่างของเขมรค่อย ๆ แปรรูปจาก ปรางค์สมัยลพบุรีหรืออยุธยา จนกระทั่งมาเป็นปรางค์ไทยดังเช่นที่วัดอรุณฯนี้ พระปรางค์นี้อยู่ในความสนใจ ของชาวต่างประเทศเป็นอย่างมาก และอดที่จะถ่ายรูปนำไปอวดยังบ้านเมืองของตัวเองไม่ได้ ถึงแม้จะมีความสูง เพียง ๖๖ เมตรครึ่งเท่านั้นก็ตาม แต่รูปทรงที่ประดิษฐานทำให้ดูสูงรูปกินตา แลดูยิ่งสูงกว่านั้นมาก ไม่มีศิลปวัตถุ ใด ๆ ที่ได้รับทั้งชมและติมากเท่าพระปรางค์วัดอรุณฯนี้ ผู้ที่เห็นแต่ห่างไกล ชมว่ารูปทรงสง่างามสะอาดสะอ้าน ไร้ส่วนลวดลายเหมาะสม ดูดั่งจำหลักศิลาแกรนไนต์ทั้งแท่ง ส่วนผู้ที่ได้ไปพิจารณาจนใกล้ชิดกับค่อนข้างคิดว่า ข้างกระไรเลยปัญญามนุษย์ ไปเอาเศษกระเบื้องถ้วยชามแตก ๆ มาประดับประดาอลวนมนุษย์ ให้เห็น เป็นของสวยงามวิเศษไปได้”

แต่จะมีคำค่อนข้างติดใจอย่างไรก็ตาม พระสาโรชรัตนนิมมานก์ ก็ยังเห็นว่า “เป็นศรีสง่า แก่พระนคร ซึ่งทั่วโลกรู้จักดี จึงจำต้องยอมยกให้”

พระวิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม ศิลปกรรมชิ้นนี้ประดิษฐานอยู่ ณ วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร อันเป็นวัดสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช องค์พระปฐมบรมราชวงศ์จักรี ทรงสถาปนาไว้ใจกลางพระนคร ซึ่งต้องใช้เวลาก่อสร้างถึงสามรัชกาลจึงสำเร็จบริบูรณ์ กล่าวคือเริ่มสร้างใน รัชกาลที่ ๑ และสำเร็จบริบูรณ์ในรัชกาลที่ ๓ พระสาโรชรัตนนิมมานก์ยกย่องศิลปกรรมแห่งนี้ไว้ว่าหาที่ติมิได้ ดังรายละเอียดที่ยกย่องไว้ว่า

“วิหารวัดสุทัศน์เทพวราราม ซึ่งในสถาปัตยกรรมสถานแห่งนี้ เราจะได้พร้อมของดี ๆ ทุกอย่างที โบสถวิหารควรจะมี คือ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปทองสัมฤทธิ์องค์งาม และนับว่าใหม่ที่สุดองค์หนึ่งในแหลมทอง พระพุทธรูปองค์นี้อัญเชิญมาจากสุโขทัย และขนานพระนามว่า พระศรีสากยมุนี เป็นพระพุทธรูป คู่บ้านคู่เมืองขนาดใหญ่ยิ่งองค์หนึ่ง นอกจากนี้บานประตูกลางของวิหารยังเป็นฝีมือพระหัตถ์พระมหากษัตริย์ ของเขาคือด้วย คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งได้ทรงแกะจำหลักถวายเป็นพุทธรูปไว้ ด้วยความประณีตวิจิตร ทั้งนี้ เห็นจะหาศิลปวัตถุใด ๆ ในโลกที่ผลิตโดยฝีมือประมุขของชาติได้โดยยาก สิ่งสำคัญยิ่งของวิหารวัดสุทัศน์ฯนี้ยังมีอยู่อีกอย่างหนึ่งคือ สามารถรักษามาตรฐานฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งถือกันว่าเป็นฝีมือชั้นดีเยี่ยมของสมัยรัตนโกสินทร์ไว้ได้โดยตลอด แม้ว่าการก่อสร้างจะสำเร็จเรียบร้อย ในรัชกาลที่ ๓ ก็ตาม วิธีออกแบบวางตัวอีกอย่างหนึ่ง นับเป็นวิธีการที่ทำได้ผลสำเร็จอย่างดีน่าชมเชยยิ่ง คือ ตัววิหารยกขึ้นไว้ในที่สูง ฐานชุกชีที่ตั้งองค์พระพุทธรูปก็อยู่ในระดับอันเหมาะสม พอก้าวเข้าประตู วิหารคดมา ก็จะแลเห็นพระพุทธรูปเด่นตระหง่านงามอยู่ภายในวิหารใหญ่ และตัววิหารนี้ยังมีพระอุโบสถใหญ่ หันขวางเอียงข้างได้รับเป็นฉากหลังอีก นับว่าการออกแบบวางวิหารพระพุทธรูปเป็นไปด้วยความเหมาะสม ได้ทั้งงามและทั้งสง่าแทบหาที่ติมิได้”

พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ศิลปกรรมชิ้นนี้ ประดิษฐานภายในบริเวณพระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เป็นพระที่นั่งองค์เล็กที่สร้างอยู่กลางสระ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นแทนพระที่นั่งองค์เดิม ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าปราสาททอง

แห่งกรุงศรีอยุธยา ที่ชำรุดทรุดโทรมลง ได้มีการปรับปรุงแก้ไขวัสดุก่อสร้างบ้างในรัชกาลที่ ๖ เช่นเสาไม้ เปลี่ยนเป็นเสาคอนกรีต เป็นต้น สำหรับลักษณะรูปทรงมิได้แก้ไข พระสาโรชรัตนนิมมานกย่องศิลปกรรมชิ้นนี้ว่ามีค่าเช่นเพชร โดยกล่าวว่า

“พระที่นั่งองค์นี้นับเป็นเป้าสายตาและตากล้องทั่วไป ไม่แพ้พระปราสาทวัดอรุณาฯ แม้พระปราสาทองค์นั้นจะได้รับทั้งชมทั้งติก็ตาม แต่พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์นี้ได้รับแต่การชมเชยจากผู้ได้พบเห็นทั้งสิ้น ถึงจะเป็นสถาปัตยกรรมชิ้นเล็กมาก แต่ก็เล็กอย่างมีค่าเช่นเพชร เพื่อพิสูจน์เป็นหลักฐานพยานว่า พระที่นั่งองค์เล็ก ๆ นี้สามารถได้รับเกียรติเป็นศิลปชิ้นเยี่ยม ในการแสดงพิพิธภัณฑ์นานาชาติที่นครใหญ่ ๆ ในต่างประเทศ ซึ่งประเทศไทยได้รับเกียรติเชิญให้ร่วมการแสดงแล้ว หากต้องทำเป็นหอหรือพลับพลาสำหรับจัดเป็นสถานที่แสดงแทบทุกครั้ง จะละเว้นจำลองหรือเลียนแบบพระที่นั่งองค์นี้เสียมิได้ และทุกคราวที่ได้ไปทำ ก็ได้รับความชมเชยพอกพอใจจากประชาชนของประเทศนั้น ๆ กลับมาเสมอ”

หอไตรวัดพระสิงห์หลวง หรือ หอไตรวัดพระสิงห์ ศิลปกรรมชิ้นนี้ ประดิษฐานอยู่ที่วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ ในหนังสือเรื่อง “สถาปัตยกรรมในประเทศไทย” ของ นารถ โพธิประสาท” กล่าวว่าสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากาวิละ ครองนครเชียงใหม่ แต่มีการบูรณะปฏิสังขรณ์หลายครั้ง พระสาโรชรัตนนิมมานกย่องศิลปกรรมชิ้นนี้ไว้ว่า

“อยู่ภาคเหนือ จริงอยู่ พวกเราซึ่งเป็นชาวภาคกลางหรือภาคใต้ ยังไม่คุ้นต่อการสถาปัตยกรรมทางภาคเหนือ ซึ่งเป็นศิลปที่ต้องตาเมื่อแรกเห็น จึงนับว่ายากเช่นเดียวกับพระพุทธรูปชินราช เราจะต้องใช้เวลาไปดู เรียนไป เมื่อพิจารณาได้เพียงพอ ท่านจะเห็นได้ว่า ทางภาคเหนือเป็นบ่อเกิดหรือมารดาแห่งการสถาปัตยกรรมซึ่งสร้างด้วยไม้ของไทย นอกจากนั้น ยังเป็นผู้เชี่ยวชาญในการอิฐปูนมาตั้งแต่เดิมอย่างใด ก็คงเป็นไปอย่างนั้น เป็นสถาปัตยกรรมที่เกือบบริสุทธิ์ มิได้ถูกแตะต้องด้วยอิทธิพลของการติดต่อกับต่างประเทศเลย แม้หอไตรนี้เป็นของอยู่ไกลตา แต่รัฐบาลก็ยังเอาใจใส่มิได้ปล่อยทอดทิ้ง พยายามบูรณะปฏิสังขรณ์ตลอดมาหลายครั้งหลายคราว ไม่ให้ชำรุดทรุดโทรมได้”

พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ประดิษฐานอยู่ ณ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร เรื่องนี้ คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ได้นำรายละเอียดมาเผยแพร่มาครั้งหนึ่งแล้ว เช่นเดียวกับพระปราสาทวัดอรุณราชวราราม ได้เคยชี้แจงไว้แล้วว่า เป็นผลงานด้านสถาปัตยกรรมชิ้นสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ความงดงามของพระอุโบสถแห่งนี้ เป็นที่ตื่นตาตื่นใจทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ซึ่งผลสำเร็จของศิลปกรรมชิ้นนี้ พระสาโรชรัตนนิมมานกย่องไว้ว่า

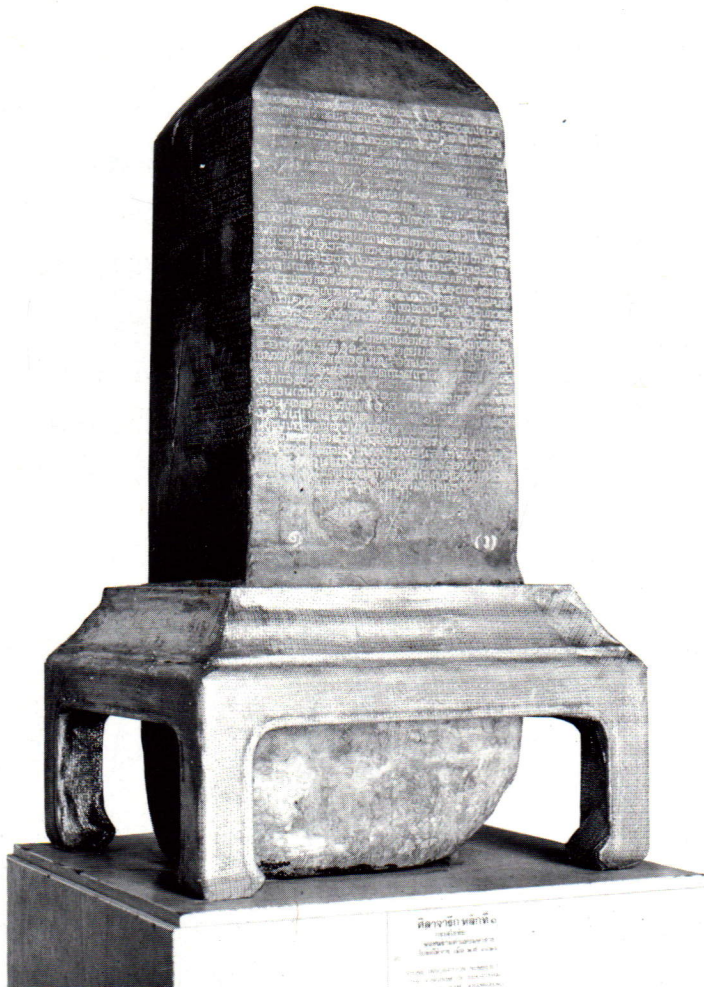
“เป็นที่ทราบกันแล้วว่า บรรดาอิทธิพลของศิลปและการช่างต่าง ๆ ที่เราได้รับมาจากต่างประเทศ บางอย่างอาจมีทั้งให้คุณและให้โทษแก่ศิลปของเรา แต่ดูเหมือนจะให้โทษมากถึง ๘๐ ส่วน และให้คุณเพียง ๒๐ ส่วนเท่านั้น เหตุที่เป็นเช่นนี้ อาจเกิดจากธรรมเนียมหรือความรู้สึกเห็นสวຍเห็นงามในเชิงศิลปบางยุคบางสมัยของเราลดหย่อนอ่อนไป เมื่ออิทธิพลทางต่างประเทศรุนแรงไหลหลั่งเข้ามาเรากลับไว้โดยไม่คำนึงไตร่ตรองว่ารับไว้เพื่อดีขึ้นหรือให้ต่ำลง เพื่อช่วยเหลือศิลปของชาติให้เจริญขึ้นหรือเพื่อทำลาย สำหรับพระอุโบสถและวิหารวัดเบญจมบพิตรฯ เราได้เลือกเฟ้นเอาธรรมเนียมของต่างประเทศมาแต่ส่วนที่ดี ๆ ผสมกับศิลปของไทยเรที่ดียอยู่แล้ว จึงทำให้กลมกลืนดีขึ้นเป็นรสใหม่ การสร้างวิหารคดของไทยเราตามประเพณีจะต้องทำโอบบ่อ

ตัวโบสถ์ ฉะนั้นโบสถ์จึงถูกบังซ่อนไว้ ซึ่งตรงข้ามจะแลดูสว่างามเหมือนกับโบสถ์วิหารของชาวต่างประเทศหาได้ไม่ ดังนั้นการสร้างโบสถ์วัดเบญจมบพิตรฯ ช่างจึงได้ดัดแปลงแก้ไขเสียใหม่ โดยให้วิหารคดมาเชื่อมต่อกับโบสถ์ เลยทำให้โบสถ์เด่นสง่ายิ่งขึ้น ส่วนวิหารกลับกลายเป็นบริวารของโบสถ์ไป ฝาผนังโบสถ์และวิหารไทยเราเคยใช้ทำด้วยน้ำปูนขาว หรืออย่างดีก็ขัดผิวด้วยปูนสีขาว แต่โบสถ์วัดเบญจมบพิตรฯ นี้ใช้ประดับด้วยศิลาอ่อนสีเทา กระเบื้องมุงหลังคาเราเคยใช้กระเบื้องเคลือบสีอย่างแบน แต่ที่โบสถ์วิหารนี้ใช้กระเบื้องเคลือบอย่างเป็นรอนและลูกฟูก ผลที่ได้กับโบสถ์วิหารวัดเบญจมบพิตรฯ นี้ นอกจากเป็นศิลปวัตถุชิ้นเอกแล้ว ยังทำให้ศิลปกรรมไทยเขยิบมาตรฐานก้าวสูงขึ้นไปอีกขั้นหนึ่ง”

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ศิลปกรรมของไทยที่รับการยกย่องเป็นชิ้นเอกยอดเยี่ยมทั้ง ๗ นี้ เป็นความเห็นของพระสารีโรชรัตนนิมมานก์ สถาปนิกพิเศษของกรมศิลปากร ซึ่งท่านผู้ฟังคงจะได้มีโอกาสที่จะอำนวยให้ เพื่อชื่นชมมรดกของชาติ และขอได้โปรดช่วยกันรักษาให้ธำรงคงอยู่เพื่ออนุชนของไทยจะได้รับเอาไว้เป็นสมบัติของชาติสืบไป

ศิลาจารึกหลักที่ ๑

เรียบเรียงโดย.....นายประเสริฐ ณ นคร

จารึกหลักที่ ๑ หรือ จารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๕ เพื่อตั้งไว้กับพระแท่นมนังคศิลาบาตร ซึ่งเป็นพระราชานุสรณ์ว่า พ่อขุนรามคำแหง ประทับนั่งให้ข้าราชการบริพารเข้าเฝ้าปรึกษาราชการในวันธรรมดา และให้พระภิกษุนั่งแสดงธรรมในวันอุโบสถ จารึกนี้กล่าวถึง พระราชประวัติของพระองค์ ขนบธรรมเนียม การปกครอง การศาสนา สถานที่ในเมืองสุโขทัย ความเจริญรุ่งเรืองของสุโขทัย เรื่องสร้างพระมหาธาตุเมืองศรีลัชนาลัย เรื่อง ประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ คำสรรเสริญพระเกียรติคุณ พ่อขุนรามคำแหงและอาณาเขตเมืองสุโขทัย ซึ่งแผ่ออกไปในแผ่นดินพระองค์

จินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มีข้อความเรื่อง พระร่วงทรงประดิษฐ์อักษรไทย ใน พ.ศ. ๑๘๒๖ ตรงกับ จารึกหลัก ๑ และมีจินตามณีที่หอสมุดแห่งชาติอย่างน้อยอีก ๓ เล่ม ที่มีข้อความตรงกัน และว่า “และจะได้แต่งรูปกิตติ แต่งแม่อักษรกิตติ มิได้ว่าไว้แจ้ง” “อึ่งแม่อักษรแต่ ก กา กน ฯลฯ ถึง เกอย เมืองขอมก็มีแต่งอยู่แล้ว เห็นว่าพญาร่วงเจ้าจะแต่งแต่รูปอักษรไทย” แท้จริงพ่อขุนรามคำแหงมิได้ทรงแต่งแต่รูปอักษรไทยเท่านั้น แต่ยังได้ทรงเปลี่ยนแปลงอักษรวิธีให้ดีขึ้นกว่าเดิม อีกหลายประการ คือ

๑. ประดิษฐ์ตัวพยัญชนะและสระเพิ่มขึ้น จนสามารถเขียนภาษาไทยได้ตรงเสียงทุกคำในขณะที่ยาติใกล้เคียงใช้แต่อักษรเดิมของอินเดีย ทำให้ต้องใช้อักษรตัวเดียวแทนเสียงพยัญชนะมากกว่าหนึ่งตัว

๒. อักษรวิธีทำให้อ่านข้อความได้ไม่กำกวม เช่น เขียน ตา - กลม แยกออกไปจาก ตาก - ลม ทำให้อ่านได้ถูกต้องไม่ผิดพลาด

๓. นำพยัญชนะทุกตัวมาเรียงไว้ระดับเดียวกัน ไม่มีพยัญชนะซ้อนกันแบบครุ คือ อินเดีย ศาสตราจารย์ เซเดลี ยกย่องว่าเป็นสาเหตุให้ไทยมีพิมพ์ดีดก่อน เขมร มอญ พม่า อินเดีย และไทยใหญ่ หลายสิบปี

๔. นำสระทุกตัวมาไว้ระดับเดียวกับพยัญชนะ ซึ่งทำให้ประหยัดกระดาษไปได้หนึ่งในสาม และถ้าใช้คอมพิวเตอร์จะเสียเวลาในการอ่านการพิมพ์ลดลงหลายเท่า เพราะอ่านข้อความบรรทัดเดียว เครื่องไม่ต้องกวาดดูไม้เอก ไม้โท เทียวหนึ่ง สระ อี อี พยัญชนะ และสระ อุ อุ อีกอย่างละเทียวหนึ่ง แต่เครื่องจะกวาดเพียงบรรทัดและเทียวเดียว (ถ้านำวรรณยุกต์ลงมาไว้ระดับเดียวกับพยัญชนะด้วย)

๕. พยัญชนะและสระทุกตัวสูงเท่ากัน เวลาตีพิมพ์ตัวอักษรไม่หัก ไม่ต้องเปลี่ยนตัวอักษรบ่อย ๆ

๖. เขียนได้เร็ว เพราะพยัญชนะแต่ละตัวเส้นต่อกัน ไม่ต้องยกมือหลายครั้ง

๗. ประดิษฐ์วรรณยุกต์ ทำให้สามารถอ่านได้ตรงเสียงวรรณยุกต์ โดยไม่ต้องเดา

ในระยะ ๗๐๐ ปีเศษ ตั้งแต่พ่อขุนรามคำแหง ทรงประดิษฐ์ตัวอักษรไทยนี้ ชาติไทยได้สะสมความรู้ทั้งทางศิลปวัฒนธรรมและวิชาการต่าง ๆ และได้ถ่ายทอดความรู้เหล่านั้นสืบต่อกันมา โดยอาศัยตัวอักษรไทยของพระองค์ท่าน ก่อนสมัยสุโขทัยชาติไทยเคยรุ่งเรืองอยู่ที่ไหนอย่างไร ไม่มีหลักฐานยืนยันให้ทราบแน่ชัด แต่เมื่อพ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์ตัวอักษรไทยขึ้นแล้ว มีศิลาจารึกและพงศาวดารเหลืออยู่เป็นหลักฐานยืนยันว่าชาติไทยเคยรุ่งเรืองมาอย่างไรบ้าง ในยุคสุโขทัยมาจนถึงยุครัตนโกสินทร์

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงพระนามเจ้าฟ้ามงกุฎ และทรงผนวชอยู่ได้รับสั่งให้ชะลอพระแท่นมั่งคิลบาตรกับจารึกหลัก ๑ และหลัก ๔ ลงมากรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๖ และมีนักปราชญ์ทั้งไทยและฝรั่งได้ศึกษาจารึกหลัก ๑ มา ๑๕๐ ปีเศษ ต่างก็เห็นกันว่าจารึกหลักที่ ๑ สำนวนและข้อความเหมือนกับจารึกสุโขทัยหลักอื่น ๆ และวรรณกรรมสุโขทัยและอยุธยายุคต้นฟังจะเริ่มมีผู้สงสัย เมื่อประมาณสิบปีมานี้ว่าจารึกหลักที่ ๑ อาจจะมีผู้ทำขึ้นหลังรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหงนานมากทีเดียว ไมเคิลวิกเกอร์ ได้เสนอบทความที่ออสเตรเลีย เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๕๓๐ ว่าน่าสงสัยว่าจารึกหลัก ๑ อาจไม่ได้เขียนขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ยกตัวอย่างเช่น นายวิกเกอร์ เห็นว่าการใช้คอควายและคอคนของจารึกหลัก ๑ สอดคล้องกับคำไทยเดิมตามที่หลิพังก้วย สำนกกลับไปในอดีตไว้แล้ว แต่ขอไข่และขอขวดไม่ตรงกับคำไทยเดิมของหลิพังก้วย แสดงว่าหลัก ๑ เขียนขึ้นเมื่อขอไข่และขอขวดออกเสียงเป็นเสียงเดียวกันไปแล้ว แต่ ดร.แอนโธนี ดิลเลอร์ ได้แสดงให้เห็นว่าไทยขาว ในปัจจุบันยังออกเสียง ข ไข่ และ ข ขวด ต่างกันอยู่ และ สอดดูคำที่ใช้ ข ไข่ ข ขวด ของไทยขาว ซึ่งมีความหมายเทียบกันได้ตรงกับคำในจารึกหลัก ๑ ปรากฏว่ามี ๑๖ คำ ใช้ ข ไข่ ข ขวด ตรงกัน ระหว่างหลัก ๑ กับไทยขาว ๑๕ คำ ผิดกันเพียงคำเดียว คือ หมาขามซึ่งฟังนำมาจากทวีปอื่นในชั้นหลัง สอดจารึกสุโขทัยยุคต่อมาปรากฏว่าจารึกสุโขทัยประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ เริ่มใช้ ข ไข่ สลับสนปนกับ ข ขวด ไปบ้างแล้ว พอมาประมาณ พ.ศ. ๑๙๕๐ ขอไข่ปนกับขอขวดจนแยกไม่ออก เมื่อจารึกหลัก ๑ ยังแยกขอไข่ขอขวดได้ถูกต้องตรงกับไทยขาว แสดงว่า จารึกหลัก ๑ จะต้องเขียนขึ้นก่อน พ.ศ. ๑๙๕๐ แน่นนอน

นายวิกเกอร์ ได้อ้างบทความ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ว่าจารึกหลัก ๑ ไม่ถูกต้อง เพราะไม่มีหลักฐานเป็นวัตถุแสดงว่าศาสนาพุทธนิกายสิงหล เข้ามาจากนครศรีธรรมราชครั้งพ่อขุนรามคำแหงผู้บรรยายได้อ้างชินกาลมาลีปกรณ์ ซึ่งแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๐๗๐ ว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๖ พระเถรานุเถรเชียงใหม่ สวดอนุโมทนาเพื่อจะยังพระพุทธศาสนาซึ่งกษัตริย์ ทรงพระนามว่า รามราช คือ พ่อขุนรามคำแหงนำมาแต่ลังกาให้รุ่งเรืองหม่อมเจ้าสุภัทรรติ ดิศกุล ทรงชี้แจงว่า “ขอคัดค้านที่บอกว่าไม่มีโบราณสถานในสุโขทัยที่เลียนแบบนครศรีธรรมราช เพราะว่าพระบรมธาตุที่นครศรีธรรมราชเป็นเจดีย์ข้างล้อม แต่ข้างอยู่ใต้หลังคาที่ล้อมรอบคนจึงไม่ค่อยเห็น เมืองสุโขทัยมีเจดีย์ข้างล้อมอยู่สององค์แบบพระบรมธาตุที่นครศรีธรรมราช”

นายวิกเกอร์ คำนวณ หลัก ๑ มีคำ ดริบูร แปลว่า กำแพงสามชั้น แต่กำแพงสุโขทัยสองชั้นนอกมีเครื่องถ้วยชามสมัยหลัง แสดงว่าก่อขึ้นหลังรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง นายพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ อ้างจารึกวัดเชียงหมั้น พ.ศ. ๒๑๒๔ ว่า เชียงใหม่ก็มีดริบูร แต่กำแพงก็มีได้เป็น ๓ ชั้น ม.ร.ว.ศุภวัฒน์ เกษมศรี ว่า “อยุธยาไฟโรจน์ได้ดริบูร” แต่กำแพงอิฐก็เพิ่งสร้างในแผ่นดินพระเจ้าจักรพรรดินี้เอง สรุปแล้ว ดริบูร อาจจะแปลว่า กำแพงที่เป็นมงคลเท่านั้นเอง ที่แปลเป็นกำแพงสามชั้นเป็นเรื่องเดา ความหมายศัพท์โบราณ ซึ่งอาจจะผิดก็ได้

ต่อมา ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ เสนอบทความว่า จารึกหลัก ๑ ทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ แต่ ดร.พิริยะ ใช้วิธีการวิจัยที่ผิดกับผู้อื่น คือโดยปกติคนทั่วไปจะสอบดูกับจารึกหลักอื่น ๆ ถ้าข้อความไม่ขัดกันก็จะถือว่าจารึกหลักนั้นน่าจะพอฟังได้ไปก่อน จนกว่าจะพิสูจน์ได้ว่าขัดกับจารึกหลักอื่น แต่ ดร.พิริยะ ใช้หลักการว่าถ้าจารึกหลัก ๑ ตรงกับจารึกสุโขทัยหลักอื่น ก็จะสรุปว่าจารึกหลัก ๑ ลอกมาจากจารึกนั้น ๆ แม้จะเป็นจารึกซึ่งค้นพบสมัยหลัง ดร.พิริยะจะอ้างว่า ผู้เขียนจารึกหลัก ๑ อาจจะเคยเห็นจารึกนั้นมาก่อน เช่น หลัก ๑ กล่าวถึงพระนามพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ซึ่งไม่เคยปรากฏในประวัติศาสตร์และจารึกอื่น ๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เลย เรามาทราบจากจารึกหลัก ๒ ซึ่งพระยาโลมสรสรพการ นำมาจากอุโมงค์ วัดศรีชุม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ดร. พิริยะ กล่าวหาว่า พระยาโลมสรสรพการ พุดเมื่ออายุ ๗๕ เชื่อไม่ได้ จารึกหลัก ๒ ต้องมาจากที่อื่น ไม่ใช่วัดศรีชุม

ถ้าข้อความไม่มีในจารึกอื่น ดร.พิริยะ จะไม่เทียบจารึกหลัก ๑ กับเอกสารโบราณ เช่น ลิลิตยวนพ่าย แล้วสรุปว่าหลัก ๑ คัดมาจากเอกสารโบราณนั้น ถ้าเอกสารนั้นตรงกับจารึกหลัก ๑ แต่ ดร.พิริยะไม่ชอบก็จะสรุปว่าข้อความในเอกสารนั้นเขียนเติมขึ้นในรัชกาลที่ ๔ เพื่อให้รับกับข้อความในหลัก ๑

ถ้าจารึกหลัก ๑ ใช้คำหรือข้อความที่ไม่มีในจารึกและเอกสารอื่น ดร.พิริยะ จะว่าหลัก ๑ ใช้ถ้อยคำที่ไม่มีความหมายบ้างเป็นสำนวนรัตนโกสินทร์บ้าง ไปเอาภาษาถิ่นล้านนาบ้าง ภาษาถิ่นอีสานบ้าง เอาภาษากวีนพนธ์บ้าง มาใช้

ถ้ายอมให้ ดร.พิริยะ ใช้วิธีการดังกล่าวพิสูจน์ว่าหลัก ๑ ปลอม เราก็อาจใช้วิธีการเดียวกันพิสูจน์ว่าจารึกทุกหลักปลอมได้

นอกจากนี้ ดร.พิริยะ ยังอาศัยเครื่องคอมพิวเตอร์มากเกินไป จนทำให้แบ่งวรรคตอนผิด เช่น ทั้งมากาลาวแลไทย เมืองใต้หล้าฟ้าต่อ ดร.พิริยะ แบ่งวรรคเป็น ไทยเมืองใต้ แล้วเลย อ้างว่ารัชกาลที่ ๔ ตรัสว่า หมายถึง ไชยนาทลงมาจากกระทั้งทะเล แท้จริงเอกสารโปรตุเกส พ.ศ. ๒๐๙๕ กล่าวว่า สยามมีเมืองเหนือ คืออาณาจักรสุโขทัย และเมืองใต้คืออาณาจักรอยุธยา อนึ่ง ดร.พิริยะ กล่าวว่า ทั้งมากาลาวแลไทยเป็นเรื่องการแบ่งกลุ่มตามเชื้อชาติ และเป็นความคิดของคนแผ่นดิน รัชกาลที่ ๔ แต่สมัยพระเจ้าลิไทย เรียก

วันหนไทย ซึ่งล้านนาใช้คู่กับวันอาทิตย์ จันทร และเรียกว่า วันเม็งหรือมอญ ส่วนปีขวดเป็นปีขอม ไทยเรียกว่าปีไฉ้ จารึกหลักที่ ๑๓ พ.ศ. ๒๐๕๓ สั่งไม่ให้ขายวัวให้แก่ละว้า สมัยสมเด็จพระนารายณ์มีชาติต่าง ๆ เข้าเผ้าถึง ๔๓ ชาติ ความคิดเรื่องเชื้อชาติมิได้พึงมาเกิดสมัยรัชกาลที่ ๔ ดังที่ ดร.พิริยะ กล่าวไว้

ดร.พิริยะ สงสัยว่า เมืองไทยหมายถึงสยาม และสุโขทัยไม่ใช่สยาม ทำไมพ่อขุนรามคำแหงเรียกสุโขทัยว่าเมืองไทย

ขอตอบว่า ไทยทุกเผ่ามีสิทธิ เรียกเมืองของตนว่าเมืองไทย เช่น ล้านนา เรียกตัวเองว่าเมืองไทย (ตำนานมูลศาสนา) เชียงตุงเรียกตัวเองว่าเมืองไทย (จารึกเชียงตุง พ.ศ. ๑๙๕๔)

ชินกาลมาลีปกรณ์ (พ.ศ. ๒๐๗๐) เรียกสุโขทัย พ.ศ. ๑๗๕๕ ว่า สยามเทเสสุโขทัยปุเร และสมัยหลังพระเจ้าลิไทยก็ยังเรียกสุโขทัยเป็นประเทศสยามอยู่อีก

ดร.พิริยะอ้างบทความของวิกเกอร์ว่า ระบบนำสระมาไว้บรรทัดเดียวกับพยัญชนะนั้นไม่พบในอักษรชาติใด ๆ ที่สืบมาจากอักษรอินเดีย ทำไม ดร.พิริยะ ไม่อ้างตอนต่อไปที่ วิกเกอร์ยอมรับว่าพลาดไปมีอักษรคุณถึใช้อักษรวิธีแบบนี้อยู่แล้ว การที่หลัก ๑ นำสระมาไว้บรรทัดเดียวกับพยัญชนะถูกกล่าวหาว่าเลียนแบบฝรั่ง เมื่อพ่อขุนรามคำแหงนำพยัญชนะได้บรรทัดมาไว้ บรรทัดเดียวกับพยัญชนะต้นและตัวสะกดได้ พระองค์จะทรงนำสระมาไว้บรรทัดเดียวกับพยัญชนะไม่ได้หรือ

ปัญหาว่าทำไมลูกหลานไม่ยอมใช้อักษรวิธีของพ่อขุนรามคำแหงต่อมา เหตุผลคือคนไทยเคยใช้อักษรประจำท้องถิ่น เช่น อักษรขอมหรืออักษรมอญ จนเคยชินแล้ว จึงนำสระกลับไปไว้ที่เดิม

ดร.พิริยะ ได้วางเมืองต่าง ๆ ไว้ผิดที่ เช่น บอกว่าศรีลัชนาลัยอยู่ที่พิษณุโลก ส่วนสระหลวงสองแควอยู่ที่นครสวรรค์ ขอยกหลักฐานดังนี้

ชื่อทำเนียบในกฎหมายตราสามดวงหน้า ๑๗๓ มี เจ้าพระยาสุรศรี ฯลฯ เมืองพิษณุโลก เอกอุ ส่วนหน้า ๑๗๕ มีออกญาเกษตรสงครามรามราชแสนยาธิบดี ศรีลัชนาลัย อภัยพิริยปรากรมภาหุ พญา-สวรคโลก แสดงว่าศรีลัชนาลัย กับสวรคโลกเป็นเมืองเดียวกัน

จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ พระยายีบาไปพึ่งพระยาพิษณุโลก เมืองสองแคว วันวลิต และพงศาวดารพม่า เรียกพระมหาธรรมราชา ซึ่งครองเมืองพิษณุโลกว่า เจ้าฟ้าสองแคว สรุปได้ว่าสองแควคือพิษณุโลก

ดร.พิริยะ อ้างพระนิพนธ์ ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศฯ ว่ามิได้รับสั่งว่าเจ้าฟ้า-มงกุฎ ทรงนำจารึกหลัก ๑ มากรุงเทพฯ ข้อความนี้มาจากพระราชประวัติ ในรัชกาลที่ ๔ ฉบับย่อซึ่งลงในวชิรญาณ พ.ศ. ๒๔๒๘ แต่ฉบับเต็มของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศฯ ลงในวชิรญาณ พ.ศ. ๒๔๔๐ ลงข้อความเกี่ยวกับหลัก ๑ ด้วย นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงพระนิพนธ์ เรื่องอักษรจารึกในเสาศิลาเมืองสุโขทัย กล่าวถึงจารึกหลัก ๑ และหลัก ๔ รวมทั้งข้อความย่อ และทรงเล่าว่าจารึกหลัก ๑ อยู่ใกล้กับพระแท่นลงในวชิรญาณ พ.ศ. ๒๔๒๗

ดร. พิริยะ สงสัยว่า ถ้าแผ่นดินพระเจ้าบรมโกศ มีจินตามณีที่บอกปี พ่อขุนรามคำแหงทรงประดิษฐ์อักษรไทยแล้ว ทำไมพงศาวดารเหนือ และคำให้การชาวกรุงเก่าไม่พูดถึง ท่านจะเอาเอกสารสองเรื่องที่น่าประวัติศาสตร์ถือว่าเลอะเลือนนี้มาลบล้างจารึกหลัก ๑ หรือ ส่วนที่กล่าวว่าทำไมสมเด็จพระพนรัตน์ไม่กล่าวถึงเรื่องนี้ในหนังสือ พงศาวดารกรุงสยาม ท่านอาจจะไม่เคยเห็นจินตามณี ฉบับพระเจ้าบรมโกศก็เป็นได้

พอมีหลักฐานอย่างจิดตามณียันยัน ดร.พิริยะก็ว่าแต่งแทรกขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ รวมทั้งบานแพนกของไตรภูมิพระร่วง และเรื่องพระร่วงลบศักราช และประดิษฐ์อักษรไทย ในพงศาวดารเหนือกับพระราชพงศาวดารสยาม ส่วนนี้ ดร.พิริยะก็ว่ามีผู้เขียนแทรกเข้าไปหลัง พ.ศ. ๒๓๗๖ เมื่อเห็นจารึกหลัก ๑ แล้ว

ดร.พิริยะ ว่า กระดึงพ่อขุนรามคำแหง มาจากนิทานอิหร่านราชธรรม ซึ่งมีผู้แต่งถวายรัชกาลที่ ๑ เรื่องเดียวกันนี้มีในสมัยพระเจ้าบรมโกศแล้ว และ ดร.พิริยะอ้างว่าอาจจะมาจากมหาวงศ์ ซึ่งแปลในรัชกาลที่ ๑ แต่มหาวงศ์มีมาก่อนพ่อขุนรามคำแหงแล้ว และชินกาลมาลีปกรณ์ พ.ศ. ๒๔๗๐ ก็ได้อ้างถึงมหาวงศ์แล้ว ไม่จำเป็นต้องมาทราบจากเรื่องแปลสมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ประการใด

ดร.พิริยะ ว่าสังราชมิใช่ภายหลังสมัยสุโขทัย มหาสามีเหมือนหลัก ๒ ศาสตราจารย์ ลุข ได้พูดถึงจารึกพม่า พ.ศ. ๑๗๙๑ ว่ามีสังราชแล้ว และจารึกหลัก ๕ ใช้ฝูงมหาสามี ซึ่งหมายความว่าถึงหมู่พระเถรานุเถรเท่านั้นเอง มิได้หมายความว่า มหาสังราชมาทั้งกลุ่ม

ดร.พิริยะ ว่า พ่อขุน แปลว่า กษัตริย์ที่สวรรคตแล้ว และจารึกหลัก ๑ ไม่ลอกมาจากจารึกหลัก ๒ แท้จริงแต่เดิม “ขุน” เป็นกษัตริย์ “พ่อขุน” แปลว่า ผู้เป็นใหญ่ในขุน อย่างแม่ทัพไม่ได้เป็นแม่คนทั้งทัพ แต่เป็นใหญ่ในทัพ ต่อมาขุนใหญ่ไม่พอจะเป็นกษัตริย์ ต้องเป็นขุน หลวง พญา สมเด็จพระยาตามมาด้วย ต่อมาต้อง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงจะเป็นกษัตริย์ ตำแหน่งขุนนาง อยู่ยง มีพ่อขุนอินทราทิตย์ เป็นต้น ท่านมิได้ตั้งคนที่ตายไปแล้วหรือ จารึกหลักที่ ๔๑ ตัวผู้จารึกก็ใช้ประโยคว่าส่วนตัวพ่อขุนขอไปกุลในดุสิต

ดร.พิริยะ ว่า “พระ” ไม่เคยใช้นำหน้าพระนามโอรสกษัตริย์สุโขทัย จารึกหลักที่ ๑๐๒ พ.ศ. ๑๙๒๒ ใช้ “ท่านพระศรีราชโอรส” สมัยอยู่ยงก็ยังใช้สืบมา เช่น พระราชกุมารท่านพระนครอินทร์เจ้า

ดร.พิริยะ ว่า “นางเสือง” นั้น นางไม่ใช้นำหน้าพระมเหสี แต่มีใช้ดังนี้ “นางสุชมหาเทวี” ขอดบว่ามหาเทวีเป็นตำแหน่ง นางสุชมเป็นชื่อ พงศาวดารอยู่ยงฉบับปลีกเรียกว่า พระมเหสีพระเจ้าไสยไทย ว่า แม่นางสาข จารึกสุโขทัยเรียก ฟ้านางคำ ซึ่งมีลูกหลานเป็นกษัตริย์ และจารึกหลัก ๘ กล่าวถึงพระเจ้าไสยไทยกับพระมเหสีว่า พระยา และนาง

ดร.พิริยะ ว่าพระแท่นมั่งคิลบาตรมีลายที่ฐานเป็นลายไทย สมัยรัตนโกสินทร์ แต่ผู้เชี่ยวชาญเรื่องนี้ โดยเฉพาะเห็นว่าเป็นลายที่พัฒนามาจากลายขอม ความคิดเรื่องพระแท่นนี้จะดูได้จากเอกนิบาตในมหาวงศ์ ดร.พิริยะว่าสมัยอยู่ยงไม่ถือว่าเป็นบัลลังก์เป็นเรื่องสำคัญ เวลาจับแขกเมืองก็เสด็จออกที่บัญชาฯ ดังภาพเขียนของฝรั่งเศส แท้จริงบัญชาฯดังกล่าวก็เป็นราชบัลลังก์ชนิดหนึ่งขอให้สังเกตเศวตฉัตรที่อยู่เบื้องหลัง

ดร.พิริยะ ว่า สุโขทัย ไม่น่ามีกรานกลืน แต่ประเพณีนี้ ไทย มอญ พม่า มีมานานแล้ว กฎหมายตราสามดวงว่ามีมาก่อนสุโขทัย ดร.พิริยะว่าญติกฐินเป็นคำกล่าวรับกลืนของพระสงฆ์ ในนิภาษธรรมยุต ที่จริงญติกฐินกรรมวาจาเข้ามาในพระคัมภีร์มหาวรรคแล้ว มีแต่การอุปโลกน์ว่าผ้ากฐินควรตกเป็นของพระภิกษุรูปใด ที่พระมหานิกายกล่าวเป็นภาษาไทย ส่วนพระธรรมยุตกล่าวเป็นภาษาบาลี

ดร.พิริยะ ว่า การเผาเทียน เล่นไฟ ไม่มีในสมัยสุโขทัยนั้น ที่ปวลีของอินเตียมีการจุดไฟส่องทางให้ญาติที่กลับมาเยี่ยมหลังจากสิ้นชีวิตแล้ว กลับคืนไปยมโลกได้สะดวก ลำพูนสมัยโบราณเพิ่มการเอาอาหารใส่กระทงลอยให้ญาติผู้ตายไปด้วย (จามเทวีและชินกาล) ที่ปวลีบางแห่งถือเป็นการฉลองชัยชนะของพระวิษณุที่ปราบยักษ์ได้ ซึ่งมาปรากฏร่องรอยเป็นพระราชพิธีพืชน์น้ำของอยู่ยง ซึ่งมาเลิกไปในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ส่วนพิธีจองเปรียงยังคงมีมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดร.พิริยะว่า เพิ่งมาเพิ่มพิธีทางศาสนาพุทธ ขึ้น

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น ไม่เป็นความจริง เพราะทูตลังกาส้มยพระบรมโกศ ว่าไทยถือเป็นการบูชาเจดีย์จุฬามณี และพระพุทธบาท ทูตลังกายังเล่าว่า ชุมนางไทยยืนยันว่าประเพณีชักโคมลอยมีมาในกรุงศรีอยุธยาแต่ ตึกดำบรรพ์แล้ว

อินเดีย ลำพูน มีเผาเทียนเล่นไฟมาก่อนสมัยกรุงสุโขทัย เขมรก็มีลอยกระทงนั่งชมเดือนเพ็ญดนตรี เหมือนที่ทูตลังกาเขียนและเหมือนทวาทศมาสไม่จำเป็นที่จะกล่าวหาว่าหลัก ๑ ลอกพิธีการนี้ไปจากนางนพมาศ

สมัยก่อนการบุญการกุศล เดินทางสิบกิโลเมตรไม่มีใครบ่นว่าไกล ลำน้ำผ่านสุโขทัยก็มี เวลาหน้า น้ำ น้ำฝนยังอยู่ตามที่ต่าง ๆ จะมีการเผาเทียนเล่นไฟมิได้หรือ

สรุปแล้วจารึกหลัก ๑ มีมาแล้วแต่สมัยสุโขทัยมิได้สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ แต่ประการใด

ประติมากรรมภาพพระฤๅษีตัดตน ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เรียบเรียงโดย นายจุลทัศน์ พยาฆรานนท์

เมื่อรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาภักษัตริยาธิราชเจ้า ลำดับที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นสมัยแห่งการฟื้นฟูทำนุบำรุงการช่างศิลปกรรมและส่งเสริมการสร้างสรรคงานศิลปะต่าง ๆ อย่างมีคุณภาพและคุณค่าล้วนสำคัญยิ่งกว่าเมื่อกาลก่อนนับแต่แรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เป็นต้นมา

ศิลปกรรมนานาชนิดที่ได้รับการฟื้นฟูและส่งเสริมให้สร้างสรรคมีอยู่ด้วยกันหลายประเภท อาทิ ประเภทสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ประณีตศิลป์ ฯลฯ ศิลปกรรมแต่ละประเภทเหล่านี้ยังประกอบไปด้วย รูปลักษณะ ศิลปลักษณะ และคุณลักษณะซึ่งมีความหลากหลายต่าง ๆ กัน ถ้าหากจะนำมาพรรณนาให้เป็นที่ประจักษ์เห็นงามเห็นชอบให้ทั่วถ้วน ก็ย่อมต้องการเวลาพรรณนามาก

ณ ที่นี้ ขอนำเสนอศิลปกรรมที่ได้รับการฟื้นฟูและส่งเสริมให้สร้างสรรคขึ้นในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นแขนงย่อยในงานศิลปกรรมประเภทประติมากรรมแบบไทย ประเพณี ประติมากรรมที่จะได้นำมาพรรณนาต่อไปในบทเขียนนี้ คือ ประติมากรรมภาพฤๅษีตัดตน

ประติมากรรมภาพพระฤๅษีตัดตน เป็นงานประติมากรรมชนิดที่หล่อด้วยโลหะเจือทำเป็นรูปพระฤๅษีจำนวนถึง ๓๐ รูป รูปพระฤๅษีแต่ละรูป ๆ จัดทำทางแสดงอาการตัดตน เพื่อแก้โรคต่าง ๆ ด้วยท่วงท่าอาการที่ไม่ซ้ำกันเลย งานประติมากรรมชุดภาพพระฤๅษีตัดตนคนทั้งปวงนี้ ได้รับการสร้างขึ้นเพื่อ

ตั้งแสดงแก่คนทั่วไปได้อาศัยดูเป็นแบบอย่างและจำไปตัดตนแก้โรคภัยต่าง ๆ ตามที่เห็นชอบ รูปภาพพระฤาษี
ตัดตนดังกล่าวอยู่ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มาแต่ครั้งที่พระอารามหลวงแห่งนี้ได้รับการบูรณะปฏิ-
สังขรณ์เป็นการใหญ่เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๗๙ ปัจจุบันรูปภาพพระฤาษีตัดตนยังคงปรากฏอยู่ให้เห็นได้
แต่ไม่ครบตามจำนวนที่มีอยู่แต่เดิม

งานประติมากรรมภาพพระฤาษีตัดตน ซึ่งแต่เดิมมีจำนวนถึง ๘๐ รูป ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลา-
รามนี้ เป็นที่ทราบว่าได้สร้างขึ้นโดยพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชดำรินี้
ปรากฏอยู่ในจารึกเรื่องการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ ดังความว่า

ล จุลศักราชพัน
ร้อยกับเก้าสิบแปดปี
นักษัตรอัฐศกรวิ
สุกรปักษ์ห้าคำครึ่ง
ให้พระประยูรราชผู้
ณรงค์หริรักษรม
สังกสิติบุกผสม
นักสิทธิแปดสิบให้

พันมี เศษเฮย
วอกตั้ง
วารกติก มาศแฮ
เมื่อให้ บรรหาร
เป็นกรม หมื่นแฮ
ช่างใช้
หล่อรูป
เทิดถ้ำ ตัดตน

เสร็จเขียนเคลือบภาคพื้น
ตั้งทุกศาลาราย
อวาสเขตวันถวาย
จารึกแผ่นผาพร้อม
เป็นประโยชน์นรชาติสิ้น
แจกเช่นโอสถทาน
พูนเพิ่มพุทธสมภาร
ประกาศพระเกียรติยศไว้

ผิวกาย
รอบล้อม
นามทั่ว องค์เอย
โรคแก้ หลายกล
สบสถาน
ท่านให้
สมโพธิ พระนา
ตราบฟ้า ดินศูนย์ฯ

ภาพพระฤๅษีแสดงอาการตัดตนท่าต่าง ๆ ซึ่งได้รับการสร้างขึ้นโดยพระราชดำริตั้งโคลงจารึกที่ได้
คัดมานี้ เป็นภาพซึ่งปั้นแล้วหล่อด้วยโลหะเจือ ประกอบด้วยสังกะสีกับดีบุกเป็นสำคัญ การหล่อรูปภาพพระฤๅษี
ด้วยโลหะเจือ มีความสำคัญพรรณนาอยู่ในโคลงที่เป็นพระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงไว้ว่า

สังกะสีดีบุกเข้า
หล่อคณะนุ่งหนังเสือ
กามันตะกั่วเชื่อ
เหยียดยัดหัดถัดได้

รคนเจือ
สถิตยไว้
ข้อยหนุ่ม นกนอ
แต่แก้ เกียจกาย

ภาพพระฤๅษีตัดตนหล่อด้วยโลหะเจือ เมื่อทำขึ้นสำเร็จเป็นรูปแต่ละรูปแล้วนั้น ยังได้รับการตกแต่ง
ด้วยการเขียนระบายสีให้มีสภาพสมจริง เพื่อชวนให้คนทั่วไปสนใจดูชมการตกแต่งแต่ระบายสีลงบนภาพหล่อ
ด้วยโลหะเจือเช่นนี้ ปัจจุบันลบเลือนไม่เหลือติดให้เห็นบนภาพพระฤๅษีแต่ละรูปที่มีอยู่ การที่หาญกล่าวว่าภาพ
พระฤๅษีตัดตนได้รับการตกแต่งด้วยการเขียนระบายสีมาแต่เดิมนั้น ก็อาศัยอ้างตามความโคลงจารึกว่าด้วย
การสร้างภาพพระฤๅษีตัดตน ดังนี้

ให้พระประยูรราชผู้
ณรงค์หริรักษ์รม
สังกะสีดีบุกผสม
นักสิทธิ์แปดสิบให้
เสร็จเขียนเคลือบภาคพื้น
ตั้งทุกศาลาราย
อวาสเขตวันถวาย
จารึกแผ่นผาพร้อม

เป็นกรม หมั่นแฮ
ช่างใช้
หล่อรูป
เกิดถ้ำ ตัดตน ฯ
ผิวกาย
รอบล้อม
นามทั่ว องค์เอย
โรคแก้ หลายกล ฯ

การปั้นหุ่นและหล่อโลหะเจือเป็นภาพพระฤๅษีตัดตนจำนวน ๘๐ รูป ตามพระราชดำริในพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำเนินงานโดย กรมหมื่นณรงค์หริรักษ์ ซึ่งทรงเป็นพระประยูรราชวงศ์ผู้ใหญ่
ในรัชกาลที่ ๓ ดังคำอธิบายมีในโคลงจารึกข้างต้น

กรมหมื่นณรงค์หริรักษ์ ซึ่งทรงรับสนองพระราชดำริและดำเนินงานหล่อโลหะสร้างภาพพระฤๅษี
ทั้งปวงนั้น เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชอิทธิราช ลำดับที่ ๓๕

พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายดวงจักร ประสูติเมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ แรม ๖ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๙ กรกฎาคม ปีชวด พุทธศักราช ๒๓๓๕ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นนครศักดิ์วรรัษฎ์ โปรดให้ทรงกำกับกรมช่างหล่อ ล้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๓๘๙ พระชันษา ๕๕ ปี เป็นต้นราชสกุล ดวงจักร

ภาพหล่อโลหะรูปพระฤๅษีทั้ง ๘๐ รูป ทำขึ้นโดยอาศัยแนวคิดลักษณะนามและลักษณะรูปของพระฤๅษีที่มีอยู่ในพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ธิราช เรื่องรามเกียรติ์ อาทิ พระฤๅษีอโณคนาวี พระฤๅษียุทธ พระฤๅษีโคดม พระฤๅษีอัสสิงห์ เป็นแนวทางสร้างรูปแบบ กระนั้นก็ดี ในหมู่ภาพพระฤๅษีจำนวน ๘๐ รูป นี้ ยังมีภาพพระฤๅษีที่เป็นนักพรตต่างภาษาปนอยู่ด้วย ๒ รูป ซึ่งในปัจจุบันภาพทั้ง ๒ รูปไม่ปรากฏให้เห็นได้เสียแล้ว ยังจะทราบได้ก็เพียงอาศัยความในโคลงจารึกพระรณนา ลักษณะภาพนักพรตทั้ง ๒ รูป ว่าดังนี้

ปริพาชกนี้ชื่อ

น้ำพิงค์เตนฉัน

อยู่ยังฝั่งโยระตัน

นั่งดัดหัตถ์ถ่างเท้า

ผู้ผนวชจีนแจ้งชื่อ

อยู่เขตระชาชาเหล็ง

ลัทธิท่านเคร่งเขม็ง

มือเหวี่ยงผวาทำจิว

โยฮัน แลเฮย

เช่นเข้า

หนั่งอุรุ ครองนา

ขัดแข้ง ขาหาย ฯ

หลี่เจ้ง

ตั้งสิ่ว

เมืองท่าน ถือฮอ

รับเส้น สลักทรวง ฯ

ประติมากรรมชุดภาพพระฤๅษีดัดตนจำนวน ๘๐ รูป ที่ได้รับการสร้างขึ้นแต่สมัยที่วัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามกล่าวมาโดยลำดับนี้ แต่แรกมิได้จัดตั้งรูปพระฤๅษีไว้ตามตระพักเขมอ ซึ่งก่อขึ้นเป็นหมู่ ๆ ในศาลาภายนอกพระระเบียงมาแต่เดิมดังที่แลเห็นอยู่ได้ทุกวันนี้ หากภาพพระฤๅษีทั้งปวงได้รับการจัดตั้งไว้ในศาลารายแต่ละหลัง โดยก่อแท่นขึ้นที่เฉลียงด้านใน แล้วแต่งตั้งภาพพระฤๅษีไว้ในที่นั้น หลังละสี่รูปบ้างห้ารูปบ้าง กับยังได้ทำคำอธิบายท่าดัดตนแก่โรคต่าง ๆ จารึกลงบนแผ่นศิลา ติดกำกับภาพพระฤๅษีแต่ละภาพขึ้นไว้อีกด้วยหลักฐานแสดงสถานที่และตำแหน่งที่แต่งตั้งภาพพระฤๅษีทั้งปวงมาแต่แรกนั้น มีแสดงในโคลงต้นเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ว่าได้ดังนี้

ศาลารายมั่วห้อม

เรียงรอบแขวงในเฌียง

แต่เดิมบ่มาเนเลียง

ช่อกุฎีก่อล้อมบัน

ชำรุดทั่วทั้งหมด

อีกกระเบื้องเกรงพัง

รื้อก่อใหม่เดิมติด

ลดแต่สามด้านพื้น

หนลาน วัดฤๅ

นอกชั้น

หลั่นลด ฤๅเลย

แบบเพรง ฯ

แมกอริฐ ปูนเอย

เพิกครั้น

ต่อรอบ เฉลียงนา

ภาคโท ฯ

หลายหลังการก่อสร้าง
นับสิริโสฬสหน
ชั้นในแลนอกทิศ
ทำดั่งกล่าวแล้วทั้ง
กระเบื้องมุงพิดานถ้วนถี่
มุ่มสีปรากฏการเจดีย์
ประตูเคลือบกระบาลหิน
ล้วนเล่ห์ศาลาชั้น

ก่อฐานแท่นหลากส้าง
ตั้งรูปดาบสเจลา
สังกสติกุณผสมเรียง
ตนดัดต่างถ้ำถ้วน

หลังละสี่ละห้าตก
ตามที่มากน้อยสม
ผาแผ่นฉลุลักษิต
เสนอชื่อลมพร้อมถ้ำ

ติดผนังประจำข้างตราบ
อีกสิริเรื่องโคลงยุบล
ผู้สฤษฏีแหล่งศาลา
ทั้งวัดทั้งบ้านถ้วน

สรรค์สฤษฏี ใหม่แฮ
แห่งตั้ง
ทิวสี รอบๆ
หกสถาน ฯ
ท้องสนาม แลๆ
ลดชั้น
หนลาด พื้นนา
เขตต์ด้าว เจดีย์ ฯ
ไศลเจดีย์ หลังนา
หล่อล้วน
รายหก ห้องเฮย
ทิวพนม ฯ
แต่งสถิต แท่นนา
ส่วนห้อง
คำสุภาพ โคลงๆ
ทิวสกันธ์ ฯ
ตรงดา บสเอย
บอกด้าน
แลข้าง วาดแฮ
หกหลัง ฯ

ประติมากรรมชุดภาพพระฤๅษีดัดตน ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พิจารณาสาระสำคัญใน
ด้านคุณลักษณะทางด้านประติมากรรมแบบไทยประเพณี จากภาพพระฤๅษีดัดตนจำนวนเท่าที่ยังเหลืออยู่ให้
เห็นได้ในปัจจุบัน พึงเห็นคุณลักษณะของประติมากรรมที่เป็นแบบไทยประเพณี แสดงออกด้วยรูปลักษณะ
ให้เห็นได้ต่อไปนี้

ภาพพระฤๅษีดัดตน ได้รับการทำขึ้นให้มีรูปแบบเป็นอย่างสมมติบุคคล คือ ทำเป็นภาพไม่เหมือน
คนทั่วไป หรือไม่เป็นอย่างคนจริงๆ ตามธรรมชาติ ไม่แสดงหรือเน้นสภาพของกายวิภาค เป็นต้นว่า กล้าม
เนื้อ เส้นเอ็น ให้ปรากฏตามสภาพสมจริง

ภาพพระฤๅษีดัดตน ได้รับการปั้นและหล่อให้มีผิวของรูปทรงทั้งภาพเรียบเกลี้ยงดังที่เรียกตามภาษา
ช่างหล่อว่า “ผิวตึง” ซึ่งเป็นขนบนิยมในการทำภาพปั้น ภาพหล่อ และภาพแกะสลักแบบไทยประเพณีแต่
โบราณ และสืบทอดกันต่อมาโดยลำดับ

ภาพพระฤๅษีดัดตน มีรูปแบบโดยเฉพาะใบหน้าแต่ละรูป ๆ ได้รับการปั้นให้มีเค้ารอยเป็นรูปแบบ
เดียวกัน อย่างที่พวกช่างปั้นเรียกรูปแบบที่เป็นรอยเดียวกันนี้ว่า “เข้าแบบ” เว้นแต่ภาพพระฤๅษีบางรูป ซึ่ง
มีใบหน้าเป็นเนื้อส้น หรือหน้าว้าว จึงได้ปั้นใบหน้าต่างออกไปแต่แบบอย่างที่เราเรียกว่า “เข้าแบบ”

ภาพพระฤๅษีตัดตน แต่ละภาพ ๆ ได้รับการประดิษฐ์จัดทำทาง แม้ว่าจะให้ต้องตามทำในตำราตัดตนเพื่อแก้โรคแต่ละท่าก็ดี แต่ท่วงท่าพระฤๅษีตัดตนทุก ๆ ภาพ ยังได้รับการดัดแต่งทำให้มีศิลปะลักษณะผสมกลมกลืนกันอย่างเหมาะสม ระหว่างความถูกต้องในด้านวิชาการตัดตน เป็นแบบแผนที่ถูกต้องชัดเจนซึ่งคนทั่วไปอาจจะเรียนรู้ จำไปปฏิบัติตามได้ กับรูปสมบัติซึ่งเพียบพร้อมด้วยคุณลักษณะที่เป็นประติมากรรมแบบไทยประเพณีอย่างดียิ่ง

ภาพพระฤๅษีตัดตน เป็นประติมากรรมชนิดที่ได้รับการตกแต่งผิวภายนอกเพิ่มเติมด้วยการเขียนระบายสีให้แลดูสมจริง หลักฐานนี้อ้างจากโคลงจารึกภาพพระฤๅษีตัดตน บทหนึ่งโดยความว่า

เสร็จเขียนเคลือบภาคพื้น	ผิวกาย
ตั้งทุกศาลาราย	รอบล้อม
อวาสเขตวันถวาย	นามทั่ว องค์เอย
จารึกแผ่นผาพร้อม	โรคแก้ หลายกล ฯ

ขนบนิยมในการตกแต่งผิวภาพประติมากรรมแบบไทยประเพณีด้วยการเขียนระบายสีให้แลดูสมจริงหรือเสมือนจริงดังที่ช่างได้ทำแก่ภาพพระฤๅษีตัดตนตามหลักฐานที่คัดมานี้ เป็นขนบนิยมที่เคยได้ทำแก่ประติมากรรมแบบไทยประเพณีมาแต่โบราณ แต่ภายหลังขนบนิยมในการตกแต่งเช่นนี้ได้เสื่อมคลายไปจากความนิยม

ในสมัยหนึ่ง จึงในปัจจุบันประติมากรรมแบบไทยประเพณีอย่างที่มีการเขียนระบายสีกลายเป็นสิ่งที่ไม่รู้ทราบกันว่าประติมากรรมชนิดนี้มีอยู่แล้วแต่กาลก่อน ภาพพระฤๅษีตัดตนชุดที่ได้รับการสร้างขึ้นในวัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็น ประติมากรรมแบบไทยประเพณีขนาดใหญ่หล่อด้วยโลหะแล้วตกแต่งด้วยการเขียนระบายสีที่มีคุณค่ายิ่งแต่เพียงชุดเดียวในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ภาพพระฤๅษีตัดตน ซึ่งได้รับการสร้างขึ้นโดยใช้โลหะเจือหลอมหล่อทำเป็นภาพขนาดใหญ่ มีจำนวนถึง ๘๐ รูป ในสมัยนั้น เป็นประจักษ์พยานแสดงให้เห็นความรู้ทางด้านโลหะวิทยาและความสามารถในการปฏิบัติการหลอมหล่อโลหะทำเป็นภาพประติมากรรมของคนไทยในอดีตว่าได้ถึงซึ่งขีดแห่งความเจริญยิ่งสมัยหนึ่ง ซึ่งไม่เคยปรากฏมาแต่ก่อนว่าเคยมีประติมากรรมแบบไทยประเพณี สร้างด้วยโลหะเจือดังกล่าวนี้ ขนาดใหญ่และจำนวนมากเสมอด้วยภาพประติมากรรมชุดพระฤๅษีตัดตน ซึ่งได้รับการสร้างขึ้นเนื่องด้วยพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ พิจารณาในด้านคุณสมบัติทางด้านการบริการความรู้ในการบำบัดโรคด้วยการตัดตน โดยอาศัยรูปแบบของประติมากรรมเป็นสื่อในการถ่ายทอดความรู้และแบบแผนในการปฏิบัติ ก็จะมีพียงเห็นได้ในส่วนบานแผ่นโคลงภาพพระฤๅษีตัดตนพรรณนาคุณสมบัติของประติมากรรมที่ได้ใช้เพื่อเป็นสื่อบริการความรู้ ดังนี้

ถวายหัตถ์ทักษ์ขว้อม
ไตรรัตน์ขจัดสารสรรพ
จักเริ่มจักรำพรหม
นักสิทธิ์ประดิษฐ์ท่าแก้

ลูกลศกราชพัน
ร้อยกับเก้าสิบแปดปี
นักษัตรอัฐศกรวี
สุกรบักษ์ห้าคำครึ่ง

ให้พระประยูรราชผู้
ณรงค์หริรักษ์รคม
สังกสิติบุกผสม
นักสิทธิ์แปดสิบให้

เสร็จเขียนเคลือบภาคพื้น
ตั้งทุกศาลาราย
อาวาสเขตวันถวาย
จารึกแผ่นผาพร้อม

เป็นประโยชน์นรชาติสิ้น
แจกเช่นโอสถทาน
พูนเพิ่มพุทธสมภาร
ประกาศพระเกียรติยศไว้

อภิวันท์
โทษแท้
แผนดัด ตนนา
โรคร้าย ห่วงหาย ฯ

พันมี เศษเฮย
วอกตั้ง
วารกติก มาศแฮ
เมื่อให้ บรรหาร ฯ

เป็นกรม หมิ่นแฮ
ช่างใช้
หล่อรูป
เทิดถ้ำ ดัดตน ฯ

ผิวกาย
รอบล้อม
นามทั่ว องค์เอย
โรคแก้ หลายกล ฯ

สบสถาน
ท่านให้
สมโพธิ พระนา
ตราบฟ้า ดินศูนย์ ฯ

อนึ่ง ประติมากรรมภาพชุดพระฤๅษีดัดตน ที่ได้รับการสร้างขึ้นเนื่องด้วยพระราชดำริใน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และตั้งแต่งไว้ในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยพระราชประสงค์ ที่จะให้เป็นสื่อบริการความรู้แบบแผนการดัดตนเพื่อแก้โรค ดังกล่าวนี้อย่างนี้ ยังเป็นผลให้เกิดตำราพระฤๅษี ดัดตนฉบับหลวงขึ้นเป็นแบบอย่างสำหรับอ้างอิงและได้คัดลอกไปศึกษาปฏิบัติแพร่หลายในเวลาต่อมา การสร้างตำราพระฤๅษีดัดตน ฉบับหลวง เนื่องด้วยประติมากรรมภาพชุดพระฤๅษีดัดตน มีความอธิบาย อยู่ในบานแผ่นกในตำราฉบับหลวงว่า

“จึงสมเด็จجنฤบาล ธิกับริรหารเสาวพจน์ ให้ลิขิตบทโคลงทรง ลงจารึกเสลาดราติดผนังกำกับ สำหรับรูปหล่อหลาย แล้วให้พนายจิตรกรรม สฤษฏีรังสรรค์เสาวเรข รจเรขรูปขงูิล ดัดกายินถ้วนองคั ลงในสมุดดุดหล่อ ส่อท่าตราแผนที่ไว้ ธิกัให้เลขกามาตย์ จำลองศาตรเส้นรง แสดงโคลงสืบสร้าง เป็น ตำรับฉบับอ้าง คู่หล้าแหล่งเฉลิมฯ”

ในสมุดตำราพระฤๅษีดัดตน ฉบับหลวง มีรูปภาพพระฤๅษี แสดงอาการดัดตนท่าต่าง ๆ ได้รับการเขียนขึ้นโดยนายช่างจิตรกรรมลือชื่อในรัชกาลที่ ๓ ที่เป็นช่างหลวง ๒ ท่าน ปรากฏนามอยู่ในโคลงข้าง ท้ายบานแผ่นกของตำราพระฤๅษีดัดตน ดังนี้

ข้าพระช่างวาดซ้าย
เสนอชื่อขุนรจนา
ชำนานุกรณาขวา
ฉลุลักษณะนักสิทธิ์

สมญา ยศฤ
มาศรู้
ตำแหน่ง หมื่นเอย
ดัดถ้ำ ทั้งมวญ ฯ

ประติมากรรมภาพชุดพระฤๅษีดัดตน หล่อหลอมด้วยโลหะเจือทำขึ้นเมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อตั้งแต่งอยู่ภายในศาลารายแต่ละหลังโดยรอบบริเวณพุทธาวาสให้ “เป็นประโยชน์ นรชาติสิ้น สบสถาน เจกเช่นโอสถทาน ท่านให้” มาแต่กาลก่อน ได้ตั้งอยู่เป็นปกติ ในศาลารายตราบ กระทั่งสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ จึงได้มีการโยกย้ายภาพพระฤๅษีดัดตนออกมาจากศาลาราย โดยทาง วัดนำมาจัดตั้งแต่งไว้ตามตระพักเขามอ ซึ่งก่อขึ้นเป็นหมู่ ๆ รายไปในศาลารอบบริเวณพระอาราม ภาพ พระฤๅษีดัดตนเมื่อถูกนำมาตั้งอยู่ในที่แจ้ง กรำแดดกรำฝนอยู่ช้วนานตาปี ความร้อนและความชื้นได้เป็นตัว การทำลายโครงสร้างวัสดุที่ประกอบกันขึ้นเป็นรูปลักษณะประติมากรรม การผุกร่อนแตกร้า และปรักพังได้เกิด ขึ้นตลอดเวลา นับว่าเป็นสิ่งที่ควรเป็นห่วง และน่าเสียดายประติมากรรมแบบไทยประเพณี ซึ่งมีคุณค่ายิ่งที่ได้ ตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมและอาจเสื่อมสลายต่อไปในอนาคต มรดกทางศิลปกรรมของชาติส่วนนี้มีอายุนานนับ แต่แรกสร้างขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๗๙ มาจนกระทั่งปัจจุบันได้ประมาณ ๑๖๐ ปีเศษ อาจจะสูญไปดังเช่น มรดกทางศิลปกรรมของชาติส่วนอื่น ๆ ซึ่งมีได้รับความสนใจเอาใจใส่ผดุงรักษาไว้โดยทันการ

บทเขียน เรื่องประติมากรรมภาพพระฤๅษีดัดตน ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามก็ดังพรรณนามา ทั้งนี้

เทวรูปพระหลักเมือง กรุงเทพมหานคร จากหลักฐานที่พบในเอกสารจดหมายเหตุ

เรียบเรียงโดย นางสาวทรงสวรรค์ นิลกำแหง

หลักเมือง คือนิมิตหมายในการกำหนดชัยภูมิที่จะสร้างเมืองขึ้น ปกติจะเป็นศูนย์กลางของบริเวณอันกำหนดจะให้ที่บ้านเมือง บางครั้งก็เรียกว่า “ใจเมือง” แต่โบราณนิยมกำหนดเอาภูเขาไว้กลางเมืองแล้วสร้างศาสนสถานขึ้นบนยอดเขานั้น สมมติเป็นสถิตของเทพเจ้า หรือเทพยดาอารักษ์ประจำเมือง ต่อมาคติการสร้างหลักเมืองได้ลดรูปแบบลงเพราะหาสถานที่ให้เหมาะสมยากขึ้น โดยทำเป็นรูปเสา จะเป็นเสาไม้หรือเสาหินก็สุดแต่ความประสงค์จะให้คงามถาวรเพียงไร เพื่อเป็นมิ่งขวัญแก่อาณาประชาราษฎร์ว่า บ้านเมืองที่สร้างขึ้นนั้นมีหลักฐานฝังไว้อย่างมั่นคงแล้ว เป็นหลักชัยที่จะได้อาศัยร่มเย็นเป็นสุขสืบไป และเสาหลักเมืองบางต้นจะได้จำหลักรูปเทพยดา คือรูป **พระหลักเมือง** เพื่อเป็นสถิตของเทพยดาอารักษ์ประจำเมืองไว้ด้วย

หลักเมืองกรุงเทพมหานคร เมื่อแรกประดิษฐานขึ้นนั้น ปรากฏความตามเอกสารจดหมายเหตุพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เป็นเวลาที่การศึกษาสงครามทั้งปวงซึ่งติดพันมาตลอดรัชสมัยแห่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (กรุงธนบุรี) ได้สงบลง จึงทรงพระราชดำริว่า เมืองธนบุรีนั้นฝังปากตะวันออกเป็นที่ชัยภูมิดีกว่าปากตะวันตก เพราะเป็นที่แหลมมีลำน้ำเป็นขอบเขตอยู่กว่าครึ่ง ถ้าตั้งพระนครข้างฝั่งตะวันออก แม้ข้าศึกยกมาติดถึงชานพระนครก็จะต่อสู้ป้องกันได้ง่ายกว่าอยู่ข้างฝั่งตะวันตก ฝั่งตะวันออกนั้นเสียแต่เป็นที่ลุ่ม สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (กรุงธนบุรี) ได้ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นที่ดอน แต่ก็เป็นที่ห่อหุ้มน้ำเซาะทรุดพังอยู่เสมอไม่ถาวร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีอมรินทรกับพระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่ไปวัดกะที่สร้างพระนครใหม่ข้างปากตะวันออก ได้ตั้งพิธียกเสาหลักเมืองเมื่อ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ฤกษ์เวลาอรุณแล้ว ๕๔ นาที ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ ส่วนศาลที่ประดิษฐานหลักเมืองนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเป็นศาลาเครื่องไม้ หลังคามุงกระเบื้อง และได้พระราชทานนามพระนครใหม่ว่า “กรุงเทพมหานคร”

พิธีฝังหลักเมืองปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุหลายฉบับ กล่าวได้โดยสังเขปว่า แบ่งออกเป็น ๓ ขั้นตอน คือ

พิธีจารึกดวงชาตาพระนคร เมื่อโหรได้ผูกดวงชาตาพระนครขึ้นแล้ว จะได้กำหนดฤกษ์ประกอบพิธีจารึกดวงชาตาพระนครลงในแผ่นทองคำ บางตำราว่าให้จารึกลงในแผ่นเงินและแผ่นทองแดงด้วย แต่ละแผ่นมีขนาดกว้างยาว ๑๒ นิ้ว รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ใ้ให้บริสุทธิ์ไม่มีรอยแตก

ดวงชาตากรุงเทพมหานครซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผูกขึ้น ปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุว่า เป็นวันที่ ๒๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑ ซึ่งตรงกับวันอาทิตย์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๖ ปีชาล จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๔๔ เวลาอรุณแล้วกับ ๕๔ นาที พระลักคณาสถิตราศีเมษ เกาะอัฐมนวาศ ๓ ตติย ตรียางค์ ๕ เกียวกิตติกาฤกษ์ ๓ ซึ่งเป็นโจโรแห่งฤกษ์

พิธียกเสาหลักเมือง เสาหลักเมืองโดยทั่วไปเป็นเสาไม้ชัยพฤกษ์ บางตำราว่าเป็นไม้ชัยพฤกษ์แล้วมีไม้แก่นประกับนอกอีกทีหนึ่ง ความสูง ๑๘๗ นิ้ว ลงรักปิดทอง มีเม็ดยอดสวมที่ปลายหลัก ภายในกลวงเป็นช่องสำหรับเป็นที่บรรจุดวงชาตาพระนคร ให้ตั้งโรงพิธี ณ บริเวณที่ฝังเสาหลักเมือง ขุดหลุมลึก ๗๙ นิ้ว เป็นรูปสิบสองเหลี่ยม เหลี่ยมละ ๖ นิ้ว บางตำราว่าเหลี่ยมละ ๑๐ นิ้ว จัดเตรียมแผ่นศิลา ๑ แผ่น จารึกยันต์โสฬสมงคลสำหรับรองเสาหลักเมือง แผ่นเงิน ๒ แผ่น หนักแผ่นละ ๑ บาท จารึกยันต์พระไตรสรณาคมน์ สำหรับปิดที่ปลายเสาหลักเมืองหนึ่งแผ่น อีกหนึ่งแผ่นจารึกยันต์องค์ศรีธาตุทั้งสี่ สำหรับปิดที่ต้นเสาหลักเมือง แล้วขุดดินในพระนครจากทิศทั้งสี่ขึ้นเป็นก้อนเท่าผลมะตูมสมมติเป็นดิน ๑ น้ำ ๑ ไฟ ๑ สำหรับทิ้งลงในหลุม เป็นนิมิตหมายแห่งความบริบูรณ์ด้วยอาณาประชาราษฎร์ ความเจริญด้วยสวัสดิมงคลทั้งปวงและพิชิตพญานาคความแก่กล้าด้วยเดชานุภาพของโยธาทหารทั้งปวง และความบริบูรณ์ด้วยโภคสมบัติภิกขรรวมานิชากรรมต่าง ๆ โดยลำดับ ครั้นแล้วจึงวางแผ่นศิลาลงบนก้อนดิน เชิญหลักเมืองลงในหลุมตั้งบนแผ่นศิลา กลบดินกระทุ้งให้แน่น

พิธีบรรจุดวงชาตาพระนครในหลักเมือง หลังจากยกเสาหลักเมืองแล้ว พระยาโหราธิบดีจะได้เชิญดวงชาตาพระนครที่จารึกไว้แล้วนั้นเข้าบรรจุในยอดหลักเมือง แล้วติด **รูปเทวดา** ตรึงเหล็ก จากนั้นพระยาโหราธิบดีประกาศเชิญเทวดาเข้าสถิตใน **เทวรูปบนยอดหลักเมือง** เป็นเสร็จพิธี

หลักเมืองครั้งรัชกาลที่ ๑ ซึ่งตามเอกสารจดหมายเหตุกล่าวว่า ลักษณะเป็นเสาไม้ชัยพฤกษ์ มีไม้แก่นจันทน์ประกับนอก สูง ๑๘๗ นิ้ว ลงรักปิดทอง ยอดเสารูปบัวตูม ภายในกลวงเป็นช่องสำหรับบรรจุดวงชาตากรุงเทพมหานคร ความสูงของเสาพ้นจากพื้นดินขึ้นมา ๑๐๘ นิ้ว ฝังลึกลงในดิน ๗๙ นิ้ว เมื่อสอบวัดดูจากต้นเสาในปัจจุบันปรากฏว่า ลำเสามีความสูง ๔.๑๖๐ เมตร เส้นผ่าศูนย์กลางวัดที่โคนเสา ๒๙ เซนติเมตร และจากหลักฐานในเอกสารจดหมายเหตุเกี่ยวกับพิธีบรรจุดวงชาตาพระนครในหลักเมืองดังกล่าว น่าจะได้มี **รูปเทวดาพระหลักเมืองติดที่เสาดำกว่าหัวเม็ดยอดเสาหลักเมืองด้วย** แต่เชิญออกเสียเมื่อมีการสร้างเสาหลักเมืองต้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔ ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปข้างหน้า

หลักเมืองกรุงเทพมหานคร ได้สถิตสถาพรมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จเกลิงถวัลยราชสมบัติในปีพุทธศักราช ๒๓๙๔ มีพระราชดำริว่า เสาหลักเมืองต้นที่สร้างไว้แต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ นั้นได้ชำรุดไปตามกาลเวลา ทั้งตัวศาลก็ไม่สง่างามเท่าที่ควร กอปรกับทรงเชี่ยวชาญในโหราศาสตร์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผูกดวงชาตาพระนครขึ้นใหม่ให้ต้องตามดวงพระราชสมภพของพระองค์ เพื่อให้ประเทศชาติและประชาชนชาวไทยทั้งหลายที่อยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภารประสบความเจริญรุ่งเรืองวัฒนาถาวรยิ่งขึ้น

การสร้างเสาหลักเมืองต้นใหม่ ได้เริ่มในปีพุทธศักราช ๒๓๙๕ ลักษณะเป็นเสาไม้สักเป็นแกนอยู่ภายในประกับด้วยไม้ชัยพฤกษ์ ๖ แผ่น กว้างแผ่นละ ๘ นิ้ว ยอดเม็ดทรงมณฑิ เมื่อสอบวัดดูในปัจจุบัน ตัวเสาสูง ๕.๐๓๕ เมตร หรือ ๒๐๑.๔ นิ้ว เส้นผ่าศูนย์กลางวัดที่โคนเสา ๔๗ เซนติเมตร หรือ ๑๘.๘ นิ้ว ทรงเสอาบกว่าเสาหลักเมืองต้นเดิม และตามหลักฐานในเอกสารและภาพจดหมายเหตุ ซึ่งเก็บรักษาไว้ ณ หอจดหมายเหตุแห่งชาติในปัจจุบัน กล่าวว่า **ที่ไต่ยอดเม็ดทรงมณฑิติดเทวรูปพระหลักเมือง เป็นเทวรูปโลหะปิดทองลักษณะเหมือนเทวรูปที่ได้กำหนดพระมหาเศวตฉัตร** แม้เทวรูปพระหลักเมืองได้หลุดหายไปแล้วในปัจจุบัน แต่ผู้เรียบเรียงได้ศึกษาจากภาพจดหมายเหตุของเดิมเปรียบเทียบกับเทวรูปที่กำหนดพระมหาเศวตฉัตร พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวังในปัจจุบันแล้ว

ปรากฏว่าเทวลักษณะของเทวรูปพระหลักเมือง เป็นรูปเทวดาหะ พระเศียรทรงมงกุฎยอดชัย เครื่องแต่งองค์ สวมสนับเพลาเชิงงอน นุ่งภูษาทับด้วยชายไหว ชายแครง ประดับด้วยสุวรรณกระถอบ คาดบั้นเหน่งทับรัดพัลลภ สวมกรองคอ เครื่องประดับ ต้นพระพารัตต์ด้วยพาทูรัต ใส่สังวาล์ ตาบทิศ ทับทรวง สวมทองพระกร ทองพระบาท พระขานูขวางอพับขึ้นไปเบื้องหลัง พระบาทยกขึ้นสูง พระขานูซ้ายงอพับลง พระบาทหันเข้าหา พระองค์ พระหัตถ์ขวาทำท่าที่บั้นพระองค์ พระหัตถ์ซ้ายเหยียดออกเสมอพระอังสา ในภาพจดหมายเหตุนั้นไม่ ชัดเจนพอที่จะมองเห็นเทพอาวุธในพระหัตถ์ทั้งสองได้ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับเทวรูปที่กำพุพระมหาเศวตฉัตร ในพระที่นั่งทั้งสามองค์ดังกล่าวข้างต้นซึ่งมีเทพอาวุธด้วยแล้ว พระหัตถ์ขวาของเทวรูปพระหลักเมืองน่าจะ ทรงพระขรรค์ และพระหัตถ์ซ้ายทรงคทา (กระบอง) เหมือนเทวรูปที่กำพุพระมหาเศวตฉัตร

ส่วนขนาดของเทวรูปที่ตามหลักฐานในเอกสารจดหมายเหตุกล่าวว่าใกล้เคียงกับเทวรูปที่กำพุพระมหาเศวตฉัตรนั้น ผู้เรียบเรียงได้รับความกรุณาจากสำนักพระราชวังในการสอบวัดจากเทวรูปที่กำพุพระมหาเศวตฉัตร พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งสร้างในรัชกาลที่ ๔ เช่นเดียวกับเสาหลักเมืองแล้ว ปรากฏว่ามีความสูงจากปลายยอดพระมงกุฎถึงปลายพระบาท ๓๐ เซนติเมตร พระอังสาซ้ายจรดพระอังสาขวากว้าง ๗ เซนติเมตร พระขานูซ้ายจรดพระขานูขวากว้าง ๑๕ เซนติเมตร

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีจารึกดวงชาตาพระนครลงในแผ่นทองคำ ปรากฏความตามเอกสารจดหมายเหตุ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) ว่า

“หลักเมืองชำรุดทำขึ้นใหม่แล้ว จะได้บรรจุดวงพระชาตาเสียใหม่ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑ แรม ๕ ค่ำ พระฤกษ์จะได้บรรจุดวงพระชาตาพระนครลงด้วยแผ่นทองคำหนัก ๑ บาท แผ่นกว้าง ๕ นิ้ว จารึกในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม”

วันอาทิตย์ เดือน ๑ แรม ๕ ค่ำ เทียบกับวันเดือนปีทางสุริยคติได้ ตรงกับวันอาทิตย์ที่ ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๙๕

ส่วนศาลที่ประดิษฐานหลักเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงใหม่ในคราวเดียวกันนี้ด้วย เป็นอาคารจตุรมุข ยอดปราสาท ก่ออิฐปูนปูนฉาบสีขาว ตามแบบอย่างศาลพระกาฬ ที่พระนครศรีอยุธยา ภาพจดหมายเหตุอันมีรูปอาคารศาลหลักเมืองครั้งรัชกาลที่ ๔ นี้ ปัจจุบันยังเก็บรักษาไว้ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

ครั้นสร้างศาลหลักเมืองเสร็จเรียบร้อยแล้ว ณ วันอาทิตย์ที่ ๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธียกเสาหลักเมือง จากนั้นพระยาโหราธิบดีเชิญแผ่นทองคำจารึกดวงชาตากรุงเทพมหานครเข้าบรรจุที่ยอดเสาหลักเมือง แล้วติดเทวรูปพระหลักเมืองที่ใต้เมืดยอดเสาหลักเมือง เวลาฤกษ์บรรจุแผ่นทองคำจารึกดวงชาตากรุงเทพมหานครในยอดหลักเมือง และติดเทวรูปพระหลักเมืองนั้น มีเอกสารจดหมายเหตุหลายฉบับบันทึกไว้ต่างกันว่าเป็นเวลาย่างไรแล้ว ๒ โมงกับ ๘ บาท คือ ๘ นาฬิกา ๔๘ นาทีบ้าง เป็นเวลาเช้า ๓ โมง คือ ๙ นาฬิกาบ้าง ต่อมาเวลา ๗ โมง ๓ บาท คือเวลากลางคืน ๑ นาฬิกา ๑๘ นาที (ของวันใหม่อย่างปัจจุบัน) พระยาโหราธิบดีอ่าน ประกาศเชิญเทวดาเข้าประดิษฐานในเทวรูปบนยอดหลักเมือง มีความบางตอนว่า

“ข้าแต่ท้าวเทวานุราชสุรารักษ์ อันควรจะเสด็จสถิตย์อริวาสถานุรักษ์ บนยอดหลักสำหรับพระมหานคร ข้าพระพุทธเจ้าขออัญเชิญเทพยดมหิทธีมหุรุษผู้ทรงสิทธิศักดิ์ จงเข้าสู่สำนักในเทวรูปซึ่ง

ประดิษฐานบนยอดบรมมหาราชวัง อันบรรจุใส่สุพรรณบัฏจารึกดวงพระชั้นชากรุงเทพมหานคร
อมรรัตนโกสินทรมหินทรอุทยาทบมราชธานีนี้...”

หลังจากนั้น พระยาโหราธิบดีสวเมธิตรงมณฑลที่ยอดหลักแล้วครึ่งเล็ก เป็นเสร็จการ

ส่วนเสาหลักเมืองต้นเดิมนั้น โปรดให้เชิญขึ้นจากหลุมตั้งฝังไว้ในศาลใกล้กับเสาหลักเมืองต้นใหม่ ไม่
เชิญไปไว้ที่อื่น

ในรัชกาลที่ ๖ ปีพุทธศักราช ๒๔๖๒ ปรากฏหลักฐานในเอกสารจดหมายเหตุว่า พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงวังสืบสวนถึงรูปเทพารักษ์สำคัญสำหรับ
พระนคร คือ พระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระกาฬไชยศรี เจ้าเจตคุปต์ และเจ้าหอกลอง ซึ่งเคยประดิษฐาน
อยู่ในศาลหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม แล้วถูกรื้อศาลออกในรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้นำเทวรูปเทพารักษ์
ดังกล่าวไปเก็บรักษาไว้ที่ใด พระยาพจนปริชา (หม่อมราชวงศ์ สำเริง อิศรศักดิ์) ได้ไปตรวจสอบแล้วมีหนังสือ
รายงานต่อเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ (หม่อมราชวงศ์ บุ่ม มาลากุล) เสนาบดีกระทรวงวังขณะนั้นว่า พบเก็บ
รักษารวมไว้ในศาลหลักเมือง และในหนังสือฉบับเดียวกัน ได้กล่าวถึงเทวรูปพระหลักเมืองและเสาหลักเมือง
ทั้งสองต้นว่า

“...ก็เลยกราบเรียนถึงศาลหลักเมืองด้วย ในศาลนี้หาได้มีรูปเทพารักษ์เช่นนั้นไม่ มีแต่รูปเล็ก ลักษณะ
เดียวกับเทวดาซึ่งติดอยู่ใต้กำแพงพระมหาเศวตฉัตร ขนาดพอใกล้กัน ติดที่ปลายเสาใต้เมืดยอดลงมา และมี
หลักอีกหลักหนึ่งฝังอยู่ในศาลนั้น ลักษณะก็คล้ายกันกับหลักเมืองที่ปักอยู่เป็นแต่ย่อมกว่า ไม่ได้ความว่า
หลักนี้มาจากที่ใด สังเกตดูสีทองที่ปิดจะใหม่แก่ก็คราวเดียวกันกับหลักเมือง โคนหลักที่ลงดินผุเข้าไป
เกือบครึ่ง...”

ในรัชกาลที่ ๗ มีพระราชพิธีเฉลิมกรุงเทพมหานครอันประดิษฐานมาครบ ๑๕๐ ปีในเดือนเมษายน
พุทธศักราช ๒๔๗๕ และมีงานสมโภชหลักเมืองเป็นการเนื่องในพิธีดังกล่าวด้วย ปรากฏหลักฐานในเอกสาร
จดหมายเหตุว่า ในการเตรียมงานพระราชพิธี กระทรวงวังได้ตรวจสอบสภาพศาลหลักเมืองขณะนั้น พระยา
เทวธิดา (หม่อมราชวงศ์ เทวธิดา ป. มาลากุล) สมุหพระราชพิธี ได้มีหนังสือกราบเรียนเจ้าพระยาวรวงศา-
พิพัฒน์ (หม่อมราชวงศ์ เย็น อิศรเสนา) เสนาบดีกระทรวงวังว่า

“...หลักเมืองคู่มือภายนอกยังดีและมั่นคง แต่มีผู้นำผ้ามาห่มถวายเป็นสิริมงคล และตรึงผ้าขึ้นด้วยตาปูลงไป
กับหลักเสียด้วย ส่วนใสนั้นนั้นหาทราบไม่ ได้ถามผู้รักษาว่า ที่นั้นมีปลวกหรือไม่ ได้รับตอบว่ามี

เทวรูปประจำหลักเมืองซึ่งเคยมีติดอยู่ เช่นเทวรูปที่กำแพงพระมหาเศวตฉัตร และเป็นเทวรูปโลหะนั้น
ขณะนี้ไม่มีผู้รักษาแจ้งความให้ทราบว่า ชำรุดพระพินัย แต่ไม่หายทั้งองค์เทวรูปและเศษหัก เจ้าหน้าที่ใน
กระทรวงกลาโหมจึงเชิญไปเพื่อทำการซ่อมแซม...”

อย่างไรก็ตาม แม้การพระราชพิธีเฉลิมกรุงเทพมหานครหนึ่งร้อยห้าสิบปีได้ผ่านพ้นไปแล้ว เสาหลัก
เมืองที่ปรากฏต่อมาจนปัจจุบันนี้ ก็ยังมีได้มีเทวรูปพระหลักเมืองไปประดิษฐานไว้ที่คอเสาเช่นเดิม

ในรัชกาลปัจจุบัน มีพระราชพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ พระ-
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีสมโภชหลักเมือง และทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
บวงสรวงเทพารักษ์ ณ ศาลหลักเมืองด้วย และมีพระราชปรารภแก่ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี
และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมในขณะนั้นว่า ในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี ครั้งนี้ ทาง
ราชการก็ได้ดำเนินการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดารามและพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนปูชนีย-

สถานและสถานที่สำคัญ ๆ ในกรุงเทพมหานคร ให้คงตามนั้นคงเป็นศรีสง่าแก่พระนครแล้ว ควรจักได้พิจารณา
ดำเนินการปรับปรุงศาลหลักเมืองและอาณาบริเวณโดยรอบ ให้กว้างใหญ่งดงามเป็นสง่าสมกับเป็นที่ประดิษฐาน
แห่งเทพารักษ์ที่รักษาพระนคร และเป็นที่เคารพสักการะของปวงชนชาวไทยมาช้านานด้วย

องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ในพระบรมราชูปถัมภ์ ผู้รับผิดชอบดูแลอาคารศาลหลักเมืองอยู่ จึง
ได้รับมอบหมายจากกระทรวงกลาโหมให้ดำเนินการบูรณะปรับปรุงศาลหลักเมืองเป็นการใหญ่ มีคณะกรรมการ
ดำเนินการปรับปรุงศาลหลักเมือง ซึ่งมี พลอากาศเอก พะเนียง กานตรัตน์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวง
กลาโหม เป็นประธาน และได้รับพระมหากรุณาจากสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณฯ
สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ดำเนินการปรับปรุงศาลหลักเมือง

งานปรับปรุงศาลหลักเมืองได้เริ่มต้นในปีพุทธศักราช ๒๕๒๕ แล้วเสร็จบริบูรณ์ในปีพุทธศักราช
๒๕๒๙ โดยขยายเขตศาลออกไปทั้งด้านตะวันออก ด้านตะวันตก และด้านเหนือ รื้ออาคารศาลหลักเมืองลง
แล้วสร้างขยายขึ้นใหม่ให้เป็นศาลจตุรมุขยอดปราสาท เสาหลักเมืองบูรณะปิดทองใหม่ทั้งสองหลัก สร้างศาล
เทพารักษ์ขึ้นใหม่เป็นที่ประดิษฐานรูปเทพารักษ์สำคัญสำหรับพระนครทั้งห้าองค์ สร้างหอสำหรับไว้พระพุทธรูป
ต่าง ๆ อันเป็นสมบัติของศาล และสร้างอาคารที่ทำการของเจ้าพนักงาน เป็นต้น

ส่วนเทวรูปพระหลักเมืองซึ่งชำรุดสูญหายไปไม่มีติดอยู่ที่เสาหลักเมืองนั้น คณะอนุกรรมการจัดทำ
จดหมายเหตุ ในคณะกรรมการดำเนินการปรับปรุงศาลหลักเมือง ได้ตรวจสอบหลักฐานจดหมายเหตุทั้งด้าน
เอกสารและภาพถ่ายโดยแจ้งชัดแล้ว จึงเสนอให้คณะกรรมการดำเนินการปรับปรุงศาลหลักเมืองพิจารณานำ
ความกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดสร้างเทวรูปพระหลักเมืองขึ้นใหม่
เพื่อเชิญประดิษฐานไว้กับตัวเสาหลักเมืองให้บริบูรณ์ดังเดิม ครั้นสำนักราชเลขาธิการนำความกราบบังคมทูล
พระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ได้เชิญพระราชกระแสมาแจ้งแก่คณะกรรมการว่า ไม่จำเป็นต้อง
สร้างขึ้นใหม่

เรื่องเกี่ยวกับเทวรูปพระหลักเมืองที่เสาหลักเมืองกรุงเทพมหานครจึงยุติลงเพียงนั้น

วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตรีนรงค์

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ขอนำปูชนียสถานสำคัญซึ่งมีอายุประมาณ ๑๐๐ ปีเศษมาเสนอ ท่าน คือ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม หรือเรียกกันเป็นชื่อสั้น ๆ ว่า วัดราชประดิษฐ์

วัดราชประดิษฐ์ เป็นวัดขนาดเล็ก ตั้งอยู่ในตำบลพระบรมมหาราชวัง เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร บนพื้นที่ ๒ ไร่ ๓ งาน ๒๐ ตารางวา ระหว่างกระทรวงการต่างประเทศและกรมแผนที่ซึ่งอยู่ทางด้านเหนือ กับสวนสราญรมย์ที่อยู่ทางด้านใต้ ใกล้กับกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านทิศตะวันออก

วัดนี้หากพิจารณาเฉพาะพื้นที่อันเป็นที่ตั้งวัดแล้ว ก็ดูจะเป็นวัดหลวงที่เล็กที่สุดของกรุงเทพมหานคร แต่ถ้าพิจารณาถึงฐานะของวัด ประวัติวัด และวัตถุประสงค์ในการสร้างแล้วจะเห็นได้ว่า เป็นวัดที่มีความสำคัญอย่างยิ่งวัดหนึ่ง ดังจะได้พิจารณาถึงความสำคัญแต่ละด้านต่อไปนี้

ฐานะของวัด วัดราชประดิษฐ์มีฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรวิหาร นับว่าเป็นพระอารามหลวงชั้นเอกลำดับสองรองจากพระอารามหลวงชั้นเอกชนิดราชวรมหาวิหารซึ่งจัดเป็นลำดับหนึ่ง ตามประกาศจัดลำดับฐานะของวัดที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ดังนั้น วัดนี้ถ้าเรียกชื่อเป็นทางราชการก็ต้องเรียกว่า “วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามราชวรวิหาร”

ประวัติวัด เนื่องจากวัดราชประดิษฐ์เป็นวัดที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ จึงไม่สู้มีประวัติสืบสมมากนัก แต่มีเรื่องน่าสนใจก็คือพื้นที่อันเป็นที่สร้างวัดและพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ผู้ประเสริฐพระองค์นั้น

พื้นที่อันเป็นที่ตั้งวัด เดิมเป็นที่หลวง เป็นที่ที่พระราชทานให้บรรดาข้าราชการที่มีพระราชประสงค์ให้อาศัยอยู่ใกล้ ๆ ทั้งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ ๑ และรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ บนบริเวณพื้นที่ผืนนี้ปรากฏว่าได้มีผู้สร้างโรงธรรมสำหรับชาวบ้านทำบุญให้ทานและฟังธรรมขึ้นทางด้านทิศตะวันออก บนโรงธรรมแห่งนี้ มีพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่เป็นประจำ ดังมีรูปพระบฏ คือ แผ่นผ้าที่เขียนรูปพระพุทธรูปเจ้าแขวนไว้บูชาเหมือนที่มีอยู่ตามศาลาการเปรียญของวัดทั่วไป ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์จะใช้พื้นที่ทั้งหมดทำเป็นสวนกาแฟ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อถอนโรงธรรมกับให้ผู้มีบ้านเรือนอยู่มาแต่ก่อนย้ายไปอยู่ที่อื่น

แต่สวนกาแฟดังกล่าว เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ สวนกาแฟโรยราล้าลง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำริจะใช้พื้นที่สร้างวัดให้เป็นที่พักพระราชของพระภิกษุสงฆ์ คณะธรรมยุติกนิกายโดยเฉพาะ ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่าบรรดาวัตรธรรมยุติกนิกายอันมีอยู่ขณะนั้น เช่น วัดบวรนิเวศวิหาร ก็อยู่ใกล้พระบรมมหาราชวัง และการที่ทรงพระราชดำริสร้างให้เป็นวัดคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายโดยเฉพาะนั้น เห็นได้จากพระราชประสงค์จะพระราชทานชื่อวัดว่า วัดราชประดิษฐ์สถิตธรรมยุติกนิกาย และมีพระราชประสงค์จารึกไว้ในแผ่นหินอุทิศถวายไว้เช่นนั้น แต่เมื่อการสร้างสำเร็จลงแล้ว ทรงเปลี่ยนชื่อวัดใหม่ว่า วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม เพื่อให้ต้องตามลักษณะของพัทธสีมาที่มีอยู่รอบวัดแสดงขอบเขตของการที่สงฆ์จำพรรษาจะกระทำสังฆกรรม

ได้ทั้งวัด เป็นมหาสีมาหรือสีมาใหญ่ตามชื่อนั้น และวัตถุประสงค์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือวัดนี้เป็นวัดของคณะสงฆ์ธรรมยุติกวัดแรก เพราะบรรดาวัตรธรรมยุตวัดอื่นที่มีอยู่ล้วนแปลงมาจากวัดของคณะสงฆ์มหานิกายเดิมทั้งสิ้น

วัตถุประสงค์ นอกเหนือไปจากพระราชประสงค์ในการสร้างวัดราชประดิษฐ์เพื่อคณะสงฆ์ธรรมยุตขึ้นเป็นวัดแรกตามที่สันนิษฐานกันแล้ว ยังมีวัตถุประสงค์ที่แน่นอนอันปรากฏจากหลักฐานดังต่อไปนี้

ประการที่ ๑ บนแผ่นศิลาจารึกหลังพระวิหารพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ทรงประกาศไว้ว่า

“ก็บัดนี้เจ้านายข้าราชการข้าหน้าข้าในบ้าง ซึ่งเคยเป็นศิษย์ศึกษาประพฤติกการทำบุญให้ทานตามคติอย่างธรรมยุติกฯ พวกกันบ่นว่าวัดพระสงฆ์คณะธรรมยุตอยู่ไกล จะทำบุญให้ทานก็ยากไปต้องไปไกลลำบาก ผู้มีชื่อเขียนไว้ข้างล่าง เดิมเป็นครูอาจารย์ต้นลัทธิชำระข้อปฏิบัติต่าง ๆ ให้เป็นเยี่ยงอย่างในคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย คิดถึงปรารภน่าจะใคร่ได้พระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายนั้น มามีอยู่ในที่ใกล้ตัวอยู่ และให้สมประสงค์ท่านทั้งหลายชายหญิงทั้งปวงถือชอบใจดั่งว่าแล้วนั้นด้วย”

หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ทรงนิพนธ์เล่าเสริมพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในข้อที่ทรงพระราชประสงค์จะอยู่ใกล้พระสงฆ์ ตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ตรัสเล่าไว้ว่า “ในเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงว่างจากพระราชกรณียกิจแล้ว โดยมากทรงแสร้งคนหาออกทางประตูเวทวาทิศมายังวัดราชประดิษฐ์ แล้วประทับสนทนาธรรมกับสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทวะ) อยู่ที่กุฏิของท่านนาน ๆ จนบางครั้งถึงลงบรรทมคว่ำคู่กัน” สมเด็จพระสังฆราชของคณนี้ เป็นอธิบดีสงฆ์หรือเจ้าอาวาสวัดนี้เป็นองค์แรก ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าทรงอาราธนามาครองวัดนี้ขณะที่ยังมีสมณศักดิ์เป็นพระสาสนโสภณ

ประการที่ ๒ วัตถุประสงค์อีกประการหนึ่งของการสร้างวัดนี้ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็คือ รักษาประเพณีการสร้างวัดอันมีมาแต่โบราณ ดังข้อความตอนหนึ่งในประกาศเกี่ยวกับวัดราชประดิษฐ์ เมื่อวันจันทร์ เดือน ๙ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศกว่า “ในแผ่นดินแต่โบราณเมืองไทยเป็นเมืองหลวงในเวลาใดเวลาหนึ่ง เมืองนั้นมักมีวัดสำคัญ ๓ วัด ชื่อต้นคือ วัดมหาธาตุ ๑ วัดราชบูรณะ ๑ วัดราชประดิษฐ์ ๑ ชื่อสามชื่อนี้ กรุงเก่าก็มี พิษณุโลกก็มี สวรรคโลกก็มี”

จากประกาศถึงการสร้างวัดสำคัญ ๓ วัดในเมืองหลวงหรือราชธานี จะเห็นได้ว่าก่อนถึงรัชกาลที่ ๔ ได้มีการสร้างวัดสำคัญมาแล้ว ๒ วัด คือ วัดมหาธาตุ ที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท ทรงสถาปนาวัดสลักขึ้นแล้วเปลี่ยนชื่อมาเป็นวัดมหาธาตุในรัชกาลที่ ๑ อีกวัดหนึ่งคือ วัดราชบูรณะ ซึ่งเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเลียบขึ้นใหม่ทั้งวัด พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงช่วยเหลืออนุเคราะห์โดยตลอดเมื่อสำเร็จเรียบร้อยแล้ว พระราชทานชื่อวัดให้ใหม่ว่า วัดราชบูรณะ ดังนั้นการสร้างวัดราชประดิษฐ์ขึ้นอีก ๑ วัด ในรัชกาลที่ ๔ จึงเป็นการรักษาประเพณีโบราณไว้อย่างบริบูรณ์ตามคติการสร้างวัดสำคัญในเมืองหลวง

ข้อที่นำเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกประการหนึ่งก็คือ พื้นที่ที่สร้างวัดนี้เป็นที่หลวง เป็นของแผ่นดิน พระเจ้าแผ่นดินย่อมทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจที่จะจัดทำโดยไม่ต้องเสียอะไรเลยแต่มิได้ทรงกระทำเช่นนั้น เพราะได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่กรมพระนครบาล จัดการวัดสอบพื้นที่แล้วคิดราคาเป็นจำนวนมาขายให้แก่พระองค์ พระองค์ได้ทรงใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ซื้อทั้งสิ้น ต่อหน้าสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ขณะมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม

วัดราชประดิษฐ์เริ่มสร้างใน พ.ศ. ๒๔๐๗ สำเร็จบริบูรณ์ ประกอบพระราชพิธีผูกพัทธสีมาในวันที่ ๗-๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๘ และทรงอาราธนาสมเด็จพระสังฆราช (สาปสุสเทวะ) มาครองวัดเป็นองค์แรก พร้อมกับพระสงฆ์จากวัดบวรนิเวศวิหารที่คัดเลือกแล้วอีก ๒๐ รูป จากนั้น ก็ได้ทรงอุปการะวัดพระราชประดิษฐ์เป็นพิเศษตลอดมาด้วยพระราชศรัทธาอันมั่นคง

ท่านได้ทราบถึงความสำคัญของวัดราชประดิษฐ์ทั้งในด้านฐานะประวัติและพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐที่ทรงสถาปนาวัดมาแล้ว จากนั้นจะขอนำท่านชมความงดงามความสำคัญของปูชนียวัตถุสถานอันเป็นมรดกของชาติไทยแห่งนี้อย่างต่อเนื่องต่อไป โดยขอเริ่มในเขตพุทธาวาสก่อน ดังนี้

พระวิหาร ๗ ห้อง ก่อนอื่นต้องขอชี้แจงให้ทราบเสียก่อนว่า พระวิหาร ๗ ห้องนี้ถือว่าเป็น พระอุโบสถ หรือ โบสถ์ อันสถานที่พระสงฆ์ประกอบสังฆกรรมได้ด้วย ซึ่งเป็นเรื่องที่แตกต่างกันจากวัดอื่นๆ โดยทั่วไป ที่มีพระวิหารและอุโบสถเป็นคนละหลัง พระวิหารแห่งนี้บางส่วนเรียกว่า **พระวิหารหลวง** แต่ที่มีคำว่า “๗ ห้อง” ต่อท้ายนั้น เป็นรูปทรงของอาคารที่มีความยาวอยู่ ๗ ห้อง การเข้าไปชมพระวิหารแห่งนี้ ต้องผ่านเข้าทางประตูกำแพงวัดด้านเหนือ ซึ่งมีบานประตูไม้สลักเป็นรูปเสี้ยวทางร่าง้าวอยู่บนหลังสิงโต เมื่อผ่านเข้าไปแล้วจะเห็นพระวิหารตั้งตระหง่านอยู่บนไพที มีกำแพงแก้วล้อมรอบ รูปทรงพระวิหารเป็นอาคารทรงไทย มีหลังคาลาด ๓ ชั้น ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา และมุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเหลือง หน้าบันทั้งด้านหน้าด้านหลัง มีรูปพระมหาพิชัยมงกุฎบนพระแสงขรรค์คู่ประดิษฐานอยู่บนพานแว่นฟ้า วางอยู่บนหลังช้าง ๖ เชือก กระหนาบด้วยฉัตรห้าชั้นลงรักปิดทองอร่าม แบ่งออกเป็น ๒ ตอน คือ ตอนบนและตอนล่างมีลวดลายเป็นกรอบแบ่งส่วนแบ่งตอนให้เห็นอย่างชัดเจน มีมุขลดทั้งด้านหน้าและด้านหลัง และมีหน้าบันเช่นเดียวกันกับหน้าบันใหญ่ แต่ย่อส่วนเล็กลง พระระเบียงมีเสากลมรับเชิงชายรอบด้าน ผนังด้านนอกและเสาดพระระเบียงประดับด้วยหินอ่อนตลอด เว้นบัวหัวเสาและรักปิดทอง ชุ่มประตูและหน้าต่างทุกบาน มีรูปทรงเป็นมงกุฎทำด้วยปูนปั้นติดกระຈังปิดทองอร่ามทุกซุ้ม บานประตูและบานหน้าต่างสลักเป็นลายก้านแย่งซ้อนกันสองชั้น ปิดทองประดับกระจก มีแผ่นพลาสติกหนาปิดทับลายป้องกันการชำรุดเสียหายทุกบาน เฉพาะด้านหลังพระวิหารติดแผ่นศิลาจารึกประกาศสร้างวัดและผูกพัทธสีมา

ภายในพระวิหาร พระประธานมีนามว่า “พระพุทธรูปปางสมาธิ” เป็นพระพุทธรูปหล่อปางสมาธิ หน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๖ นิ้ว สูง ๑ ศอก ๘ นิ้ว พระเวศหรือพระรัศมี ๕ นิ้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าเรื่องไว้พระนิพนธ์ “ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ” ว่า

“พระพุทธรูปองค์นี้ หล่อจำลองจากพระพุทธรูปสำคัญ ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระที่นั่งพุทธไสยาสน์ ในพระบรมราชวัง เมื่อในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดำรัสเกล้าว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลื่อมใสในพระพุทธรูปสำคัญมาก เมื่อทรงสร้างวัดราชประดิษฐ์มีพระราชประสงค์จะใคร่เชิญไปตั้งเป็นพระประธาน แต่ทรงพระราชดำริว่า พระพุทธรูปสำคัญประดิษฐานอยู่บนพระที่นั่งในพระราชวังแล้ว ไม่ควรจะเชิญไปไว้ที่วัด จึงโปรดเกล้าฯ ให้ถ้ายอย่างเท่าพระองค์ หล่อขึ้นใหม่กะไหล่ทอง แล้วเชิญไปประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ”

พระพุทธรูปปางสมาธิ ประดิษฐานอยู่ในซุ้มบนชุกชี นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปยืน พระพุทธรูปนั่ง และพระศาสดาจำลองขนาดเล็ก กับพระนิรันตรายที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคิดแบบอย่างแล้วโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้น ๑๘ พระองค์ แล้วถวายไปยังพระอารามต่างๆ พระนิรันตรายพระองค์นี้ก็เป็น ๑ ใน ๑๘ พระองค์ที่หล่อขึ้นเป็นครั้งแรก

ภาพจิตรกรรมพระราชพิธี ๑๒ เดือน บนฝาผนังในพระวิหารมีภาพจิตรกรรมเกี่ยวกับพระราชพิธี ๑๒ เดือน อยู่ตอนล่าง แต่มีภาพเทพชุมนุมอยู่ตอนบนเป็นภาพที่เขียนด้วยสีฝุ่น โดยเฉพาะภาพพระราชพิธี ๑๒ เดือน ขอแนะนำให้ชมดังนี้

บนผนังด้านขวามือและเรียงจากหน้าไปหลัง

มกราคม เป็นภาพพระราชพิธีตรียัมปวาย (โล้ชิงช้า) อันเป็นพิธีพราหมณ์ทำที่หน้าวัดสุทัศนเทพวราราม

กุมภาพันธ์ พระราชกุศลเลี้ยงพระตรุษจีน (มีขนมจีนกับเกาเหลา) ณ พระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ในพระบรมมหาราชวัง

มีนาคม พระราชพิธีตรุษสิ้นสุถี เป็นพิธีขบความไม่ดี ความชั่วร้ายออกนอกเมือง โดยทรงอาราธนาพระสงฆ์รับพระราชทานฉัน ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง และมีภาพเด็กเล่นว่าวในบริเวณท้องสนามหลวง

บนผนังด้านซ้ายมือจากหลังมาหน้า

เมษายน พระราชพิธีสงกรานต์ มีภาพการมอบของขวัญ การรดน้ำอำนวยพร และการละเล่นการรดน้ำกันเป็นที่สนุกสนาน ตามวัดมีการก่อพระเจดีย์ทราย ทำความสะอาดวัด สรงน้ำพระ

พฤษภาคม พระราชพิธีวิสาขบูชา ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ในพระบรมมหาราชวัง พระเจ้าแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินนำประชาชนเวียนเทียนรอบพระอุโบสถและพิธีแรกนา

มิถุนายน พระราชกุศลถวายสลากภัตที่วัดราชประดิษฐ์ มีข้าราชการสำนักนำของและผลไม้มาถวายพระ โดยวิธีให้จับสลาก

กรกฎาคม พระราชพิธีบวชนาคหลวง และการโปรยทานในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

สิงหาคม พระราชพิธีโสกันต์ (โกนจุก) ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

กันยายน พระราชพิธีกวนข้าวทิพย์ หน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พิธีนี้ใช้สาวพรหมจรรย์กวนข้าวทิพย์ นิมนต์พระสงฆ์ฉันข้าวทิพย์ หลังจากพระสงฆ์ฉันแล้ว พระราชทานข้าวทิพย์แก่พระบรมวงศานุวงศ์และแก่ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน

ตุลาคม พระราชพิธีพระกฐินหลวงที่เสด็จพระราชดำเนินไปทรงทอด ณ พระอารามหลวงต่างๆ หลังวันออกพรรษา จะเห็นขบวนเชิญผ้าพระกฐินและของถวายพระที่บรรทุกช้างตามมา

พฤศจิกายน พระราชพิธีลอยพระประทีปที่ท่าราชวรดิฐ ชาวบ้านเรียกว่าพิธี “ลอยกระทง” มีกระทงรูปต่างๆ ลอยอยู่เหนือน้ำ

ธันวาคม พระราชกุศลเลี้ยงขนมเบื้อง โดยเกณฑ์พระบรมวงศานุวงศ์ช่วยกันทำขนมเบื้องเลี้ยงพระ ซึ่งเป็นพระราชอาคันตุกะจำนวน ๘๐ รูป ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

ส่วนที่ผนังหน้ากลองหรือผนังด้านที่ตรงกับเบื้องหน้าพระประธานนั้น เขียนภาพบรรยายกาตสุริยุปราคาหมดดวงที่หัวกอ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรพร้อมด้วยนักดาราศาสตร์ชาวฝรั่งเศส และเซอร์แฮร์รีออต ข้าหลวงอังกฤษประจำสิงคโปร์ ทั้งนี้เพื่อยืนยันความเป็นนักดาราศาสตร์ที่แม่นยำของพระองค์ที่ทรงทำนายว่า จะมองเห็นสุริยคราสหมดดวงในประเทศไทย ณ สถานที่หัวกอ แห่งนี้

ภาพจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวนี้เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ และช่างกรมศิลปากรได้เคยซ่อมมาแล้ว
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ ถึง ๒๕๐๑

อักษรขอมย่อ นอกจากจะชมพระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนังแล้ว ภายในพระวิหารทรงช่องที่เหนือ
ประตูและหน้าต่าง จะมีอักษรขอมย่อเขียนเป็นเรื่องต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาดังนี้

บนช่องประตูใหญ่ด้านหน้า เรื่องโอวาทปาติโมกขคาถาและไตรสิกขา

บนช่องประตูใหญ่ด้านหลัง และสองหน้าต่างข้างหน้าเรื่อง เวสาร์ชกรณธรรม ๕

บนช่องหน้าต่างด้านตะวันออก เรื่องอุปทานิยธรรม ๗

บนช่องหน้าต่างด้านทิศตะวันตก เรื่องอริยทรัพย์ ๗

อักษรขอมย่อเหล่านี้ เขียนอย่างวิจิตรอยู่ในกรอบปูนปั้นเป็นลวดลายงามมาก

ปสาธณเจดีย์ อยู่หลังพระวิหาร เป็นพระเจดีย์ใหญ่ มีกำแพงแก้ว ๒ ชั้น ประดับด้วยหินอ่อนทั้งล้น
ประธานเจดีย์ แปลว่า เจดีย์หิน ด้านหน้าหรือด้านเหนือของพระเจดีย์มีพระรูปของสมเด็จพระสังฆราช (สา
บุสฺสเทวะ) หล่อด้วยสัมฤทธิ์ในทำนองแสดงพระธรรมเทศนา ขนาดเท่าองค์จริง ประดิษฐานอยู่ในซุ้ม พระรูป
สมเด็จพระสังฆราชรูปนี้ ช่างชาวสวิสส์ ชื่อ เวนิง เป็นผู้ปั้น ถัดจากพระเจดีย์เข้าไปข้างหลังมีพระปรางค์องค์
หนึ่งเรียกชื่อกันว่า ปรางค์เขมร เป็นที่บรรจุพระอังคารของสมเด็จพระสังฆราช (สา บุสฺสเทวะ) และของ
เจ้าอาวาสต่อมาอีก ๒ องค์

ปราสาทยอดปรางค์ ปราสาทยอดปรางค์มี ๒ หลัง ตั้งอยู่บนลานไพฑูริยทางทิศตะวันออกและทิศ
ตะวันตกของพระวิหาร รูปร่างของปราสาทคล้ายกัน ขนาดเท่ากัน แตกต่างกันบ้างเพียงเครื่องประดับเล็ก ๆ น้อย ๆ
กล่าวกันว่า เดิมเป็นของที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔ แต่เครื่องบนทำด้วยไม้ ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้รื้อทำใหม่เป็นคอนกรีต ปราสาทหลังตะวันออกหน้าบันของซุ้มประดับ
ด้วยรูปปั้นนูนปางประสูติและเสด็จดับขันธปรินิพพาน ภายในใช้เก็บพระไตรปิฎกและพระธรรม ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกกัน
อีกชื่อหนึ่งว่า หอไตร หรือหอพระไตรปิฎก ส่วนปราสาทหลังทิศตะวันตก ยอดปรางค์ประดับหน้าบันของซุ้มเป็น
รูปปั้นนูนพระนารายณ์บรรทมสินธุ์อยู่บนหลังมกรหรือมังกร เบื้องหลังมีนางลักษมีและเศียรพญานาคแผ่อยู่
ภายในปราสาทหลังนี้ประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เติมพระองค์ ประทับยืนบนแท่น
และขนาดเท่าองค์จริง ทรงฉลองปิดพระอุรา พระภูษาโจง พระหัตถ์ขวาทรงถือหนังสือ พระหัตถ์ซ้ายทรงถือ
พระแสงกระบี่ ปราสาทหลังนี้บางท่านเรียกว่า **หอพระจอม**

นอกจากปูชนียสถานสำคัญดังกล่าวนี้ ทางด้านหน้าของพระวิหารตรงมุมไพฑูริยศาลาขนาดเล็กทรงไทยอยู่
มุมละหลัง ส่วนข้างล่างมีศาลาตินอยู่ชิดกำแพงข้างประตูสองหลัง

ส่วนพื้นที่ทางขวาของพระวิหารมีกำแพงกันเป็นเขตนั่นก็คือ บริเวณเขตวัดที่เรียกว่า สังฆาวาส ภายในมี
หอรบพระพักตร์ พระตำหนักของสมเด็จพระสังฆราช (สา) หมู่กุฏิสงฆ์ของวัดนี้ และพระตำหนักสำหรับเจ้านาย
ที่ทรงมาจำพรรษา สร้างสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่บริเวณเขตสังฆาวาสมีป้ายห้ามมิให้ผู้หญิงผ่านเข้าไปและมีมา
ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ได้นำเรื่องวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ราชวรวิหาร ซึ่งนับว่าเป็นมรดกของชาติที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งมาเสนอท่านครั้งนี้ จึงหวังว่าจะเป็นเครื่องเตือนใจให้ท่านผู้ฟังได้ให้ความสนใจแก่วัดนี้ช่วยกันอนุรักษ์รักษาไว้เป็นสมบัติของชาติไทยต่อไป และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงตั้งคณะสงฆ์ภิกษุสามเณรขึ้นในประเทศไทย และทรงสร้างวัดนี้ให้แก่คณะสงฆ์เป็นวัดแรกด้วยพระราชศรัทธาอันยิ่งใหญ่

มรดกทางเทคโนโลยีของไทย

เรียบเรียงโดย นายเย็นใจ เลาหวนิช

ในปัจจุบันท่านคงจะสังเกตเห็นแล้วว่าคนไทยใช้คำว่า “เทคโนโลยี” กันบ่อยครั้งทั้งในการพูด การเขียน การโฆษณา ตลอดจนการตั้งชื่อกิจกรรมต่าง ๆ เช่น “ตลาดนัดเทคโนโลยี” “เทคโนโลยีสารสนเทศ” “นิทรรศการเทคโนโลยีการเกษตร” เป็นต้น จนอาจกล่าวได้ว่าเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้ในชีวิตไทยในปัจจุบันนี้ ใครไม่รู้จักเทคโนโลยีหรือไม่ใช้เทคโนโลยีในการดำรงชีวิตหรือไม่ใช้คำว่า “เทคโนโลยี” ในการพูดการเขียน ก็เหมือนว่าจะเป็นคนไม่ทันสมัยเสียแล้ว ดูไปอีกทีก็คล้ายกับการ “เห่อ” ของใหม่ ซึ่งเพิ่งจะติดตลาดมาเมื่อไม่นานมานี้

ความจริงเทคโนโลยีเป็นสิ่งที่มิได้อยู่คู่กับชีวิตไทยตั้งแต่โบราณกาลแต่มิได้เรียกกันว่า “เทคโนโลยี” เพราะเป็นคำใหม่ซึ่งเพิ่งจะปรากฏเป็นทางการครั้งแรกในพจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ คนส่วนมากในอดีตรู้จักเทคโนโลยีในฐานะ “วิชาหมอ” และ “วิชาช่าง” ต่าง ๆ ช่างไทยในสมัยโบราณได้ฝากฝีมืออันน่าพิศวงไว้เป็นมรดกของชาติดังปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้หลายเรื่อง

เทคโนโลยีด้านสถาปัตยกรรม อันเป็นมรดกของไทยมีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์น่าประทับใจทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา แม้จะเหลือแต่ซากปรักหักพังของปราสาทราชมนเฑียร โบสถ์ วิหารของพระราชวังโบราณ แต่สิ่งเหล่านั้นสะท้อนให้เห็นความยิ่งใหญ่ที่เคยมีในอดีต ซึ่งศรีปราชญ์เปรียบเทียบว่า เสมือนย้ายจากสวรรค์มาไว้บนพื้นดิน ดังโคลงว่า

“อยุธยาสลัมฟ้า	ลงดิน แลฤา
อำนาจบุญเพรงพระ	ก่อเกื้อ
เจดีย์ละอออินทร์	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ	นอกโสม”

ความสำเร็จทางเทคโนโลยีด้านสถาปัตยกรรมที่น่าภูมิใจ คือ เรือนไทย คนที่เคยอาศัยในเรือนไทยจะทราบดีว่าอยู่สบาย ไม่ร้อน เพราะระบายลมได้ดีมาก หลังคาทรงสูงช่วยระบายอากาศร้อนขึ้นไปข้างบน ทำให้ข้างล่างเย็นสบาย นอกจากนั้น เรือนไทยยังมีใต้ถุนซึ่งใช้เป็นที่พักผ่อนได้เป็นอย่างดี ในบริเวณที่เป็นที่ราบลุ่มภาคกลางเมื่อถึงฤดูน้ำหลากก็ไม่เดือดร้อนต้องหนีน้ำ เพียงแต่ขึ้นไปอยู่บนเรือนก็หมดปัญหาเพราะปลวกที่สูงพอที่น้ำจะท่วมไม่ถึง แต่ลักษณะที่สำคัญของเรือนไทยที่นับว่าเป็นความสำเร็จทางเทคโนโลยีการก่อสร้างของบรรพบุรุษไทย คือเรือนไทยสามารถถอดออกได้เป็นชิ้น ๆ และนำมาประกอบกันใหม่ได้อีก เพราะไม่มีการใช้ตะปูแต่ใช้ระบบการเข้าไม้ที่แนบเนียน โดยวิธีการเข้าปากไม้ซึ่งบากเป็นร่องในตัวไม้แต่ละตัวแล้วนำมาประกบตรึงเข้าด้วยกันโดยอาศัยสลักไม้ยึด ในขณะที่เครื่องเรือนถอดได้นั้นถือว่าเป็นของใหม่ของคนยุคปัจจุบัน แต่คนไทยกลับมีบ้านถอดได้มานานหลายร้อยปีแล้ว น่าเสียดายเพียงอย่างเดียวคือ ยังไม่มีใครพัฒนาต่อ

เมื่อกล่าวถึงช่างในอดีตแล้วจะเว้น “ช่างสิบหมู่” เสียมิได้ โบราณได้แบ่งช่างออกเป็นหมวดหมู่ หรือ ประเภทต่าง ๆ หลายประเภท แต่มิได้หมายความว่าช่างไทยทั้งหมดมีเพียงสิบประเภทเท่านั้น เข้าใจว่ามีมากกว่าสิบประเภท สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งทรงเป็นที่รู้จักในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ว่า “นายช่างใหญ่แห่งกรุงสยาม” ทรงกล่าวถึงช่างสิบหมู่ไว้ว่า “ช่างสิบหมู่เป็นแต่ชื่อกรมหที่รวบรวมช่างไว้ มีสิบหมู่ด้วยกัน ไม่ใช่ช่างในบ้านเมืองมีแค่สิบอย่างเท่านั้น” พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ซึ่งทรงรับผิดชอบคุมช่างสิบหมู่ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงพระนิพนธ์เโครงบอกชื่อช่างสิบหมู่ไว้ว่า

“เขียน, กระดาษ, แกะ, หุ่น, ปั้น,
กลึง, หล่อ, ไม้สูง, สลัก,

ปูน, รักร, บุษบา,
ช่างไม้”

ซึ่งถ้านับแยกตามโคลงจะได้ ๑๓ ช่าง มิใช่ ๑๐ ช่าง มีผู้เข้าใจว่า เดิมอาจจัดไว้เพียง ๑๐ หมู่ ต่อมาภายหลังมีการเพิ่มหมู่ช่างขึ้นใหม่ แต่มิได้เปลี่ยนชื่อกรมหคือ ยังคงเรียกด้วยความเคยชินว่า “กรมหช่างสิบหมู่” ก็เป็นได้ อย่างไรก็ดี ประเด็นสำคัญที่จะกล่าวถึงในที่นี้มิใช่เรื่องชื่อ แต่เป็นคุณภาพของงานช่างไม่ว่าจะเป็นประเภทใดก็ตามเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปแล้วว่า งานจากฝีมือช่างไทยเป็นงานประณีต ละเอียดย่อน มีลักษณะการสร้างสรรค์สูงเยี่ยม เป็นงานคุณภาพที่ควรแก่การชื่นชมยินดีและภาคภูมิใจอย่างแท้จริง เป็นเอกลักษณ์ของไทยที่สำคัญประการหนึ่ง

ควรทราบว่ “งานช่าง” ดังที่กล่าวมาข้างต้นเป็น “เทคโนโลยี” แต่ทว่า “เทคโนโลยี” มีความหมายกว้างกว่า “งานช่าง” คือ ครอบคลุมกิจกรรมต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวถึงความหมายของเทคโนโลยีเป็นภาษาง่าย ๆ ว่า หมายถึง “การรู้จักนำมาทำให้เป็นประโยชน์” ตามความหมายนี้ งานช่างเป็นเทคโนโลยี แต่เรื่องอื่น ๆ ที่ไม่ใช่งานช่างก็เป็นเทคโนโลยีด้วย เช่น ความรู้ในการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การขยายพันธุ์พืชและสัตว์ การแปรรูปพืชและสัตว์ไปเป็นอาหาร ตั้งแต่อาหารสด อาหารแห้ง อาหารหมัก-ดอง แห้ยม เชื่อม กวน ไปจนกระทั่งอาหารกระป๋อง หรืออาหารสำเร็จรูปต่าง ๆ ตัวอย่างทั้งหมดนี้เป็น “เทคโนโลยีการเกษตร” ซึ่งเชื่อมโยงกับ “เทคโนโลยีอาหาร” และ “เทคโนโลยีอุตสาหกรรมอาหาร” ยังมีตัวอย่างเทคโนโลยีประเภทอื่น ๆ อีก เช่น

เทคโนโลยีการแพทย์ มีตัวอย่างเช่น การวินิจฉัยโรค, การผ่าตัด, กายภาพบำบัด, เภสัชบำบัด ฯลฯ

เทคโนโลยีการสาธารณสุขมีตัวอย่าง เช่น การป้องกันและแก้ปัญหาโรคระบาด, การส่งเสริมอนามัยประชาชน, การวางแผนครอบครัว ฯลฯ

เทคโนโลยีการคมนาคม มีตัวอย่างเช่น การเดินทาง, การบิน, การติดต่อโดยโทรศัพท์, การติดต่อโดยสัญญาณผ่านดาวเทียม ฯลฯ

เทคโนโลยีการดนตรี มีตัวอย่างเช่น การเล่นดนตรีแบบต่าง ๆ เช่น ดนตรีไทย, ดนตรีสากล การเล่นแบบเดี่ยวหรือเป็นวง ฯลฯ

เทคโนโลยีสังคม มีตัวอย่างเช่น การประชาสัมพันธ์ การจัดการสหกรณ์ การจัดการศึกษา กฎหมาย การปกครอง การตลาด การโฆษณา ฯลฯ

เทคโนโลยีระดับสูง มีตัวอย่างเช่น คอมพิวเตอร์ การสื่อสารระบบเลเซอร์ หุ่นยนต์ ซูเปอร์คอนดัคเตอร์ นิวเคลียร์ฟิวชัน

เทคโนโลยีเหมาะสม มีตัวอย่างเช่น กังหันลม เครื่องสูบน้ำใช้เท้าเหยียบ บ้านอิฐดินซีเมนต์ เชื้อนยาง บ้านไม้ไผ่ขัดและถือปูน การผสมพันธุ์ปลาบึก ฯลฯ

เทคโนโลยีโบราณ มีตัวอย่างเช่น การใช้ม้าเร็วสื่อสาร ยาสมุนไพร จักสาน การทอผ้าพื้นเมือง การทำน้ำตาลปีบ การทำน้ำปลา การทำนาเกลือ การทำนาอบไทย เครื่องร่ำ การต่อสู้ต่าง ๆ เช่น มวยไทย ฟันดาบ ยุทธหัตถี นวดแผนโบราณ โสยศาสตร์ โหราศาสตร์ เป็นต้น

เทคโนโลยีทุกประเภททั้งตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วหรือยังไม่ได้กล่าวถึง อาจแยกออกได้เป็น ๒ องค์ประกอบคือ ส่วนแรกเรียกว่า hardware เป็นส่วนที่มี “รูปธรรม” มีลักษณะเป็นเครื่องจักร, อุปกรณ์, เครื่องมือ หรือชิ้นส่วนที่เป็นวัตถุ กับอีกส่วนหนึ่งเรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Software เป็น “นามธรรม” คือ เป็นความรู้ ซึ่งอยู่ในสมองของผู้มีเทคโนโลยีนั้น แต่อาจถ่ายทอดเก็บไว้ในวัตถุได้ เช่น โปรแกรมที่ใช้กับคอมพิวเตอร์ ซึ่งบันทึกลงในแถบหรือจานแม่เหล็ก หรือ magnetic tape/disc โน้ตเพลงที่เขียนไว้ในกระดาษแบบแปลนบ้านบนกระดาษพิมพ์เขียวหรือตำรายาสมุนไพรในสมุดข่อย เป็นต้น เทคโนโลยีจะมีสภาพสมบูรณ์ ส่วนใหญ่ต้องมีทั้งรูปธรรมและนามธรรมประกอบกัน เช่น การเล่นดนตรีจะต้องมีเครื่องดนตรี ซึ่งเป็นรูปธรรมและโน้ตเพลงหรือความรู้ในการเล่นเพลงนั้น ๆ ซึ่งเป็นนามธรรมจะมีเพียงอย่างเดียวอย่างหนึ่งก็เล่นไม่ได้ และถ้าเล่นเป็นวงก็ต้องมีความรู้ในการนำวงดนตรีด้วยสำหรับดนตรีไทย แม้ว่าในสมัยก่อนจะไม่มีโน้ตเพลงแต่อาศัยการถ่ายทอดความรู้ด้วยการจำและเล่นจนเกิดความชำนาญ ซึ่งเรียกว่า “ถ่ายทอดเทคโนโลยี” ในส่วนที่เป็น software จากครูไปสู่ลูกศิษย์ ส่วนการผลิตเครื่องดนตรี เช่น ระนาด ข้อง ซออู้ ฉิ่ง ฯลฯ ก็มีการถ่ายทอดเทคโนโลยีในการผลิตจากครูไปสู่ลูกศิษย์เช่นเดียวกัน

เทคโนโลยีในการเล่นดนตรีก็ดี หรือเทคโนโลยีในการผลิตเครื่องดนตรีก็ดี ตลอดจนเทคโนโลยีอื่น ๆ ทุกประเภทเป็นสิ่งที่รู้จักกันในสมัยก่อนว่า “วิชา” หรือ “วิชา” ซึ่งแปลว่า “ความรู้” นั่นเอง และเป็นความรู้ที่คนโบราณหวงแหน หรือ “หวงวิชา” วิชาในภาษาโบราณความจริงก็ตรงกับคำว่า “เทคโนโลยี” ในปัจจุบันนั่นเอง ใครมีเทคโนโลยีคนนั้นก็ต้องหวงแหน เพราะเทคโนโลยีมีค่าเป็นเงินเป็นทอง สามารถนำไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัวได้เป็นตัวทำให้เกิดมูลค่าเพิ่มในการผลิตสินค้า และบริการที่ขายให้แก่ลูกค้า

อย่างไรก็ดี เทคโนโลยีไม่จำเป็นจะจำกัดอยู่เฉพาะ “การผลิต” เพียงอย่างเดียวเท่านั้น เทคโนโลยีเกี่ยวข้องกับทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับ “การรู้จักนำมาทำให้เป็นประโยชน์” ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งอาจสรุปเป็นภาษาชาวบ้านว่า เทคโนโลยีคือ “ทำเป็น” ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ความรู้เกี่ยวกับ “วิธีทำ” หรือ “กระบวนการ” ซึ่งเป็นนามธรรมกับเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่จำเป็นต้องใช้ในการทำเป็น ซึ่งเป็นรูปธรรม การทำเป็นอาจแบ่งได้เป็น ๕ ระดับ เรียกว่า “ขีดความสามารถทางเทคโนโลยี ๕ ระดับ”

๑. ความสามารถในการเลือกสรร เป็นความสามารถระดับต่ำสุดทางเทคโนโลยีเริ่มตั้งแต่เรื่องง่าย ๆ เช่น รู้จักเลือกซื้อผลไม้ที่มีคุณภาพจากการดูสีเปลือก รู้จักเลือกพืชสมุนไพรมาใช้แก้โรคต่าง ๆ รู้จักเลือกวัตถุดิบในการปรุงอาหาร รู้จักเลือกซื้อรถไถนา รู้จักเลือกวัตถุดิบเพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรม ตลอดจนรู้จักเลือกซื้อเครื่องบินรบสมรรถนะสูง เป็นต้น ผู้ที่มีความสามารถระดับแรกทางเทคโนโลยีจะต้องมีความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเทคโนโลยีนั้นแต่ไม่จำเป็นต้องลึกซึ้งถึงระดับแก้ไข ดัดแปลง หรือพัฒนาใหม่ เพียงแต่รู้หลักการและวิธีใช้ก็เพียงพอแล้ว

๒. ความสามารถในการแก้ปัญหา เป็นความสามารถระดับสูงถัดจากการมีความรู้ทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับเทคโนโลยี คือ มีความรู้สึกซึ่งเข้าใจระบบการทำงานและกลไกต่าง ๆ เป็นอย่างดี จนสามารถวิเคราะห์ปัญหา ข้อขัดข้องเมื่อเกิดมีขึ้น ตลอดจนสามารถแก้ไขซ่อมแซมให้กลับคืนดังเดิมได้ เช่น รู้จักซ่อมรถไถนา ซ่อมโรงงานอุตสาหกรรม ซ่อมเครื่องบิน ฯลฯ

๓. ความสามารถในการดัดแปลงหรือปรับปรุง เป็นความสามารถสูงกว่าการแก้ปัญหาขัดข้องของเทคโนโลยี คือ สามารถดัดแปลงเทคโนโลยีเดิมให้มีคุณภาพเพิ่มขึ้น หรือพลิกแพลงมาใช้ในสถานการณ์ใหม่ให้เหมาะสมกับความต้องการ คนไทยมีความสามารถในเรื่องนี้มาก ดังเช่นนักประดิษฐ์ ชื่อ นายสนอง รุติประ ได้ประดิษฐ์เรือหางยาวลำแรกของโลกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๖ โดยนำเรือพายม้า มาดัดตั้งเครื่องยนต์จุระหัดขนาด ๒.๕ แรงม้าต่อเพลายาว ๒ เมตรครึ่งไปยังใบจักร ๒ แฉก ใช้แจวติดกับหลักแจวทำเป็นหางเสือลำเรือกว้าง ๑ เมตร ๒๐ เซนติเมตร ยาว ๕ เมตร บรรจุผู้โดยสารได้ ๑๐ คน เป็นต้นแบบซึ่งภายหลังได้รับการพัฒนาจนเป็นเรือหางยาวที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

๔. ความสามารถในการสร้างทั้งระบบ เป็นความสามารถที่สูงกว่าการดัดแปลงหรือปรับปรุง เพราะเป็นการสร้างเพียงบางส่วนเท่านั้น ส่วนการสร้างทั้งระบบเป็นความสามารถที่สูงกว่า เช่น ในปัจจุบันในโรงงานประกอบรถยนต์ในประเทศไทย สามารถประกอบรถทัวร์ปรับอากาศที่มีคุณภาพเท่าเทียมต่างประเทศได้ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย สามารถผลิตเครื่องฟอกอากาศมีคุณภาพเท่าเทียมต่างประเทศโดยไม่จำเป็นต้องซื้อเครื่องจากต่างประเทศมาดัดแปลงเป็นตัวอย่าง

๕. ความสามารถในการคิดประดิษฐ์สิ่งใหม่ เป็นความสามารถสูงสุดทางเทคโนโลยี คือ สามารถคิดประดิษฐ์สิ่งใหม่ซึ่งอาจเป็นวัตถุ เช่น เครื่องจักรกล วัสดุชนิดใหม่ หรือกระบวนการ/วิธีการใหม่ ซึ่งยังไม่มีมาก่อนในโลกได้ เช่น การผสมเทียมปลาบึก ซึ่งเป็นปลาน้ำจืดที่ใหญ่ที่สุดในโลกสำเร็จเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๔ โดยคณะนักวิจัยไทยมีนายเสน่ห์ ผลประสิทธิ์ เป็นผู้ดำเนินการเป็นเรื่องที่ไม่เคยมีใครทำสำเร็จมาก่อน เป็นต้น

ท่านผู้ฟังที่เคารพ ชัดความสามารถทางเทคโนโลยีทั้งห้าระดับนั้นคนไทยมีอยู่แล้วแม้ว่าจะกระจายไปในสาขาต่าง ๆ กัน ซึ่งแสดงว่าชาวไทยไม่ด้อยกว่าชาติใดในโลก ในเรื่องความสามารถทางเทคโนโลยีซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่โบราณ จนกระทั่งปัจจุบันหากได้รับการสนับสนุนส่งเสริมอย่างเหมาะสมและเพียงพอจากทางรัฐบาลก็เป็นที่น่าพอใจว่า เราจะสามารถพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยีในวันหนึ่งข้างหน้า การส่งเสริมที่เหมาะสมในที่นี้คือการจัดให้มีทุนเพื่อการวิจัยและพัฒนา และการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าจากต่างประเทศเป็นการเรียนลัด หากทำได้ก็เท่ากับสนองพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย” ซึ่ง พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงกล่าวถึงพระองค์ท่านใน “เจ้าชีวิต” ไว้ว่า

“เมื่อทรงอ่านภาษาอังกฤษได้แล้ว ก็ทรงทราบสถานการณ์ในโลกจากหนังสือภาษาอังกฤษที่ได้ทรงอ่าน จึงทรงทราบว่า ถ้าจะพยายามไล่ตามฝรั่งให้ทันในการก้าวหน้าแล้วเราจะต้องพยายามทำให้ได้ในเวลาเพียง ๑๐ ปี แต่ฝรั่งนั้นเขามีเวลาค่อย ๆ ทำกันมาตั้งหลายร้อยปีแล้ว”

พระบรมมหาราชวัง

ศาสตราจารย์ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงนิพนธ์

พระบรมมหาราชวังหรือวังหลวงนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างกรุงเทพมหานครฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ เป็นการย้ายราชธานีจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาคือกรุงธนบุรี มายังฝั่งตะวันออก คงจะเป็นเพราะทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นคูเมืองของราชธานีใหม่ทางด้านทิศตะวันตก พระบรมมหาราชวังมีบริเวณคิดเป็นเนื้อที่ ๑๕๒ ไร่ ๒ งาน มีกำแพงใบเสมาก่ออิฐ และป้อมปราการรายล้อมอยู่โดยรอบทั้งสี่ด้าน เนื่องจากในขณะนั้นพระมหากษัตริย์ทรงปกครองตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หมายความว่าทรงดำรงตำแหน่งดังนายกรัฐมนตรีในปัจจุบันด้วย ด้วยเหตุนี้พระบรมมหาราชวังจึงแบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือส่วนนอกทางด้านทิศเหนือเป็นที่ตั้งสถานที่ราชการต่าง ๆ ทางทิศตะวันออกของส่วนนี้เป็นที่ตั้งวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ประดิษฐานพระพุทธรูปมหาเศวตฉัตร ๑๖ องค์ และพระราชมณเฑียรสถานสำหรับประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ อันเป็นเขตที่อนุญาตให้บุรุษเข้ามาได้ ส่วนพื้นที่ตอนในเบื้องหลังพระมหาปราสาทพระราชมณเฑียรเป็นเขตฝ่ายใน ซึ่งแต่ก่อนเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระอัครมเหสี พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน และข้าบาทบริจาริกา แต่เดิมพระบรมมหาราชวังหาได้มีความยาวจากเหนือไปใต้เท่าในปัจจุบันไม่ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ต่อเขตพระบรมมหาราชวังลงไปทางด้านทิศใต้จนจดเขตวัดพระเชตุพนฯ หรือวัดโพธิ์ดังในปัจจุบัน พระบรมมหาราชวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้น ใช้เวลาสร้างอยู่ ๓ ปี จึงแล้วเสร็จ

ต่อไปนี้จะได้อธิบายถึงพระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียรสถานตามลำดับ ตั้งแต่ทิศตะวันตกมายังทิศตะวันออกโดยสังเขป ดังต่อไปนี้คือ

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แต่เดิมพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างด้วยเครื่องไม้เลียนแบบพระที่นั่งสรรเพชญปราสาทในพระราชวัง ณ พระนครศรีอยุธยา แต่ต่อมาถูกฟ้าผ่าไฟไหม้จึงโปรดให้สร้างขึ้นใหม่ก่ออิฐถือปูน พระราชทานนามใหม่ว่าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทได้ทรงกระทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในพระที่นั่งองค์นี้ ในพระที่นั่งมีวัตถุสำคัญคือ พระแท่นเศวตฉัตรประดับมุกและพระแท่นราชบรรจรณ์ หรือพระแท่นบรรทมประดับมุกของรัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยามหาเสนา (ตันสุกุล บุณนาค) เป็นผู้สร้าง मुखทางด้านตะวันตกใช้สำหรับประดิษฐานพระบรมศพของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน พระอัครมเหสี และพระราชวงศ์ชั้นสูง ฝาผนังพระที่นั่งประดับลายเขียนด้วยมือ เป็นรูปเทพนม ด้านหน้าเป็นมุขประดิษฐานพระที่นั่งบุษบกมาลาซึ่งเคยประทับให้ขุนนางและประชาชนเฝ้า แต่ในปัจจุบันไม่ได้ใช้แล้ว मुखด้านหลังทางทิศใต้มีพระที่นั่งบุษบกอีกองค์หนึ่ง ซึ่งรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างเพื่อเสด็จออกให้ข้าราชการฝ่ายในได้เฝ้า หลังนั้นเป็นพระที่นั่งพินัยสำหรับเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายฝ่ายในชั้นสูง

ที่รักแร้หรือมุมพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ มีรูปเขาไกรลาสจำลอง มีปราสาทอยู่บนยอด และมีรูปสัตว์ ๔ ตัวคือ ช้าง ม้า โค สิงห์ สำหรับไข่น้ำออกมาจากปากได้ ใช้สำหรับพิธีเกชากันต์คือโกนจุกในสมัยก่อน

พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท อยู่ถัดพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทมาทางทิศตะวันออก รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างสำหรับเสด็จลงประทับหรือขึ้นจากพระราชมณเฑียรหรือรับพระกรเจ้านายในพิธีโสกันต์ (โกนจุก) จัดเป็นสถาปัตยกรรมไทยที่งามที่สุดชิ้นหนึ่ง เมื่อมีงานมหกรรมนานาชาติ ณ กรุงบรัสเซลส์ ประเทศเบลเยียม เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๑ หลังมหาสงครามโลกครั้งที่ ๒ ได้จำลองไปตั้งแสดงที่นั่น ได้รับการนิยมนอย่างกว้างขวาง

ด้านหลังเป็น **พระที่นั่งราชกรัณยสภา** รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างเป็นที่ประชุมเสนาบดีสภา ปัจจุบันไม่ได้ใช้แล้ว

ถัดมาตรงกลางของชั้นที่ ๒ หรือชั้นกลางนี้มีพระที่นั่งสำคัญอีกองค์หนึ่ง คือ **พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท** รัชกาลที่ ๕ ทรงสร้างใน พ.ศ. ๒๔๑๙ นายยอน คลูนิช สถาปนิกชาวอังกฤษ เป็นนายช่างในสมัยนั้น อิทธิพลทางทิศตะวันตกมีอยู่มาก ในชั้นเดิมกะจะสร้างเป็นศิลปะแบบตะวันตกทั้งองค์ แต่ก่อนที่จะสร้างสำเร็จ สมเด็จพระยาบรมมหาราชวังศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ผู้สำเร็จราชการในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ กราบบังคมทูลขอให้เปลี่ยนยอดเป็นแบบไทย จึงเปลี่ยนเป็นยอดปราสาท ๓ ยอดดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน ช่างไทยบางท่าน เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ฯ จึงรับสั่งว่า “พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนี้ หน้าตาเหมือนฝรั่งสวมชฎา”

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแบ่งเป็น ๓ ชั้น ชั้นล่างตรงกลางเป็นที่สำหรับทหารรักษาการณ์พัก ด้านข้าง ๒ ข้างจัดเป็นพิพิธภัณฑ์แสดงอาวุธต่าง ๆ ทั้งแบบตะวันตกและตะวันออก ชั้นกลางเป็นที่ทูตต่างประเทศเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น และเป็นที่ทรงเลี้ยงรับรองประมุขของต่างประเทศ ชั้นบนเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึงรัชกาลที่ ๘ พระอัครมเหสี และพระพุทธรูป เนื่องจากรัชกาลที่ ๕ ทรงเป็นผู้สร้าง ด้านหน้าจึงมีพระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ ตรากิจการประจำพระราชวงศ์ปัจจุบัน และพระนามาภิไธยย่อของรัชกาลที่ ๕ ประดับอยู่โดยรอบ

ชั้นกลางมีมุขด้านหน้า หรือท้องพระโรงหน้า ตั้งเครื่องพระคชาธารภายใต้พระเศวตฉัตร ๗ ชั้น (สำหรับพระยุพราช) พระราชมณเฑียรทอง งามยิ่ง และกุบที่ประทับของพระอัครมเหสี บนผนังแขวนพระบรมรูปรัชกาลที่ ๘ รัชกาลปัจจุบัน สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระอนุชาพร้อมพระมารดาเดียวกับรัชกาลที่ ๕ ถัดนั้นเข้าไปเป็นท้องพระโรงกลางสำหรับทูตต่างประเทศเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์น ของสำคัญคือพระที่นั่งพุดตานถม สร้างครั้งรัชกาลที่ ๕ ตั้งอยู่ภายใต้พระมหาเศวตฉัตร ๙ ชั้น และมีพระเศวตฉัตร ๗ ชั้นประดับอยู่ ๒ ข้าง พร้อมกับรูปเทวดาเชิญพระขรรค์และหีบพระราชลัญจกร มีต้นไม้ทองเงิน เครื่องราชบรรณาการตั้งอยู่ทั้งสองด้าน ๆ ละ ๑ คู่ ตามผนังโดยรอบท้องพระโรงมีฉัตรสี ๓ ชั้น และบังสุริยวงอยู่โดยรอบ เนื่องจากใช้เป็นสถานที่สำหรับราชทูตเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นตราตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งจะทรงยืนอยู่หน้าพระที่นั่งพุดตานถมด้วยเหตุนี้ภาพเขียนซึ่งประดับฝาผนังท้องพระโรงกลางจึงเกี่ยวกับการนี้คือ บนผนังด้านทิศตะวันตกประดับภาพโกษาปานราชทูตไทยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นแด่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งประเทศฝรั่งเศส ที่พระราชวังแวร์ซาย ด้านทิศเหนือฝั่งตะวันตกประดับภาพราชทูตไทยสมัยรัชกาลที่ ๔ เข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นต่อสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียแห่งประเทศอังกฤษ ที่พระราชวังวินด์เซอร์ ฝั่ง

ตะวันออกเป็นภาพราชทูตไทยสมัยรัชกาลที่ ๔ เช่นเดียวกันเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นต่อพระเจ้าเนโปเลียนที่ ๓ และพระนางเจ้าอุเจนีแห่งประเทศฝรั่งเศส ที่พระราชวังฟงแตนโบล ส่วนผนังด้านทิศตะวันออกประดับภาพรัชกาลที่ ๔ เสด็จออกรับราชทูตฝรั่งเศสก่อนสิ้นรัชกาลเพียงเล็กน้อย คือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๐ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์เดิม ในพระอภิเนาวนิเวศน์ที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นใหม่เป็นที่ประทับ ในบริเวณสวนควาลีย์ แต่ปัจจุบันรื้อหมดแล้ว ท้องพระโรงกลางนั้น นอกจากจะใช้เป็นที่สำหรับราชทูตต่างประเทศเข้าเฝ้าถวายพระราชสาส์นตราตั้งแล้ว ยังใช้เป็นสถานที่สำหรับทรงเลี้ยงพระราชทานพระกระยาหารค่ำแก่ประมุขต่างประเทศที่มาเยี่ยมเยียนเป็นทางราชการด้วย ด้วยเหตุนี้จึงมีพระที่นั่งอีก ๒ องค์ที่ใช้เกี่ยวกับการนี้คือ **พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ** เพราะสร้างตรงที่ ๆ รัชกาลที่ ๕ ทรงพระบรมราชสมภพ ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของท้องพระโรงกลาง ปัจจุบันเวลามีการเลี้ยงประมุขต่างประเทศ จะใช้เป็นที่พักแรมพลหลังพระกระยาหาร และ **พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์** ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก ใช้สำหรับพระราชทานเลี้ยงแต่ผู้ที่ได้รับเชิญมาในงานพระราชทานเลี้ยง แต่ไม่อาจนั่งในท้องพระโรงกลางได้ เพราะสถานที่ไม่พอ

ทางทิศตะวันออกของท้องพระโรงกลาง มีส่วนที่ต่อออกไป เรียกว่า **มุขกระสันด้านตะวันออก** ฝาผนังประดับพระบรมรูปของพระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรี ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึง ๗ และพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นภาพเขียนสีน้ำมันฝีมือจิตรกรชาวต่างประเทศบ้างชาวไทยบ้าง นอกจากนั้นยังมีประติมากรรมสัมฤทธิ์ภาพเหมือน และศิลาอ่อนเครื่ององค์ของประมุขต่างประเทศในสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ ตั้งอยู่โดยรอบ วัตถุที่สำคัญในมุขกระสันด้านตะวันออกนี้ก็คือ หน้าพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นที่ตั้งของพระที่นั่งพุดตานกาญจจินสหาสน์ ซึ่งสร้างครั้งรัชกาลที่ ๑ ทำด้วยไม้หุ้มทองคำประดับเพชร ถัดนั้นเข้าไปมีห้องอีกห้องหนึ่ง ซึ่งใช้เป็นสถานที่รับแขกส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฝาผนังด้านทิศใต้ประดับภาพเขียนซึ่งเขียนโดยนายช่างชาวอิตาลีเลียน ที่เมืองฟลอเรนซ์ ประเทศอิตาลี เมื่อรัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสทวีปยุโรปครั้งแรก เป็นพระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระราชโอรสที่ประสูติแต่สมเด็จพระศรีพัชรินฯ ๕ พระองค์คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครราชสีมา สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงพระเยาว์ นอกจากนี้ก็ยังมีพระบรมรูปของรัชกาลที่ ๕ อีก

ทางด้านทิศตะวันตกของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท มี**มุขกระสันด้านตะวันตก** เช่นเดียวกันฝาผนังประดับรูปพระอัคมเหสี จากทิศตะวันออกไปยังทิศตะวันตกจะมีพระบรมรูปดังต่อไปนี้คือ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า สมเด็จพระเทพรัตนทราบรมราชินี พระอัคมเหสีในรัชกาลที่ ๔ และพระราชมารดาร์ชกาลที่ ๕ และพระอัคมเหสีในรัชกาลที่ ๕ อีก ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทามลมารศรี พระอัครราชเทวี และสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ (*สมเด็จพระเรือล่ม*) ภายในมุขกระสันนี้ยังมีพระราชนิพนธ์สำหรับพระอัคมเหสี บัลลังก์ตามพระยศของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทำด้วยไม้ปิดทองประดับกระจกสี ตั้งอยู่ด้วย พร้อมทั้งประติมากรรมสัมฤทธิ์ภาพเหมือนเครื่ององค์ของประมุขประเทศต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕ ตั้งอยู่เช่นเดียวกัน ถัดนั้นไปมีห้องเล็ก ๆ อีกห้องหนึ่งอยู่สุดทางด้านทิศตะวันตกของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ใช้เป็นห้องรับรองแขกส่วนพระองค์ของสมเด็จพระบรมราชินี มีพระบรมรูปรัชกาลที่ ๗ และสมเด็จพระนาง

เจ้ารำไพพรรณี ซึ่งช่างเขียนชาวอังกฤษวาดประดับอยู่ ปัจจุบันใช้เป็นทีแสดงเครื่องประดับต่าง ๆ ของพระราชวงศ์ และจะเปิดแสดงก็ต่อเมื่อมีการรับรองราชอาคันตุกะประมุขต่างประเทศเท่านั้น

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จประทับอยู่ภายในพระที่นั่งต่าง ๆ หลายองค์หลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท แต่ในปัจจุบันได้ชำรุดทรุดโทรมลงมาก จึงได้รื้อลงหมดแล้ว ยกเว้นพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมขึ้นใหม่

ต่อไปนี้จะพรรณนาถึงหมู่พระมหามณเฑียรซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกต่อไป ถัดจากพระที่นั่งจักรีมหาปราสาททางทิศตะวันออก จะแลเห็นประตูสำหรับเข้าไปยังพระราชฐานชั้นใน ต่อจากนั้นจึงถึงกำแพงแก้วที่ล้อมรอบหมู่พระมหามณเฑียร ในขั้นต้นจะแลเห็น**พระที่นั่งสุทไธสวรรย์**ซึ่งตั้งอยู่ที่มุมทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นพลับพลาเปลื้องเครื่อง ในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินขึ้นทรงพระคชาธารหรือทรงพระราชยานเสด็จฯ โดยกระบวนพยุหยาตรา รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้าง เดิมเป็นพระที่นั่งโถง แต่รัชกาลที่ ๓ โปรดให้แก้ไขเป็นผนังทึบ มีแท่นประทับพระคชาธารในงานพิธีที่สำคัญอยู่นอกกำแพงแก้วด้านทิศตะวันตกติดกับพระที่นั่งองค์นี้

ภายในกำแพงแก้วทางด้านใต้ มี**พระที่นั่งสนามจันทร์** เป็นพระที่นั่งไม้องค์เล็กอย่างงดงาม รัชกาลที่ ๒ ทรงออกแบบให้สร้าง พื้นปูด้วยไม้สักแผ่นเดียวขนาด ๑.๕๐x๒ เมตร ใช้เป็นที่ประทับทรงพระราชสำราญทางทิศใต้ของพระที่นั่งองค์นี้มี**สีหบัญชร** ซึ่งเป็นหน้าต่างหรือพระบัญชรบานหนึ่งของ**พระที่นั่งไพศาลทักษิณ** เป็นพระบัญชรที่สำคัญ มีลายวงกลมอยู่ภายใต้ เป็นที่เสด็จออกให้เฝ้าฯ แทนการเสด็จออกในท้องพระโรงส่วนมากเป็นการเสด็จออกให้เฝ้าเป็นการฉุกเฉินในเวลาวิกาล รัชกาลที่ ๑ เมื่อทรงพระชราแล้ว ก็เสด็จออกว่าราชการทางสีหบัญชรนี้ สุตสีหบัญชรไปทางทิศตะวันตกคือ หอพระธาตุมณเฑียร เป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกคือ พระราชบิดาของรัชกาลที่ ๑ พระบรมอัฐิของรัชกาลที่ ๑ ถึง ๓ พร้อม กับพระอัครมเหสี และพระอัฐิสมเด็จพระบรมชนกนาถในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน

ถัดนั้นมาถึง **พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย**ซึ่งเป็นท้องพระโรงที่สำคัญในหมู่พระมหามณเฑียร สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ อยู่ทางด้านหน้าคือ ทิศเหนือของพระมหามณเฑียร เดิมเป็นท้องพระโรงโถง แต่มาแก้ไขผนังในสมัยรัชกาลที่ ๓ วัตถุประสงค์ในพระที่นั่งองค์นี้คือ พระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิมาน เป็นบุษบกแบบมีเกรินประกอบหัวท้าย จึงมีรูปร่างคล้ายเรือ สันนิษฐานว่าเดิมคงมีองค์เดียว แต่ในสมัยรัชกาลที่ ๓ โปรดให้ถอยร่นลงไปทางด้านหลังคือทิศใต้ แล้วทรงสร้างฐานปูนปั้นรองรับให้สูงขึ้น โปรดให้นำพระแท่นมหาเศวตฉัตรซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๑ มาประดิษฐานไว้ทางด้านหน้า ปัจจุบันพระแท่นมหาเศวตฉัตรนี้ตั้งอยู่ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จขึ้นประทับ จะเชิญพระที่นั่งพุดตานกาญจจินทาสีขึ้นทอดเหนือพระแท่นเศวตฉัตรนี้อีกชั้นหนึ่ง พระแท่นมหาเศวตฉัตรนี้ ที่ฐานประดับด้วยรูปเทพนมและครุฑยุดนาคต่อแนวกันลงไป เป็นความหมายว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นประทับเหนือพระแท่นเศวตฉัตรนี้แล้ว ก็เปรียบเสมือนว่าพระองค์ทรงเป็นเทพเจ้าสถิตอยู่เหนือเขาพระสุเมรุท่ามกลางจักรวาล ตามคติในพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ในเวลาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกในงานพระราชพิธีในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยนี้ พระบรมวงศานุวงศ์จะเฝ้าอยู่ภายในพระที่นั่งทางด้านทิศตะวันตก ข้าราชการทางด้านเหนือ และทหารรักษาพระองค์ทางด้านทิศตะวันออก

หลังพระที่นั่งบุษบกมาลาฯ ทางด้านทิศใต้ มีบรรไดขึ้นไปยังพระทวารเทวราชมเหศวร ซึ่งเสด็จผ่านได้เฉพาะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมอัครมเหสี และเจ้านายชั้นสูงเท่านั้น ด้านหลังนั้นเป็นท้อง

พระโรงยาวจากทิศตะวันออกไปยังทิศตะวันตกคือ **พระที่นั่งไพศาลทักษิณ** วัตถุสำคัญในห้องพระโรงหลังนี้คือ พระวิมานพระสยามเทวาธิราช ตั้งอยู่หลังพระทวารเทวราชมเหศวร ประดิษฐานพระสยามเทวาธิราช ซึ่งรัชกาลที่ ๔ โปรดให้หล่อเป็นเทวรูปขนาดเล็กยื่นถือพระขรรค์ เป็นเทวดาที่ทรงปกป้องประเทศสยามหรือประเทศไทย นอกจากนี้ก็มีพระแท่นอัญมณี เป็นพระแท่น ๘ เหลี่ยม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก ภายใต้พระเศวตฉัตร ๗ ชั้น เป็นที่ซึ่งพระมหากษัตริย์เสด็จมาประทับหลังพิธีมุรธาภิเศก เพื่อทรงรับเป็นพระเจ้าแผ่นดินจากผู้ที่มากราบทูลเชิญแต่ละทิศทั้งแปดทิศ พระที่นั่งภัทรบิฐตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก หันไปทางทิศตะวันออก ภายใต้พระมหาเศวตฉัตร ๙ ชั้น เพื่อทรงรับเครื่องราชกกุธภัณฑ์จากพระมหाराชครูพราหมณ์ จากนั้นจึงจะเสด็จลงให้ข้าราชการเฝ้าในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

หลังพระที่นั่งไพศาลทักษิณไปทางทิศใต้เป็น**พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน** ซึ่งเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ เป็นอาคาร ๓ หลังแผ่จากทิศเหนือไปทางทิศใต้ ที่บรรทมอยู่ทางทิศตะวันออก แบ่งเป็น ๒ ห้อง ห้องหนึ่งเป็นที่บรรทมและอีกห้องหนึ่งเป็นที่แต่งพระองค์ มีพระมหาเศวตฉัตร ๙ ชั้น แขนงอยู่บนเพดานทั้งสองห้อง ทั้งนี้เพราะเป็นราชประเพณีว่า พระมหากษัตริย์องค์ใหม่ จะไม่บรรทมห้องเดียวกับพระมหากษัตริย์องค์ก่อน จะต้องทรงย้ายห้องบรรทมสลับกันทุกรัชกาล รัชกาลที่ ๑, ๒, ๓ ประทับอยู่ที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานนี้ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ลงมาจึงเสด็จไปประทับที่อื่น ถึงกระนั้นก็ยังถือเป็นราชประเพณีอยู่ว่าในคืนแรกที่เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ พระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรี จะต้องเสด็จมาบรรทมที่พระที่นั่งองค์นี้อย่างน้อย ๑ คืน สำหรับพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์กลาง และองค์ทิศตะวันตกเป็นที่ประทับสำราญพระราชหฤทัย องค์ตะวันตกปัจจุบันใช้เป็นสถานที่สำหรับเก็บเครื่องราชกกุธภัณฑ์เช่น พระมหามงกุฏ ฯลฯ

ทางด้านทิศตะวันออกนอกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แต่ยังอยู่ภายในกำแพงแก้ว เป็นที่ตั้งของ**หอศาสตราคม** ซึ่งรัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างขึ้น เพื่อให้พระสงฆ์ฝ่ายรามัญนิกาย สวดทำพิธีทำน้ำพระพุทธมนต์สำหรับสรงพระพักตร์ และสรงตลอดจนทำการประพรมรอบพระมหามณเฑียรด้วย ถัดจากไปทางทิศใต้เป็นพระที่นั่งโถงมีนามว่า **พระที่นั่งราชฤดี** มีฐานหินอ่อนด้านตะวันตก เป็นที่ตั้งพระแท่นสรงพระมุรธาภิเศกสนานและฐานหินอ่อนทางด้านเหนือสำหรับทรงกระทำพิธีสังเวยเทพยดา ถัดลงไปทางทิศใต้สุดคือ หอพระสุรลัยพิมาน ประดิษฐานพระพุทธรูปและปูชนียวัตถุที่สำคัญ

สำหรับพระที่นั่งที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกสุดของพระบรมมหาราชวังก็คือ **พระที่นั่งบรมพิมาน** ตั้งอยู่ทางด้านเหนือของสวนควาลย์ รัชกาลที่ ๕ โปรดให้สร้างเป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรป เพื่อเป็นที่ประทับของรัชกาลที่ ๖ ขณะดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ปัจจุบันจัดเป็นที่พักรับรองพระราชอาคันตุกะชั้นประมุขของประเทศและพระราชวงศ์ชั้นสูง ด้านหลังพระที่นั่งบรมพิมาน มี**พระที่นั่งสีตลาภิรมย์** ซึ่งเป็นพลับพลาโถงองค์เล็ก รัชกาลที่ ๖ ทรงสร้าง และยังมี**พระพุทธรัดนสถาน** รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างกลางสวนควาลย์ สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปเช่น พระพุทธรูปษัตริย์หรือพระแก้วขาวมาแต่ก่อน

สำหรับพระมหาปราสาททางด้านใต้ของพระที่นั่งบรมพิมานใกล้กับสวนควาลย์ ยังมีอีก ๓ องค์ คือ **พระที่นั่งมหาราชปราสาท** รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างอุทิศถวายแด่รัชกาลที่ ๒ ใช้สำหรับเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปต่าง ๆ **พระที่นั่งควาลย์มหาปราสาท** เป็นปราสาท ๕ ยอด รัชกาลที่ ๕ ทรงสร้าง เดิมใช้ประดิษฐานพระบรมรูปรัชกาลที่ ๑-๔ จนกระทั่งได้ย้ายพระบรมรูปหล่อเหล่านั้นไปยังปราสาทพระเทพบิดรในวัดพระศรีรัตนศาสดารามในสมัยรัชกาลที่ ๖ ปัจจุบันสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้โปรดให้ทำ

การซ่อมสำเร็จแล้ว พระมหาปราสาทอีกองค์หนึ่งคือ **พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท** สร้างอยู่บนกำแพงพระบรมมหาราชวังทางด้านทิศตะวันออกติดกับถนนสนามชัย เดิมรัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างเป็นพลับพลาโถงจตุรมุข หลังคาไม่มียอด เรียกกันว่าพระที่นั่งพลับพลาสูง สำหรับประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่ในการพระราชพิธีสระสนานใหญ่คือ การสวนสนามของจตุรงค์เสนา ได้แก่ พลเดินเท้า ช้าง ม้า และรถ และทอดพระเนตรการฝึกช้าง ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้โปรดให้แก่อยอดเป็นปราสาท

ชาติใดก็ตามจะคงเป็นชาติที่ยั่งยืนอยู่ได้ ย่อมต้องมีวัฒนธรรมของตนเองทั้งทางด้านนามธรรมและรูปธรรม พระบรมมหาราชวังเท่าที่ได้กล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าชาติไทยเราได้มีวัฒนธรรมสูง มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข สามารถสร้างอาคารที่มีลักษณะของตนเองได้อย่างงดงาม แม้จะได้รับอิทธิพลมาจากที่อื่นบ้าง แต่ก็สามารถปรับปรุงผสมผสานให้เป็นของตนเองได้อย่างรวดเร็ว เป็นที่ชื่นชมของนานาประเทศ ดังจะเห็นได้ว่าในวันหนึ่ง ๆ มีนักท่องเที่ยวเข้ามาชมเป็นจำนวนมาก สมควรที่คนไทยทั้งหลายจะชื่นชมและรักษาไว้เพื่ออนุชนรุ่นหลังต่อไปเป็นอย่างยิ่ง

เป็นอันจบเรื่อง “พระบรมมหาราชวัง” แต่เพียงเท่านี้ แม้ว่าจะไม่ครบถ้วนบริบูรณ์ก็ตาม แต่ก็คิดว่าท่านผู้ฟังหรือผู้อ่านคงจะได้ความรู้เกี่ยวกับพระบรมมหาราชวังในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์บ้างไม่มากนักน้อย

หนังสืออ้างอิง พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง ม.ร.ว. แสงสุรีย์ จดาวัลย์ เรียบเรียง คณะกรรมการเผยแพร่ศิลป และวัฒนธรรม สำนักพระราชวัง จัดพิมพ์ (พ.ศ. ๒๕๒๑)

จารึกมรดกทางภูมิปัญญาของชาติ

เรียบเรียงโดย นางสาวก่องแก้ว วีระประจักษ์

ในปัจจุบันนี้เยาวชนไทยส่วนใหญ่หันมาให้ความสนใจเรื่องราวของอดีตมากขึ้นโดยลำดับ ประกอบกับรัฐบาลมีนโยบายที่จะส่งเสริม และสนับสนุนให้ประชาชนรู้จัก เข้าใจ ในคุณค่าของมรดกวัฒนธรรมของชาติ จึงเป็นโอกาสดีที่จะได้กล่าวถึงมรดกของชาติในส่วนที่เป็นผลงาน อันเกิดจากภูมิปัญญาของบรรพชนคนไทย ซึ่งปรากฏหลักฐานเป็นรูปลักษณ์อักษรอยู่ในเอกสารโบราณจำนวนมาก ได้แก่จารึก คัมภีร์ใบลาน และหนังสือสมุดไทย เอกสารโบราณเหล่านี้ มีอยู่ทั่วไปทุกภูมิภาคของประเทศ เป็นหลักฐานที่บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ไว้มากมาย จนไม่อาจพรรณนาได้หมดสิ้นในเวลาอันจำกัดนี้ แต่อาจสรุปอย่างกว้าง ๆ เพียงสังเขปได้ว่า จารึก คัมภีร์ใบลาน และหนังสือสมุดไทย เป็นเอกสารวิชาการอันสำคัญยิ่ง ใช้เป็นข้อมูลศึกษาวิจัยเรื่องต่าง ๆ เป็นต้นว่า รูปแบบอักษร และภาษา ที่ประจำอยู่ตามท้องถิ่นทั่วประเทศ ตลอดจนใช้เป็นหลักฐานทางด้าน ศาสนา โบราณคดี ประวัติศาสตร์ อักษรศาสตร์ สังคมศาสตร์ ศิลปะ อารยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมของอดีตชนแต่ละภูมิภาคได้

นอกจากนั้นเอกสารโบราณยังช่วยส่งเสริมให้กลุ่มชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ได้รู้จักหลักฐานเดิมของตนเอง ก่อให้เกิดความรัก ห่วงแหนในถิ่นกำเนิด หรือมาตุภูมิ ของตนยิ่งขึ้น และในที่สุดก็จะได้เกิดความรักชาติ รักประเทศ และยิ่งไปกว่านั้น ยังเป็นการนำไปสู่การเสริมสร้างค่านิยมที่ถูกต้อง ให้เกิดขึ้นในสังคม ดังนั้นการนำเรื่องเอกสารโบราณ มาบรรยายครั้งนี้ ก็เพื่อชี้แนะให้ท่านผู้ฟังเกิดความเข้าใจในเอกลักษณ์ของชาติ ปลุกฝังความเป็นอยู่อย่างไทย และค่านิยมอันถูกต้อง มีคุณค่า เพื่อสืบทอดมรดกทางภูมิปัญญาของชาติ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกท่านควรจะได้ทราบ และควรสอนให้แก่ลูกหลานผู้เป็นเยาวชนของชาติได้ตระหนักในมรดกแห่งชาติของตน

เรื่องราวที่บันทึกอยู่ในเอกสารโบราณ จะบ่งบอกถึงควมมีอารยธรรมของคนไทยในด้าน “การรู้หนังสือ” แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาอันสูงส่งของอดีตชนคนไทย อีกทั้งยังเป็นการถ่ายทอดผลงานที่อดีตชนสร้างสรรค์ไว้ เผยแพร่ให้อนุชนในปัจจุบัน และอนาคตได้ทราบได้เข้าใจสังคมในอดีตซึ่งสะท้อนมาถึงสังคมปัจจุบัน ให้เป็นแบบฉบับ เป็นตัวอย่างในการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง และเพิ่มเติมสิ่งที่ด้อยอยู่แล้วให้สมบูรณ์พร้อมยิ่งขึ้น

ชาติไทยเป็นชาติที่มีความเจริญรุ่งเรืองในด้านอักษรศาสตร์อย่างสูงมานับแต่โบราณกาล ในประวัติศาสตร์ของชาติไทยเท่าที่มีหลักฐานยืนยันก็ปรากฏว่า มีการจดบันทึกลงในศิลา ที่เรียกว่าศิลาจารึก ยุคต่อมา ก็มีการจดจารึกลงบนแผ่นโลหะบ้าง และยังใช้วัสดุอื่น ๆ ที่หาได้ง่าย และราคาไม่สูง เช่น เปลือกไม้ แผ่นไม้ หนังสือ ใบลาน ตลอดจนดินเผาสำหรับจดบันทึกอีกด้วย

วัสดุที่คงทนถาวร เช่น แท่งศิลา แผ่นโลหะ ดินเผา เหล่านี้ มีอายุการใช้งานนาน เป็นหลักฐานแสดงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านอักษรศาสตร์ และอารยธรรมของไทยตกทอดถึงอนุชน ทำให้เกิดความภาคภูมิใจขึ้นชมในความเป็นชาติ ส่วนวัสดุที่ไม่คงทนก็ถูกทำลายหรือสลายไปตามกาลเวลา

ภาษาและอักษรเป็นองค์ประกอบอันสำคัญในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในหมู่มวลมนุษยชาติ เพราะภาษาและอักษรของกลุ่มชนแต่ละกลุ่ม เป็นสื่อกลางสำหรับเชื่อมโยงความคิดและจิตใจ เป็นเครื่องสร้างสรรค์

ความเข้าใจอันดี ระหว่างคนในกลุ่มชนนั้น ๆ และหรือคนในชาติเดียวกัน รวมถึงชาติอื่น ๆ ที่มีสัมพันธภาพต่อกัน นอกจากนี้ ภาษาและอักษรยังเป็นเครื่องแสดงอารยธรรมความเจริญ และอิสรภาพทางด้านวัฒนธรรมอีกด้วย

การที่ชาติไทยมีรูปแบบอักษร และอักษรวิธีที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง และถึงแม้ว่าจะได้มีวิวัฒนาการเป็นลำดับตลอดระยะเวลาอันยาวนาน แต่โครงสร้างของรูปแบบมิได้เปลี่ยนแปลงไป และรูปอักษรไทยก็ยังมีรูปแบบที่ประดิษฐ์ขึ้นเพื่อการเขียนได้สะดวก คล่องตัวและรวดเร็ว นับเป็นความภูมิใจอย่างยิ่งของปวงชนชาวไทย เป็นการส่งเสริมให้คนไทยได้ทราบถึงกำเนิด และวิวัฒนาการของรูปอักษร และภาษาไทย ฉะนั้น การศึกษาค้นคว้าเรื่องของอักษรและภาษาไทย จึงไม่เพียงแต่จะทำให้ได้ทราบถึงยุคสมัยแห่งอารยธรรมของกลุ่มชนที่ใช้อักษรและภาษาไทย ซึ่งอาศัยอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ เท่านั้น ยังเป็นการเผยแพร่ความรู้ในด้านความเจริญแห่งอารยธรรมของบรรพชนไทย ให้ชาวโลกได้รู้จักกว้างขวางออกไปด้วย

ในวันนี้จะกล่าวถึงจารึกซึ่งเป็นเอกสารโบราณประเภทหนึ่งที่ค้นพบในประเทศไทย มีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา รูปอักษรในจารึกสมัยนั้นมีลักษณะเหมือนรูปอักษร ซึ่งใช้อยู่ในสมัยราชวงศ์ปัลลวะแห่งประเทศอินเดียตอนใต้ จึงทำให้ทราบได้ว่ารูปอักษรแบบแรกที่ปรากฏในประเทศไทย คือ อักษรปัลลวะ ซึ่งได้เป็นแม่แบบของรูปอักษรต่าง ๆ ในยุคสมัยต่อมา คือ อักษรมอญ อักษรขอม และอักษรไทย เป็นต้น

รูปแบบอักษรอินเดียสมัยราชวงศ์ปัลลวะ ได้แพร่หลายทั่วไปเกือบทุกภูมิภาคของประเทศไทย รูปแบบอักษรชนิดนี้เป็นอักษรที่เข้ามาพร้อมกับการเผยแพร่ศาสนาจากประเทศอินเดีย ทั้งที่เป็นพระพุทธศาสนา และศาสนาฮินดู ในเรื่องของพระพุทธศาสนานั้น ได้พบอักษรชนิดนี้จารึกบันทึกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต เป็นต้นว่าจารึกพระคาถาเยธมา ฯ ในขณะเดียวกันก็พบจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต กล่าวถึงการสถาปนา ศิเวสถานและเทวรูป ด้วย

ศิลาจารึกเก่าที่สุดในประเทศไทย ซึ่งมีหลักฐานทางศักราชปรากฏอยู่ที่พบแล้วในปัจจุบัน คือ จารึกเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี สร้างขึ้นในปีพุทธศักราช ๑๑๘๐ จนถึงปีนี้มีอายุได้ ๑,๓๕๒ ปีแล้ว ร่วมสมัยกับพุทธศิลปะสมัยทวารวดี

กลุ่มศิลาจารึกที่ใช้อักษรปัลลวะมีพบอยู่ทั่วไปในประเทศไทยบริเวณภาคใต้ เช่นที่จังหวัดนครศรีธรรมราช และจังหวัดพังงา ในบริเวณภาคกลาง พบที่ลุ่มน้ำแม่กลอง ลุ่มน้ำเจ้าพระยา และลุ่มน้ำป่าสัก ได้แก่จังหวัดราชบุรี สุพรรณบุรี นครปฐม ลพบุรี ชัยนาท อุทัยธานี สระบุรี และเพชรบูรณ์ ในภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบในบริเวณลุ่มน้ำบางปะกง ลุ่มน้ำมูลและลุ่มน้ำชี ที่จังหวัดปราจีนบุรี บุรีรัมย์ และอุบลราชธานี

อย่างไรก็ดีเรื่องที่ปรากฏในศิลาจารึกย่อมสะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมในอดีต ดังเช่น การได้พบศิลาจารึกใช้ภาษาต่าง ๆ ในภาคใต้ มีภาษาสันสกฤต ภาษาบาลี ภาษามอญ และภาษาทมิฬในบริเวณภาคใต้ พื้นที่นั้นเป็นที่ตั้งของกลุ่มเมืองท่าชายทะเล อยู่ท่ามกลางทะเลจีนใต้ และทะเลอันดามัน ย่อมเป็นหลักฐานที่จะบอกให้ทราบว่า เป็นแหล่งที่พ่อค้าวานิชต่างเชื้อชาติ ต่างภาษา เดินทางมาแวะเพื่อการค้าขาย หรือเพื่อพักช่วงระยะการเดินทาง ขณะเดียวกันกลุ่มเมืองเหล่านี้ก็มีสภาพเป็นแหล่งพัฒนาธรรมของชาติต่าง ๆ ที่ผ่านไปมามีลักษณะเป็นสังคมผสมมีอารยธรรมต่างรูปแบบ จุดยืนของสังคมจึงต้องอาศัยหลักธรรมในศาสนาเป็นสำคัญ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดความสุขสงบในสังคมนั่นเอง ตัวอย่างข้อความในศิลาจารึกหุบเขาช่องคอยเป็นหลักฐานที่บอก

ให้ทราบว่า กลุ่มชนผู้สร้างจารึก ณ หุบเขาช่องคอยนี้ จะต้องเป็นกลุ่มที่ใช้ภาษาสันสกฤต นับถือศาสนาฮินดู ลัทธิ ไศวนิกาย (อ่าน ไศ-วะ-นิกาย) ซึ่งคงจะได้เดินทางมาผ่านนักอาศัยในบริเวณซึ่งพบจารึกหุบเขาช่องคอย นั้นเป็นการชั่วคราว ไม่ใช่กลุ่มชนที่อยู่ประจำถิ่นและได้กำหนดสถานที่ ณ หุบเขาช่องคอยนั้นเป็นคิระสถาน เพื่อ ปฏิบัติศาสนกิจตามจาริตของตนพร้อม ๆ กันนั้นก็อบรมสั่งสอนประชาชนผู้อยู่ในลัทธิบาตนั้น ให้สำนึกในความ เป็นคนต่างถิ่นพลัดบ้านเมืองมา สมควรประพฤติตนเป็นคนดี จะได้พำนักอาศัยอยู่ในสังคมที่มีขนบธรรมเนียม แตกต่างกันได้อย่างมีสันติสุข

ส่วนบริเวณภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น วิถีทางของวัฒนธรรมได้รับอิทธิพลผ่าน มาทางประเทศกัมพูชา ซึ่งเป็นอาณาจักรใหญ่ บ้านเมืองมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ประชาชนของอาณาจักรใช้ ภาษาเขมร มีภาษาสันสกฤตเป็นภาษาในศาสนา เนื้อหาในจารึกมุ่งแสดงพระกำลัง อำนาจ และเสรีภาพ ถึงแม้จะเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับศาสนา ก็ยังแฝงความรุ่งเรือง และพละกำลังของสังคมทางโลกไว้อย่างเด่นชัด ทั้ง ๆ ที่นับถือศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกายเหมือนกัน เช่นข้อความในกลุ่มจารึกของพระเจ้ามหันทรวรมันกล่าวว่า “พระเจ้าจิตรเสน กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ทรงได้ชัยชนะเหนือกัมพูประเทศ ได้เฉลิมพระนามว่าพระเจ้าศรี- มหันทรวรมัน อีกทั้งโปรดให้สร้างรูปเคารพต่าง ๆ ตามลัทธิไศวนิกาย ไว้เป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะ ของพระองค์”

บริเวณภาคกลางของประเทศไทยปัจจุบัน แถบจังหวัดราชบุรี สุพรรณบุรี นครปฐม ลพบุรี ชัยนาท อุทัยธานี สระบุรี และเพชรบูรณ์ เป็นบริเวณที่พบจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ภาษาบาลี ภาษามอญโบราณ และภาษาเขมรโบราณ ปะปนกันไป มีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ข้อความ ในจารึกส่วนใหญ่เป็นเรื่องหลักธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้แก่ จารึกคาถา เย อัมมาฯ เป็นต้น แนว ทางการพิจารณากลุ่มอารยธรรมบริเวณภูมิภาคนี้ น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับอิทธิพลของชนชาติขมู แห่งอาณาจักร ศรีเกษตรตลอดเวลา ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ เป็นต้นมา จนถึงก่อนการสร้างเมืองหงสาวดี หรือ พะโค ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ กลุ่มชนในบริเวณภาคกลางนี้จึงน่าจะร่วมกันเป็นสังคมกลุ่มย่อยนับถือพระพุทธ ศาสนาและศาสนาฮินดูอยู่ควบคู่กันไป

ตามที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้นแล้วว่า รูปอักษรปัลลวะ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ นั้น เป็นรูปอักษร แบบแรกที่เผยแพร่จากประเทศอินเดียเข้ามาสู่ประเทศไทย และใช้กันอย่างแพร่หลายต่อเนื่องตลอดมา จากการได้พบจารึกในภูมิภาคต่าง ๆ บนวัตถุต่างชนิดกัน ซึ่งมีทั้งแผ่นศิลา ดินเผา และโลหะ ทำให้เกิดความ เปลี่ยนแปลงในรูปแบบอักษรปัลลวะ และได้วิวัฒนาการไปเป็นรูปอักษรขอมโบราณ ในพุทธศตวรรษ ที่ ๑๕ นอกจากนั้นยังได้พบรูปอักษรมอญโบราณในพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ซึ่งเป็นอักษรที่วิวัฒนาการ มาจากรูปอักษรปัลลวะเช่นเดียวกันด้วย

แนวทางที่ได้จากเอกสารโบราณหรือศิลาจารึกดังกล่าว ทำให้พิจารณาได้ว่ากลุ่มชนโบราณ ใช้ ภาษาสันสกฤต และภาษาบาลี เป็นภาษาทางศาสนาทั้งศาสนาฮินดู ไศวนิกาย กับวิษณุณิกาย และพระพุทธ- ศาสนาทั้งฝ่ายหินยาน และฝ่ายมหายาน นอกจากนั้นยังมีภาษาประจำกลุ่มชนโบราณ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น ภาษาถิ่น ปรากฏอยู่ในภาคกลาง ภาคอีสาน ได้แก่ภาษาตระกูลมอญเขมรโบราณ ส่วนทางภาคใต้นั้นพบ แต่ภาษาสันสกฤต ภาษามอญโบราณ และภาษาทมิฬ

นับตั้งแต่กลุ่มชนโบราณบนผืนแผ่นดินไทยใช้อักษรขอมโบราณ และอักษรมอญโบราณจารึก บันทึกข้อมูลแล้ว อักษรปัลลวะที่เคยใช้มาแต่เดิมก็หมดความนิยมและไม่นำมาจารึกอีกต่อไป

เฉพาะอักษรมอญโบราณนั้น จะพบการใช้จารึกอยู่บริเวณแถบลุ่มน้ำปิงตอนบนเท่านั้น คือในดินแดนที่เป็นอาณาจักรหริภุญชัย ในเขตจังหวัดลำพูนบัดนี้ ตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ลงมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ อารยธรรมมอญโบราณที่หริภุญชัยก็สิ้นสุดลง กษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งอาณาจักรหริภุญชัย มีพระนามว่าพระยาธิบยา ได้เสียเมืองหริภุญชัยแก่พระยามังราย ในปีพุทธศักราช ๑๘๓๙ ตรงกับรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงมหาราช แห่งอาณาจักรสุโขทัย

ส่วนอักษรขอมโบราณนั้น นิยมใช้อยู่ในหมู่ชนภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคใต้ แต่จะไม่พบเห็นการใช้อักษรขอมโบราณ ในแถบภาคเหนือ ตั้งแต่จังหวัดตากขึ้นไป ทั้งนี้อาจเป็นได้ว่า กระแสอิทธิพลวัฒนธรรมแบบขอมโบราณนี้ ไม่แพร่หลายขึ้นไปสู่ภาคเหนือของประเทศไทย หลักฐานทำนองนี้รวมไปถึงโบราณสถานที่ยกกันว่าปราสาทหิน ปราสาทอิฐ และพระปรางค์แบบกัมพูชาหรือลพบุรี ที่มีอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคใต้ ก็ไม่ปรากฏอยู่ทางภาคเหนืออีกเช่นกัน หรืออีกนัยหนึ่ง อาจวิเคราะห์ได้ว่า ดินแดนภาคเหนือของไทยปัจจุบัน ไม่เคยตกอยู่ในอำนาจการปกครองของอาณาจักรกัมพูชาโบราณ

เรื่องนี้ถ้าพิจารณาจากเอกสารจารึกพบว่าศิลาจารึกที่ปราสาทพระขรรค์ ประเทศกัมพูชา จะบอกให้ทราบว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กษัตริย์แห่งอาณาจักรกัมพูชาครองราชย์อยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ได้ขยายอาณาเขตของอาณาจักรออกไปกว้างขวางมาก ส่วนหนึ่งของอาณาจักรได้เข้ามาอยู่ในบริเวณประเทศไทย-ปัจจุบันตลอดภาคตะวันออก ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคเหนือถึงจังหวัดสุโขทัย ภาคใต้ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี ภาคกลางที่จังหวัดกาญจนบุรี และจังหวัดเพชรบุรี

กลุ่มเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรกัมพูชาในช่วงเวลาที่กล่าวถึงนี้ได้รับอารยธรรมของกัมพูชา ทั้งทางด้านศิลปกรรมและรูปแบบอักษรไว้ทั้งหมด ปรากฏหลักฐานแผ่กระจายอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวทางด้านศิลปกรรม ได้แก่ วัดศรีสวาย จังหวัดสุโขทัย ปราสาทหินวัดกำแพงแลง จังหวัดเพชรบุรี ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี เป็นต้น ส่วนรูปแบบอักษรมีปรากฏในกลุ่มศิลาจารึกอักษรขอม มีอายุอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ได้แก่ จารึกดงแม่นางเมือง จังหวัดนครสวรรค์ พุทธศักราช ๑๗๑๐ จารึกบนฐานพระพุทธรูปวัดหัวเวียง จังหวัดสุราษฎร์ธานี พุทธศักราช ๑๗๒๖ จารึกหลังพระพุทธรูปนาครปรก จังหวัดลพบุรี พุทธศักราช ๑๗๕๖ และกลุ่มจารึกพระเจ้าวรมันที่ ๗ ทรงสร้างเมื่อประกาศเรื่องการสร้างโรงพยาบาล ได้แก่จารึกเมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมา จารึกด่านประคำ จังหวัดบุรีรัมย์ และจารึกปราสาทตาเมียนโตจ จังหวัดสุรินทร์ เป็นต้น

จารึกระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๘ ส่วนใหญ่เป็นจารึกอักษรขอม ภาษาสันสกฤตและภาษาเขมร เนื้อเรื่องในจารึกเหล่านั้น แม้จะกล่าวถึงกิจกรรมในศาสนาฮินดูเป็นส่วนใหญ่ แต่ถ้าวิเคราะห์โดยละเอียดแล้ว จะเห็นว่าหลักการสร้างศาสนสถานเหล่านั้น เน้นการเสริมสร้างความกตัญญูดีของประชาชน และการเพิ่มพูนความเจริญให้แก่ท้องถิ่นด้วย กล่าวคือ เมื่อสร้างศาสนสถานขึ้นสำหรับชุมชนเคารพบูชาแล้ว ก็จะสร้างบรรณาลัย ขุดสระน้ำ ทำถนน และสร้างสถานพยาบาล ที่พักคนเดินทาง สำหรับชุมชนและหมู่บ้าน เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้ใช้ประโยชน์ โดยที่ประชาชนส่วนใหญ่มีอาชีพเกษตรกรรม การขุดสระน้ำก็เพื่อส่งเสริมการเกษตรนั่นเอง โดยมีหลักอยู่ว่าผลผลิตที่ได้จากการเกษตรต้องจัดส่งเข้าบำรุงศาสนสถาน โดยพราหมณ์ผู้เป็นหัวหน้าศาสนสถานจะเป็นผู้จัดแบ่งผลผลิตเหล่านั้น โดยส่วนหนึ่งเก็บไว้สำหรับกิจการของศาสนา ส่วนที่เป็นสมุนไพรมอบให้แก่สถานพยาบาล นอกจากนั้นมอบให้แก่ประชาชนผู้ผลิตใช้เป็นเครื่องอุปโภคบริโภคกับทั้งส่งไปถวายพระเจ้าแผ่นดิน และใช้เป็นสินค้าส่งออกด้วย

การจัดสร้างบรรณาลัยไว้กับศาสนสถาน แท้จริงก็เพื่อเสริมสร้างความรู้ เพิ่มพูนภูมิปัญญาให้แก่สกุลพราหมณ์ เพื่อให้สามารถประกอบกิจพิธีต่อไป

การจัดให้มีสถานพยาบาล ก็เพื่อบันเทาความเดือดร้อนให้แก่ประชาชนรักษาสุขภาพร่างกายให้ประชาชนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข เป็นประชากรที่มีสมรรถภาพจะได้เป็นกำลังของบ้านเมือง เป็นรั้วของชาติสืบไป

การสร้างที่พักคนเดินทางก็เพื่อการคมนาคมและการค้าขาย

แนวนโยบายการสร้างชาติเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ประชาชนดังกล่าวเป็นมรดกวัฒนธรรมอันเกิดขึ้นจากภูมิปัญญาของบรรพชน เป็นแบบอย่างอันดี และถือปฏิบัติตลอดมาทุกยุคทุกสมัย

อย่างไรก็ดี มีเอกสารโบราณประเภทจารึกอีกชิ้นหนึ่ง ขอเสนอไว้ ณ ที่นี้ด้วย นั่นคือจารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก จารึกนี้เดิมสร้างขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๑๐๓ มีอักษรจารึก ๒ ด้าน ข้อความตรงกัน ด้าน ๑ จารึกด้วยอักษรธรรมอีสาน ภาษาไทย อีกด้านหนึ่งจารึกด้วยอักษรขอม ภาษาไทย จารึกหลักนี้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ กษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีอยุธยา กับพระไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีสัตนาคนหุต ได้ร่วมพระทัยกันสร้างพระเจดีย์ศรีสองรักขึ้น เพื่อประกาศความสัมพันธ์แห่งอาณาจักรสองศรี คือ ศรีอยุธยาและศรีสัตนาคนหุต ในฐานะเป็นมิตรประเทศที่มีไมตรีต่อกันอย่างสนิทแนบแน่นดุจพี่น้องร่วมอุทร จารึกนี้เป็นสักขีพยานในความรักระหว่างอาณาจักรสองศรี ซึ่งได้กระทำสัตยาธิษฐานต่อกันเมื่อพุทธศักราช ๒๑๐๓ และประดิษฐานไว้ที่พระเจดีย์ศรีสองรักในวัดพระธาตุศรีสองรัก จังหวัดเลย จารึกนี้ปัจจุบันชำรุดมาก เก็บรักษาอยู่ในหอพระแก้ว เมืองเวียงจันทน์ ประเทศลาว และมีหลักจำลองประดิษฐานอยู่แทนที่

จารึกวัดพระธาตุศรีสองรัก เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชาติไทยในสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรศรีอยุธยากับอาณาจักรศรีสัตนาคนหุต นอกจากนั้นยังบ่งบอกถึงค่านิยมในการใช้รูปอักษร โดยให้ความสำคัญของเรื่องเป็นเกณฑ์ ถึงแม้จะใช้ภาษาไทยร่วมกันก็ตาม กล่าวคือจารึกด้านที่ใช้อักษรขอม เป็นของฝ่ายกรุงศรีอยุธยา ส่วนด้านที่ใช้อักษรธรรมอีสานเป็นของฝ่ายกรุงศรีสัตนาคนหุต อักษรทั้งสองรูปแบบนำมารวมไว้ในจารึกหลักเดียวกันได้โดยมีภาษาไทยเป็นสื่อกลาง อีกทั้งจารึกข้อความตรงกันทั้งสองรูปแบบอักษรอีกด้วย ลักษณะเช่นนี้ไม่เพียงแต่จะเป็นเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ที่เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียวในประวัติศาสตร์ชาติไทยเท่านั้น แต่ยังบ่งบอกถึงอารยธรรมค่านิยมในการใช้รูปอักษรของสองอาณาจักรนั้นอีกด้วย

เอกสารโบราณนั้นไม่เพียงแต่จะเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของชาติ ยังเป็นหลักฐานที่บ่งบอกถึงลักษณะเด่นที่สำคัญอีกประการหนึ่งของบรรพบุรุษไทย คือการมีภูมิปัญญาสร้างสรรค์อย่างสูง นอกจากจะรักษาบ้านเมืองให้พ้นจากภัยศัตรูแล้ว ยังสามารถสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรือง สร้างเอกลักษณ์ของชาติให้ปรากฏ และสืบทอดเป็นมรดกถึงอนุชนของชาติจนทุกวันนี้

กฎหมายไทย

เรียบเรียงโดย พลโท ดำเนียร เลชะกุล

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ จะได้นำเอาเรื่องราวของกฎหมายไทย ซึ่งเป็นมรดกอันสำคัญของชาติไทยอย่างหนึ่ง มาเล่าเพื่อเป็นการรื้อฟื้นความจำสำหรับท่านที่เคยทราบมาแล้ว หรือเพื่อเป็นเครื่องเสริมความรู้สำหรับท่านที่ไม่เคยทราบมาก่อน

กฎหมายเกิดขึ้นจากการที่มนุษย์จำเป็นต้องรวมกันอยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นบ้านเป็นเมือง เมื่อผู้คนรวมกันอยู่มาก ๆ เป็นชุมชนดังกล่าแล้ว ก็ต้องมีการกระทบกระทั่งด้วยเรื่องที่อยู่อาศัยและในเรื่องการแบ่งปันอาหารการกินกันอยู่เสมอ ยิ่งไปกว่านั้น บางทีอาจถูกชุมชนกลุ่มอื่นยกมาแย่งชิงที่ดิน สัตว์เลี้ยง และทรัพย์สิน จึงจำเป็นต้องอยู่เองที่กลุ่มชนที่ถูกรังแกจะต้องต่อสู้ต่อต้าน แต่การต่อสู้จะได้ผลดีก็ต่อเมื่อมีหัวหน้าหรือผู้ปกครองของกลุ่มใช้อำนาจที่ได้รับมอบหมายจากผู้คนในกลุ่มสั่งการรวบรวมพลคนขึ้นต่อสู้ขัดขวางอย่างมีระเบียบ คำสั่งของหัวหน้าหรือของผู้มีอำนาจสูงสุดเช่นนี้ ก็คือ “กฎหมาย” สรุปได้ว่า กฎหมายก็คือคำสั่งของผู้มีอำนาจสูงสุดในกลุ่มชนหรือในแผ่นดิน เพื่อกำหนดหน้าที่ให้แก่ประชาชน พึงกระทำหรือละเว้นการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ไม่ปฏิบัติตามหรือฝ่าฝืนย่อมมีความผิด

คำว่า “กฎหมาย” มีความหมายซ่อนอยู่ภายในของแต่ละพยางค์ คือ พยางค์แรกว่า “กฎ” (ก.ไก่ ด.ชฎาสะกด) ได้เลื่อนมาจากคำว่า “กต” (ก.ไก่ ด.เด็กสะกด) ในหนังสือไทยโบราณ แปลว่า กต เอาไว้หรือบังคับไว้ พยางค์ที่ ๒ “หมาย” เป็นคำไทย คือได้จดไว้ ได้เขียนหรือบันทึกไว้เป็นหลักฐานเพื่อกันลืม เมื่อรวมสองพยางค์เป็น “กฎหมาย” จึงแปลว่า คำสั่งหรือข้อบังคับ ซึ่งได้บันทึกไว้เป็นหลักฐานแน่นอน โดยเหตุที่กฎหมายเป็นคำสั่งของผู้มีอำนาจหรือของผู้ปกครองดังกล่าว กฎหมายจึงเป็นหลักยึดสำคัญในการปกครองบ้านเมือง ตราบนั้นบังคับใช้กับประชาชนพลเมือง เพื่อก่อให้เกิดความสงบเรียบร้อย และเกิดความมั่นคงขึ้นในประเทศ

การที่ได้กล่าวนั้นว่า กฎหมายที่กำหนดขึ้นนั้น จะต้องบันทึกขึ้นไว้เป็นหลักฐานสำหรับใช้อ้างอิงได้แน่ชัดชั่วกาลนานเช่นนี้ เพราะดูเหมือนว่า มนุษย์ได้ยึดถือหลักการนี้กันมาอย่างเคร่งครัดตั้งแต่โบราณนับพัน ๆ ปีมาแล้ว ดังปรากฏในประวัติศาสตร์กฎหมายว่า เมื่อราว ๔,๐๐๐ ปีมาแล้ว พระเจ้าฮัมมูราบีแห่งประเทศบาบิโลเนีย โปรดให้จารึกกฎหมายของพระองค์ไว้บนแผ่นศิลาบ้าง บนแผ่นดินเผาบ้าง และต่อมาเมื่อราว ๒,๐๐๐ ปีมาแล้ว ผู้ปกครองประเทศโรมัน ให้จารึกกฎหมายโรมันไว้บนโต๊ะทองแดงรวม ๑๒ โต๊ะ เรียกว่า “กฎหมายสิบสองโต๊ะ” ทั้งนี้ก็เพื่อให้ตัวบทกฎหมายเหล่านั้นอยู่คงทนถาวรชั่วกาลนานไม่มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งก็ปรากฏว่า ประเทศต่าง ๆ ในยุโรปยังนิยมอ้างและใช้กฎหมายสิบสองโต๊ะนี้เป็นหลักในการร่างกฎหมายอยู่จนทุกวันนี้ ดังนั้นความหมายของคำว่า “กฎหมาย” ในภาษาไทยจึงตรงตามที่กล่าวนี้อย่างน่าพิศวง ดังจะเห็นว่ากฎหมายไทยในสมัยสุโขทัยได้จารึกไว้บนหลักศิลาตั้งไว้หรือปักไว้ให้ประชาชนอ่านก็มีลักษณะอย่างเดียวกัน

ประเทศไทยเรามีกฎหมายใช้มาตั้งแต่โบราณก่อนสมัยสุโขทัยเสียอีก แต่ก่อนที่พ่อขุนรามคำแหงจะทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใน พ.ศ. ๑๘๒๖ นั้น ประเทศไทยมีกฎหมายใช้อยู่แล้ว โดยเขียนด้วยหนังสือขอม

กฎหมายเก่าที่ไทยใช้กันมาแต่โบราณมีอยู่ ๒ ประเภท คือ “พระธรรมศาสตร์” (หรือมนุศาสตร์ก็เรียก) ประเภทหนึ่ง และ “พระราชศาสตร์” อีกประเภทหนึ่ง พระธรรมศาสตร์นั้นถือว่าเป็นพระคัมภีร์โบราณอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับกฎหมายรัฐธรรมนูญในสมัยนี้ ด้วยถือว่าเป็นแม่บทของกฎหมายอื่น ๆ ซึ่งตราขึ้นภายหลัง ส่วนพระราชศาสตร์นั้นเป็นกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงตราขึ้นใช้บังคับต่อประชาชนในตอนหลัง ๆ แต่จะต้องไม่ขัดแย้งกับหลักพระธรรมศาสตร์

ถ้าจะถามว่า ไทยเราได้พระธรรมศาสตร์มาจากไหนแล้ว จากหลาย ๆ กระแสทำให้ทราบว่า ไทยเราได้พระธรรมศาสตร์จากอินเดีย โดยผ่านมาทางมอญตั้งแต่สมัยสุโขทัยครั้งพระเจ้าฟ้ารั่ว ผู้ทรงเป็นพระขามาดา (บุตรเขย) ของพ่อขุนรามคำแหงก็เป็นได้ เกระหัดที่กฎหมายสุโขทัยได้จารึกไว้บนศิลา จึงเหลือรอดมาให้พวกเราได้อ่านศึกษากันมาจนถึงทุกวันนี้ แม้กฎหมายมังรายศาสตร์ ซึ่งเกิดร่วมสมัยกันกับกฎหมายสุโขทัย ก็ได้รับพระธรรมศาสตร์มาจากมอญแคว้นหริภุญไชย

เพราะว่ากฎหมายสุโขทัยได้จารึกบนแผ่นศิลาหลายแผ่นไม่พร้อมกัน จึงออกจะกระจัดกระจายไปอยู่ในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง แต่เมื่อรวมกันแล้ว จะเห็นว่าเพียงพอสำหรับสังคมแบบ ๆ ของแคว้นสุโขทัย ซึ่งประกอบด้วยกฎหมายเกี่ยวกับภาษีการค้า การจับจองทรัพย์สิน เกี่ยวกับมรดก การพิจารณาคดี การร้องทุกข์ การอพยพเข้าแคว้นสุโขทัย การทำสงคราม เพลยศึก และเกี่ยวกับโจร เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม ไม่พบว่าในสมัยสุโขทัยมีการลงโทษประหารชีวิตแม้แต่จะเป็นเพลยศึก ดังจารึกไว้ว่า “...ได้ฆ่าเสือกฆ่าเสื่อหัวฟ่งหัวรบก็ตีบฆ่าบตี...” ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ แสดงว่าในสมัยนั้นการลงโทษไม่รุนแรงเท่าในสมัยต่อมา

สมัยกรุงศรีอยุธยา (รวมทั้งสมัยกรุงธนบุรี) มีอายุยืนยาวถึง ๔๓๒ ปี มีกฎหมายตราออกมามากมายเรียกต่าง ๆ กันว่า พระอัยการบั้ง พระราชบัญญัติอ้าง พระราชกำหนดบ้าง พระราชกฤษฎีกาบ้าง สำหรับกฎหมายเกี่ยวกับอำนาจกรมต่าง ๆ ศาลต่าง ๆ และตราแผ่นดิน เรียกว่า “พระธรรมนูญ” ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ได้ทรงออกกฎหมายต่าง ๆ ถึง ๑๐ ฉบับ เช่นกฎหมายลักษณะพยาน ลักษณะอาญาหลวง ลักษณะเบ็ดเสร็จ ว่าด้วยที่ดิน และลักษณะฉ้อฉล เป็นต้น ครั้นถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ อาณาเขตกรุงศรีอยุธยาได้ขยายออกไปกว้างขวางกว่าเดิมมาก บังเกิดปัญหาในการปกครองประเทศและปัญหาในทางศาลซับซ้อนมากขึ้น จึงทรงแก้ไขระบบการปกครองภายในประเทศและในทางศาลเสียใหม่ ให้เป็นระเบียบเรียบร้อยไม่สับสนซับซ้อน ดังกล่าวในพระราชพงศาวดารว่า “ให้อาทหารเป็นสมุหกลาโหม เอาพลเรือนเป็นสมุหนายก เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาลเมือง เอาขุนวังเป็นพระธรรมาธิบดี เอาขุนนาเป็นพระเกษตราธิการ เอาขุนคลังเป็นพระโกษาธิบดี ให้ถือศักดินาเป็นหมื่น...” แต่กฎหมายที่สำคัญเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาลัทธิธรรมศาสตร์ในขณะนั้นมากก็คือ กฎมณเฑียรบาล ทำเนียบศักดินาพลเรือน และทำเนียบศักดินาทหารหัวเมือง ทั้งนี้เพราะมีพระราชประสงค์ที่จะทรงสร้างพระราชฐานะของพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ให้เข้มแข็ง และป้องกันมิให้มีการแย่งชิงราชสมบัติกันดังปรากฏในรัชกาลก่อน ๆ ส่วนการตั้งทำเนียบศักดินานั้น เป็นการจัดระบบสังคมใหม่ ทำให้ทรงควบคุมขุนนาง ทหาร และพลเรือนได้มั่นคงยิ่งขึ้นโดยการกำหนดสังกัดและจำนวนศักดินามากน้อยให้แก่พลเมืองทุกคน

ครั้นถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ บ้านเมืองเพิ่งพ้นภาวะจลาจลในคราวเสียกรุง พ.ศ. ๒๓๑๐ ทรัพย์สินและกฎหมายสำคัญต่าง ๆ ที่เคยใช้เป็นแบบแผนจารีตประเพณีของบ้านเมืองมาแต่ก่อน ได้ถูกเผาและกระจัดกระจายสูญหายไปเกือบหมดสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งได้บันทึกไว้ในสมุดไทยและใบลาน จึงเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงปราบดาภิเษก เสด็จขึ้นครองกรุง

รัตนโกสินทร์แล้ว ไม่นานนักก็ได้เกิดคติประวัติศาสตร์ขึ้น คือ อำแดงป้อมภรรยานายบุญศรี พ้องย่านายบุญศรี
สามมี นายบุญศรีไม่ยอมหย่า เพราะอำแดงป้อมเล่นขู้ แต่ลูกขุนศาลหลวงพิจารณาให้หย่าได้ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงเห็นว่าไม่เป็นการยุติธรรม จึงโปรดให้สอบกฎหมายต่าง ๆ ปรากฏ
ความว่า ชายไม่ผิด แต่หญิงขอหย่า ให้หย่าได้ เป็นเช่นนี้ทุกฉบับ จึงทรงพระราชวินิจฉัยว่า กฎหมายเหล่านั้น
ลอกกันมาผิด ๆ จึงทรงตั้งคณะกรรมการขึ้น ๑๑ นาย ให้ชำระกฎหมายเก่าที่มีมาตั้งแต่โบราณเสียใหม่ และ
จัดหมวดหมู่ให้ถูกต้อง เมื่อชำระเสร็จและรวบรวมขึ้นเป็นประมวลกฎหมายเสร็จเรียบร้อยใน พ.ศ. ๒๓๔๗
แล้ว ก็โปรดให้อาลักษณ์คัดลอกขึ้นเป็น ๓ ชุดตรงกัน แต่ละชุดประทับตรา ๓ ดวง คือ ตราราชสีห์ (ตรา
ตำแหน่งสมุหนายกซึ่งมีอำนาจปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ) ตราราชสีห์ (ตราประจำตำแหน่งสมุหพระกลาโหม
ซึ่งปกครองหัวเมืองบกซ์ใต้) ตราบัวแก้ว (ซึ่งเป็นตราประจำตำแหน่งกรมท่าโกษาธิบดี ซึ่งปกครอง
หัวเมืองท่า ซึ่งตั้งอยู่ปากอ่าวชายทะเลด้านตะวันออกของอ่าวไทย ๕ เมือง) เรียกว่า “กฎหมายตราสามดวง”
แล้วโปรดให้เก็บรักษาไว้ในห้องเครื่องชุดหนึ่ง เพื่อสำหรับพระมหากษัตริย์ทรงใช้ และที่ศาลหลวงชุดหนึ่ง
เพื่อให้คณะตุลาการใช้ เก็บไว้ที่หอหลวงชุดหนึ่ง เพื่อให้เจ้าหน้าที่ส่วนภูมิภาคมาคัดลอกไปไว้ใช้ในท้องถิ่น
ของตน นอกจากนั้นโปรดให้คัดลอกไว้เป็นฉบับสำรองอีกชุดหนึ่ง โดยมีได้ประทับตราสามดวงดังกล่าว เรียกว่า
“ฉบับรองทรง”

ไทยได้ใช้กฎหมายตราสามดวงนี้เป็นหลักในการปกครองบ้านเมืองต่อ ๆ กันมา เว้นแต่ได้แก้ไขวิธีการ
ใช้ให้ทันกับความก้าวหน้าของสังคมบ้างเท่านั้น เช่นเดิมเมื่อพระมหากษัตริย์ดำรัสสั่งให้ประกาศกิจการใด ๆ
โดยปกติอาลักษณ์จะเรียบเรียงข้อความนั้นลงเป็นหนังสือ แล้วจะนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายให้ทรงตรวจแก้ เมื่อเสร็จ
แล้ว ถ้าเป็นในเขตกรุงเทพฯ จะให้นายอำเภอนำไปอ่านประกาศ ถ้าในหัวเมืองจะให้กำนันนำไปอ่านประกาศ
โดยตีฆ้องเป็นสัญญาณ เรียกให้ผู้คนมารวมกันฟัง ดังที่เรียกว่า “ตีฆ้องร้องป่าว” หนังสือประกาศต้นร่างเดิม
เขียนในสมุดคำดินสอขาว ถ้าส่งไปป่าวประกาศในหัวเมือง จะม้วนกระดาษร่างนั้นใส่กล่องกลม ๆ ส่งต่อกัน
ไปเป็นทอด ๆ จนถึงปลายทาง จนปลายรัชกาลที่ ๓ พวกมิชชันนารีเริ่มตั้งโรงพิมพ์ขึ้นในกรุงเทพฯ ในเวลา
ถัดมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ตั้งโรงพิมพ์หลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ได้พิมพ์
กฎหมายและหนังสือราชกิจจานุเบกษา ซึ่งแจ้งข่าวของราชการขึ้นแล้ว เป็นการประกาศกฎหมายที่สะดวกขึ้น
วิธีการตีฆ้องร้องป่าวจึงหมดไป

อย่างไรก็ตาม โดยที่ชาวยุโรปปรังเกียจว่า การพิจารณาคดีความของศาลไทยใช้วิธีจารัตนนครบาล
อย่างป่าเถื่อน มีการโอบตและทรมานจำเลยด้วยประการต่าง ๆ เพื่อให้สารภาพ ทั้งมีการลงโทษอย่างรุนแรง
น่าสยดสยอง เช่นมีการตัดมือตัดเท้า ย่างไฟ เป็นต้น นานาประเทศในยุโรปจึงไม่ยอมให้คนในบังคับของตน
อยู่ภายใต้กฎหมายไทย โดยบังคับให้รัฐบาลไทยตั้งศาลต่างประเทศและศาลคดีต่างประเทศขึ้น ซึ่งพระบาท
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องทรงกระทำสนธิสัญญากับเซอร์จอห์น เบาวริง ผู้แทนรัฐบาลอังกฤษเป็น
ประเทศแรกใน พ.ศ. ๒๓๙๘ ได้บีบบังคับไทยให้ยอมให้อังกฤษได้ตั้งศาลกงสุลขึ้นในกรุงเทพฯ ได้ จึงเป็น
ตัวอย่างให้นานาประเทศในยุโรปและอเมริกา เรียกร้องให้รัฐบาลไทยยอมทำสนธิสัญญาดังกล่าวนั้นกับตนบ้าง
ซึ่งทำให้เกิดสิทธิสภาพนอกอาณาเขตขึ้นในแผ่นดินไทย มีผลว่าหากเกิดคดีอาญาขึ้นระหว่างคนไทยกับคนใน
บังคับของประเทศเหล่านั้น คดีนั้น ๆ จะต้องนำขึ้นพิจารณากันในศาลกงสุล โดยตัวกงสุลของประเทศนั้น ๆ
จะเป็นผู้พิจารณาตามกฎหมายของประเทศตน ผลของการตัดสินใจส่วนมากจึงปรากฏว่า คนในบังคับของกงสุล
เป็นฝ่ายชนะ วิธีการเช่นนี้ทำให้ความยุติธรรมและความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายไทยถูกบั่นทอนลงไปเกือบหมดสิ้น

ปรากฏว่าพวกชาวจีนในเมืองไทยในขณะนั้นส่วนมากไปลงทะเลเป็นโจนเป็นคนในบังคับของกงสุลต่างด้าว เมื่อเกิดคดีขึ้นจะไม่ยอมให้ตำรวจไทยจับ อ้างว่าตนไม่ได้ขึ้นศาลไทย แสดงว่าไทยไม่มีเอกราชในทางศาล เป็นภาวะที่สุดแสนจะทนทานได้ รัฐบาลไทยจึงพยายามดิ้นรนเพื่อให้หลุดพ้นจากภาวะเลวร้ายเช่นนั้น

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเสวยราชสมบัติใน พ.ศ. ๒๔๑๑ นั้น ลัทธิล่าเมืองขึ้นของมหาประเทศตะวันตกกำลังแพร่ขยายเข้ามายังดินแดนเอเชียอย่างเต็มที่ แม้ในต้นรัชกาล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ยังทรงพระเยาว์ แต่ทรงศึกษาและตระหนักถึงอันตรายที่ประเทศไทยจะได้รับจากต่างประเทศเป็นอย่างดี จึงทรงทราบว่า หนทางที่จะต่อสู้กับการคุกคามของมหาประเทศเหล่านั้น อยู่ที่จะต้องปรับปรุงประเทศไทยให้เจริญก้าวหน้าตามแบบอย่างประเทศตะวันตกเท่านั้น เพื่อปิดกั้นมิให้ประเทศตะวันตกยกขึ้นมามีอำนาจเมื่อจะยึดครองประเทศที่อ่อนแอกว่า ประเทศเหล่านั้นยังป่าเถื่อนล้าหลัง เขาจึงต้องเข้ายึดครอง เพื่อช่วยเหลือปรับปรุงให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับประเทศอื่น ๆ ที่เจริญแล้ว ที่จริงหากเรามองย้อนหลังไปอีกสักรัชกาลหนึ่ง จะเห็นว่า พระราชดำรินี้ว่านี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตระหนัก และได้ทรงเริ่มวางรากฐานในการแก้ไขเรื่องนี้ไว้แล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงเพียงสานต่อเท่านั้น โดยการเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรการปกครองที่ประเทศอินเดียและสิงคโปร์ ซึ่งแม้จะมีฐานะเป็นเมืองขึ้นของเขา แต่ก็ได้รับการปรับปรุงการปกครองจากอังกฤษแล้ว และทรงจ้างผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศมาเป็นที่ปรึกษาราชการ และทรงส่งพระราชโอรสออกไปศึกษาวิชาการต่าง ๆ ในทวีปยุโรปเพื่อกลับมาช่วยปรับปรุงและบริหารประเทศในทุก ๆ ด้าน เฉพาะในด้านกฎหมายใน พ.ศ. ๒๔๓๔ ทรงตั้งกระทรวงยุติธรรมขึ้น เป็นการแยกอำนาจตุลาการจากอำนาจบริหารอื่น ๆ ซึ่งเดิมรวมกันอยู่ ออกมาทำหน้าที่เกี่ยวกับกฎหมายโดยเฉพาะ และตั้งคณะกรรมการตรวจชำระและร่างกฎหมายขึ้นใหม่ ให้เป็นแบบสากลทันสมัย ผู้เป็นหัวแรงในการปฏิรูปด้านกฎหมายที่สำคัญ ก็คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ซึ่งต่อมาทรงได้รับการเทิดทูลให้ทรงเป็น “บิดาแห่งกฎหมาย” และได้ประดิษฐานพระรูปของพระองค์ไว้ที่หน้ากระทรวงยุติธรรมในขณะนี้ แม้การชำระแก้ไขกฎหมายนี้ต้องใช้เวลายาวนาน แต่เมื่อสำเร็จลงและได้ประกาศใช้เป็นประมวลกฎหมายอาญาตามหลักสากลตั้งแต่วันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๑ แล้วเป็นผลให้ประเทศต่าง ๆ ยอมรับว่า ประเทศไทยมีฐานะทางศาลเทียบเท่าอารยประเทศทั้งหลาย และสามารถยกเลิกศาลกงสุลอันไม่เป็นธรรมระหว่างประเทศกับประเทศอังกฤษได้สำเร็จเป็นประเทศแรก แล้วค่อย ๆ เจริญขอยกเลิกได้หมดใน พ.ศ. ๒๔๘๑

หลังจากได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ประเทศไทยได้เปลี่ยนระบอบการปกครอง จากสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์ประมุข โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับถาวร ให้เป็นหลักในการปกครองของประเทศในวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๕ ซึ่งกำหนดไว้ว่า อำนาจอธิปไตยเป็นอำนาจสูงสุดของการปกครองประเทศ และการใช้อำนาจแบ่งแยกออกเป็น ๓ ทาง คือ ทางนิติบัญญัติ ทางบริหารบัญญัติและทางตุลาการบัญญัติ โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์ประมุข และอยู่เหนือการเมือง

เท่าที่ได้บรรยายมาทั้งหมดนี้ เป็นการแสดงให้เห็นว่า ประเทศไทยมิใช่เป็นบ้านป่าเมืองเถื่อนเหมือนดังที่สมัยหนึ่งเคยถูกฝรั่งยึดเย็ดให้เป็น เพื่อจะได้เข้ายึดเป็นเมืองขึ้น แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไขไว้ได้ทันท่วงที ประเทศไทยเรามีประเพณี วัฒนธรรม และมีกฎหมายของเราเองมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงปัจจุบัน นับเป็นมรดกอันล้ำค่ามาจนถึงทุกวันนี้อย่างภาคภูมิใจและน่าชื่นใจนัก เราขอกราบบรรพชนของเราทุกท่าน ที่ได้ช่วยกันสร้างและรักษาสິงดี ๆ ที่กล่าวมาให้เป็นมรดกตกทอดมาจนถึงตัวเรานี้

ถ้าใครใญ่บุญสร้างวัดวาอาราม ก็เป็นคนโปรด

เรียบเรียงโดย นายจุลทัศน์ พยาฆรานนท์

ในความนำบทต้นของหนังสือ ดำนันทวัตถุสถานที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา มีข้อความสำคัญขึ้นต้นบทว่า

“มีคำของท่านผู้ใหญ่กล่าวเมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ อ้างถึงการแต่ก่อนว่า เมื่อในรัชกาลที่ ๑ นั้น ถ้าใครเข้มแข็งในการศึกสงคราม ก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ ๓ ถ้าใครใญ่บุญสร้างวัดวาอารามก็เป็นคนโปรด ในรัชกาลที่ ๔ ถ้าใครเรียนรู้อักษรไวยากรณ์มาก ก็เป็นคนโปรด คำกล่าวนี้นี้ก็เป็นความจริง แต่ขอบอก ถ้าฟังเผิน ๆ ดูเหมือนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์ ทรงนิยมการต่าง ๆ กันตามพระราชอัธยาศัยต่อเมื่อพิจารณาเหตุการณ์ในเรื่องพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์จึงแลเห็น ว่าที่จริงพระราชนิยมของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์ อยู่ในทางรัฐประศาสน์นโยบายอันเดียวกัน ที่ปรากฏพระราชนิยมต่างกั้ดังกล่าวนั้น เป็นแต่ด้วยพฤติการณ์ทำให้จำเป็นตามสมัยในรัชกาลนั้น ๆ”

พระราชนิยมตามพระราชอัธยาศัยในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์ มีอธิบายโดยพิศดารต่อไป ในหนังสือชื่อเรื่องดังกล่าวข้างต้นอยู่แล้ว ผู้ที่สนใจพึงหาอ่านและศึกษาได้ไม่ยาก ในที่นี้ขอกกล่าวโดยเฉพาะสาระสำคัญในพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่มีคำของท่านผู้ใหญ่อ้างถึงการในรัชกาลที่ ๓ “ในรัชกาลที่ ๓ ถ้าใครใญ่บุญสร้างวัดวาอารามก็เป็นคนโปรด” นั้นเป็นฉันทิ เหตุไฉนใครใญ่บุญสร้างวัดวาอารามจึงได้เป็นคนโปรด อธิบายคำอ้างถึงการอันเป็นพระราชนิมิตนี้มีอยู่ว่า

ครั้นมาถึงรัชกาลที่ ๓ โภคสมบัติบริบูรณ์ขึ้นในพระนครด้วยการค้าขายเจริญกว่าแต่ก่อน ผู้มีทรัพย์ถึงฐานะเศรษฐีมีมากขึ้นพากันเลื่อมใสในการสร้างวัด พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอดทนุ จึงเป็นมูลเหตุให้เกิดคำที่กล่าวว่า ใครใญ่บุญชอบสร้างวัดวาอารามก็เป็นคนโปรด

การที่บุคคลจะได้เป็นคนที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานตามอธิบายที่ได้คิดมานี้ พึงเห็นได้ว่าเป็นบุคคลผู้ตั้งอยู่ในความเลื่อมใสในการสร้างวัดวาอารามนั่นเอง กระนั้นก็ดี บุคคลที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณเป็นคนโปรดนั้น จะได้อาศัยฐานะของบุคคลผู้อดด้วยโภคสมบัติถึงขั้นเศรษฐีเป็นทุนเกื้อหนุนให้เกิดการแสดงออกความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาให้ปรากฏ ด้วยการสร้างวัดวาอารามขึ้นนั้นเป็นเหตุจงใจแน่แท้หรือไฉน เหตุจงใจให้ผู้มีทรัพย์เมื่อรัชกาลที่ ๓ พากันเลื่อมใสในการสร้างวัดตั้นมากอยู่่น่าจะมีเป็นอย่างอื่นที่สำคัญกว่า สาระสำคัญของเหตุอย่างอื่นที่จะเป็นแรงจูงใจในการสร้างวัดมีปรากฏใน กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่นายมี มหาดเล็ก รลจนขึ้นไว้ว่า

“พระวงศาและพระยาที่สร้างวัด
ก็แจ่มจัดปรากฏลือยศถา
ทูลถวายพระกุศลผลผลา
ทรงเมตตาปราโมทย์โปรดภิปราย
ที่ได้สร้างฟังขึ้นดังกลืนแก้ว
มีใจแผ้วผ่องเหมือนดังเดือนหงาย

ที่ใครไม่ได้สร้างระคางอาย
ไม่สบายหมอบก้มลงตรมตรอง
พิเคราะห์ความตามกระแสพระกุศล
เห็นเป็นผลยอคดียิ่งกว่าสิ่งของ
โสมนัสศรัทธาทูลฝ่าละออง
ตามทำนองที่ทางสร้างอาราม

การที่ผู้มีทรัพย์พากันเลื่อมใสในการสร้างวัดกันมากในรัชกาลที่ ๓ ตามที่ปรากฏในกลอนเพลงยาวนี้ แสดงให้เห็นเหตุที่เป็นแรงจูงใจที่สำคัญ ๒ ประการด้วยกัน คือ การสร้างวัดเพื่อทูลถวายพระกุศลผลผลา ตามกล่าวในกลอนเพลงยาวประการหนึ่งกับด้วยความศรัทธาที่จะโดยเสด็จพระราชกุศล ดังเช่นคำกลอนตอนท้ายอีกประการหนึ่ง ที่ว่า

พิเคราะห์ความตามกระแสพระกุศล
เห็นเป็นผลยอคดียิ่งกว่าสิ่งของ
โสมนัสศรัทธาทูลฝ่าละออง
ตามทำนองที่สร้างอาราม

แรงจูงใจให้ผู้ที่มีทรัพย์พากันเลื่อมใสในการสร้างวัด นอกจากที่ปรากฏในกลอนเพลงยาวนี้แล้ว ยังมีหลักฐานที่แสดงให้เห็นสาระสำคัญของแรงจูงใจอย่างเดียวกันนี้ ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ มีเนื้อความว่า ดังนี้

ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชศรัทธาชักโยงพระวงศานุวงศ์และข้าราชการ เศรษฐีผู้มีทรัพย์ ทำบุญให้ทาน สร้างวัดวาอาราม มีเทศนา วังเจ้าและบ้านขุนนาง ตามชาวบ้าน ชาวแพเป็นอันมาก เป็นสมัยการศรัทธาพากันสร้างวัด

การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ คหบดีผู้มีทรัพย์ให้สร้างวัดวาอารามดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารที่คัดมานี้ แสดงให้เห็นแน่ชัดว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระมหากรุณาธิคุณต่อพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ คหบดีผู้มีทรัพย์ทั้งปวง ให้ได้ทำบุญสร้างกุศล โดยเสด็จร่วมในการบำเพ็ญพระราชกุศลเสมอหน้า มิได้ทรงมีฉันทาคติสงวนทางบุญไว้เฉพาะส่วนพระองค์ พระมหากรุณาธิคุณที่ทรงแสดงออกด้วยการที่ทรงชักชวนให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ คหบดีผู้มีทรัพย์ ให้สร้างวัดวาอารามนั้นเนื้อแท้มีพระราชประสงค์เป็นเช่นไร ความสำคัญในเรื่องนี้ นายมีมหาดเล็กพรรณนาขึ้นไว้ในกลอนเพลงยาวฯ ว่า

ยังไม่เปรมเอมอิมพระกุศล
บำเพ็ญผลต่อไปไม่หน่ายหนี
ดำรงการหว่านผลกับมนตรี
จะให้มิศรัทธาสร้างอาราม
หวังจะให้ได้ผลกุศลมาก
บริจาคทรัพย์หลวงออกดวงหาม

ให้มนตรีสุริยวงศ์ผู้ทรงนาม
ได้มีความบริพัตรพูนศรัทธา
เอาทรัพย์หลวงดวงจ่ายไปหลายวัด
ไม่สังกัดนับข้างในสังขยา
สุริยวงศ์ทรงรับกับพระยา
ก็ปรีดาปราโมทย์ด้วยโปรดปราน
คิดเลื่อมใสไปสร้างเริ่มร่างวัด
บ้างเปลี่ยนผลัดสร้างใหม่หลายสถาน
ด้วยทรัพย์หลวงดวงล่องลงพอลการ
ก็พลอยจานเจือลงประจงบึง
เป็นวิสาขารณะพระกุศล
ก็เกิดผลเพิ่มพูนประมุขเสริม
ทรงปราโมทย์โปรดปรานประทานเติม
พูนเฉลิมชาติรักกระจกทอง
กาวเครื่องเขียนเวียนตั้งเบิกคลังหลวง
ไปเติมตรงจนถ้วนจำนวนฉลอง
ครั้นเสร็จการขนานนามตามทำนอง
วัดในคลองบางยี่เรือทั้งสามนาม
อินทาราม จันทาราม นามบัญญัติ
อีกทั้งวัดราชคฤห์เข้าเป็นสาม
วัดท่านราชมนตรีก่ออาราม
ขนานนามชื่อวัดคหบดี
วัดท่านโชติกสร้างกลางสนาม
ชื่อนพคุณทารามอร่ามศรี
คุณพระคลังสร้างใหม่ท้ายบุรี
ลงบัญญัติชื่อวัดประยูรวงศ์
วัดพระยาศรีพิพัฒน์บัญญัตินาม
พระยาญาติการามงามระหง
สามปลื้มชื่อจักรวรรดิอันหยดยง
เจ้สังคฆามอยู่ตามเดิม
วัดศาลาสีหน้าชื่อคุหาสวรรค์
เชิงเลนนั้นชื่อบพิตรพิมุขเฉลิม
อีกสองวัดกรุงร้างไปสร้างเติม
ชื่อคงเดิมโลกสุทธาศาลาปูน
สิบสามวัดด้วยกันเป็นอันดับ
พระราชทรัพย์เจือไปมิให้สูญ

วัดพระยาน้อยใหญ่จึงไพบูลย์
ได้เพิ่มพูนสร้างงามตามทำนอง
ประธานวัดละพระยาวางศาสร้าง
ที่เริ่มร่างสร้างใหม่จนได้ฉลอง
ได้ที่สร้างต่งนิยมด้วยสมปอง
พาพวกพ้องบ่าวไพร่ไปทำบุญ
เลี้ยงพระสงฆ์สวดจิรวราย
ของทั้งหลายต่าง ๆ ก็สร้างหนุน
ออกจำแนกแจกทานคิดหว่านทุน
ใบการบุญเบ็ดเสร็จทั้งเทศน์ธรรม

อาศัยเนื้อกลอนเพลงยาวที่คัดมานี้ แสดงให้เห็นเหตุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระมหากรุณาธิคุณชักชวนให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ คหบดี ผู้มีทรัพย์ให้สร้างวัดวาอาราม ดังที่กล่าวมาแล้ว พระราชประสงค์ที่ทรงชักชวนให้เกิดการสร้างวัดวาอารามดังนี้ นายมี มหาตเล็กพรรณนาดังคัดมานี้ พอสรุปให้เห็นเหตุและสาระแห่งพระราชประสงค์ที่สำคัญ ๓ ประการด้วยกันคือ

สาระสำคัญประการแรก คือ พระราชประสงค์ที่จะปลูกฝังความศรัทธาในการสร้างวัดวาอารามให้เกิดขึ้นทั้งความคิดและการกระทำในหมู่ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ คหบดี โดยทรงพระราชดำริและสนับสนุนพระยาราชมนตรี (ญ) ข้าหลวงเดิม ที่นายมีกล่าวในกลอนเพลงยาวว่า “มนตรี” หรือ “มนตรีสุริยวงศ์” ให้สร้างวัดขึ้นใหม่ เมื่อสำเร็จแล้วทรงพระกรุณาพระราชทานนามว่า วัดคฤหบดี ขึ้นเป็นต้นแบบแห่งพระราชประสงค์ประการแรกนี้

สาระสำคัญประการที่ ๒ คือพระราชประสงค์ที่จะปลูกฝังความคิด ให้เกิดสำนึกเห็นความสำคัญแห่งคุณวิเศษของประโยชน์ในการสร้างวัดวาอาราม ให้เป็น วิสาธารณะกุศลคือศาสนสถานซึ่งคนทั้งหลายบรรดาผู้ที่ไม่มีกำลังพอจะสร้างวัดได้ก็พลอยยินดีที่จะได้มีโอกาสได้ร่วมใช้ประโยชน์ในการประกอบกิจกรรมทางศาสนา ในฝ่ายผู้ที่มีกำลังสร้างวัดขึ้นได้เองจนสำเร็จประโยชน์ก็เป็นการ “เกิดผลเพิ่มพูนประมุขเสริม” ในทางกุศล โดยเฉพาะทานบารมีที่ได้กระทำวัดขึ้นถวายไว้แก่พระศาสนาให้เป็นสาธารณะสถาน อนุญาตให้คนทั่วโลกไปได้ใช้ประโยชน์ประกอบกิจกรรมทางการสร้างบุญสร้างกุศล บุคคลซึ่งได้สร้างวัดวาอารามขึ้นให้เป็นวิสาธารณกุศลเช่นนี้จึงควรยินดีและเห็นคุณวิเศษของประโยชน์ในการสร้างวัด

สาระสำคัญประการที่กล่าวนี้ เป็นพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงชักชวนในผู้มีกำลังและอุดมด้วยโภคทรัพย์ มาศรัทธาเลื่อมใสในการสร้างวัดวาอาราม

สาระสำคัญประการที่ ๓ ได้แก่พระราชประสงค์ในการที่จะแบ่งปันภาระในการทำนุพระศาสนา บำรุงพระสงฆ์ และบำเพ็ญบุญกุศล ให้แก่บรรดาบุคคลผู้ที่มีกำลังคน กำลังทรัพย์พอที่จะรับปฏิบัติได้ให้ไปจัดการทำขึ้น ทั้งนี้ก็เพื่อยังให้เกิดประโยชน์ทั้งในฝ่ายพระสงฆ์ที่จะรักษาพระศาสนาให้คงดำรงอยู่ได้ กับในฝ่ายฆราวาสก็ได้รับการสั่งสอนอบรมจริยธรรม ยกระดับจิตใจให้สะอาด สว่าง สงบขึ้นโดยลำดับ อันเป็นสิ่งที่พึงประสงค์ของสังคม

เนื้อความตั้งพรรณนามาตั้งแต่ต้นประสงคที่จะไขความที่ว่า “ในรัชกาลที่ ๓ ถ้าใครใจบุญสร้างวัดวาอารามก็เป็นคนโปรด นั้นเป็นไฉน เหตุไฉนใครใจบุญสร้างวัดวาอารามนั้นได้เป็นคนโปรด และสาระประการสำคัญคือคนใจบุญทั้งหลายที่ได้เป็นคนโปรด เนื่องด้วยการวัดแต่ครั้งนั้นมีเหตุผลอะไรเป็นแรงจูงใจให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสแรงกล้าในการสร้างวัดวาอาราม เนื้อหาที่ได้วิเคราะห์และพรรณนาโดยลำดับ คงเป็นสิ่งแสดงให้เห็นเหตุผลอันเป็นที่มาของคำซึ่งท่านผู้ใหญ่แต่ก่อนกล่าวขึ้นเมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ ว่า ในรัชกาลที่ ๓ ถ้าใครใจบุญสร้างวัดวาอาราม ก็เป็นคนโปรด” ได้ด้วยเนื้อความตั้งพรรณนา

มรดกไทย อุทยานประวัติศาสตร์

เรียบเรียงโดย คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ยาวนานกว่า ๗๐๐ ปี บรรพบุรุษของไทยได้อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมไว้เป็นมรดกตกทอดถึงอนุชนในสมัยปัจจุบันเป็นจำนวนมาก ในบรรดามรดกศิลปวัฒนธรรมเหล่านั้น บางส่วนก็ตกทอดมาในสภาพที่สมบูรณ์ แต่ส่วนมากได้ผ่านกาลเวลาอันยาวนานมาในสภาพที่ชำรุดทรุดโทรม เนื่องจากถูกทอดทิ้ง และถูกทำลายด้วยปัจจัยต่าง ๆ เป็นต้นว่า ภัยสงครามจากข้าศึกศัตรูของประเทศ ธรรมชาติ เช่น แดด ฝน ลม พายุ ความชื้น ทำให้ผุเปื่อย กร่อน โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมต่าง ๆ นั้น ยังมีภัยจากประชาชน ขูดทำลายหรือถอนหาทรัพยากรหิน หรือโลหะทำลายเพื่อใช้เป็นที่ทำกิน ดังนั้น เราจึงได้เห็นซากโบราณสถาน โบราณวัตถุ ปrikหักพัง เหลือเป็นร่องรอยของอดีตอันรุ่งเรืองเจริญของชาติ ปรากฏอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระราชดำรัสไว้ว่า

“การสร้างอาคารสมัยนี้ คงจะเป็นเกียรติสำหรับผู้สร้างเพียงคนเดียว แต่เรื่องโบราณสถานนั้น เป็นเกียรติของชาติ อธิปไตย ทั่ว แผ่นดินก็มีค่าควรช่วยกันรักษาไว้ ถ้าเราขาดสุโขทัย อุทยาน และกรุงเทพฯ แล้ว ประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย”

พระราชดำรัสที่ได้ยินเชื่อนี้ แสดงให้เห็นความสำคัญของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของบ้านเมือง และเป็นเครื่องแสดงถึงอัจฉริยภาพ บรรพบุรุษ ที่ได้สร้างสรรค์อารยธรรมความเจริญไว้ในชาติ

เนื่องจากชาติไทยได้เจริญรุ่งเรืองสืบทอดมรดกศิลปวัฒนธรรมบนดินแดนแหลมทองนี้มาเป็นเวลาช้านาน ราชธานีของไทยได้ย้ายจากสุโขทัย ไปยังพระนครศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงเทพมหานคร นอกจากเมืองราชธานีแล้ว ก็ยังมีชุมชนใหญ่ที่เป็นเมือง มีความเจริญรุ่งเรือง เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและสังคมของแต่ละท้องถิ่นอีกเป็นจำนวนมาก เมืองเหล่านี้ หลายแห่งมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ต่อมาภายหลังต้องทรุดโทรมเสื่อมสภาพด้วยปัจจัยต่าง ๆ จนกลายเป็นเมืองโบราณ และถูกทอดทิ้งให้ร้างผู้คน เหลือแต่ซากปรักหักพัง ปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไป

งานด้านโบราณคดีในประเทศไทยนั้น เริ่มได้รับความสนใจตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎขณะทรงผนวชอยู่ ได้เสด็จธุดงค์ไปในเขตโบราณสถาน เช่น เมืองสุโขทัย ทรงพบศิลาจารึก และซากโบราณสถานต่าง ๆ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้โปรดให้ตั้งโบราณคดีสโมสรขึ้น และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงพระอุตสาหะเสด็จไปทรงศึกษาโบราณสถานในเมืองสุโขทัย และได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง เทียวเมืองพระร่วงขึ้น ซึ่งในภายหลังได้เป็นประโยชน์แก่นักโบราณคดีที่ดำเนินการบูรณะเมืองสุโขทัย

การตรวจสอบหาโบราณสถาน เพื่อทะนุบำรุงรักษานั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้ให้เจ้าเมืองต่าง ๆ ตรวจสอบและรายงานเข้ามายังกรุงเทพฯ และพระองค์ท่านก็ได้เสด็จไปศึกษา ต่อมาทางราชการมีการจัดทำทะเบียนโบราณสถานสำคัญ ๆ ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๗๘ ด้วย ในการนี้ เมืองโบราณต่าง ๆ ได้รับความสนใจสำรวจ เตรียมการบูรณะ และ

มีมาตรการคุ้มครองโบราณสถานโบราณวัตถุ โดยรัฐบาลได้ตราพระราชบัญญัติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ พุทธศักราช ๒๕๐๔ ขึ้น ตลอดจนได้มีการจัดการศึกษาด้านโบราณคดีถึงระดับอุดมศึกษา ทำให้มีบุคลากรที่จะรับผิดชอบงานบำรุงรักษา ล้ำรวจ ขุดแต่ง และบูรณะโบราณสถานโบราณวัตถุ

ต่อมา ในพุทธศักราช ๒๕๑๙ กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ก็ได้เสนอแผนอนุรักษ์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม ให้มีการบูรณะปรับปรุงกลุ่มโบราณสถานสำคัญเรียกว่า อุทยานประวัติศาสตร์ โดยได้เสนอให้รัฐบาลบรรจุโครงการไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๕) เป็นต้นมา โดยมีแนวคิดสำคัญที่จะดำเนินการบูรณะและจัดการให้แหล่งโบราณสถาน ได้ดำรงสภาพอันมีคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมยั่งยืนนานสืบไป เป็นเกียรติภูมิของชาติ และให้สามารถรับใช้สังคมและเป็นประโยชน์แก่ประชากรในท้องถิ่นให้มากขึ้น

แหล่งโบราณสถานสำคัญที่กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ ได้กำหนดแผนดำเนินการอนุรักษ์ฟื้นฟูบูรณะในลักษณะ “อุทยานประวัติศาสตร์” มี ๙ โครงการคือ

๑. อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย จังหวัดสุโขทัย
๒. อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
๓. อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์
๔. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์
๕. อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา จังหวัดเพชรบุรี
๖. อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย
๗. อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย จังหวัดนครราชสีมา
๘. อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี
๙. อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร จังหวัดกำแพงเพชร

อุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง ๙ แห่งนี้ กรมศิลปากรได้ดำเนินการเสร็จจุล่งในส่วนที่สำคัญ และมีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการแล้วรวม ๕ แห่ง ได้แก่

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ซึ่งเป็นเมืองราชธานีเก่าแก่ อายุกว่า ๗๐๐ ปี กรุงสุโขทัยมีความเจริญมาตั้งแต่พุทธศตวรรษ ๑๗-๑๘ โดยมีราชวงศ์พระร่วงปกครอง จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ จึงเริ่มเสื่อมอำนาจตกอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรอยุธยา เมืองเก่าสุโขทัยนั้น มีส่วนประกอบคือ พระราชวัง ศาสนสถาน คูเมือง กำแพงเมือง ประตูเมือง ล้อมรอบอยู่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ส่วนนอกเขตเมืองนั้น ก็ยังมีโบราณสถานกระจัดกระจายอยู่อีกเป็นจำนวนมาก

กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนและกำหนดขอบเขตโบราณสถานเมืองสุโขทัยไว้เป็นพื้นที่ประมาณ ๔๓,๗๕๐ ไร่ และได้เริ่มดำเนินการขุดแต่งบูรณะ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๖ โดยกำหนดพื้นที่ดำเนินงานในระยะแรกไว้เพียงประมาณ ๑,๖๐๐ ไร่ ได้มีการขุดแต่งบูรณะกลุ่มโบราณสถานวัดมหาธาตุ วัดศรีชุม วัดตระพังเงิน วัดช้างล้อม วัดสระศรี วัดขอนข้าว วัดชนะสงคราม ฯลฯ รวมทั้งโบราณสถานอื่นๆ เช่น ตระพังแก้ว ตระพังเงิน เขื่อนลรีดงส์ เตาทุเรียงหรือเตาเผาเครื่องสังคโลก รวมทั้งได้มีการก่อสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์พ่อขุนรามคำแหง พิชิตภัยพาลแห่งชาติ อาคารศูนย์บริการการท่องเที่ยว และตัดถนนหนทาง ปรับปรุงตกแต่งภูมิทัศน์และสิ่งแวดล้อม โดยได้กำหนดวัตถุประสงค์ให้รับใช้การศึกษาประวัติศาสตร์สุโขทัย และมีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมของท้องถิ่นด้วย

การบูรณะอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยนี้ ได้สำเร็จลุล่วงในส่วนสำคัญและกระทรวงศึกษาธิการได้กราบบังคมทูลอัญเชิญ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงประกอบพิธีเปิดอุทยานเป็นทางการเมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๑

อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้ง เป็นโบราณสถานแบบปราสาทหิน ตั้งอยู่บนยอดเขาพนมรุ้ง ในเขตตำบลตาเป็ก อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นศาสนสถานที่มีแผนผังการก่อสร้างเป็นลัดส่วนลดหลั่นกันตั้งแต่บันได ทางขึ้นจนถึงตัวปราสาท มีชิ้นส่วนหินแกะสลักเป็นภาพประติมากรรมตามเรื่องราวในตำนานและวรรณคดี เช่น ศิวะนาฏราช นารายณ์บรรทมสินธุ์ ฯลฯ และลวดลายต่าง ๆ เช่น ลายประจำยาม เคียรนาค ประดับตามหน้าบันบนทับหลังกรอบประตู เสา และฐานปราสาท เป็นผลงานที่งดงามประณีตวิจิตรพิสดารมาก จนมีคำกล่าวสรรเสริญว่า ราวกับเทพดาจากสรวงสวรรค์มานฤมิตรไว้

นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า ปราสาทหินพนมรุ้งนี้ เริ่มก่อสร้างตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๖ และคงจะมีการก่อสร้างเพิ่มเติมต่อ ๆ กันมาตามลำดับ องค์ปรากฏประธานนั้นคงจะสร้างขึ้นในระยะเวลาครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๗ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนปราสาทพนมรุ้ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ และเริ่มการบูรณะเมื่อพุทธศักราช ๒๕๑๔ เป็นต้นมา โดยใช้วิธีการตามหลักสากลที่เรียกว่า อนัสติโลซิส (Anastylosis) คือ รื้อลงแล้วจัดเรียงขึ้นใหม่

อุทยานประวัติศาสตร์พนมรุ้งนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนิน ทรงประกอบพิธีเปิด เมื่อวันที่ ๒๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๓๑

อุทยานประวัติศาสตร์พิมาย คือโบราณสถานปราสาทหินในจังหวัดนครราชสีมา เป็นปราสาทหินที่ใหญ่ที่สุดเท่าที่พบในประเทศไทย เห็นได้ว่าเป็นศูนย์กลางและปากประตูสำคัญของดินแดนลุ่มแม่น้ำมูลไปสู่เมืองพระนคร ราชธานี ของอาณาจักรกัมพูชา ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พิมายเป็นเมืองโบราณที่รุ่งเรืองและอุดมสมบูรณ์มาก ตัวเมืองมีคูเมือง กำแพงเมือง และประตูเมืองทั้ง ๔ ทิศ ปราสาทหินพิมายเป็นสิ่งก่อสร้างทางพุทธศาสนาลัทธิมหายาน สร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ก่อนการก่อสร้างปราสาทหินนครวัด ในกัมพูชา ๑๕ ปี

กรมศิลปากร ได้เริ่มบูรณะปราสาทหินนี้ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๗ บูรณะปรากฏประธานเสร็จ ใน พ.ศ. ๒๕๑๑ ต่อมาได้จัดทำโครงการอุทยานประวัติศาสตร์พิมาย บรรจุไว้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๕ การดำเนินงานเสร็จ ลุล่วงในส่วนสำคัญและสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดเป็นทางการ เมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๒

อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ เป็นโบราณสถานแบบปราสาทหิน บนลุ่มแม่น้ำแควน้อย ในเขตตำบลเมืองสิงห์ อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี เป็นเมืองที่มีชื่อปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ ในประเทศกัมพูชา เป็นที่น่าสนใจมาก ที่ปราสาทแห่งนี้สร้างด้วยศิลาแลงและเป็นโบราณสถานแบบเขมรแห่งเดียวที่ได้พบทางแถบตะวันตกสุดของไทย

ลักษณะโบราณสถาน ประกอบด้วยกำแพงและคูน้ำหลายชั้น ล้อมรอบเป็นรูปสี่เหลี่ยม มีปราสาทปราสาทอยู่กลางเมือง มีซากโบราณสถานสิ่งก่อสร้างอีกหลายแห่ง เชื่อว่าเป็นศาสนสถานตามคตินิยมทางพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน

กรมศิลปากรเริ่มโครงการบูรณะปราสาทเมืองสิงห์ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๗ จากสภาพเดิมที่เป็นป่ากร้าง ซากโบราณสถานได้รับการบูรณะขุดแต่ง ส่วนหินธรรมชาติที่มีอยู่มากในบริเวณ ปรับปรุงภูมิทัศน์ ตัดถนน

หนทาง สร้างเรือนพัก แม้ว่าโบราณสถานแห่งนี้จะไม่มีภาพแกะสลักประดับตามแบบปราสาทหินทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ปราสาทหินบนพื้นที่ ๔๖๐ ไร่ นี้ ก็มีความงามสง่า และมีคุณค่าในฐานะแหล่งวิทยาการสำคัญสำหรับประทับแรมพักผ่อนพระราชอิริยาบถ พระนครคีรีนี้ประกอบด้วย พระที่นั่งต่าง ๆ เช่น พระที่นั่งเพชรภูมิประเวศศาสตร์แห่งอื่น ๆ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ก็ได้ทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเปิดอุทยานแห่งนี้เมื่อวันที่ ๓ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๓๐ นับเป็นอุทยานประวัติศาสตร์แห่งแรกที่ได้มีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการ

อุทยานประวัติศาสตร์พระนครคีรี ตั้งอยู่ที่เขาวัง อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี เป็นพระราชฐานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขึ้นบนยอดเขาสมน (สะ-มะ-นะ) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๑ สำหรับประทับแรมพักผ่อนพระราชอิริยาบถ พระนครคีรีนี้ประกอบด้วย พระที่นั่งต่าง ๆ เช่น พระที่นั่งเพชรภูมิไพโรจน์ พระที่นั่งปราโมทย์มไหสวร์ย์ พระที่นั่งเวษยันตรวิเชียรปราสาท พระที่นั่งราชธรรมสภา วัด เช่น วัดพระแก้ว วัดพระธาตุจอมเพชร เป็นสถาปัตยกรรมที่ผสมผสานระหว่างแบบตะวันตกและแบบไทย ได้อย่างงดงามกลมกลืนกันเป็นอย่างดี ต่อมา ถูกทอดทิ้งทรุดโทรมลงตามกาลเวลา

กรมศิลปากร ได้ประกาศขึ้นทะเบียน พระนครคีรี เป็นโบราณสถานแห่งชาติเมื่อวันที่ ๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๕ และได้บรรจุโครงการบูรณะไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ ๕ โดยถวายเป็นราชสักการะในมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ ในการบูรณะครั้งนี้ ได้มีการสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มเติม เช่น พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ และหอสมุดแห่งชาติ และจัดสร้างรถรางไฟฟ้าอำนวยความสะดวกในการเดินทางขึ้นลงแก่ผู้ไปชมพระนครคีรี เป็นรถรางไฟฟ้าชั้นภูเขาแห่งแรกของประเทศไทยด้วย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ทรงประกอบพิธีเปิดอุทยานประวัติศาสตร์พระนครคีรี เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๓๒ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมแก่กิจการโบราณคดีแห่งชาติ

นับได้ว่า ได้มีการเปิดอุทยานประวัติศาสตร์อย่างเป็นทางการแล้วรวม ๕ แห่ง ส่วนอีก ๔ แห่ง คือ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย นั้น มีเป้าหมายที่จะเปิดเป็นทางการในวันอนุรักษ์มรดกไทย พ.ศ. ๒๕๓๓ และอุทยานประวัติศาสตร์แห่งอื่น ๆ คือ กำแพงเพชร ศรีเทพ และพระนครศรีอยุธยา ก็อยู่ในระหว่างเร่งดำเนินการ คาดว่าจะแล้วเสร็จ ประกอบพิธีเปิดได้ในอนาคตอันใกล้

อุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง ๙ แห่งนี้ เป็นมรดกที่ล้ำค่าของชาติ รัฐบาลและผู้ดำเนินการต่างได้ทุ่มเท อุทิศเงิน กำลังปัญญา และกำลังแรงงานเป็นอันมาก เพื่อบูรณะอุทยานประวัติศาสตร์เหล่านี้ ให้กลับคืนชีวิตเป็นแหล่งโบราณสถาน เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติ เป็นแหล่งวิทยาการที่จะน้อมนำให้ประชาชนมีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย และจะได้แสดงให้เห็นชาวโลกได้ประจักษ์ในความเป็นชาติที่มีอารยธรรมความเจริญสูง มาแต่อดีตกาลของไทย จึงสมควรที่พี่น้องชาวไทยทุกคน จะร่วมมือร่วมใจกันบำรุงรักษาอุทยานประวัติศาสตร์ของชาติไว้ให้อยู่นาน ดำรงคุณค่า เป็นมรดกของชาติตลอดไปตราบนาน

วัดมหาพฤฒารามวรวิหาร

เรียบเรียงโดย นายประพัฒน์ ตรีนรงค์

คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ ขอนำเรื่อง วัดมหาพฤฒาราม พระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร มาเสนอ เพราะประวัติของวัด ประวัติของผู้สถาปนา และปูชนียสถานสำคัญอันประณีตงดงามของวัด เช่น สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมฝาผนัง เป็นทั้ง เป็นเรื่องที่น่าสนใจน่าศึกษา ดังจะได้กล่าวถึงต่อไปโดยลำดับ

วัดมหาพฤฒาราม ตั้งอยู่ริมถนนมหาพฤฒาราม และคลองผดุงกรุงเกษม ตอนใกล้บรรจบกับถนนเจริญกรุง ตำบลมหาพฤฒาราม เขตบางรัก กรุงเทพมหานคร เดิมเป็นวัดราษฎร์ สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าใครเป็นผู้สร้างและสร้างเมื่อไร มีชื่อเรียกกันว่า วัดท่าเกวียน และมีตำนานเล่าประกอบเกี่ยวกับชื่อวัดอยู่ในหนังสือแถลงการณ์คณะสงฆ์ เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๓ ว่า พระเจ้าอยู่ทอง ทรงหนีห่าและโปรดให้ข้าราชการบริพารนำทรัพย์สินสมบัติบรรทุกเกวียนจากกรุงศรีอยุธยามาพักอยู่ที่บริเวณวัดนี้ และอีกเรื่องหนึ่งเล่าว่า ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น บรรดาหมู่เกวียนที่เดินทางจากหัวเมืองด้านตะวันออกมายังเมืองหลวง มักจะพากันมาพักแรมอยู่ที่บริเวณวัดนี้ เรื่องเล่าทั้งสองเป็นมูลเหตุให้ชาวบ้านเรียกชื่อวัดว่า วัดท่าเกวียน

แต่ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดตะเคียน เพราะเหตุที่มีต้นตะเคียนใหญ่แผ่กิ่งก้านสาขาเป็นบริเวณกว้างทำให้เกิดความร่มรื่นเป็นอย่างดีแก่บริเวณวัดและผู้เข้าพักอาศัย ในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ก็มีชื่อวัดตะเคียนนี้ปรากฏอยู่

อย่างไรก็ดี ในตอนต้นรัชกาลที่ ๔ ชื่อวัดได้เปลี่ยนอีกครั้งเป็นวัดมหาพฤฒาราม พร้อมกับเปลี่ยนฐานะของวัดจากวัดราษฎร์ยกขึ้นเป็นวัดหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร

เรื่องการเปลี่ยนชื่อและฐานะของวัดครั้งนี้เกี่ยวเนื่องกับพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และ พระเถระผู้ทรงวิทยาคณสูงรูปหนึ่ง คือ พระอธิการแก้ว อายุ ๑๐๗ ปี เจ้าอาวาสของวัดในยุคนั้น ซึ่งในหนังสือประวัติวัดกล่าวไว้ว่า

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะที่ยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้ามงกุฎฯ และยังทรงผนวชอยู่ ชาวบ้านทั่วไปมักขนานพระนามของพระองค์ท่านว่า ทูลกระหม่อมพระ สมัยนั้นเป็นปลายรัชกาลที่ ๓ แล้ว ทูลกระหม่อมพระประทับจำพรรษาอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร แต่ครั้งหนึ่งเสด็จแปรที่ประทับไปอยู่ ณ วัดบรมนิวาส เกิดพระราชศรัทธาเสด็จไปพระราชทานทอดผ้าป่าที่วัดตะเคียน ด้วยทรงทราบประวัติและศิลาจารวัดของพระอธิการแก้วเจ้าอาวาสว่ามีปฏิปทาน่าเลื่อมใส เสร็จจากการทอดผ้าป่าแล้วก็เข้าไปประทับใกล้ๆ พระอธิการแก้ว แต่พระอธิการแก้วมองไม่เห็น เพราะดวงตาทั้งสองของท่านมีหนังตาหย่อนยานลงมาปิดไว้ จึงได้ถามศิษย์วัดขึ้นว่า “ทูลกระหม่อมพระประทับอยู่ที่ไหน?” พระองค์ท่านรับสั่งว่า “อยู่ที่นี่” แล้วยื่นพระหัตถ์ไปสัมผัสตัวพระอธิการแก้ว พระอธิการแก้วจับพระหัตถ์แล้วลูบคลำอยู่ชั่วครู่แล้วถวายคำพยากรณ์ว่า “จะได้เป็นเจ้าชีวิตในเร็ว ๆ นี้” พระองค์ได้ทรงปฏิญาณว่า “ถ้าได้ครองแผ่นดินจริง จะมาสร้างวัดให้อยู่ใหม่”

เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ ในหนังสือประวัติวัดระฆังว่า คำพยากรณ์นี้เป็นจริง เพราะต่อมาเพียง ๓ วัน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงพระประชวรมานานก็เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ และทรงพระอนุสรณ์ถึงคำปฏิญาณที่ได้รับสั่งไว้กับพระอธิการแก้ว จึงเสด็จพระราชดำเนินมายังวัดนี้อีกครั้ง แล้วมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดใหม่หมดทั้งวัด โดยให้อพยพพระอธิการแก้ว พระภิกษุสามเณรพร้อมทั้งศิษย์วัดไปอาศัยอยู่ ณ วัดปทุมคงคาเป็นการชั่วคราว แล้วโปรดให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติเป็นแม่กองก่อสร้าง ภายหลังทรงเปลี่ยนให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๓ กรมหมื่นภูมินทรภักดีทรงรับภาระธุระในการก่อสร้างต่อจนเป็นที่เรียบร้อย แต่ก็เป็นที่น่าเสียใจอย่างยิ่ง เพราะพระอธิการแก้ว ผู้ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระมหาพญาจารย์ได้ไม่นาน ได้ถึงแก่กรรมภาพลงด้วยโรคชราเสียแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้แก้ศพมาทำพิธี พระราชทานเพลิงที่วัดมหาพญารามอันเป็นชื่อวัดที่ทรงขนานนามให้ใหม่เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงพระเถระที่พระองค์ทรงพระราชศรัทธาอย่างสูงยิ่งรูปหนึ่งในสมัยนั้น

ท่านได้ทราบเรื่องประวัติของวัดและพระราชประวัติของพระมหาภักดิ์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐพระองค์หนึ่งซึ่งได้ทรงพระราชศรัทธาในศิลาจารวัดและปฏิปทาของพระเถระผู้หยั่งรู้เหตุการณ์ภายใต้ร่มนัยตามสมควรแล้ว จากนั้น จะขอนำท่านเข้าชมปูชนียสถานในเขตพุทธาวาสซึ่งมีบริเวณอยู่ทางตอนใต้ของวัดต่อไปโดยลำดับ

พระอุโบสถ พระอุโบสถหรือโบสถ์ของวัดนี้ ตั้งอยู่กลางระหว่างพระวิหารด้านเหนือกับพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ด้านใต้ โดยหันหน้าไปทางด้านทิศตะวันออก ทรวดทรงของพระอุโบสถหลังนี้ ก่อด้วยอิฐถือปูน สูงระหง หลังคาหลังซ้อนขึ้นมุงด้วยกระเบื้องไทย ซึ่งมีช่อฟ้าใบระกาและมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง พื้นยกสูงกว่าระดับพื้นดิน มีระเบียงรอบและมีเสาศารหรือเสาระเบียงจากฐานขึ้นไปรับเชิงชายพระอุโบสถในระยะ ๆ มีบันไดขึ้นทั้งด้านหน้าและด้านหลังจากพื้นดินถึงระเบียงและจากระเบียงถึงพื้นพระอุโบสถรวม ๘ บันได ใบเสมาติดอยู่กับเสาระเบียงด้านนอกด้านละสามใบ

หน้าบันพระอุโบสถทั้งด้านทิศตะวันออกและตะวันตกประดับลายปูนปั้น แบบลายกระหนกเปลว เส้นลายลงรักปิดทอง พื้นประดับกระจกสีเขียว เหนือกระจกตรงกลางเป็นรูปช้างสามเศียร มีบุษบกมีฉัตร ๗ ชั้นขนาบข้างละฉัตร ภายในบุษบกมีรูปพระมหามงกุฎตั้งอยู่บนพานทองสองชั้น รูปที่ปรากฏบนหน้าบันคือ รูปมหามงกุฎนั้น หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนข้างนั้นกล่าวกันว่าหมายถึง พระมหาพญาจารย์หรือพระอาจารย์แก้ว

ส่วนบานประตูและหน้าต่างพระอุโบสถทั้งหมด มีรูปลักษณะแบบเดียวกัน คือ เป็นลายกระหนกเปลวลงรักปิดทอง พื้นของบานประตูและหน้าต่างประดับกระจกสีเขียว แต่ลายปูนปั้นที่เป็นรูปภาพนั้น ข้างล่างเป็นรูปเกวียนมีประทุนเทียมด้วยโคคู่สูงชันเป็นรูปช้าง สูงชันไปอีกเป็นรูปเทวดาทูนพาน ๒ ชั้น มีพระมหามงกุฎตั้งอยู่บนพาน มีฉัตร ๕ ชั้นข้างละฉัตร และมีมหาเศวตฉัตร ๙ ชั้น อยู่เหนือพระมหามงกุฎ ซึ่งภาพเหล่านี้มีความหมายคล้ายกับที่หน้าบัน คือ รูปพระมหามงกุฎหมายถึง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปช้างหมายถึง พระอธิการแก้ว และรูปโคลากเกวียนก็หมายถึงชื่อวัดเดิมที่เรียกกันว่า วัดท่าเกวียน

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ แบ่งออกเป็น ๒ ชั้น คือ ชั้นล่าง กับชั้นบนทั้ง ๔ ด้าน

ชั้นล่าง เป็นภาพเกี่ยวกับชุดธุดงค์วัตร ๑๓ ตามคัมภีร์พระพุทธศาสนา นับแต่แนวระดับข้างบนของบานประตูและหน้าต่างลงมา เขียนเป็นภาพไว้ตามช่องผนังของหน้าต่างและบานประตู เว้นช่องประตูตะวันออก

ช่องละหมูภาพ โดยเริ่มจุดดวงควัตรที่ ๑ คือ เนลขิกังคะ คือ การนั่งเป็นวัตรในทิศอาคเนย์ของผนังด้านทิศใต้ แล้วเวียนไปทางทิศตะวันตกแล้วเวียนไปทางทิศเหนือจนสุดผนังครบจุดดวงควัตร ๑๓ แต่มีสับลำดับกันบ้าง

ชั้นบน เหนือภาพจุดดวงควัตร ๑๓ เป็นประวัติของพระพุทธโฆษาจารย์ นักปราชญ์สำคัญทางพระพุทธศาสนารูปหนึ่ง ท่านผู้นี้ เป็นผู้เดินทางออกจากชมพูทวีป (อินเดีย) ข้ามทะเลไปยังประเทศศรีลังกา แปลอรรถกถาจากภาษาสิงหลเป็นภาษาบาลี ซึ่งเป็นหนังสือสำคัญของพระพุทธศาสนาเรื่องหนึ่ง

ข้อน่าสังเกตก็คือ ผนังด้านทิศตะวันตกหลังพระประธานนั้น นิยมเขียนเป็นภาพไตรภูมิ แต่ที่พระอุโบสถหลังนี้เขียนเป็นภาพปัตตปิณฑกัณฑ์จุดดวงควัตร คือ การฉันอาหารในบาตรเป็นวัตร ไม่ใช่ภาพอื่น และที่ผนังด้านทิศตะวันออกทั้งส่วนบนส่วนล่าง ไม่เขียนเป็นภาพมารผจญอย่างที่นิยมกัน แต่เขียนเป็นภาพประวัติการทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งสำคัญ ๆ ๔ ครั้ง ทั้งในอินเดียและต่างประเทศ โดยเฉพาะครั้งที่ ๔ ได้ทำในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถของวัดมหาพฤฒารามนี้ ผู้จัดทำหนังสือจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทยวิจารณ์ไว้ว่า “มีลักษณะเด่นมากในเรื่องของการเขียนธรรมชาติ และใช้สีสลับ ๆ ให้เกิดอารมณ์ มีความคิดฝัน นอกจากนี้ เรื่องราวที่เขียนต่างออกไปจากจิตรกรรมวัดอื่น ๆ คือ แทนที่จะเขียนเป็นทศชาติชาดก หรือ พุทธประวัติ กลับเขียนเป็นเรื่องราวของจุดดวงควัตร ๑๓ และการไปสืบพระพุทธศาสนา” และอีกตอนหนึ่งว่า “จิตรกรรมฝาผนังของวัดมหาพฤฒารามวรวิหาร โดยเฉพาะงานทางด้านสถาปัตยกรรมในจิตรกรรมฝาผนังนั้น จิตรกรได้นำเอาศิลปะทางตะวันตก เช่น รั้วเหล็ก และสะพานเหล็กมาผสมผสานกับเรือนไทย รวมทั้งการใช้ทัศนียวิสัยแบบตะวันตกด้วย”

พระประธานในพระอุโบสถ เป็นพระปางมารวิชัย ปั้นด้วยปูนโดยมีศิลาแลงเป็นแกนข้างในลงรักปิดทอง ไม่ปรากฏพระนามแน่นอน ตามประวัติกล่าวว่า เป็นพระที่เชิญลงมาจากเวียงจันทน์ตามพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ ๔ ที่ทรงมีถึงพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีชื่อว่าพระอินทร์แปลง แต่เรื่องนี้ความเขินยังไม่ยุติ เหนือพระเศียรพระประธานมีเศวตฉัตร ๗ ชั้นกั้นอยู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมใหม่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑

พระวิหารด้านเหนือ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของพระอุโบสถ โดยมีกำแพงแก้วของพระอุโบสถกั้นอยู่ ทรวดทรงของพระวิหารหลังนี้ใกล้เคียงกับพระอุโบสถทุกอย่าง แต่ไม่มีจิตรกรรมฝาผนังด้านในพระประธานที่ประดิษฐานอยู่เป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยยุคต้น ปางมารวิชัย ไม่มีพระนามปรากฏแน่นอน และยังมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยอีก ๖ องค์ สิ่งที่มีผิดแปลกไปจากพระอุโบสถก็คือ ที่หน้าบันทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ภาพปั้นเป็นลายกระหนกมีรูปสัตว์หิมพานต์ เส้นลายใหญ่กว่าหน้าบันพระอุโบสถ พื้นลงรักประดับกระจกสีเขียว มีรูปบุษบกสามมุขอยู่เหนือกระจังตรงกลาง ภายในบุษบกมีรูปพระกัณฐะตั้งอยู่บนพานสองชั้น มีรูปฉัตรสีขาว ๕ ชั้นข้างละฉัตร มีรูปพระกัณฐะดังกล่าวนี้หมายถึง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ซึ่งแสดงว่า ได้ทรงมีส่วนได้โดยเสด็จพระราชกุศลด้วย ส่วนบานประตูและหน้าต่าง ทุกบานมีลายรดน้ารูปเทพพนมเหมือนกันหมด

พระวิหารพระพุทธไสยาสน์ ขวามุมหน้าไปเรียกว่า วิหารพระนอน ตั้งอยู่ทางใต้ของพระอุโบสถ มีกำแพงแก้วคั่นกลาง องค์กรนอนหันพระเศียรไปทางทิศตะวันออก หันพระบาทไปทางทิศตะวันตก ผินพระพักตร์ไปทางพระอุโบสถ ก่อด้วยอิฐถือปูน เฉพาะในเขตกรุงเทพมหานครแล้ว พระนอนองค์นี้มีขนาดเป็นองค์ที่สองรองจากพระนอนวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยมีส่วนยาวตลอดพระเศียร ๑๙ เมตร ๒๕ เซนติเมตร

พระปรารภ ๔ องค์ อยู่ระหว่าง พระอุโบสถและพระวิหารด้านเหนือ พระปรารภทั้ง ๔ องค์นี้ ตั้งเรียงแถวจากทิศตะวันตกมาทางทิศตะวันออก มีขนาดสูงต่ำไล่เลี่ยกัน กล่าวคือ องค์ที่อยู่ทางทิศตะวันตกมีฐานกว้างและมีความสูงกว่าองค์อื่น แล้วลดหลั่นกันมาจนถึงองค์ที่อยู่ทางทิศตะวันออกขององค์อื่น พระปรารภทั้งสี่มีอยู่เดิม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้อัศวินครอบงำองค์เดิมไว้ทั้ง ๔ องค์ แล้วทรงอุทิศถวายเป็นพุทธบูชา พระพุทธเจ้า ๔ พระองค์ คือ พระกกุสันโธ พระโกนาคมน โพระกัสสป และพระโคตโม คือพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน

พระเจดีย์ ๓ องค์ ตั้งอยู่ตามภายในกำแพงแก้วด้านทิศตะวันออก คือ ตรงตะวันออกพระวิหารด้านเหนือองค์ ๑ ตรงตะวันออกพระอุโบสถองค์ ๑ (อยู่กลาง) และตรงตะวันออกพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ (ทางใต้) องค์ ๑ แต่ละองค์ก่ออิฐถือปูนมีฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสรองรับ สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น

ที่ได้นำเรื่องวัดมหาพฤฒารามวรวิหารมาเสนอ ก็เพราะมีสิ่งสำคัญอันถือได้ว่า เป็นมรดกของชาติที่ออกจะผิดแผกแตกต่างไปจากวัดอื่น ๆ และเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาในตอนต้นรัชกาล โดยเฉพาะจิตรกรรมฝาผนังในสมัยนั้น มีลักษณะเป็นจิตรกรรมไทย ประเพณีที่มีอิทธิพลศิลปะตะวันตกผสมผสานอยู่ด้วย และถือกันว่าเป็นแบบที่นิยมกันในสมัยรัชกาลที่ ๔ คือ จิตรกรรมมีวรรณสีครามและสีน้ำเงินเข้ม ภาพมีความลึกไกล ภาพต้นไม้ขนาดสูงใหญ่ให้บรรยากาศเย็นมีแสงสว่างเน้นกลุ่มภาพสำคัญด้วยสีที่สดใสสว่างและปิดทอง และยังมีแบบอย่างของเครื่องแต่งกายในสมัยนั้นอีกด้วย จึงขอเชิญท่านที่มีเวลาไปชมมรดกของไทยในวัดนี้โดยทั่วกัน

“เรือนไทย”

เรียบเรียงโดย นายเย็นใจ เลาหวณิช

มรดกทางเทคโนโลยีที่ผสมด้วยศิลปะอันเป็นเอกลักษณ์ของไทยที่สำคัญ และกำลังจะเสื่อมสูญไปหากไม่มีการอนุรักษ์ คือ เรือนไทย บรรพบุรุษของเราได้อาศัยสติปัญญาความเฉลียวฉลาดพัฒนาที่อยู่อาศัยอันเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ของมนุษย์ โดยใช้วัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่นประดิษฐ์เรือนไทยให้เหมาะสมกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมในเขตร้อนซึ่งเป็นที่ราบลุ่ม ให้เป็นที่พักอาศัยที่มั่นคงแข็งแรง มีระบบการระบายอากาศและความร้อนโดยธรรมชาติ ทั้งยังสามารถถอดออกเป็นชิ้น ๆ และประกอบขึ้นใหม่ได้โดยไมยาก ความอัจฉริยะของเรือนไทยจะเป็นประการใดขอนำข้อเขียนของ ศาสตราจารย์โชติ กัลยาณมิตร เรื่องสถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม ในหนังสือลักษณะไทยมาเสนอต่อท่านผู้ฟังดังต่อไปนี้

เรือนไทยนั้นได้พัฒนาขึ้นจากบ้านเรือนของคนในสังกัดเกษตรกรรมเดิม จึงเป็นธรรมดาที่จะไม่เหมาะแก่คนในสังคมเมืองซึ่งเป็นสังคมแบบธุรกิจการค้าและอุตสาหกรรมเช่นสมัยปัจจุบันและพิจารณาสิ่งต่าง ๆ จากด้านความคุ้มค่าของเศรษฐกิจเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตามก่อนที่จะถึงแบบบ้านเรือนในวัฒนธรรมเดิมเหล่านั้นไป เราควรจะได้ลองวิเคราะห์ถึงข้อดีของสิ่งเหล่านั้นในแง่วิชาการไว้เพื่อว่าเราจะได้พบความดีที่ควรอนุรักษ์ไว้ในฐานะที่ต้องเกิดต้องใช้ชีวิตและต้องตายลงในผืนแผ่นดินที่มีธรรมชาติทางภูมิศาสตร์ เช่นประเทศไทยเรานี้

ชุมชนแบบเกษตรกรรมของไทยนั้นเป็นชุมชนที่จะต้องอาศัยพื้นที่ลุ่มเป็นแหล่งประกอบอาชีพหลัก เพราะฉะนั้น จึงพบว่าบ้านเรือนทั่วไปมักจะปลูกอยู่ตามลุ่มน้ำที่อุดมสมบูรณ์ มีปริมาณน้ำมากพอที่จะทำอาชีพเกษตรกรรมได้ เรือนไทยจึงนิยมปลูกยกพื้นบนเสาสูงเพื่อว่าในฤดูน้ำมากจะได้อยู่อาศัยได้สะดวก ความจำเป็นที่จะต้องอาศัยน้ำมากในการเกษตรกรรมเช่นนี้จึงทำให้คนไทยให้ความสำคัญแก่น้ำจนถึงกับกำหนดเป็นฤดูกาลเฉพาะขึ้นในภาษาคือมีคำว่า “หน้าน้ำ” ต่างหากไปจากคำว่าหน้าร้อน หน้าหนาว และหน้าฝน ที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ

การยกเรือนมีเสาสูงนั้นเรือนไทยก็มีได้ยกขึ้นตรงเป็นแนวตั้งฉากจากพื้นดิน แต่จะยกโดยวิธีเอนเสาเข้าหาด้านในของเรือน เพื่อใช้ประโยชน์จากแนวเอนของเสาด้านนั้นด้านสู่สวนทางกับกระแสลมหรือกระแสน้ำมิให้เรือนเซตามและพังไปได้ง่าย ส่วนดีต่อมาของการยกเสาสูงก็คือ ภายได้ตัวเรือนสามารถใช้เป็นที่ร่ทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ตำข้าว ทอผ้า เก็บล้อเกวียน เก็บเครื่องเกษตรกรรม หรือแม้แต่เป็นที่พักวัวหรือควายในเมื่อพื้นที่รอบนอกถูกน้ำท่วมเหลือแต่เพียงโคกดินที่เรือนนั้นปลูกอยู่

ส่วนดีของวิธีการเอนเสาเบนเข้าหาภายในนั้นยังมีอีก และมีความสำคัญในด้านเทคโนโลยีทางการก่อสร้างเป็นอย่างมาก นั่นคือ การบังคับโครงสร้างให้มีคุณสมบัติคล้ายโครงสร้างรูปสามเหลี่ยม ซึ่งมีความมั่นคงไม่เคลื่อนตัวเหมือนรูปเหลี่ยมอื่น ๆ นอกจากนี้ฝาเรือนที่ประกอบสำเร็จรูปมาแล้วก็สามารถจะนำมาวางพิงเข้ากับเสาได้โดยไม่ล้มออกมาจากตัวอาคารทั้ง ๆ ที่อาจไม่มีเดือยึดก็ตาม ข้อดีนี้ได้พบว่าเรือนที่มีอายุเก่าแก่เพียงใดก็ตามแม้ไม่เดือยึดฝาจะเปื่อยขาดไปแล้วก็ยังทรงรูปอยู่ได้ และด้วยการเอนเสาสอบเข้าหากันนี้โครงสร้างของเรือนไทยจะมีบัพกระชับเข้าหากันโดยอัตโนมัติอยู่ตลอดเวลา

ผู้ที่เคยปลูกเรือนแบบไทยอยู่จะพบว่าเรือนไทยมีระบบระบายอากาศที่ดีเยี่ยม เพราะการยกพื้นสูงนั้น ตัวห้องที่พักอยู่อาศัยจะมีลักษณะเหมือนถูกห่อด้วยอากาศ นอกจากนี้ การออกแบบเรือนไทยยังเป็นแบบที่อากาศมีทางถ่ายเททั้งในทางแนวดิ่งและในทางแนวขนาน

ในทางแนวดิ่งนั้นอากาศส่วนที่อยู่ในช่องหลังคาจะมีความร้อนกว่าอากาศในส่วนอื่น ๆ ของเรือน โดยธรรมชาติแล้วอากาศร้อนย่อมจะลอยสู่เบื้องบน เพราะเหตุนี้อากาศในช่องหลังคาจึงระบายออกทางช่อง ท่างของใบจากที่ใช้เป็นวัสดุมุงได้ง่าย อากาศที่เย็นกว่าในห้องก็จะลอยขึ้นมาแทนที่พร้อม ๆ กับดูดเอาอากาศ ที่เย็นในส่วนของใต้ถุนขึ้นมาตามช่องท่างของแผ่นกระดานปูพื้นในเวลากลางวันที่มีความร้อนมาก ๆ การ ถ่ายเทอากาศแบบลูกโซ่ทำนองนี้จึงมีอยู่ตลอดเวลา นี่จึงเป็นวิธีถ่ายเทอากาศตามแนวดิ่งของเรือนแบบไทย

คราวนี้ลองพิจารณาดูการถ่ายเทอากาศในแนวที่ขนานกับตัวเรือน ถ้าจะมองดูวิธีการวางระดับพื้น ของเรือนก็จะเห็นการจัดระดับไว้ต่างกันหลายระดับ เช่น ยกพื้นชานนอกชายคาเป็นระดับพื้นที่อยู่ต่ำสุดของ เรือน พื้นเรือนพะไลหน้าห้องจะถูกยกขึ้นสูงกว่าพื้นชานนอก และพื้นห้องในตัวเรือนจะอยู่ในระดับยกที่สูงที่สุด ความต่างระดับของพื้นเรือนทั้งสามระดับจะทำให้เกิดช่องเปิดระหว่างระดับของพื้นที่ลมจะสามารถพัดผ่านเรือน ไปได้โดยไม่มีส่วนบังขวาง นอกจากนี้ ระดับท่างระหว่างพื้นทำให้มีประโยชน์เพิ่มขึ้นตรงที่คนที่อยู่บนเรือน สามารถจะมองลอดช่องเหล่านี้ลงไปเห็นพื้นที่ส่วนที่เป็นใต้ถุนเรือนได้ว่าผู้ใดกำลังกระทำการกรรมสิ่งใดอยู่ ในบางครั้งผู้ที่มองดูเรือนไทยจะมองเห็นรั้วกันชานนั้นเป็นสิ่งที่กั้นกำบังลมไม่ให้พัดผ่านได้สะดวก แต่ถ้าจะ สังเกตดูให้ดีแล้วก็จะเห็นว่าช่างโบราณมิได้มองข้ามปัญหานี้เลย รั้วไม้ส่วนมากจะมีซี่ลูกกรงประมาณครึ่ง หนึ่งของความสูงของรั้วเพื่อให้ลมผ่านได้ และยิ่งไปกว่านั้น รั้วชานหรือฝาเรือน พะไลหลายแห่งได้ทำฝาเลื่อน ขนิดที่เรียกว่าฝาไหลไว้ด้วยวิธีความคิดเช่นนี้ทำให้เรือนไทยไม่มีจุดอับเรื่องลมเลย

การแก้ปัญหาเรื่องการระบายอากาศดังที่กล่าวมาแล้วจัดได้ว่าเป็นวิธีการที่ผู้ออกแบบเรือนไทยทำ ได้ อย่างสำเร็จผล ยิ่งกว่านั้น การวางแนวทิศทางของเรือนและการสร้างหลังคาคลุมก็ยังเป็นวิธีการที่ช่วยลด ความร้อนในเรือนได้อย่างดีด้วย เพราะตัวเรือนนั่นเองได้ถูกจัดวางขนานไปกับทิศทางของตะวันตกและตะวันออก หันเอาด้านหน้าสู่ทิศเหนือ นอกเสียจากกรณีที่ไม่อาจเลือกทิศทางได้ การจัดแนวเรือนในลักษณะทิศทางเช่นนี้ ทำให้แนวของแสงแดดในช่วงเวลาใดก็ตาม หรือแม้แต่แสงแดดเวลาเที่ยงซึ่งมีความร้อนจัด ไม่อาจตกกระทบ ตั้งฉากกับผิวหลังคาได้ตรงตัว ความร้อนจึงไม่ถูกดูดซึมเข้าเก็บในวัสดุมุงได้ ประกอบกับการวางเรือนเช่นนี้ จะทำให้ลมได้เข้าได้เต็มที่ อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนทิศทางการวางตัวอาคารทำให้ หลังคาต้องรับแสงแดดเวลาเที่ยง ปัญหานี้ก็ไม่สู้จะสำคัญนัก ถ้าหากเรือนนั้นใช้ใบจากมุง เพราะใบจากไม่ใช่ วัสดุดูดความร้อน การตั้งแนวเรือนขนานแนวตะวันออกและตะวันตกนั้นมีข้อได้เปรียบในเรื่องแสงแดดส่อง อีกประการหนึ่ง คือฝาด้านข้างของเรือนจะไม่มีโอกาสถูกแสงแดดส่องเลย แดดจะส่องฝาเรือนด้านสกัดเฉพาะ ช่วงเวลาเช้าและเย็นซึ่งเป็นเวลาที่แสงแดดมีกำลังอ่อนเท่านั้น เพราะฉะนั้น การสร้างเรือนแบบไทยและกำหนด แนววางตามทิศที่ทำกันมาแต่โบราณจึงมีผลต่อการลดความร้อนและการระบายอากาศอย่างมาก

ลักษณะเรือนไทยตามที่ได้วิเคราะห์มาแล้วแสดงให้เห็นว่าผู้ออกแบบได้คำนึงถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ ธรรมชาติของดินฟ้าอากาศ และวัสดุก่อสร้างแล้วเป็นอย่างดี จึงได้ปรับปรุงและพัฒนาแบบเรือนจนมีความ เหมาะสมกับท้องถิ่น และถ้าหากว่าจะได้มีการพิจารณานำข้อดีเหล่านี้ของเรือนไทยมาใช้ในการออกแบบอาคาร สมัยปัจจุบันแล้ว ปัญหาเรื่องความอับทึบและความจำเป็นในการใช้แสงไฟและเครื่องปรับอากาศก็คงจะลดน้อย ลงกว่าที่เป็นอยู่ในขณะนี้มาก

ลักษณะบ้านเรือนไทยในสมัยปัจจุบันไม่ได้แสดงเค้าความคิดของเรือนไทยในอดีตให้หลงเหลืออยู่เลย การแก้ปัญหาเรื่องอากาศร้อนในปัจจุบันก็ใช้วิธีแก้ด้วยเครื่องปรับอากาศ ซึ่งเรือนไทยในอดีตนั้นได้ใช้กระแสลมธรรมชาติไล่อากร้อน กระแสลมธรรมชาติจะพัดผ่านจากด้านหนึ่งของหมู่บ้านไปจนตลอดทั้งหมู่บ้าน เพราะบ้านทุกหลังยกพื้นสูง หมู่บ้านบางหมู่บ้านในอดีตมีลักษณะความเป็นอยู่อย่างฉันทะริศญะ ไม่มีรั้ว เป็นเครื่องกันเขต หรือหากจะมีก็จะเป็นรั้วลักษณะโปร่งพอแสดงเป็นเขตกัน หรือเพื่อป้องกันสัตว์บุกรุกเท่านั้น เพราะฉะนั้นจึงเห็นได้ว่าไม่มีสิ่งใดเป็นอุปสรรคที่กั้นบังกระแสลม แต่ในปัจจุบันนี้ซึ่งเป็นสมัยที่บ้านเมืองเจริญ ในทางวัตถุ รั้วทึบของแต่ละบ้านและความทึบของบ้านเรือนที่ไม่ได้ยกพื้นกลายเป็นสิ่งกีดขวางทางลมโดยสิ้นเชิง

เพราะการที่เรือนไทยไม่มีรั้วรอบขอบชิดและพื้นที่ดินยังอาจถูกน้ำท่วมถึงในบางฤดูกาล เรือนไทยจึงมีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ มีชานเรือนเพื่อสนองความต้องการใช้พื้นที่กลางแจ้งในฤดูที่น้ำท่วมถึง ใช้สำหรับเป็นที่ตากของ และบางบ้านก็ได้อาศัยชานหน้าเรือนนั้นเป็นส่วนไม้ดอกและไม้ผลขนาดเล็กไปด้วย เรือนตามริมแม่น้ำลำคลองได้แสดงลักษณะการใช้สอยชานเช่นนี้อย่างชัดเจน ในวรรณคดีไทยที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดี คือเรื่องขุนช้างขุนแผนก็นั้นถึงลักษณะพิเศษของการใช้ชานกลางแจ้งไว้ จนผู้อ่านสามารถมองเห็นความงดงามของชานได้ และสิ่งที่ปรากฏชัดเจนในแบบเรือนของภาคกลางก็คือลักษณะการออกแบบเรือนที่ยอมรับสภาพธรรมชาติ ทั้งด้านความร้อนของอากาศ และทั้งสภาพน้ำท่วม ผู้อยู่อาศัยจึงมีความพร้อมในทุกขณะที่รับสภาพความเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติ มีความเป็นอยู่เป็นปกติตลอดปีโดยไม่รู้สึกเดือดร้อน

ขนาดและความสูงของเรือนนั้นสังเกตได้ว่ามีความสัมพันธ์กับช่วงอวัยวะของคนเราโดยตลอดเริ่มตั้งแต่การยกระดับพื้นห้องกับพื้นชาน ระดับที่ต่างกันนั้นก็คือระดับที่เจ้าของเรือนสามารถนั่งห้อยเท้าได้พอดี ระดับขอบหน้าต่างก็อยู่ในช่วงที่ผู้ที่อยู่ในห้องจะสามารถนั่งมองออกไปภายนอกได้สะดวก ความสูงของชายหลังคาเรือนพะโล้ก็เป็นความสูงที่ผู้อยู่อาศัยจะสามารถวางกระดั่งตากสิ่งของบนหลังคาได้ถนัด เรือนไทยจึงเป็นแบบเรือนที่ผู้อยู่สามารถประกอบกิจกรรมในครัวเรือนทุกสิ่งทุกอย่างจนสำเร็จบนตัวเรือนได้โดยไม่ต้องอาศัยพื้นดินตอนล่าง ถ้าจะพิจารณากันในด้านความปลอดภัยของที่อยู่อาศัยแล้ว ถ้าเจ้าของเรือนจะชกกระไดขึ้นเก็บไว้ในตอนกลางคืนเรือนไทยก็จะให้ความปลอดภัยได้ดีที่สุด

ในสมัยโบราณนั้นจะไม่มีใครรู้เลยว่าเจ้าของเรือนเก็บทรัพย์สินเงินทองของตนไว้ที่ใด จะไม่มีใครพบเห็นทึบหรือตู้เก็บสิ่งของเหล่านี้ นอกเสียจากเจ้าของทรัพย์สินเองเท่านั้นที่จะรู้ว่าตนนำไปซ่อนไว้ที่ใด เสาเรือนไทยโบราณเป็นเสาที่มีขนาดใหญ่มาก เสาต้นใดต้นหนึ่งในเรือนจะมีโพรงที่ถูกเจาะไว้อย่างมิดชิดด้วยฝีมือเจาะและตัดเนื้อเสาเป็นช่องอย่างปราณีต บุคคลอื่น ๆ จะไม่สังเกตเห็นร่องรอยของเจ้านี้เลย ในปัจจุบันนี้จะหาเสาที่เจาะซ่อนทรัพย์สินประเภทนี้ยาก แต่ผู้ที่สนใจก็อาจขุดได้จากพิพิธภัณฑ์วัดพระธาตุลำปางหลวงที่เสาต้นหนึ่งยังคงมีช่องเจาะชนิดนี้อยู่

เนื่องจากเรือนอยู่อาศัยของคนไทยในภาคกลางเป็นเรือนที่พัฒนาขึ้นจากการปลูกสร้างในที่ลุ่มน้ำมักจะท่วมถึง จึงเห็นได้ว่าเรือนไทยเป็นเรือนที่สามารถประกอบกิจกรรมในการกินอยู่ได้เบ็ดเสร็จบนเรือน แม้แต่การปลูกสวนชานบนยกพื้นดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว แม้จะมีความสะดวกสบายและไม่มีอุปสรรคในเรื่องน้ำท่วมก็ตาม ก็ยังมีคนบางกลุ่มที่พอใจจะอยู่กับน้ำ และอาศัยลำน้ำเป็นทางดำเนินชีวิตประจำวัน คนเหล่านี้ปลูกเรือนอยู่ในน้ำและเคลื่อนย้ายเรือนของตนไปตามท่าเลประกอบอาชีพ เช่น พวกที่ทอดแหจับปลา หรือค้าขาย ในอดีตนั้นการคมนาคมทางน้ำนับว่าเป็นหนทางที่สะดวกรวดเร็วที่สุด การขนถ่ายสินค้าทางน้ำจากท้องถื่นหนึ่งไปยังอีกท้องถื่นหนึ่งทำได้ง่ายในปริมาณที่มากกว่าที่จะใช้พาหนะทางบก นอกเหนือจากเหตุผลอื่น คนไทยเป็นชนชาติ

ที่มีอาชีพหลักในการเกษตรกรรม ดังนั้นการตั้งถิ่นฐานของคนไทยจึงนิยมอาศัยลำน้ำเป็นทำเลประกอบอาชีพที่สำคัญ เมืองในอดีตจึงตั้งอยู่ชิดหรือใกล้ลำน้ำใหญ่ทุกแห่ง แม้เมืองจะเจริญเติบโตและต้องขยายเข้าไปในแผ่นดินส่วนลึกมากขึ้นก็ตาม คนก็พยายามขุดคลองตามเข้าไปหาชุมชนเพื่อใช้น้ำในการเกษตรกรรมและใช้เป็นทางคมนาคมตลอดมา ตัวอย่างของระบบการขุดคลองที่สลับซับซ้อนของกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์เป็นหลักฐานที่สนับสนุนความจริงข้อนี้ได้ เพราะฉะนั้น บ้านเรือนของชุมชนไทยจึงมักจะมีแบบที่สำคัญอยู่สองแบบคือ เรือนบนบกและเรือนในน้ำ สำหรับเรือนในน้ำนั้น เรือนแพมีแบบเฉพาะ

เรือนไทยแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเรือนแบบที่ช่วงเวลาพัฒนามานาน จึงสังเกตได้ว่ามีส่วนลัดที่ลงตัวจนสามารถสร้างเป็นชิ้นส่วนจำหน่ายเพื่อซื้อไปซ่อม หรือสร้างด้วยตนเองได้ กรณีเช่นนี้ก็นับว่าเรือนไทยสามารถทำเป็นชิ้นส่วนสำเร็จรูปได้ หลักฐานนี้หนังสือคำให้การของชาวกรุงเก่าได้อ้างถึงหมู่บ้านนางเนียนชานกรุงศรีอยุธยาที่มีการค้าขายอุปกรณ์สำเร็จรูปสำหรับสร้างบ้านเรือนเอาไว้ด้วย คำให้การนี้ได้กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อก่อนที่กรุงศรีอยุธยาจะเสียในปี พ.ศ. ๒๓๑๐

การสร้างเรือนไทยนั้นจะมีธรรมเนียมวิธีการที่แปลกประหลาดไปจากวิธีการปลูกสร้างทั่วๆ ไปตรงที่ช่างปลูกสร้างบ้านเรือนไทยจะทำชิ้นส่วนของเรือนประกอบเป็นรูปจนสำเร็จบนพื้นดินเสียก่อน เช่น การทำโครงหลังคา และการประกอบแผงฝา เมื่อตรวจทุกสิ่งได้สัดส่วนและเข้ารูปบนพื้นดินจนไม่มีข้อบกพร่องแล้ว จึงจะเริ่มลงมือปลูกตามฤกษ์ยาม โดยถอดชิ้นส่วนที่เตรียมไว้ออก แล้วยกขึ้นประกอบอีกครั้งหนึ่งบนเสาที่ตั้งขึ้นใหม่ คราวนี้ทุกสิ่งทุกอย่างก็จะเป็นไปโดยรวดเร็วและถูกต้องทุกประการ รูเสาที่เจาะไว้จะรับกับโครงจั่วที่ทำไว้แล้ว ส่วนฝาเรือนที่จะถูกยกขึ้นทั้งแผง ทำให้สะดวกในการติดตั้ง

จากการสังเกตส่วนลัดของเรือนหลายหลังที่มีการปลูกสร้างอย่างปราณีต ทำให้มองเห็นว่าส่วนของเรือนไทยมักจะไม่มีใครแตกต่างกันมากนัก เรือนสำหรับครอบครัวที่มีขนาดปานกลางมักจะดูเหมือนกับสร้างจากสูตรบังคับอัตราส่วน และเมื่อได้ลองนำเอาวิธีทางเรขาคณิตเข้าเทียบดูก็จะเห็นว่าน่าอัศจรรย์ที่คนไทยในสมัยก่อนซึ่งไม่เคยรู้จักวิชานี้เลย แต่สามารถกำหนดส่วนได้อย่างลงตัว หรืออย่างน้อย ก็มีความใกล้เคียงมาก ปราภฏการณ์ที่เกิดขึ้นเช่นนี้ทำให้น่าคิดว่าความงามขั้นอุดมคตินั้นย่อมจะต้องมีเหตุผลแฝงอยู่เบื้องหลังเสมอ และถ้าค้นหาด้วยวิธีการที่ถูกต้องก็จะพบความจริงนี้

ส่วนการสร้างเรือนขึ้นอยู่อาศัยในลำน้ำนั้นต้องการความรู้เรื่องการลอยตัวและเทคนิคในการประกอบโครงสร้างเป็นพิเศษยิ่งกว่าการปลูกสร้างบนบก เรือนแพมีสภาพคล้ายเรือที่ต้องเคลื่อนขึ้นลงตามคลื่น และมีการสั่นโยกมากกว่าเรือนบนบก จึงต้องการความรู้ในการถ่วงบรรทุกเพื่อมิให้เอียงไปในทางใดทางหนึ่ง เพราะฉะนั้นแม้ว่าโดยหลักการใหญ่ โครงสร้างของเรือนแพจะเป็นเช่นเดียวกับเรือนบนฝั่งก็ตาม แต่จุดต่อทุกจุดจะต้องมีวิธีการทำเป็นพิเศษให้เคลือบขยับได้เมื่อถูกแรงคลื่น มิฉะนั้นแล้วก็จะทำให้โครงสร้างนั้นหักพังได้ ส่วนการถ่วงน้ำหนักบรรทุกนั้นชาวแพก็ใช้วิธีการอย่างง่าย ๆ คือตั้งโถ่งน้ำใส่น้ำกินน้ำใช้ลงตรงจุดที่ต้องการถ่วง และน้ำหนักถ่วงนั้นก็คือปริมาณน้ำที่เก็บไว้ใช้นั่นเอง

แม้ว่าจะมีการปลูกสร้างเรือนไทยอยู่ทั่วพระราชอาณาจักรก็ตาม แต่ก็มี ความแตกต่างกันในเฉพาะข้อปลีกย่อย เนื่องจากลักษณะการใช้สอยและแบบอิทธิพลศิลปวัฒนธรรมประจำท้องถิ่น เช่น เรือนทางภาคเหนือ และเรือนทางภาคกลางที่มีการจัดรูปการใช้สอยภายในเรือนผิดกันไป แต่ในหลักการใหญ่แล้วยังคงมีความเหมือนกันตรงที่เรือนไทยทุกภาคยกพื้นสูงและทำหลังคาชัน

สิ่งที่แฝงอยู่เบื้องหลังของการปลูกสร้างเรือนไทยโบราณนั้นน่าสนใจศึกษาอย่างมาก เพราะจะทำให้ผู้ศึกษามองเห็นความคิดความเชื่อของคนในอดีตที่แตกต่างไปจากปัจจุบัน ในขณะที่เดียวกันก็จะทำให้มองเห็นว่าแนวความคิดและความเชื่อนั้นได้เลือกทอดมาสู่ปัจจุบันนี้เพียงใด

นับตั้งแต่อดีตมา คนไทยยอมรับนับถือทั้งพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู พุทธศาสนาแบบเถรวาทนั้นมิได้มีคำสอนหรือแนวทางให้เชื่อถือในฤกษ์ยามและพิธีไสยแต่อย่างใด แต่ในส่วนที่เป็นแบบมหายานและศาสนาพราหมณ์นั้นได้ปลูกฝังความเชื่อถือด้านนี้ไว้กับคนไทยอย่างแนบแน่น และก็เป็นความจริงที่ยอมรับกันตลอดมาว่า ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมในพุทธศาสนาหรือพิธีกรรมในศาสนาพราหมณ์ หากพิธีกรรมนั้นจะอำนวยให้การดำเนินชีวิตของคนไทยได้รับความสงบทางจิตใจ หรือเป็นทางให้รอดพ้นจากภัยอันตรายทุกด้าน หรือเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดสิริมงคลและความหวังแล้ว คนไทยก็จะยอมรับไว้เป็นทางปฏิบัติทั้งสิ้น ดังนั้นจึงเกิดมีวิธีการปลูกเรือนที่ต้องอาศัยฤกษ์ยามในการยกเสาเอก การตั้งเสาเรือนตามทิศหรือการทำขวัญนางไม้ประจำต้นเสานั้นเป็นไปตามความเชื่อในด้านไสยศาสตร์ และเช่นเดียวกันการปิดเลขยันต์ลงบนตัวไม้โครงสร้างของเรือนเพื่อป้องกันผีปศาจ ป้องกันโจรภัยหรืออัคคีภัย ก็แสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนาแบบมหายานลัทธิตันตระที่ยังคงมีแฝงอยู่ด้วย ส่วนการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่เชื่อถือกันอยู่ในปัจจุบันนั้นก็มิปรากฏในด้านการทำบุญ เลี้ยงพระ และเจริญพระพุทธมนต์เพื่อเป็นสิริมงคลแก่เจ้าของเรือนหลังใหม่ สำหรับความผูกพันกับศาสนาพราหมณ์นั้นก็มิอยู่ในกิจกรรมที่เกี่ยวกับประเพณีนิยมทั่วไป เช่น การทำขวัญเรือน การทำขวัญเด็กเกิดใหม่ ตลอดจนการทำขวัญให้แก่ผู้ที่เพิ่งพ้นจากเคราะห์กรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนั้นก็อาจพบพิธีพราหมณ์ในการแต่งงาน การฉลองวันขึ้นศกใหม่หรือการฉลองวันนักขัตฤกษ์ต่าง ๆ

ลักษณะความเชื่อถือทางลัทธิศาสนาและอุปนิสัยของคนไทยสะท้อนออกมาอย่างชัดเจนยิ่งอยู่ในรูปแบบของเรือนไทยทั่วทั้งประเทศ พุทธศาสนาได้สร้างพื้นฐานของความเมตตาอารีขึ้นในจิตใจของบุคคลจนกระทั่งบางส่วนของคตินิยมได้ถูกนำมาแสดงไว้ในรูปของสถาปัตยกรรมด้วย เช่นตามหน้าเรือนภาคเหนือและภาคกลางทั่ว ๆ ไปจะตั้งหม้อน้ำไว้สำหรับผู้ที่เดินทางผ่านจะได้มีน้ำดื่มหรือล้างหน้า น้ำนั้นเป็นน้ำเย็นสะอาดใส่หม้อดินไว้พร้อมกับมีขันหรือกระบวยสำหรับตัก ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่นี้ได้แสดงให้เห็นถึงการยอมรับรู้และเห็นใจในความเหน็ดเหนื่อยของผู้ที่ต้องเดินทางไกล และที่บริเวณหน้าบ้านเจ้าของเรือนจะปลูกศาลาขนาดเล็กสำหรับผู้เดินทางผ่านได้อาศัยพักผ่อนชั่วคราว หรือใช้เป็นที่พักอาหารบิณฑบาตแก่พระภิกษุในตอนเช้า สำหรับบ้านที่เจ้าของเป็นผู้ที่มีฐานะดีนั้น ในโอกาสที่เป็นวันนักขัตฤกษ์หรือวันสำคัญทางพุทธศาสนาเจ้าของบ้านก็จะใช้ศาลานี้ตั้งอาหารคาวหวานเลี้ยงเป็นทานแก่ผู้ยากจน ลักษณะการตั้งโรงทานเช่นนี้เป็นสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นความเชื่อในเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีที่สะท้อนมาจากคตินิยมของพุทธศาสนา และเห็นได้ชัดว่าได้รับความบันดาลใจมาจากเรื่องมหาเวชสันดรชาดก

ลักษณะสถาปัตยกรรมของเรือนไทยที่แสดงให้เห็นคตินิยมทางศาสนาที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการออกแบบจั่วเรือนเป็นแบบจั่วพรหมพักตร์ ซึ่งแปลว่าหน้าของพรหม การทำจั่วพรหมพักตร์นั้นก็เพื่อจะได้ความหมายของพรหมวิหาร อันเป็นหลักธรรมที่พุทธศาสนิกชนควรถือปฏิบัติ เป็นสิ่งที่เตือนให้เจ้าของเรือนและผู้อยู่อาศัยต้องระลึกเสมอว่าตนเป็นผู้มีพรหมวิหาร หรือให้สมมุติว่านี่เป็นที่อยู่ของผู้ที่เป็นพรหม เพื่อที่ทุกคนจะได้กระทำความดี มีความเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา

การอยู่ร่วมกันของชุมชนในอดีตนั้นมีลักษณะที่คล้ายชุมชนแบบเครือญาติ ดังจะเห็นได้จากการปลูกบ้านสร้างเรือนอยู่ใกล้ชิดกัน ไม่มีรั้วกันอาณาเขต การติดต่อไปมาภายในชุมชนก็อาศัยเดินทางผ่านเขตบ้านของกัน

และกันได้โดยไม่มีการหวงห้าม หากจะมีรั้วกันก็มีจุดประสงค์เพื่อกันสัตว์ทำลายพืชผลที่เพาะปลูกไว้เท่านั้น ชุมชนที่เติบโตขึ้นในลักษณะเช่นนี้มักจะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เช่น ในฤดูเก็บเกี่ยวพืชผลก็จะขอแรงกันไปช่วยงานจนแล้วเสร็จ หรือแม้แต่ในการปลูกสร้างบ้านเรือนหรือกิจกรรมใด ๆ ก็จะใช้การขอแรงเพื่อนบ้านมาช่วยกันทำโดยมิต้องใช้ทรัพย์สินจ้าง เรียกว่า “ลงแขก” เจ้าของบ้านเพียงแต่หาอาหารและสุราเลี้ยงดูกันเท่านั้น ก็เป็นการเพียงพอ ลักษณะการร่วมมือซึ่งกันและกันเช่นนี้มีตลอดไปในกิจกรรมทุกรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการปลูกเรือน การเก็บเกี่ยวพืช การสร้างวัด การแต่งงาน การเผาศพ การทำบุญเลี้ยงพระ หรือการขุดบ่อน้ำ คนในชุมชนนั้นก็มาร่วมกันช่วยเหลือการทำงานให้เสร็จสิ้นลงด้วยความสามัคคีและสนุกสนานเสมอ ผู้ใดก็ตามที่อยู่ในชุมชนเช่นนั้นย่อมมีความสำคัญในการเป็นหน่วยหนึ่งของสังคมโดยไม่อาจปลีกตนออกได้

การสูญเสียวัฒนธรรมไทยที่เป็นรูปแบบของเรือนไทยเดิม ไม่ว่าจะเป็นเรือนไทยภาคใดก็ตามเมื่อพิจารณาดูแล้วจะเห็นว่าเป็นไปในทำนองเดียวกันกับการสูญเสียสถาปัตยกรรมแบบไทยในวังและในวัด ทั้งนี้เพราะคนไทยรุ่นใหม่ได้รับการศึกษาตามวิชาการและแนวความคิดแบบตะวันตก และเครื่องใช้ไม่สอยแบบยุโรปที่ให้ความสะดวกสบายก็มีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในเมืองหลวงมากขึ้น บ้านเรือนจึงได้เปลี่ยนรูปแบบจากวัฒนธรรมเดิมมาสู่วัฒนธรรมใหม่ ความเปลี่ยนแปลงในเมืองหลวงย่อมเป็นต้นเหตุให้เมืองอื่น ๆ เปลี่ยนแปลงตาม เพราะถือกันว่าเมืองหลวงเป็นเมืองแม่แบบความเจริญของประเทศ นี่คือสาเหตุของการเกิดความเปลี่ยนแปลงโดยทั่ว ๆ ไป ในอดีตนั้นผู้คนที่เดินผ่านหน้าวัดจะแหงนดูความแพรวพราวของหอโบระกาและความงดงามของหน้าบันโบสถ์ด้วยความศรัทธาและประทับใจ เมื่อเข้าไปในโบสถ์หรือวิหาร ทุกคนก็จะแหงนหน้าขึ้นมองดูพระประธานด้วยความศรัทธา หรือได้เห็นภาพเทพบุตรและเทพธิดาหาลอยอยู่บนส่วนสูงของผนัง แต่ในปัจจุบันนี้คนที่ประกอบกิจการอยู่ในอาคารธุรกิจ หรือผู้ที่พักอยู่บนโรงแรมหลาย ๆ ชั้นในเมืองหลวงก็อาจต้องก้มลงมองดูสิ่งที่เคยแหงนหน้าขึ้นมองด้วยความศรัทธาในสมัยก่อน สิ่งทีกล่าวนี้นำทำให้เรามองเห็นความแตกต่างในด้านจิตใจและในด้านวัตถุที่เราได้เลือกในปัจจุบันกับจิตใจและศรัทธาของบรรพบุรุษผู้เป็นเจ้าของเดิมของมรดกไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เครื่องจักสานของไทย

เรียบเรียงโดย นายวิบูลย์ ลี้สุวรรณ

ดินแดนที่เป็นประเทศไทยของเรา เป็นแหล่งกำเนิดอารยธรรมต่าง ๆ ที่เก่าแก่แห่งหนึ่งของโลก ดังที่ได้พบหลักฐานที่เป็นงานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ในหลายท้องที่ทั่วไปในประเทศไทย เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้พบหลักฐานสำคัญเกี่ยวกับ เครื่องจักสาน ซึ่งเป็นศิลปหัตถกรรมเก่าแก่ของมนุษย์ในบริเวณถ้ำแห่งหนึ่งในเขตอำเภอเมืองศรีสวัสดิ์ จังหวัดกาญจนบุรี เครื่องจักสานที่พบสานด้วยไม้ไผ่เป็นลายขัดสองเส้น ประมาณว่ามีอายุราวหลายพันปีมาแล้ว

ดังนั้นการทำเครื่องจักสานเป็นศิลปหัตถกรรมเก่าแก่ของมนุษย์ที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังปรากฏหลักฐานในแหล่งอารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์หลายแห่งของโลก เช่น การทำเครื่องจักสานของชาวอียิปต์โบราณ หรือหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องจักสานของมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์บริเวณแหลมมลายู ที่เรียกว่า “ลัว่ม” สานด้วยใบไม้ชนิดหนึ่ง จนถึงหลักฐานเกี่ยวกับเครื่องจักสานที่สำคัญจากแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี คือรอยของเครื่องจักสานบนภาชนะดินเผาใบหนึ่ง รูปทรงคล้ายอ่างผิวด้านนอกเป็นลวดลายเครื่องจักสานแสดงว่าภาชนะดินเผาใบนี้ ทำขึ้นโดยใช้ดินเหนียวยาล้างลงในภาชนะจักสาน ปลอ่ยให้ดินเหนียวแห้งแล้งนำไปเผาไฟ ไฟจะไหม้ภาชนะจักสานหมดคงอยู่แต่ดินเผาที่มีรูปร่างตามรูปทรงของภาชนะจักสาน แม้แบบจากหลักฐานเครื่องปั้นดินเผาชิ้นนี้ ได้นำไปสู่การสันนิษฐานว่า มนุษย์ประดิษฐ์คิดทำเครื่องจักสานขึ้นก่อนเครื่องปั้นดินเผา แต่การที่พบหลักฐานที่เป็นเครื่องปั้นดินเผามากกว่า 1 เครื่องจักสานนั้นเป็นเพราะ เครื่องจักสานทำด้วยอินทรีวัดดูพุงและสลายตัวได้ง่าย จึงไม่ปรากฏหลักฐานให้เห็นมากเหมือนเครื่องปั้นดินเผา

การทำเครื่องจักสานยุคแรกของมนุษย์ คงเป็นการท้าวตูดิบไถ่ตัว เช่นไม้กึ่งก้านของต้นไม้บางประเภท ตลอดจนต้นไม้ที่มีลักษณะเป็นเถาหรือมีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะนำมาสอด ขัดกันหรือสาน เป็นแผ่น ๆ เป็นเครื่องปลูกต เป็นผ้าบ้านที่พักอาศัย และทำเป็นภาชนะสำหรับใส่สิ่งของต่าง ๆ เช่นตะกร้าสานอย่างหยาบ ๆ ของชาวเปรู เครื่องจักสานของชนพื้นเมืองในประเทศออสเตรเลีย และเครื่องจักสานที่สานด้วยใบมะพร้าวอย่างง่าย ๆ ของไทยในบริเวณชายแดนภาคใต้ที่เรียกว่า “กอนก” หรือ “ลอม” สำหรับใส่หญ้า เป็นต้น

เครื่องจักสานในยุคแรก ๆ คงใช้วิธีการสานง่าย ๆ ด้วยการสอดขัดกัน โดยใช้เส้นตอกสองเส้น ขัดกันในแนวตั้งและแนวนอนแบบที่เรียกว่า “ลายขัด” ก่อน แล้วจึงพัฒนาไปเป็นการขัดกันในลักษณะทะแยงมุมประเภท ลายเฉลว หรือลายตาแข่ง จนถึงการสานด้วยการใช้โครงสร้างแล้วเชื่อมโครงสร้างนั้นด้วยการถักพันกันจนเป็นรูปทรงต่าง ๆ เช่น การทำเครื่องจักสาน ย่านลิเภา ของภาคใต้ เป็นต้น

การทำเครื่องจักสานในประเทศไทยนั้น พัฒนามาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ ดังเช่น ในสมัยสุโขทัยมีการกล่าวถึง เครื่องจักสานชนิดหนึ่งที่เรียกว่ากระอม หรือ ครุ สำหรับใส่ผ้า สันนิษฐานว่าเป็นภาชนะขนาดใหญ่ด้วยชั้นหรือน้ำมันยางเพื่อไม่ให้น้ำรั่วใช้แทนโอ่งหรือตุ่มน้ำ การทำเครื่องจักสานของคนไทยนั้นคงเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่ทำสืบต่อกันเรื่อยมา เชื่อว่าในสมัยอยุธยาการทำเครื่องจักสานเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันก็ยังคงมีอยู่ทั่วไป ดังปรากฏในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศส

ที่เข้ามากรุงศรีอยุธยา ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า “ชาวสยามมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ทำเครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นเองจากวัสดุพื้นบ้าน ตั้งแต่การทำเครื่องปั้นดินเผาประเภท คนโท หม้อม้า ถ้วยชาม เครื่องจักสานได้แก่ เสื่อ ครุตกน้ำ ไปจนถึงเครื่องใช้ในครัวเรือนทั่วไปเช่น ถาด ชัน กระโถน กระบวย มีด พร้า เป็นต้น”

จดหมายเหตุดังกล่าวแสดงว่า สมัยอยุธยามีการทำเครื่องจักสานเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนทั่วไป นอกจากนี้เมื่อผลิตได้เกินความต้องการแล้ว อาจจะไปแลกเปลี่ยนกับปัจจัยอื่นที่ตนไม่สามารถผลิตได้ เป็นลักษณะของการทำงานหัตถกรรมเพื่อยังชีพประเภทหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม การทำเครื่องจักสานของชาวไทยนั้น นับเป็นหัตถกรรมเก่าแก่ที่มีความสำคัญประเภทหนึ่ง ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อครั้งที่มีการตั้งโรงเรียนหัตถกรรมราชบูรณะ ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งต่อมาก็คือโรงเรียนเพาะช่างนั้น ในหลักสูตรของโรงเรียน มีวิชาจักสานปรากฏอยู่เป็นวิชาที่ ๖ ว่า “จักสาน ฝ่าไม้ ดอก สานได้” คือวิชาที่สอนให้รู้จักฝ่าไม้จักดอก และสานได้นั่นเอง แสดงว่า การจักสานเป็นศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมที่แพร่หลายประเภทหนึ่ง

จนถึงกับนำมาสอนในสถาบันการศึกษาทีเดียว เหตุที่มีการทำเครื่องจักสานมากในประเทศไทยอาจเป็นเพราะเรามีวัตถุดิบที่สามารถนำมาแปรรูปทำเป็นเครื่องจักสานได้ดีเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่ไม้ไผ่ หวาย ย่านลิเภา กระจูด ใบตาล ไปจนถึงต้นไม้จำพวกเถาวัลย์ต่าง ๆ จากวัสดุนานาชนิดเหล่านี้คนไทยได้นำมาประดิษฐ์เป็นเครื่องจักสานให้มีรูปแบบแปลก ๆ แตกต่างกันไปตามความต้องการในการใช้สอย และคตินิยมของแต่ละท้องถิ่น เช่น ในบริเวณภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางนิยมสานภาชนะประเภทกระบุงด้วยไม้ไผ่และหวาย ในขณะที่ทางภาคใต้กลับนิยมสานภาชนะประเภทกระบุงที่เรียกว่า “สอบหรือกระสอบ” ด้วยต้นกระจูดหรือใบเตยทะเล ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นการเลือกใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นที่ต่างกัน จนเกิดเป็นความนิยมและคตินิยมของท้องถิ่น ทำให้มีการประดิษฐ์เครื่องจักสานที่มีรูปแบบแตกต่างกันไป

การทำเครื่องจักสานของไทยนั้น นอกจากการทำขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันแล้ว เครื่องจักสานบางชนิดยังมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ด้วย เช่น เครื่องจักสานประเภทก่องข้าวหรือกระติบข้าว สำหรับใส่ข้าวเหนียวหนึ่งเป็นภาชนะจักสานสำคัญที่ใช้สอยกันทั่วไปในกลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียว เช่น ชาวล้านนาและชาวอีสาน

ก่องข้าว หรือกระติบนั้น นอกจากจะเป็นเครื่องจักสานที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการบริโภคข้าวเหนียวแล้วรูปแบบของก่องข้าวและกระติบยังได้รับการพัฒนาปรับปรุงสืบต่อกันมาเป็นเวลานานนับร้อยปียังแสดงให้เห็นการออกแบบที่แยบยลด้วยภูมิปัญญาของชาวบ้านจนมีประโยชน์ใช้สอยสมบูรณ์และมีความสวยงามด้วย

เครื่องจักสานประเภทก่องข้าวและกระติบโดยทั่วไปจะสานด้วยดอกไม้ไผ่ หรือใบตาลซ้อนกัน ๒ ชั้น เพื่อป้องกันให้อากาศจากข้าวเหนียวหนึ่ง ไม่ให้ระเหยออกไปเร็วเกินไป จะทำให้ข้าวเหนียวเย็นและแข็งตัวไม่น่ากิน เมื่อไอร้อนจากข้าวเหนียวหนึ่งระเหยออกไปตามช่องว่างระหว่างรอยสานของดอกได้อย่างช้า ๆ จะช่วยให้ก่องข้าวและกระติบสามารถเก็บความร้อนและความนุ่มของข้าวเหนียวให้น่ากินอยู่ได้เป็นเวลานาน ซึ่งต่างจากการเก็บข้าวเหนียวไว้ในภาชนะที่บะเช้น กระจูด กล้อง พลาสติค และถุงพลาสติคเพราะภาชนะเหล่านี้ไอร้อนจากข้าวเหนียวหนึ่งไม่สามารถระเหยออกได้ จะทำให้อุณหภูมิล้น กลายเป็นหยดน้ำทำให้ข้าวเหนียวหนึ่งแฉะและบูดเสียได้ง่าย คุณสมบัติพิเศษเหล่านี้ของก่องข้าวและกระติบข้าว แสดงให้เห็นการออกแบบที่แยบยลของคนไทย นอกจากคุณค่าในด้านการออกแบบแล้ว รูปทรงของเครื่องจักสานในท้องถิ่นต่าง ๆ ยังมีรูปทรง

ทั้งดงามแตกต่างกันไป เช่น ก่องข้าว ในบริเวณภาคเหนือสานเป็นทรงกระบอก มีฐานทำด้วยไม้จริง ตัวก่องข้าวสานด้วยดอกไม้ไผ่ มีฝา ต่างกับก่องข้าวในบริเวณจังหวัดร้อยเอ็ดและมหาสารคาม ซึ่งนิยมสานก่องข้าวรูปร่างคล้ายโถ มีฐานไขว่กากบาท มีฝาคัลลายฝาชี รูปทรงที่แตกต่างกันของก่องข้าวในท้องถิ่นต่าง ๆ นี้ นับเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่แสดงถึงคตินิยมของแต่ละท้องถิ่นที่สืบทอดกันมาจากอดีตจนปัจจุบัน

นอกจากคุณค่าของเครื่องจักสานในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ยังมีเครื่องจักสานอีกหลายชนิดที่เกี่ยวข้องกับวิถีการทำมาหากินของคนไทย เช่น เครื่องจักสานสำหรับใช้จับ ดัก และขัง สัตว์น้ำประเภทกุ้ง หอย ปู ปลา ได้แก่ ลอบ ไซ ตุ่ม ชะนาง สุ่ม ฯลฯ รูปแบบของเครื่องจักสานแต่ละประเภทจะมีลักษณะต่าง ๆ กันตามประโยชน์ใช้สอยและสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม เครื่องจักสานของไทย นับเป็นงานหัตถกรรมเก่าแก่ของไทยชนิดหนึ่ง ที่คนไทยทำสืบทอดกันมาเป็นเวลานานจนมีเอกลักษณ์ มีความงดงามเป็นของตนเอง แตกต่างไปจากเครื่องจักสานในส่วนอื่นของโลก โดยเฉพาะความละเอียดปราณีตนั้น ดูจะไม่แพ้ของชาติใดทีเดียว แม้ในปัจจุบันเครื่องจักสานที่มีความละเอียดปราณีตก็ยังทำกันอยู่ในหลายท้องถิ่น เช่น เครื่องจักสานลายดอกพิกุลของชาวโพธิ์ทอง อำเภوپोธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง เครื่องจักสานพนัสนิคมของช่างจักสานอำเภพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี และเครื่องจักสานย่านลิเภาของช่างจักสานภาคใต้ เป็นต้น

ดังกล่าวแล้ว จะเห็นว่า เครื่องจักสานเป็นงานศิลปหัตถกรรมที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนไทยมาแต่อดีต และมีมากมายหลายประเภทซึ่งสามารถแบ่งออกตามประโยชน์ใช้สอยได้ดังนี้

๑. เครื่องจักสานสำหรับใช้เป็นภาชนะ ได้แก่ กระบุง ตระกร้า กระจาด กระพ้อม กระเชอ ชะลอม หลัวเข่ง ฯลฯ

๒. เครื่องจักสานสำหรับใช้ในครัวเรือน ได้แก่ ตะแกรง กระซอน ฝาชี หวด ก่องข้าว กระติบ ฯลฯ

๓. เครื่องจักสานสำหรับใช้จับดักและขังสัตว์ ได้แก่ ชะนาง ลอบ ไซ ตุ่ม อีจู้ ตะข่อง กระขัง นาง ฯลฯ

๔. เครื่องจักสานสำหรับใช้เป็นส่วนประกอบอาคารบ้านเรือน เช่น เสือรำแพน ฝากระแชง ฟาก ฝาชัดตะ ฯลฯ

๕. เครื่องจักสานประเภทเบ็ดเตล็ด ได้แก่ เสื่อ กระจุต เสื่อใบเตย ปลายตะเพียนใบลาน งอบ กุบ เป็นต้น

เครื่องจักสานประเภทต่าง ๆ ดังกล่าว ในปัจจุบันยังมีทำอยู่ทั่วไป ทั้งที่หาเพื่อใช้สอยในครัวเรือนและทำขายเป็นอาชีพเสริมที่ทำรายได้ให้แก่ครอบครัวก็มิเป็นจำนวนไม่น้อย นับว่า เครื่องจักสานเป็นศิลปหัตถกรรมของไทยประเภทหนึ่งที่ชาวไทยประดิษฐ์คิดสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ใช้สอยสืบเนื่องกันมาช้านาน เป็นมรดกศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านที่มีคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์และส่งเสริมให้ดำรงอยู่สืบไป

